

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

İLKBAHAR SPRING 2019 • SAYI NUMBER 89

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

Journal of Social Sciences of the Turkic World

İLKBAHAR SPRING 2019 • SAYI NUMBER 89

Sahibi Owner

Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütavelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Musa YILDIZ

Yayın Yönetmeni Editor in Chief

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Kurulu Editorial Board

Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT
Prof. Dr. Yunus KOÇ
Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Doç. Dr. Tuba DURMUŞ
Dr. Murat YILMAZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor

Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction

Doç. Dr. Tuba DURMUŞ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts

Ebru SEVEN

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts

Liliya SATTAROVA

Yönetim Merkezi Management Center

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad.
Nu: 30 06490 Bahçelievler / ANKARA
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Abonelik Subscription

bilig@yesevi.edu.tr

Abone Bedeli

Yurt içi (Yıllık) : 100 TL (Öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilere %50 indirimlidir)
Yurt dışı (Yıllık) : 150 ABD Doları

Yayın Türü

3 aylık, yaygın, süreli

Baskı Printed by

MERKEZ Repro-Basım-Yayın Ltd. Şti.
+90 (312) 384 78 98
www.merkezrepro.com

Basım Yeri: ANKARA

Basım Tarihi: 30/04/2019

ISSN: 1301-0549

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV
Milli Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi / Azerbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi / TÜRKİYE

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman / ABD

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi / Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi / Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Cengiz TOMAR
Ahmet Yesevi Üniversitesi / Kazakistan

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi / Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Saygıdeğer Okurlar,

Öncelikle *bilig*'in 89'uncu sayısında değerli çalışmalarına yer verilen meslektaşlarımı başarılarından dolayı kutlar, katkılarının devamını dilerim. Bu sayımızda yer verdiğimiz makalelerin ilgili bilim ve sanat alanlarına önemli katkılar sağlayacağından kuşku duymamaktayım. Yayın kurulu ön değerlendirmelerini geçen, hakem değerlendirme süreçlerinde önemli düzeltmeler alarak yeniden şekillenip gelişen, basım öncesinde dâhi editör titizliğiyle son değerlendirmeleri yapılan bu makaleler tamamen bir takım çalışması ürünüdür. Bu nedenle sadece makalelerin yazarlarına değil, aynı zamanda sayın editörümüze, yayın kurulu üyelerimize, değerli hakemlerimize, dizgi ve baskıda emeği geçen teknik ekibimize içtenlikle teşekkür ederim.

bilig'in en temel hedefi bir süreli yayın olarak sahip olduğu saygınlığı korumaktır. Derginin bu saygınlığının oluşmasında ve güçlenmesinde etkili olan belli başlı öz değerler sadece dergi yönetimi değil, aynı zamanda yazarlar, hakemler ve okurlarımız tarafından benimsenmiş durumdadır. Bu öz değerlerin başında *bağımsız işleyiş* gelmektedir. Dergiye makale kabul etme süreçleri, yayın kurulu ve hakem değerlendirmeleri bağımsız bir şekilde sürdürülmekte, her türlü karar sadece yayın kurulu toplantılarında verilmektedir. Bu yaklaşım temelinde bir diğer öz değer olan *etik işleyiş* dergimizin tüm süreçlerinde temele alınmaktadır. *Bilimsellik* dergimizin işleyişine yön veren önemli bir öz değerdir. Hakemlerimizin titiz değerlendirmeleri çalışmaların bilimsel niteliğine ilişkin kararlar vermimizi sağlamaktadır. *bilig*'in "dünden daha iyi olma" yaklaşımı çerçevesinde *seçicilik* önemli bir öz değer olarak derginin saygınlığını güçlendirmektedir. Dergimiz etkili yayın kurulu ve hakem değerlendirme süreçleri sonrasında olası etki düzeyi en yüksek makaleleri seçip yayımlamayı hedeflemektedir. Her yıl artan sayıda aday makale sunulan *bilig* benimsediği bu öz değerlere uygun işleyişi neticesinde daha az makaleyi yayımlamaktadır. *bilig*'in saygınlığı akademik çevrelerden aldığı olumlu geri bildirimler yanında yer aldığı önemli ulusal ve uluslararası dizinler tarafından da belgelenmektedir. Dergimiz ULAKBİM TR Dizin'de yer alan önemli bir dergidir ve gelişmekte olan dergiler için bir model olarak değerlendirilmektedir. Clarivate Analytics'in bünyesinde yer alan Social Science Citation Index (SSCI)'teki konumunu ise her geçen yıl daha da güçlendirmektedir. Clarivate Analytics verilerine dayalı olarak *bilig* Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin SSCI'deki mevcut durumuna ilişkin değerlendirmeleri aşağıdaki şekliyle özetlemek isterim:

1. Dergimizin 2008-2018 arasında yayımladığı toplam 558 makale SSCI'de erişilebilir durumdadır. Bir yılda ortalama 51 makalenin yayımlandığı görülmektedir. 2018 yılında yayımlanan makale sayısının 44 makale ile sınırlandırılmış olması ve bu sayının aşılmaması yönünde görüş birliği sağlanmış olması önemlidir.
2. Yayımlanan 558 makaleye 216 atıf yapılmıştır. Bu atıfların sadece 23 tanesi dergi içi atıf (self citation). Kendine atfın az sayıda olması dergimizin etik işleyişinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.
3. Dergimize atıfların ve etki faktörünün (impact factor) her yıl artış gösterdiği görülmektedir:

2010:	3 atıf	Etki Faktörü: 0,00001
2011:	6 atıf	Etki Faktörü: 0,00003
2012:	8 atıf	Etki Faktörü: 0,072
2013:	17 atıf	Etki Faktörü: 0,040
2014:	22 atıf	Etki Faktörü: 0,057
2015:	19 atıf	Etki Faktörü: 0,047
2016:	40 atıf	Etki Faktörü: 0,098
2017:	38 atıf	Etki Faktörü: 0,087
4. Yukarıdaki veriler Journal Citation Reports'un ilgili yıllara ait verileridir. 2018 yılı analizi henüz yayımlanmamıştır; ancak 2018 yılı için mevcut veriler üzerinden yayın kurumumuzun yaptığı ön analizde 2018 etki faktörünün 0,10 olması beklenmektedir.

bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi'nin her sayısında yayımlanan makale sayısında bir düzenlilik olduğu görülmektedir. Dergimiz bir yılda yayımladığı makale sayısı toplamının 40 makaleyi aşmamasını hedeflemektedir. Dergimizin aldığı atıf sayısı ve etki faktörü az olmasına rağmen, yıllara göre istikrarlı bir artış göstermektedir.

bilig bağımsız, bilimsel, etik işleyişi ve seçiciliğiyle saygınlığını her geçen gün daha da artırmaktadır. Dergimizin "dünden daha iyi olma" yolculuğunda desteklerini esirgemeyen tüm paydaşlarımıza şükranlarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Yayın Kurulu Üyesi

Dear Readers,

Firstly, I would like to congratulate my colleagues for their success for the 89th issue of bilig with the hope that your contributions would go on. I have no doubt that the articles in this issue will make substantial contributions to the relevant fields of science and art. The articles that have passed the preliminary evaluations of the editorial board, which have been reformed by taking important emendation in the evaluation process of the referees and made the final evaluations with the carefulness of the editor before the publication, are completely a teamwork product. Hence, I would like to thank warmly not just for the authors of the articles, but also our editor, members of the editorial board, our dear referees, our technical team who contributed to the typesetting and printing.

The basic aim of bilig is to maintain its prestige as a periodical publication. The main eigenvalues which are effective in the formation and strengthening of this prestige of the journal are adopted both by the journal management and by the authors, referees and readers. At the beginning of these eigenvalues, there is an independent operation. The independent operation of the journal is the first priority of these eigenvalues. The process of acceptance of articles, editorial board and referee evaluations are conducted independently, and any decision is made only at the meetings of the editorial board. Based on this approach, another core value, the ethical operations is considered as the basis of all processes of our journal. Scientificness is a significant eigenvalue which guides the functioning of our journal. The rigorous evaluations of our referees enable us to make decisions regarding the scientific nature of the studies. Within the framework of the approach of bilig "being better than yesterday", selectivity reinforces the prestige of the journal as a vital eigenvalue. Our journal aims to publish the articles which have the highest possible impact level following the effective editorial board and referee evaluation processes. Bilig, presented an increasing number of candidate article each year, publishes fewer articles as a result of its proper operation in an accord with these adopted eigenvalues

Besides the positive feedback received from academic circles, the prestige of bilig is documented by the important national and international indexes. Our journal is a significant journal in the ULAKBİM TR Index and is considered as a role model for emerging journals. Every year, our journal strengthens its position in Social Science Citation Index (SSCI), which is part of Clarivate Analytics. Based on the Clarivate Analytics data, I would like to summarize the assessment of the current situation of Bilig Turkic World Journal of Social Sciences in SSCI as follows:

1. A total of 558 articles published between 2008 and 2018 are available in SSCI. It is noticed that an average of 51 articles have been published in a year. It is vital to reach an agreement regarding that the number of articles published in 2018 should be limited to 44 articles and that this number should not be exceeded.
2. There have been 216 citations to 558 published articles. Only 23 of these references are self-citation. The low self-citation could be considered as an indicator of the ethical functioning of our journal. The low number self-citation could be considered as an indicator of the ethical functioning of our journal.
2. It is noticed that citations to our journal and impact factor increase each year:

2010:	3 citations	Impact Factor: 0,00001
2011:	6 citations	Impact Factor: 0,00003
2012:	8 citations	Impact Factor: 0,072
2013:	17 citations	Impact Factor: 0,040
2014:	22 citations	Impact Factor: 0,057
2015:	19 citations	Impact Factor: 0,047
2016:	40 citations	Impact Factor: 0,098
2017:	38 citations	Impact Factor: 0,087
4. The datas stated above are the data of the relevant years for Journal Citation Reports. The analysis regarding 2018 has not yet been published; however, the 2018 impact factor is expected to be 0.10 in the preliminary analysis carried out by our editorial board on the available data for 2018.

It is obvious that there is a regularity in the number of articles published in each issue of bilig, Journal of Social Sciences of the Turkic World. Our journal aims to ensure that the total number of articles published in a year does not exceed 40 articles. In spite of the fact that the number of citations and impact factors of our journal is small, it shows a steady increase over the years.

bilig is rising its prestige with its independent, scientific, ethical operations and selectivity day by day. I would like to express my gratitude to all of our partners for their support in our journey of "being better than yesterday".

Prof. Dr. Ali Ekber ŞAHİN
Member of Editorial Board

Дорогие читатели,

Прежде всего, позвольте поздравить всех коллег, научные исследования которых легли в основу 89-го выпуска журнала «Билиг», и пожелать всем дальнейших успехов. Уверен, что статьи, которым отведено место на страницах журнала, являются важным вкладом в изучение различных аспектов науки и искусства. Публикация данных материалов, получивших предварительные оценки редакционной коллегии, исправленных авторами после замечаний рецензентов и тщательно отредактированных перед публикацией, является результатом коллективной работы. В этой связи выражаю искреннюю благодарность нашим авторам, а также редактору, членам редакционного совета, рецензентам, техническому персоналу, обеспечившему верстку и печать.

Основная цель «Билиг» – сохранение престижа периодического издания. Основные принципы, важные для формирования и укрепления авторитета, восприняты не только руководством журнала, но и его авторами, рецензентами и читателями. В первую очередь, это беспристрастная оценка. Процесс принятия статей, их оценка редакционным советом и рецензентами осуществляется независимо и непредвзято, и все решения принимаются только на заседаниях редколлегии. Принципы этики научных публикаций лежат в основе подходов, существующих в нашем издании на всем протяжении работы с публикуемым материалом. Еще одна определяющая наш подход ценность – это научность. Строгие оценки наших рецензентов позволяют нам принимать решения о научном характере исследований. Избирательность как один из важных подходов позволяет усилить авторитет журнала, следующего девизу «быть лучше, чем вчера». В результате эффективной работы редакционной коллегии и рецензентов наш журнал стремится выбрать и публиковать статьи с максимально возможным фактором воздействия. Как итог следования перечисленным основным принципам «Билиг» публикует немногие статьи из поступающих в редакцию материалов, количество которых возрастает с каждым годом. Положительные отзывы, полученные от академических кругов, подтверждаются признанными национальными и международными индексами. Наш журнал представлен в системе ULAKBİM TR и оценивается как важное издание и образец для развивающихся журналов. С каждым годом усиливается позиция «Билиг» в Индексе цитирования социальных наук (SSCI), который является частью Clarivate Analytics; приведем данные по нашим позициям, которые нашли отражение в указанном индексе:

1. Все 558 статей, опубликованные в журнале в 2008-2018 годы, находятся в открытом доступе в SSCI. В среднем в году публиковалась 51 статья. В 2018 году вышло 44 статьи, важное решение ограничить этой цифрой число публикуемых материалов было принято редакцией.
2. Опубликованные 558 статей были процитированы 216 раз. Из них только 23 ссылки – в самом журнале (self citation). Небольшое количество самоссылок можно рассматривать как показатель этических принципов нашего журнала.
3. Можно видеть ежегодный рост цитирований и фактора воздействия (impact factor) нашего журнала:
2010: 3 цитирования Импакт-фактор: 0,00001
2011: 6 цитирований Импакт-фактор: 0,00003
2012: 8 цитирований Импакт-фактор: 0,072
2013: 17 цитирований Импакт-фактор: 0,040
2014: 22 цитирования Импакт-фактор: 0,057
2015: 19 цитирований Импакт-фактор: 0,047
2016: 40 цитирований Импакт-фактор: 0,098
2017: 38 цитирований Импакт-фактор: 0,087
4. Приведенные выше цифры основаны на данных Journal Citation Reports. Анализ за 2018 год еще не опубликован, однако сделанные нами предварительные оценки говорят о том, что импакт-фактор в 2018 году ожидается 0,10.

Можно отметить регулярность, которая прослеживается в количестве статей, публикуемых в журнале «Билиг». Мы планируем не выходить за рамки 40 статей в год. Несмотря на то, что количество цитирований и импакт-фактор журнала остаются не очень высокими, тем не менее, наблюдается их устойчивый рост.

«Билиг» день ото дня укрепляет свой авторитет благодаря беспристрастности, научности, этике и избирательности. Выражаю признательность всем коллегам за поддержку нашей деятельности, устремленной в будущее.

**Профессор Али Экбер Шахин,
Член редакционного совета**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

İsmail Köse

I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Birakılması (Mart-Nisan 1915) / 1-27
The First Secret Agreement of WWI: Annexation of Istanbul and Turkish Straits to Tsarist Russia, (March-April 1915)

Efe Baştürk

Deli Dumrul Mitosu Bağlamında Türk-İslam Özneliğinin Psiko-Mitolojik Çözümlemesi / 29-54
Psycho-Mythological Analysis of Turkish-Muslim Subjectivity in the Context of the Myth of Deli Dumrul

Gulnura Dzhumalieva, Aida Kasieva

Socio-Cultural Analysis of the Script "Kyrgyz Wedding" / 55-76
Kırgız Düğününün Sosyo Kültürel Analizi

Ünsal Umdu Topsakal, İlyas Topsakal

Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri / 77-94
A Phenomenological Study: Students' Thinking on Wolf Cult in Turkish Culture

Sema Ay

Removal of Iran Sanctions: Is It Opportunity or Threat for Turkey? / 95-119
İran Yaptırımlarının Kaldırılması: Türkiye için Fırsat mı Tehdit mi?

Oğuz Bilge Güngördü

Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi / 121-142
The Image of World War II-Era Germany in the Turkish Novel

Ahmet Şimşek, Ee Young Cou

Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları / 143-170
Turkish And Ottoman Perceptions in South Korean History Textbooks

Bahar Özsoy

Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu / 171-192
The Problematic of Women in the Turkish Republics: Current Status of Women in the Turkic Republics in the Light of the International Reports

Zhakhangir Nurmatov

Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları / 193-214
Works of Russian Orientalist Klimovich in the Framework of the Quran

Muzaffer Başkaya

Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler / 215-236
The General Situation of East Turkestan in the First Years of the Republic and Cultural Relations with Turkey According to Archival Documents

Abzal Dosbolov

Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.)(2018). *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yay. / 237-241

Abdulhakim Mehmet

Liu Zhao ve Çağdaş Bir Türkçe Dilbilgisi: *Türqiyu Yufâ*. Beijing: The Commercial Press (2019). / 243-246

I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)*

İsmail Köse**

Öz

I. Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik dört gizli anlaşma imzalanmıştır. İlk anlaşma 1915 yılının Mart-Nisan aylarında imzalanmış olan İstanbul Anlaşması'dır. İkinci anlaşma; İstanbul Anlaşması'ndan birkaç gün sonra İtalya ile imzalanan Londra Anlaşması, üçüncü bir yıl sonra 1916 Mayıs ayında İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ve dördüncü İtalya'nın Sykes-Picot Anlaşması'na itirazı üzerine bu devlete yeni topraklar bırakmak için 1917 yılı Nisan ayında imzalanmış olan Saint Jean de Maurienne Anlaşması'dır. Dört anlaşma da gizli müzakere ve imza edilmiştir. Çarlık Rusyası ile akdedilen İstanbul Anlaşması doğrudan Türk Boğazları ve İstanbul'un statüsü ile ilgilidir. Zira Türk Boğazlarının tabi olduğu rejim 18. yüzyılın sonunda Karadeniz'in kuzey kıyılarının işgalinden sonra Çarlık Rusyası'nın güvenlik ve çıkarlarını yakından etkilemeye başlamıştır. Rus Çarlığı'nın uzun süredir beklediği fırsat I. Dünya Savaşı'nın başında ortaya çıkmış, İngiltere ve Fransa'nın da onayıyla Çanakkale Deniz Savaşları esnasındaki karşılıklı notalarla akdedilen anlaşmayla İstanbul ile Boğazlar Rusya'ya bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler

II. Nikola, Edward Grey, İstanbul, Boğazlar, Buchanan, Paléologue, Petrograd, Delcassé.

* Geliş Tarihi: 04 Mart 2015 – Kabul Tarihi: 25 Ağustos 2015

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Köse, İsmail (2019). "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89:1-27

** Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü – Trabzon/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-5088>

ismailkosetr@ktu.edu.tr

Giriş

Asli kaynağı devletlerarasında kabul gören teamüller olan uluslararası hukuka göre boğazlar: iki ya da daha fazla denizi birbirine bağlayan dar suyollarıdır (Hiller 1998: 383). Doğal suyolu niteliğindeki Türk Boğazları (İstanbul ve Çanakkale Boğazları) kapalı bir su havzası olan Karadeniz'i açık denizlere bağlayan yegâne çıkıştır. Nitekim Rus Çarlığı başta olmak üzere Karadeniz'e kıyısı olan devletler Türk Boğazları'nın statüsü ya da seyrüsefer rejiminden hem güvenlik hem de ticari kaygılar nedeniyle yakından etkilenmişlerdir. Bu durum geçerliliğini halen muhafaza etmektedir. Her ne kadar 1982 yılında imzalanan Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) doğal su-yollarının statüsünde kıyıdaş olmayan devletler lehine önemli değişiklikler getirmiş olsa da, Türkiye zikredilen sözleşmeye taraf değildir. Rusya Federasyonu başta olmak üzere kıyıdaş devletler Türk Boğazlarındaki seyrüseferin, kıyıdaş olmayan devletler aleyhine önemli kısıtlamalar içeren 1936 tarihli Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne göre gerçekleştirilmesini tercih etmektedirler (Akgün 1998: 24-33, Özersay 2013: 819-823).

Çarlık Rusyası'nın, Türk Boğazlarını ve İstanbul'u ele geçirme arzusu II. Katerina (1762-1796) döneminde Karadeniz'in kuzey yakasındaki Kırım işgal edildikten (1776) sonra devlet politikasına dönüşmüş, bu istek zamanla Rus dış politikasının en önemli dinamikleri arasına girmiştir (Kucherov 1949: 205). Fakat Avrupadaki güçler dengesinin de dayatmasıyla Rusya 1914 yılına kadar emeline ulaşamamıştır.

On sekizinci yüzyıldan I. Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılına kadar Osmanlı Devleti'ne karşı yapılan ve toplam otuz yıldan fazla süren on bir savaşın büyük kısmındaki temel kazanım amacı, diğer beklentilerin yanında bir şekilde Boğazlarda söz sahibi olup, İstanbul'u işgal için gerekli alt yapıyı hazırlamaktır. Navarin'de Osmanlı Donanmasının yakılmasından (1827) itibaren, Rusya'nın Boğazlar'a ve dolayısıyla İstanbul'a sahip olma arzusunun önündeki en büyük engel, hayati çıkarlarının güvenliği için Çarlık Donanması'nı Akdeniz'de görmek istemeyen İngiliz ve Fransız ittifakı olarak şekillenmiştir.

Süveyş Kanalı açıldıktan sonra İngiltere; Cebelitarık-Akdeniz-Süveyş Kanalı-Kızıldeniz-Aden-Arap Denizi-Hint Okyanusu üzerinden Hindistan'a ulaşip, Atlas Okyanusu'ndan güneye inen rotadan yaklaşık üçte bir ($\frac{1}{3}$) daha kısa olan İmparatorluk Yolu'na hayati önem vermektedir ve yolun güvenliği için

Rusya ile savaşmayı bile göze almıştır. Nitekim, 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı (93 Harbi) esnasında Plevne Savunması kırılıp Rus Orduları Yeşilköy'e vardığında, İngiliz Hükümeti Akdeniz Donanma Komutanı Amiral Hornby'yi acilen Boğazlara göndererek, gerektiğinde Ruslara karşı kuvvet kullanmak, Osmanlı Devleti izin vermese bile Çanakkale Boğazı girişi ile Marmara Denizi'nin kontrolünü ele geçirmekle görevlendirmiştir (Marder 1940: 367-368, Mahajan 2002: 42-43). İngiltere ile savaşmayı göze alamayan Rusya, tarihinde ilk defa bu kadar çok yaklaşmasına rağmen İstanbul'u, dolayısıyla Boğazları işgal etmekten vazgeçmek zorunda kalmıştır.

İngiltere, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Akdeniz'in ve İmparatorluk Yolu'nun güvenliği bahanesiyle önce Kıbrıs'ı (1878) sonra da Mısır'ı (1882) işgal etmiştir (Jelavich 1970: 61). Rusya ise 1877-1878 Savaşı'ndan sonra önemli miktardaki toprak kazanımlarına ek olarak, ticaret gemilerinin savaş durumunda dahi Boğazlar'dan serbestçe geçebilme hakkını elde etmiş (Erim 1953: 398) Osmanlı Devleti, Karadeniz ve Boğazların statüsünü tekrar düzenleyen Londra Antlaşması (1871) sonrasında İstanbul limanlarına girecek yabancı gemilerle ilgili kuralları düzenleyen 1872 Nizamnamesinde değişikliğe giderek yeni bir Nizamname yayınlamak zorunda kalmıştır (*Düstur*, 1289 [1874]: 774-784, *Dersaadet Liman Nizamnamesi*, 1294 [1878]: 1-6). Rus Çarlığı'nın ticaret gemileri için Boğazlar'da elde ettiği serbesti ve Rus savaş gemilerinin Akdeniz'e ulaşabilme olasılığının her geçen gün daha fazla artması üzerine İngiltere'nin Akdeniz politikası da değişmeye başlamıştır. Nitekim 1903 yılında İngiliz Savunma Komitesi ve Donanma İstihbaratı; "*Boğazlar ile İstanbul'un Ruslar tarafından işgal edilmesinin İngiltere'nin Akdeniz [dolayısıyla İmparatorluk Yolu] güvenliği için çok şey değiştirmeyeceğini*" rapor etmiştir (Renzi 1970: 16). Bu yaklaşım, İngiltere'nin Çarlık Rusyası'nı Akdeniz'den uzak tutmak yönünde uzun süredir devam ettirdiği güvenlik odaklı dış politika yaklaşımını değiştirmeyi ciddi olarak düşündüğünü göstermesi açısından dikkate değerdir.

Zikredilen tarihlerde İngiliz Donanması denizlerde tartışmasız bir üstünlüğe sahip olduğu için I. Dünya Savaşı öncesinde Rusya, İngiltere ile anlaşmaya mecbur kalmıştır. Rusya'nın söz konusu adımı İngiltere tarafında da karşılık bulmuştur zira İngiltere, 1878 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün korunması politikasından vazgeçmişti (Armaoğlu 1997: 93-95, Mahajan 2002: 17-18, 20). Söz konusu uzlaşa ile I. Dünya Savaşı önce-

sindeki İtilaf Devletleri Bloku'nun da temelleri atılmıştır. Buna karşın gerek 1908 gerekse de 1911 yıllarındaki teşebbüsler Rusya açısından Boğazlar ve İstanbul konusundaki beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştır (Kucherov 1949: 206).

I. Dünya Savaşı başladığında Rusya, Osmanlı Devleti'nin tarafsız kalmasını istiyordu çünkü: a) bu sayede Boğazlar açık kalacak, Rus ekonomisi zora düşmeyecek, Rusya müttefiklerine buğday gönderebilecekti; b) Rusya'nın Karadeniz donanması yeni geliyordu, üretilmekte olan yeni dretnotların tamamlanması için zamana ihtiyaç vardı; c) Osmanlı Devleti'nin savaşa katılması durumunda güçlü Avusturya ve Alman savaş gemileri Boğazlar'dan Karadeniz'e gelerek emekleme aşamasındaki Rus Donanmasını yok edebilirdi. Bu durumda Rusların Kafkaslar ile bağlantıları da tehlikeye düşecekti. Zira Kafkaslarla bağlantıyı sağlayan demiryolları askerî nakliye için yetersizdi (Bobroff 2006: 96-97). Bunlara ek olarak Rusya, Batı Cephesine mümkün olduğu kadar fazla asker göndermek istiyordu. Tarafsız bir Osmanlı Devleti kuvvetlerin bölünmemesi için de önemliydi.

Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı korunmaya çalışılırken, Boğazlarla ilgili ilk kriz, savaş başladıktan iki ay sonra, 26 Eylül 1914 tarihinde yaşandı. Goben ve Breslau'nun Türk sularına sığınmasının ardından İngiliz Donanması'na ait savaş gemileri Çanakkale Boğazı girişini gözetim altında tutmaya başlamışlardı. 26 Eylül günü Boğazlar'dan çıkmakta olan bir Türk torpido botu İngilizler tarafından durdurularak gemide Alman askeri olduğu iddiası ile arama yapıldı. Kontrolün bundan sonra Ege'ye çıkacak tüm Türk gemilerine karşı rutin olarak uygulanacağı ilan edildi. Türk torpido botu arandığı esnada Osmanlı Devleti tarafsızdı. Buna karşın İngiliz Büyükelçisi Sir Louis Mallet de kendisine sorulduğunda İngiliz Hükümeti'nin rutin arama kararını teyit etti (Trumpener 1962: 373). İngiltere'nin, tarafsız Osmanlı Devleti'ne bir tür abluka uygulaması anlamına gelen politikasının ilk adımı olan bu karar üzerine Enver Paşa'nın emri ile Çanakkale Boğazı tüm yabancı gemilere kapatılarak Boğaz girişi mayınlandı.

İngiltere, Boğazların kapatılmasının Romanya ile İtalya'nın İtilaf Devletleri saflarında savaşa girmesini kolaylaştıracağını düşünürken, sivil gemiler dâhil artık Boğazlar'dan seyrüsefayinin imkânsızlığı ilk olarak Rusya'yı zor durumda bıraktı (Smith 1965: 1025-1028). Rusya, Türk Boğazlarına hayati ihtiyaç duyuyordu, Baltık limanları Alman Donanması tarafından bloke edildiğin-

den batıdaki yegâne deniz çıkışı Türk Boğazları idi. Doğudaki Arhangelsk ile Vladivostok limanları ise kışın donmaları, açık denizlere uzaklıkları ve bir dizi jeo-stratejik yetersizlik nedeniyle ihtiyacı karşılamaktan uzaktı.

Boğazların kapatılmasından sonra Rusya, savaş sonunda İstanbul ve Boğazlarda söz hakkı isteğini ısrarla dile getirmeye başladı. Beklenti Rus Bakanlar tarafından 1914 yılı Eylül ayı sonunda İngiliz Büyükelçisi Buchanan'a açıkça ifade edildi. Hatta Dışişleri Bakanı Sergey D. Sazonof 26 Eylül'de İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Buchanan ile Paéologue'ye "Rusya, İstanbul Boğazı'nda, tercihen Büyükdere'de bir donanma üssü istemektedir" dedi (Smith 1965: 1024, Bilsel 1998: 306-307). Bu talebi destekler şekilde Osmanlı Devleti'nin Kasım ayı başında resmen savaşa girmesinden hemen sonra da hem müttefikler üzerinde baskı oluşturabilmek hem de halkın savaşa desteğini artırabilmek amacıyla Boğazlar ve İstanbul ile ilgili beklentiler savaş amaçlarıyla birlikte kamuoyuna ilan edilmiştir (Kucherov 1949: 207). Rusya'yı yanlarında tutabilmek ve olası bir erken Alman-Rus barışını engelleyebilmek için ne İngiltere ne de Fransa 1914 yılının Kasım ayından itibaren Rus taleplerine çok fazla karşı çıkmamış ve hatta taleplerin karşılanacağına yönelik sözlü vaatlerde bulunmuşlardır.

Bu bağlamda Kasım-Nisan ayları arasında devam eden görüşmeler sonrasında imzalanan ve "İstanbul Anlaşması" adını alan notalar bütünü ile; a) Türk Boğazlarındaki Rus hâkimiyeti İngiltere ile Fransa tarafından geri döndürülemez bir şekilde tanınmıştır; ve b) Anlaşma, tek bir metinden ziyade; 1915 yılı Mart-Nisan ayı arasında beş hafta süre ile İngiltere, Fransa ve Rusya arasında gerçekleştirilen nota değişimlerinin toplamından oluşmuştur. Zikredilen yazışmalar İngiltere Arşivler Müdürlüğü tarafından bir araya getirilerek yayınlanmıştır (*Archive Editions*, 1989: 3-16). Bu çalışmada söz konusu yayından yararlanılmıştır.

İngiltere, Rusya ile Fransa arasında imzalanan ve Boğazlar ile İstanbul'un Rusya'ya bırakılmasını kararlaştıran notalar bütünü'nün İngiliz Dışişleri Bakanlığı Belgelerindeki adı "The Constantinople Agreement [İstanbul Anlaşması]" şeklindedir (*Archive Editions*, 1989). Savaşın son iki yılında Başbakanlık görevinde bulunmuş olan Lloyd George'un (1934: 1536) hatıratında ise "Bosphorus Agreement [Boğazlar Anlaşması]" şeklinde yer almaktadır. Uluslararası hukukta "agreement" terimi ulusal parlamento onaylarından geçtikten sonra yürürlüğe giren "antlaşmalara [treaty] oranla daha az resmi nitelikli uluslararası

hukuk metinlerini ifade” etmektedir (Aksar 2012: 114-115). İstanbul ile ilgili metin bir antlaşma olmaktan ziyade karşılıklı notalar bütününden oluşmuştur ve kamuoyundan gizlendikleri için imzacı devletlerin parlamento onaylarından geçmemiştir. Söz konusu nedenlerden ötürü bu çalışmada İstanbul ve Boğazlar ile ilgili notalar bütünü “antlaşma” değil bir alt kategorideki bağlayıcı belge anlamına gelen “anlaşma” şeklinde isimlendirilmiştir.

Çarlık Rusyası'nın Boğazlar ve İstanbul ile İlgili Talepleri

Osmanlı Devleti, 2 Kasım 1914'te Merkez İmparatorluklar safında savaşa girdikten sonra Çar II. Nikola Türk Boğazları ve İstanbul'a yönelik yüzyıllık arzuların artık gerçekleşme zamanının geldiğine karar vermiştir. Bu amaçla İngiltere ile Fransa'nın onayının alınması için farklı girişimlerde bulunulmuştur. Nitekim 5 ve 13 Eylül 1914 tarihleri arasındaki I. Marn Savaşı Rusya'nın yardımı ile kazanılmıştı. Çar zafere katkılarından dolayı, İngiltere ile Fransa'nın Rusya'ya teşekkür etmesi gerektiğine inanıyordu (Smith 1965: 1021). Osmanlı Devleti savaşa katıldıktan üç gün sonra, Dışişleri Bakanı Sazonof, Marn'daki Rus katkılarına güvenerek vakit geçirmeden Fransız Büyükelçisi Maurice Paléologue'ye “Türkler Rusya'ya karşı saldırganlıklarının bedelini ödemeliler” demiş, fakat Boğazları gündeme getirmemişti.

Paléologue, Rus idarecilerinin hemen hepsinin Boğazlar ve İstanbul'u istediğini fakat hiçbirinin şimdilik bu istenci yüksek sesle dile getirmediğini biliyordu. Bu görüşmeden birkaç gün sonra 9 Kasım'da İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Edward Grey, Rus Büyükelçisi Benckendorff'a “İstanbul'un ve Boğazların kaderi Rusya'nın isteğine göre tayin edilecektir” taahhüdünde bulundu (Bobroff 2006: 118-119, Kerner 1929: 407). Rusya'nın sıcak denizlere inmesini engellemeye yönelik geleneksel İngiliz politikası bilindiğinden Grey'in taahhüdü ilk duyulduğunda Petrograd'da [St. Petersburg] şaşkınlık yarattı.

İngiltere'den gelen olumlu beyanlar kaydedilerek, Fransa'nın da destek ve onayının sağlanması için Çar II. Nikola, Dışişleri Bakanı Sazonof vasıtasıyla Fransız Büyükelçisi Paléologue'yi 21 Kasım akşamı Petrograd'daki Tsarskoye Selo Sarayı'na davet etti. Çar ve Paléologue en son savaş başladıktan hemen sonra Ağustos ayında görüşmüşlerdi. Çar ile yaptığı görüşme Paléologue tarafından ivedilikle Paris'e raporlanmıştır (Renzi 1983: 350). Görüşme ayrıca bütün detayları ile daha sonra Paléologue'nun hatıratında yayınlanmıştır (Bobroff 2006: 120).

Görüşmede Çar, ilk olarak “Almanya ile Avusturya’nın barış istemesi durumunda ne yapılacağını?” sordu. Çar; “İttifak Devletlerinin gücü tamamen yok edilmeli ve barış dikte ettirilmek suretiyle sadece İngiltere, Fransa ve Rusya arasında kararlaştırılmalıdır” dedi (Bobroff 2006: 120-121, McMeekin 2011: 121). Fransız Büyükelçisi kendisine, “barıştan beklediği genel şartların neler olduğunu?” sorduğunda Çar; önüne açılmış harita üzerinde “... Galiçya ve Bukovina’nın doğu kısmı [Rusya’ya bırakılmalı], ... [ve] Karpatlar Rusya’nın doğal sınırı olmalıdır” sözlerinden sonra “Ermenilere muhtar bir devlet vereceğim ya da isterlerse onları da topraklarıma katacağım... İmparatorluğum için Boğazlar’dan serbest geçişi güvence altına almalıyım” cevabını verdi. Paléologue, Rusların asıl niyetlerinden haberdar olduğundan, Çar’dan son cümlesi ile ilgili kendisine daha detaylı bilgi vermesini istediğinde;

Çar:-... bu konu çok önemlidir. ... ilk olarak Türkler Avrupa’dan kovulmalıdır; ikinci olarak, İstanbul uluslararası bir rejim idaresinde tarafsız olmalıdır. ... Batı Trakya Enez-Midyeye çizgisine kadar Bulgaristan’a verilmelidir. Geri kalan kısım, İstanbul’un çevresi hariç, Rusya’ya bırakılmalıdır. Elçi:- Size hatırlatmak isterim ki Fransa, Filistin ve Suriye’de çok değerli bir tarihi geçmiş ile manevi ve maddi çıkarlara sahiptir. ... Siz Majestelerinin bu mirasla ilgili Cumhuriyet’in [Fransa] çıkarlarına güvence verebilecek misiniz? Çar:- Kesinlikle.... (Kucherov 1949: 209, Renzi 1983: 350)

Bu konuşmadan sonra Çar masaya Balkan haritasını açarak konuşmayı Balkanların paylaşımı üzerinde devam ettirdi. Söz konusu konuşma yapılırken Çar elbette iki yıl sonra kendisini bekleyen sondan; Fransa ise, Arap Yarımadası’nda Mekke Şerifi Hüseyin ile İngiliz Yüksek Komiseri McMahon arasındaki pazarlıklardan ve İngiltere’deki Siyonistlerin Filistin’e yönelik faaliyetlerinden haberdar değildi (Köse 2018: 90-119). Çar ile Paléologue arasında geçen konuşma sadece Paléologue tarafından kayda geçirilmiştir. Bu nedenle Fransız Büyükelçisi’nin konuşmayı kayda geçirirken abarttığı ya da muhayyel ifadeleri konuşmaya kattığı düşünülebilir. Zira William A. Renzi (1983: 347-350) Fransız Büyükelçisi Paléologue’nin bir roman yazarı olduğunu, diplomatik görüşme ya da olayları naklederken abarttığını kaydetmektedir.

Renzi (1970: 7-8) ayrıca, İngiliz Dışişleri Bakanı Edward Grey’in 14 Kasım 1914 tarihinde Petrograd Büyükelçisi Buchanan’a, “Sazonof’a Boğazlar ve İstanbul sorununun Rus isteklerine göre çözülmesinin İngiltere tarafından anlayışla karşılanacağını” Ruslara bildirmesi talimatını verdiğini kaydetmek-

tedir. Ronald P. Bobroff da (2006: 116) benzer taahhütleri dile getirmektedir. Bu tarihte ne Sazonof ne de Çar II. Nikola İstanbul'un tamamen Rusya'ya bırakılmasını talep etmiyorlardı. Paléologue ile yapılan görüşmeden bir hafta önce iletilen mesaj Çar'ın ilk olarak Paléologue ile görüşme tercihinin nedenini açıklamaktadır. Sazonof aynı gün, Grey'in talimatıyla kendisine yöneltilen üstü kapalı soru üzerine İngiliz Büyükelçisi Buchanan'a "İngiltere'nin Mısır'ı ilhak etmesine Rusya'nın itirazı olmayacaktır" cevabını vermiştir (Babroff 2006: 120). Böylece İngiltere'nin olumlu beyanlarına karşılık verilmiştir. Açıkça görüldüğü üzere, hadiselerin daha sonraki seyri Paléologue'nin kaydının büyük oranda doğru olduğunu göstermektedir.

Çar II. Nikola ve kendisinin talimatı doğrultusunda Dışişleri Bakanı Sazonof tarafından İngiltere-Fransa ile yoğunlaştırılan temaslar esnasında Boğazlar ve İstanbul'a yönelik arzu Duma'da da sık sık dile getirilmekte, tutunum politikası halini alan bu istek büyük coşku ile karşılanmaktaydı (Bobroff 2006: 117, 127, Kucerov 1949: 207-208). Örneğin Şubat ayında yapılan toplantıda Duma'daki temsilcilerin çoğunluğu "Boğazlar [ve dolayısıyla İstanbul] aslında Rusya'ya aittir" demişlerdi (Renzi 1970: 8). Robert J. Kerner (1929: 410), İngiltere ve Fransa'dan gelen olumlu mesajların Duma'daki beklentiyi artırdığı tespitinde bulunmaktadır. Duma ve kamuoyundaki isteklilikte, askeri gerekçelerin yanında Rusya'nın tüm deniz ticaretinin %37'sini; buğday ihracatının ise büyük kısmını Türk Boğazları vasıtasıyla yapıyor olması da etkiliydi.

İtilaf Devletleri tarafında bir yanda cephe savaşları verilip diğer yanda savaş sonrası paylaşım pazarlıkları yapılırken, Osmanlı Devleti seferberliğini tamamlayamadan savaşa katıldıktan hemen sonra, Almanya'nın da baskısıyla Çarlık Rusyası'na karşı Kafkaslar'dan bir taarruz başlatıldı. Bu karşı taarruzda Almanya'dan gelen baskının yanında 1877-1878 Savaşı'nda Kafkaslarda Çarlık Rusyası'na bırakılmış olan toprakların geri alınması; Çarlık tarafından işgal edilmiş olmalarına rağmen istiklal isteklerini kaybetmemiş olan Türkistan ile kara bağlantısının kurulması da amaçlanmıştı (Hayit 2004: 41-267). Buna karşın taarruz için gerekli hazırlıklar yapılamamış, mevsim şartları ve ordunun tedarik ihtiyaçları dikkate alınmamıştı (Çakmak 2005: 25-71). Söz konusu zafiyetler Rusya tarafından bilinmiyordu. Doğuda Kafkaslar'da açılan yeni cephe ile baş edebilmek için II. Nikola İngiltere ve Fransa'dan acil yardım istedi. Çar'ın talebi üzerine İngiltere ve Fransa hem müttefikleri Rusya'ya yardım ulaştırabilmek, hem de Osmanlı Devleti'ni savaştan çekilmeye zorlamak için

Çanakkale'yi geçerek İstanbul'u işgal etmeye karar verdi (FO 371/2144). Tarihin en kanlı cephe savaşları arasında yer alıp destanlaşacak Çanakkale Savunması bu karar sonrasında gerçekleşmiştir.

Dışişleri Bakanı Sazonof, İngiltere ve Fransa'nın Şubat ayı başında Boğazlara saldıracağı bilgisini 21 Ocak'ta Ordu Genel Karargâhına bildirdi. Her ne kadar talep Rusya'dan gelmiş olsa da Boğazların İngiltere ve Fransa tarafından geçilip İstanbul'un bu iki devletçe işgali hesaplanamayan sonuçlara neden olabilecekti. Durum değerlendirmesi yapan Sazonof, saldırının Rusya Karadeniz'den güç kullanmaya hazır oluncaya kadar ertelenmesini istedi. Oysa Rusya'nın Karadeniz'deki donanması ve askeri gücü böyle bir saldırı için yeterli değildi. Sazonof'un aksine Çar, müttefiklerinin Boğazlara saldırmasını istiyordu. Çar'a göre; başarı ya da başarısızlık durumunda kazançlı çıkacak taraf Rusya olacaktı (Florinsky 1929: 111-112). Osmanlı Devleti'nin Çanakkale'de yenilmesi halinde, Boğazlar'dan gelecek yardım ve mühimmata ek olarak Kafkaslar'daki Rus güçleri zorda olan Alman cephesine kaydırabilecekti. Mağlubiyet halinde ise İngiltere ve Fransa İstanbul ile Boğazlar'da bir *fait accompli* işgal durumu yaratamayacaklardı.

Çar'ın iyimserliğine rağmen Sazonof, Rusya'nın Karadeniz Donanması'nın da İngiltere ve Fransa ile eş zamanlı olarak kuzeyden Boğazlara saldırarak İstanbul'u ilk işgal eden olmasının tek çıkar yol olduğunu düşünüyordu. Sazonof'un görüşü, Rus Genelkurmayı tarafından Almanya yenilmeden önce uygulanabilir bulunmadı (Bobroff 2006: 126, 128). İstanbul ve Boğazları işgal konusunda Rus Ordusu ile Dışişleri Bakanlığı arasında uzun süredir var olan görüş ayrılığı böylece gün yüzüne çıktı. Rus generallerin çoğunluğu mevcut şartlar altında "Rusya'nın [İstanbul ve] Boğazları ele geçirmeye yönelik tarihi misyonunun gerçekleştirilemeyeceğini" düşünüyorlardı (Florinsky 1929: 115).

Sazonof, benzer teklifi olası bir savaş halinde İstanbul ve Boğazların işgali için yaklaşık bir yıl önce; 21 Şubat 1914 tarihinde, üst düzey Rus generallerle yapılan toplantıda gündeme getirmişti. Görüşmede genel bir Avrupa savaşı olmadan böyle bir girişimin mümkün olamayacağına karar verilmiş, Genelkurmay Başkanı General Jilinskiy "Avrupa savaşı durumunda Rus Ordusu bir bütün olarak batı cephesinde savaşmak zorunda değildir ve İstanbul ile Boğazlar işgal edilebilir" demişti (Florinsky 1929: 109-110). Fakat savaş başladığında Almanya'nın ve Osmanlı Devleti'nin sanıldığından daha güçlü olduğu görülmüş, planlar değişmiştir.

Gelinen durumda generalleri işgale razı etmeye kararlı olan Sazonof, 21 Aralık 1914 tarihinde, Rus Orduları Başkomutanı Grand Dük Nikola'nın Kurmay Başkanı General Yuri Yanuşkeviç'e bir mektup gönderdi. Mektupta, "ne Almanya ve Avusturya karşısında kazanılacak zafer ne de tek başına diplomasi "Doğu Sorunu"nu Rus isteklerine göre çözmeye yetmeyecektir" görüşünü dile getirdi ve "bu nedenle Osmanlı Devleti'ne karşı kuvvet kullanılması şarttır, bu konuda yapılabilecekleri bana bildiriniz" isteğinde bulundu. General Yanuşkeviç Sazonof'un mektubuna; "Avrupa'da kesin zafer kazanılmadan Boğazların [ve İstanbul'un] işgali için seferi kuvvet tahsis edilebilmesi söz konusu değildir" cevabını verdi (Florinsky 1929: 110, Kerner 1929: 407). Sazonof'un; Rus Donanmasını hazır edip Boğazların işgalinde yer almaya ve Rus Kara Ordusu'nu İstanbul ve Boğazları işgal için harekete geçirmeye yönelik iki girişimi de böylece sonuçsuz kaldı.

Boğazları geçme planları kapsamında 1915 yılı başında, İngiliz ve Fransız ortak güçlerinden oluşan muazzam bir donanma Çanakkale'ye gönderildi. Sazonof son bir ümitle, 4.500 kişiden oluşan bir Rus seferi birliğinin Vladivostok'tan yola çıkartılarak Büyük Okyanusu aşıp, İngilizler denetimindeki Kızıldeniz üzerinden Akdeniz'e ulaşıp İtilaf Devletleri'nin Çanakkale harekâtına katılmasını önerdi. Teklif İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener tarafından "faydadan çok soruna neden olacaktır" gerekçesiyle reddedildi (Arthur 2010: 169-196). Rus Ordusu'nun Boğazlara yönelik harekâta katılmasının önündeki diğer engel de İtilaf Devletleri saflarında savaşa katılması için ikna edilmeye çalışılan Romanya'nın Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul'a sahip olmasına sıcak bakmayarak ittifaktan vazgeçmesi olasılığıydı.

İngiliz-Fransız ortak donanması Çanakkale saldırısını başlattıktan kısa süre sonra Boğazlar ile İstanbul'a yönelik İngiliz ve Fransız işgal ihtimali Sazonof ile birlikte Çar'ın da kararını değiştirmesine neden oldu. Çar II. Nikola, Şubat ayındaki ziyareti esnasında General Yanuşkeviç'e; "Boğazlar ve İstanbul'un her iki yakasının ele geçirilmesi için gerekli çalışmaları yapın" talimatını verdi (Florinsky 1929: 110). Fakat Harekât Komutanı General Nikolai Danilov ve Amiral Nenyukov, bir kez daha böyle bir saldırının mevcut şartlar altında imkânsız olduğunu bildirdiler. Bölgede söz sahibi olabilmek için İngiltere ve Fransa Çanakkale Boğazını geçebilirse sadece sembolik bir Rus işgal kıtasının İstanbul'a gönderilebilmesi olasıydı (Florinsky 1929: 110, Bobroff 2006: 128-130, Kerner 1929: 409). Böyle bir kıtanın varlığı Rusya'nın Boğazlara

yönelik isteklerinin gerçekleşmesine yetmeyebilirdi. Daha somut, sonucu garanti edebilecek bir şeyler yapılmalıydı.

Ordu'dan ümidini kesen Sazonof, acil olarak İngiliz Büyükelçisi ile görüşerek Türk Boğazlarının Rusya'ya bırakılması konusunda müttefiklerinin düşüncesini öğrenmek için girişimde bulunmaya karar verdi. II. Nikola da son gelişmelerden sonra Sazonof'un Boğazlar politikasını desteklemeye kesin kararlıydı. Sazonof, Boğazlara yönelik İngiliz-Fransız ortak saldırısına en başından itibaren soğuk bakmıştı ve gelişmeler kendisini haklı çıkaracak biçimde şekilleniyordu (Bobroff 2006: 112-113, Renzi 1970: 9). Tek çare müttefiklerin onayının bağlayıcı belgelerle garanti altına alınmasıydı. Bu nedenle Londra, Paris, Roma ve Balkan Devletlerinin başkentlerindeki temsilciliklere ivedilikle İstanbul ve Boğazlara yönelik Rus istekleri doğrultusunda faaliyet göstermeleri talimatı verildi (Broadus 1982: 102).

Rus Hükümeti'nin tereddütleri iki noktada toplanıyordu: a) İngiltere'nin yüzyıllardır süren geleneksel politikası; b) Fransa'nın ve özellikle İngiltere'nin tüm taahhütlerinin sözlü beyanların ötesine geçmemesi. İngiltere ve Fransa'nın İstanbul'u işgal ihtimaline karşı şimdiye kadar gizli bir şekilde sözlü olarak verilen taahhütlerle yetinmenin savaş sonrasında bir değer ifade etmeyebileceğine hükmedilerek Mart ayı başında yazılı teminat istenmesine karar verildi.

İstanbul Anlaşması: Türk Boğazları'na Yönelik Rus Taleplerinin Nota Değişimiyle Kabul Edilmesi

Gerek İngiltere ile Fransa, gerekse Çar II. Nikola İtilaf Devletleri Donanması'nın Boğazlar'dan geçeceğine kesin gözüyle bakıyordu (FO 371/2778). Geline durum, İstanbul ile Boğazların savaştan sonra kendisine bırakılacağı şeklindeki sözlü taahhütlere rağmen Rusya'yı müttefiklerinden yardım istediğine pişman etmiştir. Zira Doğu Cephesi'ndeki Osmanlı Ordusu Sarıkamış'ta büyük oranda kumanda zafiyetlerinden kaynaklanan nedenlerden ötürü ağır bir mağlubiyet alarak Rusya için bir tehdit olmaktan çıkmıştı (Çakmak 2005: 5-71). İngiltere ile Fransa'nın Boğazlar'ı geçmesi durumunda İstanbul bu devletlerin işgali altına girecekti. Böyle bir sonuç Çarlık Rusyası'nın yüzyıllık tutkularının da sonu olacak, dünya savaşı ile elde edilmesi beklenen tüm kazanımların içi boşalacaktı (Kerner 1929: 407). Boğazlara yönelik Rus isteği ve Rusya'nın savaş sonunda sadece İstanbul ve Boğazları almaya razı olacağı Bâbüâli tarafından biliniyordu (BOA, YB.21.00008.00010.001-003).

Belirtilen nedenlerle Çar II. Nikola, Dışişleri Bakanı Sazonof'un yönlendirmesi ve kamuoyundaki istekliliği de dikkate alarak Mart ayı başında artık İstanbul ile Boğazların iki yakasının da kesin olarak Rusya'ya bırakılmasını talep etmeye yönelik bir politika benimsedi. İngiltere ve Fransa'nın Çanakkale Deniz mağlubiyetinden 15 gün önce; 3 Mart 1915 tarihinde Çar II. Nikola, Fransız General Peau'nun verdiği resepsiyonda Büyükelçi Paléologue'ye "İstanbul şehri ve güney Trakya benim imparatorluğuma dahil edilmelidir. Bununla birlikte şehrin [İstanbul'un] kontrolü için özel bir rejimi ve yabancı çıkarlarının korunmasını kabul edeceğim" dedi (Kucherov 1949: 209, Bobroff 2006: 131). Görüldüğü gibi Rusya, ilk talebine çekindiği sertlikte tepki gelmemesinden, İngiliz Dışişleri Bakanı Grey, Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé ve Büyükelçi Paléologue'un vermiş olduğu teminatlardan cesaret alarak, asıl niyetini beyan etmeye karar vermiştir. Artık İstanbul'un uluslararası bir şehir haline getirilmesi değil tamamen Rusya'ya bırakılması isteniyordu.

Bu talepten iki gün önce, Paléologue'nun, Paris'e iki şifre telgraf göndererek "Sazonof bana, İstanbul'un tamamını işgal etmek istediklerini ve bunun Fransa ile İngiltere tarafından açıkça onaylanmasının beklendiğini söyledi" mesajını iletmesi (Weber vd. 1976: 716) İngiltere'den gelen olumlu beyanlara güvenilerek Fransa'nın rıza ve onayının alınmasına öncelik verildiğini göstermektedir. Önce Sazonof'un, 3 Martta ise Çar'ın dile getirdiği teklif ile Rusya ilk defa resmi olarak İstanbul'u topraklarına katmak istediğini Fransa'ya da bildirmiştir.

Rusya'dan gelen ve 21 Kasım görüşmesinden çok daha fazlasını talep eden teklif Başbakan Poincaré'nin birkaç gün şaşkınlık yaşamasına neden olacak düzeyde ileri bir talepti. Bu esnada İtalya, Yunanistan, Romanya ve Bulgaristan'ın İtilaf Devletleri'ne katılmalarını sağlayacak pazarlıklar halen devam etmekteydi. Rusya'nın zamansız talebi tüm bu müzakereleri de sonuçsuz bırakabilecek kadar iddialıydı (Weber vd. 1976: 716-717). Teklif kabul edilir bulunmamakla birlikte, İngiltere'nin kabul etmeyeceğine güvenilerek Dışişleri Bakanı Delcassé ve Paléologue, muhataplarına Rusya'nın taleplerine itirazda bulunulmayacağını söylediler.

Oysa Dışişleri Bakanı Grey ile Kral V. George Rus teklifine sıcak bakıyorlardı. Grey, Rusya'nın ayrı bir barış yapmasından korkarak Kasım ayında Boğazlar ve İstanbul ile ilgili Rus taleplerinin karşılanacağını belli etmişti. Teklifin kabulü için İngiltere'nin İran'daki imtiyazlarının genişletilmesi ile Mısır'ı il-

hakının Rusya tarafından kabul edilmesi yeterli olacaktı (Bobroff 2006: 120, McMeekin 2011: 122-123). Kral George ise, 13 Kasım'daki görüşmede Rusya'nın Londra Büyükelçisi Benckendorff'a "İstanbul'un Ruslar'ın olması gerekmektedir" demişti (Renzi 1970: 9-11). Cemil Bilsel (1998: 307) de Yusuf Akçura'dan naklen, Kral George'un Benckendorff'a söylediklerini teyit etmektedir. Rus Hükümeti İngiltere'nin bu politika değişikliğini inandırıcı bulmuyordu (Bobroff 2006: 119). Rusya'nın kuşkuları yersiz değildi zira Grey ve Kral George'un ileri taahhütlerine rağmen Londra'da Rus talepleri ile ilgili bir uzlaşma yoktu (FO 371/2449). Nitekim Savaş Kabinesi'ndeki bakanların bir kısmı taleplerin savaştan sonra ele alınması gerektiğini söylüyordu.

Çar'ın 4 Mart resepsiyonunda Paléologue'ye ilettiği talepler aynı gün Dışişleri Bakanı Sazonof ile İngiliz ve Fransız Büyükelçileri Paléologue ile Buchanan arasında görüşüldü. Rus teklifi yazılı hale getirilerek Fransızca bir nota (*aide-mémoire*) ile Londra ve Paris'e gönderilmek üzere her iki büyükelçiye teslim edildi (*Archive Editions*, 1989: 4-5). Notaya göre Rusya; Gökçeada ve Bozcaada ile birlikte, İstanbul ve Marmara Denizi'ndeki adalar dâhil Boğazların her iki yakasının tamamen kendi egemenliğine terkedilmesini istiyordu. Hatırlanacağı gibi Kasım ayındaki görüşmede Fransız Büyükelçisi Paléologue'ye "İstanbul için tarafsız ve uluslararası [şehir] statüsünün istendiği" söylenmişti. Nota'nın tercümesi aşağıdaki gibidir:

[Boğazlar'da ve savaş sahnelerinde] Meydana gelen son gelişmeler ve olaylar Majesteleri İmparator [II.] Nikola'nın İstanbul ve Boğazlar sorununun kesin bir şekilde çözülmesi gerektiğine karar vermesine neden olmuştur. İstanbul ile Marmara Denizi, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının batı yakası ve Midye-Enez hattına kadar Güney Trakya'yı Rusya'ya bağlamayan her çözüm eksik ve güvenilmez olacaktır. Aynı şekilde ve stratejik sebeplerden dolayı Anadolu sahili de İstanbul Boğazı, Sakarya Nehri ve İzmit Körfezi'nde belirlenecek bir noktayı da içine alacak şekilde Marmara Denizi'ndeki adalar ile Gökçeada ve Bozcaada dahil [Rusya] İmparatorluğu'na ait olmalıdır. Yukarıda zikredilen bölgede Fransa ve Büyük Britanya'nın özel çıkarlarına titizlikle saygı gösterilecektir. Petrograd 19 Şubat (4Mart) 1915. (*Archive Editions*, 1989: 12-13)

Açıkça görüldüğü gibi Rusya, müttefiklerinin kendisinden önce İstanbul'a ulaşarak Boğazlar'da bir *fait accompli* durumu yaratmasından ciddi şekilde endişelenmekteydi. Böyle bir gelişme Rus İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı sonunda elde etmeyi beklediği bütün kazanımların eksi çarpanı rolünü oynayacakken, yüzyıllık umut ve beklentilerin de sonu olacaktı (Kucherov 1949:

207-208). Zira Japonya'nın Petrograd Büyükelçisi bile Çanakkale Savaşları'nda keyfiyeti Tokyo'ya; "İngilizler ile Fransızların asıl amacı Rusya'yı Boğazlar ile İstanbul'dan uzak tutmaktır" şeklinde bildirmişti (Kucherov 1949: 209). Nota Mart ayı başına kadar Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul ile ilgili isteklerini tahrik eden her iki devletin de hoşuna gitmedi. İki taraf da diğerinin teklife güçlü bir şekilde karşı çıkmasını umuyordu. İngiltere'den gelecek itiraza güvenen Fransa 8 Martta Boğazlar sorusunda Rusya'nın isteklerine olumlu baktığı garantisini Petrograd'a verdi (Kerner 1929: 412, Bilsel 1998: 309-310). Fransa Rus taleplerine en başından beri, kendi çıkarlarının kabul edilmesi kaydıyla fazla itiraz etmiyordu. 21 Kasım görüşmesinde Büyükelçi Paléologue Çar'dan, Filistin ve Suriye'deki çıkarları için taahhüt almıştı.

Nota önce İngiliz Büyükelçisine verilmiştir (*Archive Editions*, 1989: 12). Bu tercih Çar'ın Fransa'yı razı etmeyi daha kolay gördüğünü düşündürebilir. Oysa önceki sayfalarda da görüldüğü gibi Çar, Kitchener ve Churchill Boğazlara saldırarak İstanbul'a ulaşma fikrini Savaş Kabinesi'nde ortaya atmadan önce (Arthur 2010: 169-173) 21 Kasım 1914 tarihinde Fransız Büyükelçisi Maurice Paléologue'yi huzura çağırarak, Boğazlar ve İstanbul ile ilgili Rus beklentileriyle taleplerini Fransız Elçisine harita üzerinde göstermişti. Ayrıca Rusya büyük olasılıkla, Londra'da Boğazlarla ilgili yaşanan kafa karışıklığının ve bu nedenle İngiltere'nin Boğazlar'da Rus egemenliğini sağlayacak bir talebe kolay evet demeyeceğini biliyordu.

İngiltere'nin uzun yıllardır sürdürmekte olduğu dış politika, Çarlık Rusya'sının güneyde Akdeniz'e inmesini ve kuzeydoğuda Hindikuş Dağları'nı geçerek Hindistan'a ulaşmasını engellemenin birinci öncelik olarak belirlenmesi şeklindeydi. Dışişleri Bakanı Edward Grey 1915 yılı başında ülkesinin bu politikaya halen sadık olduğunu söylüyordu (Renzi 1970: 1). Her ne kadar 1908 yılında Rusya ile anlaşma sağlanmış, ittifak kurulmuş ve taahhütler verilmiş olsa da Rusya'ya karşı yüzyıllardır süren İngiliz dış politikası mevcut teklifin kolay kabul edilemeyeceğini gösteriyordu (*Archive Editions*, 1989: 7-8).

İngiliz Savaş Kabinesi, 4 Mart notasını 10 Martta görüşerek, Bağdat Demiryolunun Akdeniz'deki bitiş noktası olan İskenderun limanının İngiltere'ye bırakılması karşılığında teklifin kabul edilmesine karar verdi. İngiltere'nin İskenderun'u isteme nedeni askeri güçlerinin gerektiğinde buradan kolaylıkla müstemleke Hindistan'a sevk edilebilecek olmasından kaynaklanıyordu. Savaş Kabinesi'ndeki görüşmede Lloyd George, İskenderun'un bu görev için uygun

olmadığını, Rusya'dan Filistin'de kurulacak İngiliz egemenliğini tanınmasının istenmesi gerektiğini söyledi. Kabinede Boğazlar ve İstanbul'un Rusya'ya bırakılması kararına muhalif olanlar sadece Bonar Law ile Lord Landsdowne idi (FO 371/2778). Böylece teklif Rusya'nın umduğundan daha kolay bir şekilde kabule dildi. Teklifin onaylanmasında, büyük oranda İtalya'nın İtilaf Devletlerine katılma süreci ile Rusya'nın ayrı barış yapma ihtimali etkili olmuştur. İngiliz Savunma Komitesi ile Donanma İstihbaratın 1903 yılındaki kararı da Boğazlar ile İstanbul'un Rusya'ya bırakılmasını destekliyordu.

Bu esnada Rusya; Romanya, Yunanistan, Bulgaristan ve İtalya'nın İtilaf Devletlerine katılmasına karşı çıkıyordu. Yunanistan'a karşı çıkışının sebebi İstanbul ve Boğazlar'da İngiltere ile Fransa desteğinde olası Yunan işgali ihtimaliydi (*Archive Editions*, 1989: 14). Yunanistan ile müttefikleri arasında, Yunanistan'ın Çanakkale Savaşına katılması için yapılan yazışmaların bir kısmı ele geçirilmişti. Bunun üzerine Sazonof, İstanbul'a yönelik Yunan emellerini göz önüne alarak Atina, Paris ve Londra'ya gönderdiği talimatta Yunanistan'ın Çanakkale Savaşlarına katılmasına Rusya'nın kesinlikle razı olmayacağını muhataplarına bildirilmesini istedi (Kerner 1929: 411-412).

1916 yılında Başbakan olacak olan fakat Rusya ile müzakereler yürütülürken beş kişilik Savaş Kabinesi içinde yer alan Lloyd George; "İstanbul ve Boğazların Rusya'ya terkinin Osmanlı Devletini parçalamak anlamına geleceğini ve bundan sonra Rusya'nın Besarabya ile Bulgaristan'ı işgal etmeye niyetlenebileceğini" düşünüyordu (George 1938: 500). Fransa'nın umudunun aksine İngiltere Rus taleplerini prensipte kabul ediyordu. Fakat Londra'nın Çar'a özel ve gizli olarak iletilecek bazı şartları vardı: tüm ulusların ticaret gemileri Boğazlar'dan serbestçe geçecek, İstanbul transit malların serbest limanı olacak, Arabistan ve Kutsal yerler Müslümanların elinde kalacak, İran'daki paylaşım İngiltere lehine genişletilecekti (*Archive Editions*, 1989: 13-14). Arabistan ve Kutsal Yerlerin Müslümanların elinde kalması şartı Rusya'yı bu bölgeden uzak tutmak için konulmuştu.

Grey, Savaş Kabinesi'nin kararını aynı gün Rus Büyükelçisi Benckendorff'a ilettili. Kararı Buchanan'a şifreleyerek, "bizzat Çar'ı taleplerinin kabul edildiği konusunda bilgilendir[mesi] ve artık Rusya'nın Yunanistan'ın İtilaf Devletleri'ne katılmasına itirazını kaldırmasının umulduğunu söyle[mesi]" talimatını verdi (*Archive Editions*, 1989: 13-14). Her ne kadar doğrudan Çar'ı bilgilendirmek istese ve talimatlar bu yönde olsa da, kendisine gönderilen 10 ve 11

Mart talimatlarının ardından Buchanan, 12 Mart'ta Sazonof ile görüşerek Londra'nın kararını ve şartlarını muhatabına ilettiler. Buchanan, Sazonof ile görüşmeden önce Fransız Büyükelçisi Paéologue'yu İngiltere'nin kararı hakkında bilgilendirmiş, fakat Çar'a iletilecek özel ve gizli mesaj hakkında meslektaşına herhangi bir şey söylememiştir (*Archive Editions*, 1989: 12). Buchanan'ın Sazonof'a verdiği İngiliz onay notası şu şekildedir:

SÖZ KONUSU savaş, Büyük Britanya ve Fransa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki ve başka bir yerdeki arzuları burada atıf yapılan Rus beyanı ile uyumlu bir şekilde başarıyla devam ettirilebilir ve zaferle sonuçlandırılabilirse Majesteleri Hükümeti, Majesteleri'nin Britanya Büyükelçisine Ekselansları M. Sazonof tarafından 19 Şubat (4 Mart) 1915 tarihinde Rus Hükümetinin İstanbul ve Boğazlarla ilgili verilen notası[ndaki talepleri] kabul eder. Petrograd, 27 Şubat (12 Mart) 1915 (*Archive Editions*, 1989: 13).

Buchanan kendisine Londra'dan gönderilen talimatlar doğrultusunda Sazonof'a kabul notası ekinde bir de muhtıra verdi. Muhtırada özetle; Rusya'nın teklifinin birkaç hafta önce Sazonof tarafından dile getirilenlerden çok daha kapsamlı olduğu, teklif kabul edilerek fevkalade dostluk ile özveri gösterildiği, savaşın bu en büyük ödülüne karşı Rusya'nın savaş sonrasındaki İngiliz arzuları için kesin bir söz vermesi ve savaş sonrasında başka yerlerdeki İngiliz çıkarlarına saygı gösterilmesi, İstanbul işgal edildiğinde Rusya menşeli ya da değil, Rusya'ya giden ya da gitmeyen mallar için İstanbul'un Güney Asya ile Küçük Asya'nın serbest ticaret merkezi olmasının gerektiği kaydediliyordu.

Muhtırada ayrıca, Çanakkale operasyonu başarılı olursa bu başarının tüm meyvelerinin [İstanbul ve Boğazlar işgal edilerek] yalnızca Rusya tarafından toplanacağı bu nedenle Rusya'nın artık makul şartlar altında herhangi bir devletin İtilaf Devletleri safına katılması konusundaki itirazlarını kaldırması gerektiği, şuanda Boğazlar'daki operasyonlara katılabilecek tek gücün Yunanistan olduğu ve acilen destroyere ihtiyaç duyulduğu, Yunan filosunun yardımının hayati olduğu, Çanakkale'nin geçilmesi halinde tarafsız Balkan devletçiklerinin de İtilaf Devletlerine katılacağı, Anadolu'daki Fransız ve İngiliz çıkarları ile planlarına saygı gösterilmesi gerektiği, İran'ı paylaşan 1907 tarihli İngiliz-Rus anlaşmasındaki tarafsız bölgenin İngiltere'ye bırakılması ve Bulgaristan ile Romanya lehine sınır düzenlemesi yapılması istenerek, İngiltere'nin savaş bitmeden çıkar ve arzularını şekillendirmesinin mümkün olmadığı da belirtilmişti (*Archive Editions*, 1989: 13-14). Boğazlar ile İstanbul'dan

vazgeçen İngiltere savaş sonrası için kendisine mümkün olduğu kadar geniş bir hareket alanı sağlamaya çalışmaktaydı.

Sazonof aynı gün, İran'daki paylaşım hariç diğer İngiliz şartlarının kabul edildiği cevabını İngiliz Büyükelçisi'ne ilettili. Demiryolları nedeniyle Rusya, İran'daki tarafsız bölgenin İngilizlere bırakılmasını kabul etmek istemiyordu. Buchanan, Londra'nın notasını teslim ederken, kendisine verilen talimat doğrultusunda Çar ile şahsen görüşmek istemişti. Çar, ertesi gün cepheye gideceği için akşamüstü Sazonof ile Buchanan'ı, 21 Kasım'da Fransız Elçisi Paéologue ile görüştüğü Tsarskoe Selo sarayında huzura kabul etti (*Archive Editions*, 1989: 13). Buchanan çantasında Çar'a savaşın en değerli kazanımını getirdiği için İngiliz taleplerine itiraz beklemiyordu. Fakat Çar da ilk başta İran şartını kabule yanaşmadı. Bunun üzerine Buchanan, "ben size İstanbul ve Boğazları getirdim ve karşılığında İran'da bir yıl önceki imtiyazları istiyorum" dedi. Çar'ın itirazlarını devam ettirmesi üzerine Buchanan "İstanbul bu özveriye fazlasıyla değer" diyerek Çar'a diplomatik bir üslupla İngiliz özverisinin boyutunu hatırlatmak zorunda kaldı (*Archive Editions*, 1989: 14). Buchanan haklıydı, İstanbul ile Boğazlar savaşın en değerli kazanımıydı ve gerek Sazonof gerekse de Çar bu durumun farkındaydı.

Buchanan'ın diplomatik uyarısı Çar'ın direncini kırmaya yetti, İngiliz teklifi olduğu gibi kabul edildi. Fakat buna karşılık olarak Rusya kuzey İran'da kendi imtiyaz bölgesinde daha önceki İngiliz itirazlarının terkedilmesini ve kendisine tam bir serbestlik tanınmasını, tarafsız bölgenin İngiltere tarafından ilhak edilmemesi şartlarını ileri sürülmüştür. Çar, daha sonra bu talebinden de vazgeçerek tarafsız bölgeyi de İngiltere'ye bırakmaya razı olmuştur (*Archive Editions*, 1989: 13-14). Çar, kendisine özel ve gizli olarak iletilen diğer İngiliz şartlarının tamamını, Romanya ile Bulgaristan'ın toprak istekleri için yardım etmek de dâhil itirazsız kabul etmiştir. Yunanistan'ın İtilaf Devletlerine katılımı yönündeki çekince ise korunmuştur (*Archive Editions*, 1989: 14). Böylece Rusya, istediklerini müttefiklerinden bir tanesine yazılı bir anlaşma ile kabul ettirmeyi başarmıştır. Bu görüşmede Fransız Büyükelçisi'nin bulunmaması dikkat çekicidir. Zira Fransız Dışişleri Bakanı Delcassé, Rus taleplerini kabul etmek için yeni şartlar ileri sürmüştü.

Paris ile Uzayan Müzakereler: Nota'nın Fransa Tarafından da Kabulü

İlk başta Rusya'nın taleplerine Fransa daha yakın durmuştu. Bu çok beklenmedik bir durum değildi zira, Şubat ayında Rusya'nın Paris Büyükelçisi Izvolski "Fransız kamuoyu[nun] Boğazların uluslararası konumu için çeşitli kombinasyonları tartışmakta olduğunu" Çar II. Nikola'ya bildirmişti (Kerner 1929: 410). Oysa Fransa "Rusya'nın İstanbul ve Boğazları işgal etmesinin Avrupa için tehdit oluşturacağını" düşünüyordu. Ayrıca böyle bir durumda Karadeniz bir Rus iç denizi olacaktı. Rusya bu sayede Yakınoğu ve Ortaoğu'ya kolaylıkla hükmedebilecekti (Macfie 1983: 59). Bunlara ek olarak, Almanya yenildikten sonra Rusya, artık Fransız-Rus ittifakına ihtiyaç duymayacak; Akdeniz'e incek Rus donanması Fransız çıkarlarını tehdit edebilecekti. Fransa, Boğazlar ve İstanbul'un uluslararası hale getirilmesini istiyordu; Mart ayı başındaki teklife karşı tutumu Paris'in Rus isteklerine razı edilmesinin kolay olmayacağını göstermişti.

İngiltere'den bir gün önce, 11 Martta gönderdiği cevap ile Delcassé, Fransa'nın savaş öncesinde 1914 yılı Nisan ayında Osmanlı Devleti'nde elde etmiş olduğu imtiyaz ve çıkarların garanti altına alınabilmesi için Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunmasını, İstanbul'da üç ülke yüksek komiserlerinden oluşacak bir idare kurulmasını, Osmanlı Sultanının isterse İstanbul'da ikamete devam edebilmesini, Fransız vatandaşlarının sahip olduğu sınır aşan hakların muhafazasını ve Hıristiyan Kutsal Yerleri'nin kendi idaresine verilmesini talep etti (Bobroff 2006: 134-135). Rusya ile benzer şekilde Paris de, 21 Kasım ve sonrasındaki Fransız taleplerini önemli oranda genişletmişti. Fransa'nın ileri yeni şartlar sürmesinin diğer nedeni, Başbakan Poincaré'nin yaklaşımıydı. 21 Kasım görüşmesinden sonra Poincaré, Paléologue'ya, "Rusya'nın Akdeniz'e inmesi Avrupa dengesini bozacaktır ve bu nedenle Rus talepleri ancak Fransız çıkar ve isteklerinin karşılanması şartıyla kabul edilebilir" talimatını göndermişti (Bobroff 2006: 122).

Aslında Fransa da, şartlarının büyük kısmının karşılanamayacağı örneğin Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünün korunamayacağını farkındaydı. Sadece İstanbul'daki imtiyazları ile Osmanlı topraklarındaki isteklerinin Rusya tarafından da kabul edilebilmesi için yüksekte başlayan bir müzakere taktiği izlenmesine karar verilmişti. İngilizlerin vereceği tepki bilinmediği için Fransız talepleri ilk başta Sazonof tarafından prensipte kabul edilmiştir. Ertesi gün İngiliz onayı Petrograd'a ulaştı, Sazonof 13 Martta Fransız taleplerinin kabul edilmesinin mümkün olmadığını Paéologue'ya bildirdi (*Archive Editi-*

ons, 1989: 13-14). Fransa yeni şartlar ileri sürmeseydi, İstanbul Anlaşması 12 Mart 1915 tarihinde, Boğazlar'daki mağlubiyetten bir hafta önce tamamlanmış olacaktı. İngiliz cevabını görmeden önce Fransa'nın bu aşırı sayılabilecek taleplerinin prensipte bile olsa Sazonof tarafından kabul edilmesi, Boğazlar ve İstanbul'a verilen önem açısından dikkate değerdir.

Sazonof'un ilk tepkisinden de kolaylıkla anlaşılacağı gibi Paris'ten gelen talepler 1914 Kasım ayında Petrograd tarafından belki kabul edilebilirdi. Fakat İngiliz onayı ve Boğazlar'daki son durum Rusya'nın elini güçlendirmiş, Fransız taleplerinin kabul edilmesini olanaksız hale getirmişti. Buna karşın Anlaşma'nın yürürlüğe girebilmesi için Paris'in onayı şarttı. Ayrıca İtalya'nın İtilaf Devletleri safına katılması halinde pazarlıkların içinden çıkılmaz hale gelmesi ihtimali vardı. Rusya, elde ettiği kazanımlardan vazgeçmeden bir an önce Paris ile uzlaşmanın yollarını aramaya başladı. Sazonof, Buchanan'dan yardım talep ederek "Kutsal Yerlerin uluslararası olması gerektiğini" söyledi. Dışişleri Bakanı Grey ise Kutsal Yerler sorununun savaş sonrasında Osmanlı Devleti'nin bölüşülmesi görüşmelerine bırakılmasının daha uygun olacağını düşünüyordu (Bobroff 2006: 137). Daha önce de söylendiği gibi İngiltere bu esnada Arap Yarımadası'nda bir isyan tertipliyordu ve Arap asilerin yardımıyla Kutsal Yerlerin bulunduğu Filistin'i işgal etmeye kararlıydı.

Fransız talepleri Sazonof'u şaşırtmıştır, zira 8 Martta Paéologue Fransız Hükümeti adına kendisine, "Rusya'nın Boğazlar ve İstanbul ile ilgili taleplerinin kabul edileceğini" ifade etmiş hatta Dışişleri Bakanı Delcassé Paris'te Büyükelçi İzvolski ile daha önce yapmış olduğu görüşmelerde birkaç kez "Fransa'nın Rus isteklerine sempati duyduğunu ve İngiltere'nin razı edilmesi gerektiğini" söylemişti (*Archive Editions*, 1989: 15). Delcassé geleneksel İngiliz dış politikasına güvenerek Rusya'ya şirin görünmek için aslında kabule gönüllü olmadığı taahhütlerde bulunmuş, İngiltere'nin hesaplanamayan keskin politika değişikliği Fransa'yı zorda bırakmıştı. Bu nedenle savaşın büyük ödülü Rusya'ya bırakılmadan önce biraz daha fazla taviz koparılmaya çalışılıyordu.

Rusya tarafında ise, Fransa'nın da İngiltere gibi net ve kesin bir kabul notası vermesi isteniyordu. 14 Martta Fransa, İstanbul Anlaşması'nın kabulü için, İskenderun Körfezi dahil Toros Dağları silsilesine kadar Kilikya'nın ve Suriye'nin kendisine bırakılmasını şart koştu. Ertesi gün Paéologue, Filistin'in de Suriye'ye dâhil olduğunu bildirdi (*Archive Editions*, 1989: 15). İngiltere'nin

erken onayı Paris'in pazarlık kozlarını elinden aldığından 11 Marttaki taleplerden vazgeçilerek pazarlık kabul edilebilir bir noktaya çekilmiştir.

Kilikya ve Suriye ile ilgili talepler kabul edilebilir bulunuyordu fakat Sazonof, Filistin'in Suriye'ye dâhil edilmesinin Paris'in değil Paéologue'nun fikri olduğunu düşünüyordu. 16 Mart'ta Paris'teki Büyükelçisi İzvolski'ye bir telgraf göndererek bu durumun açıklığa kavuşturulmasını istedi. Fransa'nın muhalefeti aslında İngiltere'ye yarıyordu. Sazonof, müttefiklerinin Çanakale Deniz mağlubiyetinden iki gün sonra, 20 Martta göndermiş olduğu yazılı nota ile, 12 Mart muhtırasında şart koşulan tüm İngiliz taleplerinin Rus Hükümeti tarafından kabul edildiğini, Halifelğin Türklerden alınması gerektiğini, İran'da İsfahan ile Yazd'in Rusya'ya bırakılması kaydıyla İngiliz talebinin kabul edildiğini, Afganistan ile Rusya sınırındaki Zülfikar bölgesinin Rusya'ya bırakılmasını, Kuzey Afganistan sorununun da iki devlet arasında dostça çözülmesinin arzulandığını Londra'ya bildirdi (*Archive Editions*, 1989: 15-16).

Bu esnada Fransa ile görüşmeler devam ediyordu. Rusya, Filistin'in Suriye topraklarına dâhil edilmesini kabul etti. Böylece Paris ile Petrograd arasındaki anlaşmazlık giderildi. 10 Nisan'da Paéologue tarafından Sazonof'a verilen bir nota ile; "Boğazlar ve İstanbul'un, savaşın zaferle sonuçlanıncaya kadar devam ettirilmesi, Rusya'nın notasında belirtildiği gibi Fransa ve İngiltere'nin başka yerlerde olduğu gibi doğudaki planlarının da gerçekleştirilmesi şartıyla Rusya'ya bırakılmasının kabul edildiği" bildirildi (*Archive Editions*, 1989: 16). Her iki notada da üstü kapalı şekilde Boğazlar ile İstanbul'un Rusya'ya bırakılması için Rusya'nın zafere kadar müttefikleri ile savaşa devam etmesi şart koşulmuştur.

Paris'in Rus isteklerini kabulünde Petrograd Büyükelçisi Paléologue önemli bir rol oynamış, uzun bir mektup yazarak Dışişleri Bakanı Delcassé'den Rus taleplerinin kabulünü istemiştir (Weber vd. 1976: 718-722). Sazonof, 23-24 Nisan tarihleri arasında resmi olarak İtalya'nın İtilaf Devletlerine katılımı görüşmeleri esnasında İstanbul Anlaşması'nda herhangi bir değişiklik yapılmayacağı ve anlaşmanın geçerliliğini koruyacağı taahhüdünü İngiltere ve Fransa'dan almıştır (Kerner 1929: 414). Böylece İstanbul Anlaşması'na giden süreç tamamlanarak Anlaşma nota değişimi yoluyla akdedilmiş, Boğazlar ve İstanbul'un Rusya'ya bırakılacağı garanti altına alınmıştır.

Sonuç

I. Dünya Savaşı, Berlin Senedi (1885) ile de kontrol altına alınamayan sömürge yarışının sebep-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen sonucudur. Savaşan tarafların güç dengesi ve kuvvet yapısı göz önüne alındığında Merkez İmparatorluklar'ın bu savaşı kazanmasının olanaksızlığı kolaylıkla anlaşılır. İtilaf Devletleri, kazanacaklarından emin olarak savaş esnasında da, sömürgeleştirme yönelik pazarlık sürecini devam ettirmişlerdir. İstanbul Anlaşması bu tür pazarlıklara örnektir ve Rusya'nın zorlaması ile kabul edilmiştir.

Boğazlara ve İstanbul'a sahip olmak Rusya'nın yüzyıllardır istediği fakat bir türlü elde edemediği bir arzuymdu. I. Dünya Savaşı öncesindeki teşebbüsler İngiltere ve Fransa tarafından engellenmiştir. Boğazlar ve İstanbul Rusya için manevi değer ifade etmenin yanında Akdeniz'in kilidi konumdaydı. I. Dünya Savaşı ve İngiltere ile Fransa'nın Çanakkale harekâtı Rusya'nın savaş sonrası planları için bir son olabilirdi. Bu durumda Rusya için savaşa devam etmenin çok fazla anlamı kalmayacaktı. Söz konusu durumun iki diğer müttefik de farkındaydı. Rusya'yı savaşta tutabilmek için 1914 yılı Kasım ayı başından itibaren Rus muhataplara Boğazlar ile İstanbul üzerindeki isteğin karşılanacağı söylenmiştir. Rusya, sözlü beyanlara itimat etmeyerek, Mart ayı başından itibaren yazılı teminat almak için girişimde bulunmuş ve taleplerini iki müttefikine kabuk ettirmiştir.

Rusya ve müttefikleri arasındaki müzakere sürecine bakıldığında İngiltere'nin Boğazlar ile İstanbul'da özveride bulunarak Rusya'yı Arap Yarımadası ile diğer çıkar alanlarından uzaklaştırmaya çalıştığı açıkça görülür. İngiltere istediklerini aldıktan sonra kolaylıkla Boğazlar ile İstanbul'dan vazgeçmiş, Akdeniz'in anahtarını Rusya'ya teslim etmiştir.

Diğer müttefik Fransa ise, en az İngiltere kadar Rusya'nın Akdeniz'e inmesine karşıydı, geleneksel İngiliz politikasına güvenerek bu niyetini gizliyordu. İngiliz dış politikasındaki ani ve keskin dönüş Fransa'yı zor durumda bırakmıştır. Filistin'in kendi imtiyaz bölgesine bırakılması ile Fransa da Rus taleplerine razı olmuş, Rusya uzun uğraşlar neticesinde amaçlarına ulaşmıştır. Lakin Çanakkale Deniz Zaferi ve Rusya'daki sosyalist temelli ayaklanmalar neticesinde beklentiler karşılanamamış, Bolşevikler tüm gizli anlaşmaları geçersiz sayarak dünyaya ilan etmişlerdir.

Şayet Bolşevik Devrim nedeniyle 1917 yılı Ekim ayında Rusya savaştan çekilmemiş olsaydı, bir yıl sonra Mondros imzalandığında Rusya İstanbul Anlaşması'na dayanarak Boğazlar ile İstanbul'u işgal edebilecekti. Çanakkale'de kazanılan zafer hem Çarlığın devrilmesini hızlandırmış hem de I. Dünya Savaşı'nın bu ilk gizli anlaşmasının yürürlüğe girmesini engellemiştir.

Çarlık Rusyası ile pazarlıkları esnasında gerek İngiltere gerekse de Fransa Osmanlı Devleti'nin Anadolu'nun Toros Dağları kuzeyindeki kısmının nasıl paylaşılacağı konusunda beyandan kaçınmıştır. İstanbul'u ve Boğazları elde etmenin vermiş olduğu tatminle Rus Hükümeti de böyle bir talebi dile getirmemiştir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları ve Resmî Belgeler

Archive Editions (1989). *Palestine Boundaries 1833-1947*. C. 2. Ed. Patricia Toye. London: Archive Publ.

BOA, YB.21.00008.00010.001-003

Dersaadet Liman Nizamnamesi (1294 [1878]). İstanbul: Matbaa-ı Amire.

Düstur (1289 [1874]). İstanbul: Matbaa-ı Amire.

FO 371/2144. *Communique of British Case Against Turkey*. no date.

FO 371/2449. *Telegram from Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey*. 13 March 1915.

FO 371/2778. *Secret Memorandum by the Political Department*. India Office. "The War with Turkey". 25 May 1916.

Telif Eserler

Akgün, Mansur (1998). "Uluslararası Rejimler". *Uluslararası Politikada Yeni Alanlar Yeni Bakışlar*. Der. Faruk Sönmezoglu. İstanbul: Der Yay. 19-34.

Aksar, Yusuf (2012). *Teoride ve Uygulamada Uluslararası Hukuk-I*. İstanbul: Seçkin Yay.

Armaoğlu, Fahir (1997). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1995*. C. I-II. Genişletilmiş 11. Baskı. İstanbul: Alkım Yay.

Arthur, Sir George (2010). *Savaş Lordu Kitchener*. Çev. Miralay (Albay) Sabit. İstanbul: Kurtuba Yay.

- Bederman, David J. (1988). "The 1871 London Declaration, Rebus Sic Stantibus and a Primitivist View of the Law of Nations". *The American Journal of International Law* 82 (1): 1-40.
- Bilsel, Cemil (1998). *Lozan*. C. II. İstanbul: Sosyal Yay.
- Bobroff, Ronald (2000). "Behind the Balkan Wars: Russian Policy toward Bulgaria and Turkish Straits, 1912-13". *Russian Review* 59 (1): 76-95.
- Bobroff, Ronald (2006). *Roads to Glory: Late Imperial Russia and the Turkish Straits*. London: I. B. Tauris Publ.
- Broadus, John R. (1982). "Soviet Historical Literature on the Last Years of the Ottoman Empire". *Middle Eastern Studies* 18 (1): 94-115.
- Burrows, H. L. (1923). *A Hundred and Sixty Years of British History*. London: A. & C. Black Ltd.
- Çakmak, Mareşal Fevzi (2005). *Birinci Dünya Savaşı'nda Doğu Cephesi*. Ankara: Genelkurmay ATASE Yay.
- Duggan, Stephen P. (1923). "Turkish Gains out of Western Discords". *Annals of the American Academy of Political and Social Science* 108 (Temmuz): 148-152.
- Erim, Nihat (1953). *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. V. I. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yay.
- Florinsky, Michael T. (1929). "A Page of Diplomatic History: Russian Military Leaders and the Problem of Constantinople During the War". *Political Science Quarterly* 44 (1): 108-115.
- Fromkin, David (2013). *Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Epsilon Yay.
- George, Lloyd (1938). *War Memoirs of David Lloyd George*. C. I-III. London: Odhams Press. Ltd.
- Hayit, Baymirza (2004). *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleri Tarihi*. 3. Baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Hiller, Tim (1998). *Sourcebook on Public International Law*. C. II. London: Cavendish Publ.
- Jelavich, Barbara (1970). "Great Britain and the Russian Acquisition of Batum, 1878-1886". *The Slavonic and East European Review* 48 (110): 44-66.
- Kerner, Robert J. (1929). "Russia, the Straits, and Constantinople, 1914-1915". *The Journal of Modern History* 1 (3): 400-415.
- Kerner, Robert J. (1930). "Russia and the Straits Question, 1915-1917". *The Slavonic and East European Review* 8 (24): 589-600.

- Köse, İsmail (2018). *İngiliz Arşiv Belgeleri'nde Arap İsyanı*. II. Baskı. İstanbul: Kronik Yay.
- Kucherov, Samuel (1949). "The Problem of Constantinople and the Straits". *Russian Review* 8 (3): 205-220.
- Macfie, A. L. (1983). "The Straits Question in the First World War, 1914-18". *Middle Eastern Studies* 19 (1): 43-74.
- Mahajan, Sneh (2002). *British Foreign Policy 1874-1914, The Role of India*. New York: Routledge Publ.
- Marder, Arthur J. (1940). "British Naval Policy in 1878". *The Journal of Modern History* 12 (3): 367-373.
- McMeekin, Sean (2011). *Russian Origins of the First World War*. USA: Harvard University Press.
- Neiberg, Michael (2005). *Fighting the Great War*. England: Harvard University Press.
- Özersay, Kudret (2013). "UDÖ'deki Olumlu Gelişme, Boğazlar'da VTS Sistemi Kurulmasının ve Enerji Nakil Hatlarının Etkisi". *Türk Dış Politikası*. Ed. Baskın Oran. C. III. İstanbul: İletişim Yay. 819-823.
- Renzi, William A. (1970). "Great Britain, Russia, and the Straits, 1914-1915". *The Journal of Modern History* 42 (1): 1-20.
- Renzi, William A. (1983). "Who Composed "Sazonov's Thirteen Points"? A Re-Examination of Russia's War Aims of 1914". *The American Historical Review* 88 (2): 347-357.
- Smith, C. Jay (1965). "Great Britain and the 1914-1915 Straits Agreement with Russia: The British Promise of November 1911". *The American Historical Review* 70 (4): 1015-1034.
- Trumpener, Ulrich (1962). "Turkey's Entry into World War I: An Assessment of Responsibilities". *The Journal of the Modern History* 34 (4): 369-380.
- Weber, Eugen vd. (1976). "Un Facheux Incident and a Letter about It". *French Historical Studies* 9 (4): 716-724.
- <http://www.alexanderpalace.org/mpmemoirs/6.html> [Erişim tarihi: 20.12.2014]

EK-1: İngiliz Belgelerinde İstanbul Anlaşması ve Rus Notası (Archive Editions
1989: 12-13).

WAR DEPARTMENT.

[March 27.]

Secret Series.

SECTION I.

[35812]

No. 1.

Sir G. Buchanan to Sir Edward Grey.—(Received March 27.)

(No. 44. Secret.)

Petrograd, March 13, 1915.

Sir,

IN accordance with your instructions, and after consultation with my French colleague, I informed the Minister for Foreign Affairs yesterday morning that, subject to the war being prosecuted to a successful conclusion and to the desiderata of Great Britain and France in the Ottoman Empire and elsewhere being realised, His Majesty's Government would agree to the Russian *aide-mémoire* on the subject of Constantinople and the Straits, which his Excellency had handed to me on the 4th March, and of which I have the honour to transmit a copy herewith.

I at the same time gave his Excellency an *aide-mémoire* to the above effect, embodying your telegram No. 329 of the 10th March, though, in order not to compromise the cypher, I had been obliged to alter the sequence of the words.

I then read to him and left with him a memorandum, in which I have recorded the observations which you had, in your telegram No. 43, Private and Secret, of the 11th instant, instructed me to make on the subject of our assent to the Russian demands.

Copies of both these documents are enclosed.

After expressing in warm terms his satisfaction at receiving this communication, his Excellency said that he had no objections to raise to any of the desiderata of His Majesty's Government, with the sole exception of the conversion into an English sphere of the present neutral sphere in Persia. The question of railways made it very difficult for Russia to renounce all her existing rights in that sphere, and, if she did, she would have to ask us to allow her in return to be absolute mistress in her own sphere.

After some further conversation on the subject, I told his Excellency that I had been instructed to make personally to the Emperor the same communication which I had just made to him, and enquired when I could have the honour of an audience. M. Sazonof replied that this would not be at all easy to arrange, as His Majesty was leaving the next morning for the front, and would probably be engaged with audiences all the afternoon, as he himself was to have one late in the evening. I then suggested that, as the Emperor would probably wish to consult him before replying to the communication which I had been instructed to make, His Majesty might perhaps consent to receive us both together. This his Excellency kindly arranged, and I accordingly accompanied him to Tsarskoe.

I have, in my telegram No. 54, Private and Secret, of yesterday's date, reported that the Emperor, in the course of our audience, authorised me to inform you that he consented in principle to the neutral sphere being incorporated in the British sphere, but that M. Sazonof will probably insist on our giving in return some assurances as to Russia's liberty of action in her own sphere.

I have, &c.

GEORGE W. BUCHANAN.

Enclosure 1 in No. 1.

Aide-mémoire communicated by M. Sazonof, March 4, 1915.

LE cours des derniers événements amène Sa Majesté l'Empereur Nicolas à penser que la question de Constantinople et des Détroits doit être résolue définitivement, selon les aspirations séculaires de la Russie.

Toute solution serait insuffisante et précaire si la ville de Constantinople, la rive occidentale du Bosphore, de la mer de Marmara et des Dardanelles, ainsi que la Thrace méridionale jusqu'à la ligne Enos-Midia, n'étaient désormais incorporées à l'Empire de Russie.

De même, et par nécessité stratégique, la partie du littoral asiatique comprise entre le Bosphore, la rivière Sakharin et un point à fixer sur le golfe d'Ismid, les îles de la mer de Marmara, les îles d'Imbros et de Ténédos devront être incorporées à l'Empire.

Les intérêts spéciaux de la France et de la Grande-Bretagne dans la région ci-dessus désignée seront scrupuleusement respectés.

Le Gouvernement Impérial se plaît à espérer que les considérations ci-dessus seront accueillies avec sympathie par les deux Gouvernements alliés. Lesdits Gouvernements alliés sont assurés de rencontrer auprès du Gouvernement Impérial la même sympathie pour la réalisation des desseins qu'ils peuvent former en d'autres régions de l'Empire ottoman et ailleurs.

Pétrograde, le 19 février (4 mars), 1915.

The First Secret Agreement of WWI: Annexation of Istanbul and Turkish Straits to Tsarist Russia, (March-April 1915)*

İsmail Köse**

Abstract

Four secret agreements concerning partition of the Ottoman Empire, were signed during WWI. The first one was Istanbul Agreement, signed in between March and April 1915. Italy was signatory of the second; London Agreement which was signed a few days later. Sykes-Picot of May 1916 was signed by France and the United Kingdom. Having objected to Sykes Picot, Italy was the third signatory of the last agreement of Saint Jean de Maurienne of April 1917, promised her a larger part in the Ottoman Empire. Among these four secretly negotiated and signed agreements, subject matter of Istanbul Agreement was directly related with the status of Istanbul and Turkish Straits. After having occupied northern Black Sea in the late 18th century, Tsarist Russia had a greater interest in the status of the Turkish Straights, in accordance with security and trade. Russia's desire for annexation of Turkish Straits and Istanbul at the beginning of the WWI, realized with Britain and France's consent. Exchange of *aide-mémoires* during naval operations in the Dardanelles Campaign resulted at their consensus on Russia's annexation of Istanbul and Turkish Straits.

Keywords

II. Nikola, Edward Grey, İstanbul, Boğazlar, Buchanan, Paléologue, Petrograd, Delcassé.

* Date of Arrival: 04 March 2015 – Date of Acceptance: 25 August 2015

You can refer to this article as follows:

Köse, İsmail (2019). "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Bırakılması (Mart-Nisan 1915)". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 1-27.

** Assoc. Prof. Dr., Karadeniz Technical University, Faculty of Economics & Administrative Sciences, Department of International Relations – Trabzon/Turkey
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-5088>
ismailkose@ktu.edu.tr

Первое секретное соглашение Первой мировой: аннексия Стамбула царской Россией (март-апрель 1915 г.)*

Исмаил Кёсе**

Аннотация

В течение Первой мировой войны было подписано четыре секретных соглашения о разделе Османской империи. Первым было Стамбульское соглашение, подписанное между мартом и апрелем 1915г. Второе, Лондонское, было подписано через несколько дней Италией. Соглашение Сайкса-Пико было подписано в мае 1916 года Францией и Соединенным Королевством. Не согласившись с последним, Италия подписала соглашение Сен-Жан-де-Морьен в апреле 1917 года, обещающее ей большую долю Османского государства. Среди данных соглашений, Стамбульское было напрямую связано с дальнейшим будущим Стамбула и проливов. Оккупировав Черное море в конце 18-го века, царская Россия была заинтересована в статусе проливов из соображений безопасности и торговли. Желание России заполучить Стамбул и проливы было консолидировано Британией и Францией после обмена нотами во время Дарданелльской кампании.

Ключевые слова

Николай II, Эдвард Грей, Стамбул, проливы, Бьюкенен, Палеолог, Петроград, Делькас

* Поступило в редакцию: 04 март 2015 – Принято в номер: 25 август 2015

Ссылка на статью:

Köse, İsmail (2019). "I. Dünya Savaşı'nın İlk Gizli Anlaşması: İstanbul Ve Boğazlar'ın Rus Çarlığı'na Brakılması (Mart-Nisan 1915)". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 1-27.

** Доц., д-р, Черноморский технический университет, факультет экономики и управления, кафедра международных отношений - Трабзон / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8489-5088>
ismailkosetr@ktu.edu.tr

Deli Dumrul Mitosu Bağlamında Türk-İslam Özneliğinin Psiko-Mitolojik Çözümlemesi*

Efe Baştürk**

Öz

Her toplum, kendi kolektif örgütlenmesine uygun biçimde bir anlam dünyası kurgular. Mitos, bu anlam dünyasının toplumu ve benliği kurması üzerine tasarlanmış bir anlatıdır. Psiko-mitoloji ise, kolektif kültürün gelişimini ve etkisini, benliğin psişik dönüşümleri üzerinden tartışan bir yorumlama biçimidir. Türklerin İslamiyet'e geçişini konu alan Deli Dumrul efsanesi, Şamanist inancın içinde yetişen kahramanın, kendi ölümlülüğünü idrak etmesi karşısında girdiği travmayı konu alır. Bu travmanın kökeninde yatan etmen, Türklüğün doğacı ve anahanlı örgütlenme psikolojisinin, İslamiyet'in normatif dizgesiyle karşılaşma anında sarsıntı geçirmesidir. Deli Dumrul efsanesi, Türklerin İslamiyet ile beraber edindikleri öznelik biçimine dahil olma sürecindeki deneyimleri içermesinden dolayı, psiko-mitolojinin sorunsal nesnesi olarak ele alınabilir.

Anahtar Kelimeler

Türklük, anahanlık, islamiyet, psiko-mitoloji, söylen (mit), Deli Dumrul.

* Geliş Tarihi: 23 Aralık 2016 – Kabul Tarihi: 25 Nisan 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Baştürk, Efe (2019). "Deli Dumrul Mitosu Bağlamında Türk-İslam Özneliğinin Psiko-Mitolojik Çözümlemesi". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 29-54

** Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü – Rize/ Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7117-0734>

efe.basturk@erdogan.edu.tr

Giriş: Psiko-Mitolojik Bir Okuma Denemesinin Hipotezi Üzerine

Toplumların kültürel gelişimi ile uyruklarının veril kültürel norm evreni tarafından biçimlendirilmesi olgusu, yalnızca toplumsal-tarihsel bağlamda ele alınmamalıdır. Bir topluluğun kendisini inşa etmesi, sadece fiziksel sınırlar imal ederek belirli bir iç-dış (biz-onlar) ayrımı üzerine temellenmiş politik-toplumsal örgütlenmeden ibaret değildir (Noland 2010: 96-97). Topluluk, aynı zamanda manevi bir birlikteliktir; uyruklarının zihinlerinde, ruhlarında ve fakat çoğu zaman onların düşünsel evrenlerinin anlamlandıramadığı noktalar olarak sayılabilecek bilinçdışı izlelerde temsil edilen ve yeniden üretilen tinsel bir simgedir. Bu anlamda topluluk, insanların bir araya gelerek oluşturdukları somut bir-aradalıklarından *bir fazla* anlam içeren ve onların maddi birliklerine tinsel bir anlam katarak onları ezeli ve ebedi bağlamda birleştiren bilinçdışısal bir örgütlenmedir (Obeyesekere 2011: 18). Toplulukların örgütlenme biçimleri ile insanların belli anlam sistemleri dahilinde bir topluluk-olarak var olma veya insanın neden ve nasıl bir topluluksal örgütlenme içerisinde özne olarak addedilebilir olduğunu çözümleme yöntemi olarak psiko-mitoloji, insanın bilinçsel gelişimi ile topluluğun örgütlenmesi arasındaki bağın çözülmesi üzerine odaklanan bir yorumlama denemesidir.

Mitlerin hem tarihsellik anlamında eskiliği, hem de güncelliğini halen koruyabilmesi anlamında yeniliği, tam da psiko-mitolojinin önermesi ile uygunluk taşıyacak bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Niles'in söylediği gibi, insanın "bir öykü yoluyla" var olan bir canlı oluşu (Niles 1999: 1), bu öykülemenin arkaik kuruculuğunu süreklileştirir. İnsanın öykü yoluyla evrende yolunu bulması, eski çağlara dek izi sürülebilecek arkaik bir mirastır ve toplumlar, bu mirası kendi özgüllüklerine göre uyarlamayı başarmışlardır (Leeming 1990). Söylen (mitos/mit), toplumların bir arada olmalarına ilişkin nedensellikleri, gereksinimleri ve arzuları nümayiş eden görüngülerdir; bu nedenle verili bir toplumsal örgütlenmeyi mitsel okuma denemesi, topluluğun mitsel sunumunun görüngübilimsel incelenmesini zaruri kılmaktadır. Bu zaruriyetin temelinde yatan unsur, söylen adı verilen fenomenin toplumun tarihsel gelişiminden bağımsız olmaması, tersine, toplumun aldığı biçimlenme ile uygunluk taşıyor olmasıdır (Johnson 1992: 19).

Topluluğun kendi varoluşunu mitsel -ya da mitos üzerinden- deneyimlemesi (Campbell 2006), yalnızca söylencesel bir analizi değil, fakat aynı zamanda bilincin bilinçdışı ile ilişkilendiği psişik süreci de içermelidir. Bunun nedeni, topluluğun söylence üzerinden okunmasının, bu söylencenin işaret ettiği simge ve sembolik dizgelerin psişik temsillerin de değerlendirmeye alınmasını gerektirmesidir. Başka bir deyişle, mitoslar, ben ve [tinsel] topluluk arasındaki bir araya gelişin sembolik kurgusu olarak geçmişi değil, tersine, şimdi'yi ifade eder ve benliğin tinsellik dolayımıyla inşasını içerir. Bu nedenle mitosların konusu, znelenme sürecine dâhil olan insanın öyküsü olarak, tarihe dâhil oluştur. Bu dâhil olma süreci, insanın anlam kipinden uzakta bulunduğu ilksel varoluşun ötesine geçerek kendisine tinsel bir anlamın katıldığı kültürel dizgeye katılması anlamına gelir. Nihayetinde mitos, insanın ilksel bilinç-öncesi varoluşu ile kültürel znelenmesi arasındaki travmatik geçişi sembolize eden anlatılar olarak karakterize edilebilir.

Bu çalışmanın amacı, ilksel varoluş ile kültürel znelenme arasındaki travmatik deneyimi Türk mitolojisinin önemli bir uğrağı sayılabilecek olan ve İslamiyet ile karşılaşma anını konu alan *Deli Dumrul* adlı söylence üzerinden psiko-mitolojik bağlamda incelemektir. Sylencenin ana konusu, ölümün temsil edildiği Azrail ile karşılaşma anının yaratmış olduğu travmadır. Eski Türk mitolojisinde ölümün temsil edilme biçimlerine ilişkin iki tür yargıdan bahsetmek mümkündür. Bunların ilki, eski Türk toplum inancını çoklu-tanrı inancı biçiminde formüle eden bir anlayıştır. İkincisi ise, başlangıçtan itibaren Türklerin inanç sistematiğinde tek-tanrı inancının bulunduğunu ne süren yaklaşımlardır (Günay ve Güngör 2015: 23-28). Bu yaklaşımların her biri eski Türk inancını kendi özgül bağlamı içerisinde değerlendirmeye almış olsa da bu çalışmada disiplinler arası bir teorik güzergahın önerilebilmesi adına biraz evvel yukarıda zikredilen birinci yaklaşım takip edilecektir. Bununla amaçlanan, ilgili yaklaşımın muhtevasında barındırmış olduğu çok yönlü okuma imknına el veriyor olmasıdır. Buna göre, söylencenin çözümlenmesinde merkezi bir rol oynayan travmatik bağlam,çoklu tanrı inancı sistematiği içerisinde tanıtlanmış bilinç-öncesi varoluşun, tek Tanrı gerçeği ile karşılaşması neticesinde ilksel varoluşu ve buna ilişkin simgesel kodlar ile mesafelenme zorunluluğu arasındaki travma olarak özetlenebilir. Bu travmatik deneyim Deli Dumrul'un şaşsında söylencesel bir kurgu şeklinde oluşturulmuş olsa da, esasında Türklüğün İslamiyet'e ait normatif-kültürel Yasa tarafından soğ-rulmasını içerecek çapta kolektif-tarihsel bir inşayı gündeme getirmektedir.

Nitekim, çoklu tanrı inancı karşısında Azrail'de kavranan tek Tanrı olgusu ile karşılaşmanın benlik, toplum ve dünya tasavvurları üzerindeki radikal bağlamda dönüştürücü etkisi göz önünde bulundurulduğunda, bu söylence-nin Türk-İslam özneliğinin kuruluş anı olarak ele alınması makul sayılabilir. Türk inanç mitolojisinde Azrail, dışarıda bırakılan ve bu bağlamda özne ile mesafelenmiş bir biçimde kurgulanan dışsallık iken (Duymaz 2008: 11-13), tek-tanrı inancına dâhil olunma nedeniyle özneliği kuran kültürel-sembolik yapıya içkinleşerek özne ile mesafesizleşen bir varlığa tekabül etmektedir. Zira bu kırılma anı, Türklere özgü kimi kolektif örgütlenme ve tekil varoluşsal dizgelerde aşınma ve aşılma yaratmıştır. Şamanist [animist] tahayyülün yerine ayrımlaşmış dünyaya dışarıdan hükmeden bir, tek ve mutlak Tanrı fikrinin geçmesi veya yine Şamanist dizge ile uyumlu sayılabilecek anahanlı (anacıl/ dişil) örgütlenmeden patriarkal-Babahanlı örgütlenmeye sıçrayış, benlik ve topluluğun tinsel varoluşu bağlamında kırılma meydana getirmiştir.

Psiko-Mitoloji Bağlamında Benlik ve Topluluğun Varoluşsal Deneyimi

Psiko-mitoloji, benliğin topluluk içerisindeki özneleşme süreçlerini söylence-lerde yer alan anlatılar üzerinden ele almayı deneyen bir yorumlama denemesi olarak psikanalizin alt başlıklarından bir tanesidir. Dolayısıyla, psiko-mitoloji-nin çabası, söylencelerde yer alan anlatılarda psikanalize ilişkin çıkarsamalarda bulunabilmek için metin çözümlemesi yapmaktır. Bu çalışmada da, psiko-mi-tolojik bir çözümlemenin olanaklarını tartışabilmek adına, psiko-mitolojinin psikanalizdeki belli başlı tartışmaları nasıl ele aldığına ve daha da önemlisi bu tartışmaları kendi kuramsal bağlamı içerisinde nasıl konumlandığına değinmek icap etmektedir.

Başta da ifade ettiğimiz üzere psiko-mitoloji, söylencelerde yer alan özneleşme süreçlerini ele alan efsanevi anlatılar olarak, topluluğun evrendeki konumuna ilişkin ontolojik bir bakış açısı sunmayı amaçlar. Bu bakış açısı, temelde, var-lığın -bu ister topluluk olsun ister birey olsun fark etmeyecektir- konumunu anlamaya ve bu konumun nedensel parametrelerini keşfetmek üzere tasarlan-mış bir kavrama çabasından doğar (Strauss 2013: 50). Strauss'un ilkel zihinle özdeşleştirdiği mit, topluluksal varlığın kendini kavrama çabasının bir ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu içe-dönüştürücü (*reflexive*) bakış açısı, varlığın kendini anlama gayreti olarak anlaşıldığında, mitsel anlatının en temelde dinsel bir adlandırma edimi olduğu daha rahat görülecektir. Çünkü dinsel kavrayış, Durkheim'cı ifadeyle, topluluğun kendisine dışarıdan bakması (Durkheim

2011: 47) olarak, varoluşun bir tarafta maddi, diğer tarafta ise tinsel olmak üzere ikiye ayrılarak birbirine referansla kurulmasının temsilidir. Mitlerde ele alınan şey, tam da bu çifte bölünmüşlüğü izlenebilir şekilde sunulmasıdır. Mitolojinin kahraman-merkezli failleştirme anlatısının (Rank 2016) temelinde yatan şey, hikâyenin merkezinde olan şahsın (birey/topluluk) kendisinin bilincine varabilme, yani kendiliğın fenomenolojik kavranışına ulaşma serüvenidir. Bu nedenle mitlerin konusu, kahraman anlatısı üzerinden, topluluğun öznel fenomenal bilincine ulaşma biçimleri ve dönüşümleridir.

Mitler bu nedenle psikanaliz ile yakından ilgilidir. Nasıl ki psikanaliz, insanın doğal ve kültürel varoluşu arasındaki gerilimi bilinçdışı üzerinden çözümler yaparak (Zupancic 2011: 9) kendilik çözümlemesi geliştiriyorsa, mitoloji de, benzer bir çözümleme yoluyla topluluğun bilinçdışını bir anlatı üzerinden sunmaya çalışır. Bu nedenle mitlerde en ufak bir detayın dahi çok büyük önemi vardır; çünkü mit, sembolizasyon süreci yoğunlaştırılmış bir anlatı olarak içerik çözümlemesinden ziyade görüngübilim eleştirisidir (Saydam 2011: 9). Diğer bir deyişle mitlerde şeylerin nedensel belirlenimleri değil, bunların temsil ve gösterimleri ön plandadır. Dolayısıyla mitolojinin psikanaliz ile oldukça benzerlik taşıdığı söylenebilir; çünkü her ikisinde de amaç, varoluşun fenomenal bilincine bilinçdışsal süreçler ve temsiller aracılığı ile ulaşmaktır. Psikanaliz için insanın davranışları, jest ve mimikleri, vb. görüngüleri bu bilinçdışı sürecin temel izleği iken, mitolojide de anlatımın sembolize edildiği ve hikâye kahramanının dönüşümünü izleyebileceğimiz simgesel biçimleri bu bilinçdışı sürecin ana çizgisini oluşturur. Yine her ikisi de, varoluşu ne bir tamlık (bütünlük) düzeyinde ne de sona ermişlik bağlamında ele alır; hem psikanaliz hem de mitoloji, varlığın kendilik (ego) yanılmasıyla nasıl uzaklaştığını ortaya koyma amacındadır. Psikanaliz, bunu, Freud'dan beri kültürel dinamiklerin merkezde olduğu bir biçimde saptama uğraşındadır. Psikanalizin temel varsayımı, insanın bilinç düzeyinde saf bir kendilik kontrolü geliştiremediği ve onun itkilerini ve yönelimlerini düzenleyen gizil bir mekanizma olarak bilinçdışının var olduğu iddiası üzerine temellenir (Voloşinov 2016: 12-22).

Bilinçdışı, kendiliğın tek başına varlık-olma haline ulaşamayacağına bir göstergesidir. Kendilik kurulumunun ve kendilik bilincinin ancak dışarıdan bakış yoluyla deneyimlenebilir oluşu, kendilik çözümlemesi için bilinçdışının analizini gerektirir. Bilinçdışı analizi, öncelikle, varlığın kendinde eksiltmiş

olduğu varsayımı ile hareket eder ve kendilik bilincine dışarıdan – daha doğru- su açığa çıkmamış düzlemlerden – müdahalede bulunan izleklerin eleştirisini yapmaya uğraşır. Bilinçdışı, bu bakımdan, kendiliğın konumuna ilişkin ko- ordinatları veren bir harita gibidir; davranışların, düşüncelerin, yönelimlerin, kısaca kendiliğın dünyada konumlandırılışının anahtarı bilinçdışısal izleğın kendisindedir.

Mitlerdeki kurgu, tam da bu bağlamda, kolektif bilinçdışının izlenmesi ve çözümlemesi anlamında bir tür kendilik kavrayışına tekabül etmektedir. İnsanın çeşitli veçhelerden geçen psikolojik yolculuğu, bilincin kuşatılması ve kurulması anlamında işlevseldir. Bu nedenle mitler ile hikâyeler arasında çok derin farklar bulunmaktadır; çünkü mitler, okuyucudan bağımsız bir metin değildir, tersine, okuyucuyu doğrudan anlatının içerisinde özdeşleş- tirebileceği kurgularda yakalama uğraşındadır. Bu bakımdan mitlerin amacı ve işlevi, okuyucuyu, içinde bulunduğu kültürel dizgenin koordinatları ile buluşturma ve ona bulunduğu konumu göstererek kendilik bilincine eriş- mesini sağlamaktır. Dolayısıyla mit, bilinçdışı çözümlemesi gibi, topluluğın kendini kavrayabileceği bir yansıtıcı zemin olarak, topluluğın kendisine dı- şarıdan bakarak kendini algılayabileceği düzlemdir. Bu, Lacan'cı bağlamda, Benlik adı verilen fenomenal göstergenin aslında bütünüyle öteki'nin bakışı tarafından kurulduğu ve anlamlandırıldığını gösterir. Nitekim Lacan için va- roluşsal bilince ulaşma evreleri, varoluşun, dışarıdan gelen bakışımın nesnesi olmasına bağlıdır (Lacan 2013: 215-229, Homer 2013: 31-75). Bunu tersten okuduğumuzda şu sonuçla karşılaşırız: varoluşun, dışarıdan gelen bakışın nes- nesine olduğu bilincine ulaşması, aynı zamanda kendisini bu dışarıdaki öğeden (Öteki) ayırmlaştırmış olduğu kavrayışına ulaşmasıdır. Mitin bütün işlevi, tam da bu bağlamda, psişik yaşamın dışsal bir anlatıda keşfedilmesi amacıyla kurgulanan bir anlatı sunmasıdır. Diğer bir deyişle, mitin işlevi, kendiliğın var olduğunun anlaşılabilirdiği sembolik bir dizgeyi kurgulayarak söylencenin içerisine çekilen bireyi, ki bu kişi söylencedeki kahramanla özdeşleştirilir, öz- neleştirir. Kişi, kendilik bilincine ulaştığı sembolik dizgeye söylencedeki görüngüler yoluyla katılarak özneleşir. Bunun açık anlamı, mitler insan va- roluşunu dolaylı biçimde kurar; fakat mitik anlatı, geçmişte olup biten bir şeyin temsilinde değil, şimdiki zaman içinde bulunan mevcudiyet ile kökeni ve geleceği ilişkilendirebilme yetisinde açığa çıkar. Jung'un iddia ettiği gibi, mitler, kendiliği iki farklı zaman kipi arasında ilişkili biçimde konumlandırır

(2009: 18); bir diğer deyişle tarih ve tarih-öncesi varoluşun mitik kurgusunda bir araya gelir.

Saydam, mitlerde dış dünyaya yansıtılan metaforik kurguların aslında içsel dünyanın unsurları olduğunu ifade eder (Saydam 2011: 10-11). Böylece anlatı ile bilinç ya da öznellik arasında özdeşlik bağı tesis edilmiş olur. Mit, bu yönüyle, insanı kültürel kılma pratiklerinin öyküsel dinamiklerini barındırarak, insanın çifte bölünüşünü (doğa-kültür) konu edinen bir deneyimi aktarır. Ancak bunun gerçekleşmesi, insanın çifte varoluşunun bölünmesindeki temel uğrak olan doğa-kültür karşıtlığının fenomenal düzlemde öznel biçimde deneyimlenmesine dayanır. Diğer bir deyişle, insan, bu karşılıklı bölünme sonucunda mevcut halinden kopuşuna dair bir bilinç geliştirmek zorundadır. Bu fenomenal deneyim, doğadan kopmak suretiyle kültürelleşme olgusuna kapı açarken, aynı zamanda doğa ve kültürün alanına dahil olan bilinç/öznellik arasına radikal bir mesafenin konmasını imler. Kültürün öznesi olan insan, bundan böyle doğadan ayrılaşmış, onunla mesafelenmiş ve en önemlisi onu nesneleştirmek suretiyle kendi kültürel dizgesini hiyerarşik bir farklılık olarak deneyimleyebilecek olan faildir. Çünkü insan, bu düzlemde, kendisine *başkasının bakışını* (öteki) yöneltmek suretiyle varoluşunda mevcudiyetinden bir fazlalığa tekabül eden bilinci deneyimlemektedir. Bilincin ve özneliğin koşulu, öyleyse, daima benlik ve dışarı arasında belirli bir ayırımın kurulması ve bunun varoluşsal bir gereklilik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Bu, Jung'un arketipsel çözümlemesini andırmaktadır: Jung'a göre *Benlik*, tekil ve tam halde yalıtılmış biçimde olabilen bir varlık değildir; tersine o, daima varoluşunu tamamlayacak tinsel bir dışsallık arayışındadır (Jung 2005: 18-19). Arketip, Ben'i dışarıdan tamamlayacak olan tinsel özdeşlik göstergesidir; Jung, çok iyi bilinen örneğinde arketip kavramını "anne" örneği üzerinden tartışır (2005: 22). Burada arketip, varoluşu tamamlamanın yanında onu anlamlandıran ve varoluşun gerekliliğini ve erekselliğini vurgulayan tinsel temsildir. Ancak arketip, zihinsel işlevden bağımsız değildir; öznenin bilincinde canlandırılması ve nesneye yansıtılması gerekir. Bu da, son kertede, bilincin bir yandan kendisini ayrılaşmış bir varlık olarak deneyimlemesini, diğer taraftan da kendilik ile dışarı arasında bilincin nesnesi yapılmaya müsait bir ilişki tasarlamasını gerekli kılmaktadır.

Türk Psiko-Mitolojisinde Varoluş, Örgütlenme ve Anlam

Psiko-antropoloji literatürü ile bağlantılı kuramsal çabalar içerisinde yaygın olan görüş, her kültürün kendine özgü bir anlam evrenine sahip olduğu, fakat bunun sembolik inşasında kültürler-üstü bağlamda evrensel sayılabilecek kimi ortaklıklar içerdiği fikrine dayalıdır (Neumann 1989, Eliade 2001, Gürel ve Muter 2007, Cassirer 1997). Bunların başında *Erginleşme*, *Ödipal Karmaşa* ve *Yeniden Doğuş* temaları gelmektedir. Mitlerde konu edinilen hikaye, kahramanın bu süreçlerin içinden geçerek kendilik bilincine eriştiği evrelerden oluşur (Bonnetoy 2000: 788). Bunların her birinin ortak özelliği, mitsel anlatının içerisinde bilinç ve kültürel yapı arasındaki kopukluğu ve ayrımı sunması, daha doğrusu kahramanın yaşadığı travmayı konu edinmesidir. Travmanın nedeni, esas itibarıyla hem mitik anlatının temel dinamiği, hem de mitin ana konusu olan *kültürel dizge ile tanışma* meselesidir. Çünkü mitin işlevi, bilinçlenmeyi bir tür erginleşme mitosu bağlamında tartışmak suretiyle, kültür (Sembolik Yasa) ve kendilik arasındaki ayrımı netleştirmek ve özneliği bu ayrım dahilinde inşa etmektir. İşte bu nedenle mitik anlatıda hikaye, daima, iki farklı ve karşıt tarihsel düzlemde cereyan eder. Kaostan düzen'e, tarih-öncesinden tarih'e, doğadan kültür'e, dişil'den eril'e, vb. doğru gelişen ve dönüşen bir kavrayış ve buna dayalı oluşan topluluksal örgütlenme modeli, mitin bir dizge halinde sunmaya çalıştığı söylen bütününe meydana getirir.

Mitolojik kurgulamanın ana işlevine teorik arka plan sağlayan ve psikanaliz içerisindeki kimi travmatik ve nevrotik kurulumların temsilleri olan dizgele-re Türk söylencesinde rastlamak mümkündür. Türk mitolojik düşüncesi ve Türk kültür tarihinin psikolojisi ile yakından ilgilenen yazarlar (Bayat 2006, Bayat 2007a, Bayat 2007b, Divitçioğlu 1987, Esin 2001, Hassan 2011, İnan 1976, İnan 1987, Ögel 1989, Ögel 1995, Roux 1994, Roux 2011), Türk kültürünün bilinçdışı olarak sayılabilecek bazı bağlamlara dikkat çekmişlerdir. Bunların başında, Türkler'in çok tanrılı (Roux 2011: 11-18), Şamanist (Bayat 2006: 21-31) ve *Anabanlı* (Hassan 1954: 159) örgütlenme modeli içerisinde tarih sahnesinde belirlediğine ilişkin fikirler vardır. Türk mitolojisi, bu argümanlar göz önünde bulundurulduğunda, Şamanist inancın öngördüğü şekilde doğacı bir varoluş tarzına göndermelerde bulunan anlatılar ihtiva eder (İnan 1986). Şamanizm, özünde, kutsal ve yeryüzü arasında birleşik ve ayrılmamış bir ilişkiye dayanan tahayyül evrenini yansıtır. Diğer bir deyişle, Şaman inanç sistemi, varoluş ve varoluşun referans dizgesi olan kutsal arasında

bütüncül bir bağ varsayar (Eliade 1999: 52-53). Böylece, varoluş, kendi farklılaşmışlığına dair bir bilinç geliştirmekten ziyade, kutsallığın içinde yer alan bir öge olarak algılanır.

Türk mitolojisinde Şaman inancı, Eliade'nin varsaydığı gibi, doğa ve doğa-üstü inanç sistemi arasındaki bütünleşik bağa dayanmaktadır. Bu mutlak birlik düşüncesi, tanrısallığın yeryüzüne yayılmış olduğunun ve kendisini ayırılmış bir dışsallık olarak değil, yeryüzüne dağılmış ve saçılmış olarak gösterdiğinin bir göstergesi gibi anlaşılmaktadır. Nitekim, Şamanlar, doğal ve kutsal arasındaki bağın işlevçileridir; *Kam* adıyla anılmalarının nedeni, mutlak töz ile dünyasal bir bağ kurmalarıdır (İnan 1987: 393). Bu, Türkler'deki inanç sisteminin doğaya sinmiş bir tanrısallık düşüncesinde birleştiğini göstererek çok-tanrılı bir inanç sisteminin izlerini sunar. Örneğin Divitçioğlu, Türkler'in inanç sisteminin mitolojilerde yer aldığı şekliyle bilinen anlamıyla tek-tanrı inancı olamayacağını, zira tek-tanrı inancının özgül bir toplumsal örgütlenme aşamasının ürünü olduğunu (Divitçioğlu 1987: 63-4) söylerken; Hassan da kutsal olanın farklılaşmış bir düzleme ait olmayışının çok tanrılı bir inanç sistematığının temsili sayılması gerektiğini ifade eder (Hassan 2011: 49). Yine de Türk mitolojisinde kutsal ve inanç göstergesinde yer alan doğa imgesine bakıldığında tek-tanrı ya da çok-tanrı inanç dizgeleri tali kalmaktadır; çünkü Türkler'in mitik inançlarındaki özgünlük doğaya referansla oluşturulmuş kutsiyet bilincinin sosyal örgütlenme ile bireysel varoluşu kurma biçimidir. Durkheim'ın dinsel olan üzerine tasavvurunu andırırçasına, Türklerdeki Tanrı fikrinin, kendi manevi örgütlenmelerine yabancılaşmamış bir tanrısallığı içerdiği söylenebilir. Nitekim Bayat, Şamanist inancın izleğini keşfedebileceğimiz bir inanç-örgütlenme modeli sunarken (2006), doğaya atfedilen kutsallığın *Yaratıcı Anne* ve onda görünür kılınan bir topluluk imgesinin dış karakterine göndermede bulunur (2006: 127). Aynı şekilde Hassan için de Türkler'in ilksel örgütlenme biçimi, onların inanç sistemleriyle uyumlu şekilde, *anahanlıdır* (2000: 71). Anahanlık, dış'ın yaratıcılığına atfedilen kutsallığın aynı zamanda topluluğun manevi şahsında nedenselleşmesidir. Böylece anahanlı örgütlenme, Tanrı inancı ile topluluğun tinsel şahsiyetinin *Yaratıcı Anne* lafzında birleşmesi ve varoluş ve doğa arasındaki uyum yoluyla oluşan mutlak bütünlüğün yansımasıdır. Burada varoluş, kutsal, inanç ve örgütlenme birbirine sıkı bir biçimde bağlanmış olduğu için, ayrılmış bilinç tasavvurunun önüne set çekilmiştir.

Anahanlı örgütlenme ve buna bağlı olarak bireysel varoluşun anlamlandırılması, doğa ve içinde yer alan tüm tekil öğelerin birbiriyle bütünlüklü uyumunu içerir. Kutsal ve varoluş arasındaki bağ, anahanlı örgütlenmenin doğayı ve kutsalı eş zamanlı biçimde kendinde görünür kıldığı dışıl temsilde açığa çıkar. Türkler'in Şaman inancıyla pekiştirdikleri sosyokültürel yapıları göz önüne alındığında, bu dışıl örgütlenmenin fonksiyonu daha net anlaşılabilir: kutsal ve doğanın dışıl temsilde bütünlüğü, bir yanıyla kutsalın çokluk biçiminde yeryüzüne yayılması ve kendisini her şeyde sunmakta olduğu fikrine yol açarken, öbür taraftan topluluğun kendi manevi bütünlüğünün dışarıdan kavranabileceği dinsel bir dizgenin yokluğuna neden olur. Diğer bir deyişle, Şamanist inanç ile pekiştirilmiş anahanlı örgütlenme, yapısal olarak, topluluğun kendisini, bilinç düzeyinde ayrı bir nesne olarak ele almasını imkânsız hale getirmiş, böylece topluluğun kendini dinsel bir bakış yoluyla kavramasını engellemiştir. Bunun açık anlamı, Şamanist inanç ve anahanlı örgütlenme, topluluğun, kendisini ayrımlaşmış bir varlık olarak, diğer bir ifadeyle kendi varlığını fenomenal bir biçimde deneyimlemesini zorlaştırmıştır. Bu zorlukların bir göstergesi, Türk mitolojisinde kendini *ağaç* mitosunda temsil eden manevi bütünlüğün içerdiği yalıtılmış mekân düşüncesidir (Roux 2000: 27). Bu yalıtık mekân tasavvuru, her şeyden önce, varoluşun üretildiği anlam evreninin dışarısındaki yokluğa referansta bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, Ağaç mitosunun önemi, kutsalın deneyimlenmesinde maddi varoluş ve kutsallık arasındaki ayrımı imkânsız kılmasındadır. Bu ayrımın yokluğu, daha doğrusu deneyiminin imkânsızlaştırılması, varoluşun kendisini ayrıksı bir varoluş olarak kavrayamayışının nedenidir.

Bir başka mitolojik unsur, yine Ağaç mitosuna ile bağlantılı olarak, *Er Sogotoh Destanı* adıyla bilinen ve konusu yaratılış olan bir söylencedir. Bu söylencede, arkaik mitosların bir örneği olarak *ilk İnsan* (Adem) tasavvuru sunulmuştur. Ancak bu yaratılış efsanesinde önemli olan unsur, ilk İnsan adıyla anılanın yaratıcı veya üretici bir fail düzeyinde sunulmamış olmasıdır. Diğer efsanelere bakıldığında, söylenin asıl konusu olan *kahraman* ve onun eylemlerinin bu efsanede yer almadığı görülür. Zira bu fail üzerinden anlatıya konu olan mevzu, *tüm varlığın kendisine bağlı olduğu* (Ögel 1989: 98) ve yaratıcı olanla özdeşleşmiş Ağaç mitosudur. Burada yalnızca Ağacın yaratılış olgusundaki önemine dikkat çekilmemektedir; mitosta yer alan ve fail olarak konumlandırılan aktörlerin bu Ağaç imgesi karşısında herhangi bir eylem dizgesiyle buluşturulmamış olmaları, bir başka deyişle özne-olamayışları bu söylenin ana konusunu oluş-

turur. Ağağ-Ana imgesi üzerinden geliştirilen bu mitolojik kültür, bir taraftan varoluşun kendinde soğrulduğu kutsallığın dışarıda kalmaksızın varlığı içinde erittiği bir sosyokültürel yapıyı imlerken, diğer taraftan da kadının animist düzeyde yaratıcı doğa ile benzeştirilerek kutsalın temsiline dönüştürüldüğü bir deneyimi işaretler. Anahanlı örgütlenmenin psişik boyutu diyebileceğimiz ve kendisini mitolojik bir örüntüde gösteren bu olgusal bağlam, yaradılışı yalnızca zamansal bir eksen de konumlandırmaz. Çünkü Ağağ mitosunun hem meknda (topluluk-toprak) hem de kutsal-kültürel bir göstergede (dişil-ana) sunumu, topluluğun hem varoluş, hem beslenme, hem korunma ve hem de tapınma ihtiyaını karşılayan bir kapsayıcı yalıtım düzlemi olarak kapalı bir Ağağ imgesini gösterir. Ağağ imgesinin böylesi kapalı ve yalıtık bir varoluş düzeyini işaretlemesi, varoluşun bütünüyle kuşatıldığı ve varoluşsal düzeyde ayrımların, sınırların ve farkların fenomenal bir deneyime tabi tutulmadığı bir yaşamsal dizgeyi gösterir. Bu yaşamsal dizge, yalıtımın sonsuzlaştırılmasından ötürü özneliği büsbütün gerileterek, varoluşun fenomenal deneyimini sonsuz bir döngüye hapseder.

Deli Dumrul Mitosu ve Türk-İslam zneliğinin Travmatik Deneyimi

Türk mitolojisinde şamanist inanç ile pekiştirilmiş anahanlı örgütlenmenin, varoluşun fenomenal bilinç düzeyinde kavranmasına engel olması ve buna dayalı olarak varoluşun özne olabilmesindeki kritik eşiğin atlatılamayışı, Deli Dumrul efsanesinde bir travma olarak gösterilir:

Deli Dumrul Boyu, *bireysel* düzlemde, varoluşunu zamanın maddenin sınırlayıcılığının belirlediği her ölümlünün yaşaması kaçınılmaz, erek-bilimsel bakıldığında ‘gerekli’ bir sarsıntının öyküsüdür. Bireyin dünyaya, öznel gerçekliğin dış gerçekliğe, bireysel erkin evrensel düzene çarptığı; yeni bir iç-dış örgütlenme ve ilişki düzenlemesi gereksiniminin ortaya çıktığı bir karşılaşmadır. (Saydam 2011: 12)

Saydam’a göre, Deli Dumrul mitosunda anlatılan konu, bir karşılaşma anında deneyimlenen travmanın özneliği inşa edici pozisyonudur. Bu karşılaşmanın travmaya neden olmasının sebebi, Türklerin animist-şamanist varoluşları içerisinde deneyimledikleri doğa-kutsal birliğinin, ayrımlaşmış bir varlık olarak kendilik bilincine imkân tanımaması; ancak karşılaşma anında mevcut varoluşlarına indirgedikleri anlamın eksiltilmiş ya da yetersizleştirilmiş olmasıdır. Birazdan değineceğimiz üzere, Deli Dumrul mitosunda konu edilen şey,

ölümle tanışma anında deneyimlenen bir yabancılaşmadır; varoluşun kutsal olan iç içe oluşu, ölüm gibi radikal bir dışsallığı tahayyülden ötede konumlandırılmakta iken, ölümün bu evrenin içerisine sızarak görünür kılınması mevcut varoluşsal anlam dizgelerini tartışmalı kılmıştır.

Bunların başında, doğa (yeryüzü) ve kutsal arasındaki bütünlüğün bir temsili olan varoluşun sonsuzluğu yanılısamasının sona ermesi gelir. Yukarıda değindiğimiz üzere, Türk mitolojisinin hakim öğeleri Şamanist inancın öngördüğü gibi, varoluşun maddi ve tinsel öğelerinin bir arada dolayımlanması içerir; dolayısıyla varoluşa bir sonsuzluk ve sınırsızlık ufku bahşedilir. Hem Ağaç imgesinin imlediği yalıtılmış mekân içerisinde deneyimlenen kutsal-doğa bütünlüğünde, hem de Şaman inancının işaretlediği üzere topyekun yeryüzünün tinselleştirilmeye müsait hale getirilişinde, karşımıza çıkan olgu, ezeli ve ebedi bir bütünleşmişlik tahayyülü olmuştur. Varoluşun dışarıdan bakışa açık hale getirilmeyerek doğaya ve mekâna sindirilmesi, varoluşun ayrılaşmış bir varlık olarak kavranmasını engellediği gibi, sonluluk düşüncesini zihinden çıkartarak varoluşun kaderini doğanın varlığından bağımsız kılmayan bir tahayyülü üretmiştir. Yeryüzünden ayrılaşmamış olma hali, bu nedenle, sonsuzluk yanılısamasını hem varoluşsal düzeyde, hem de varoluşun anlamlı kılındığı sembolik-kültürel evrende türetmiştir.

Deli Dumrul mitosu, kısaca bu tahayyüllerin imlediği bir yanılısamayı görünür kılan ve varoluşun anlamlı kılınması adına mevcut sembolik kodların uzağına taşmayı gerektiren bir müdahaleyi anlatır. Bu mitosun travmatik olarak deneyimlenmesinin bilişsel nedeni, basitçe, failin yaşadığı öznellik dönüşümünde deneyimlediği *kopuş* ve *dâhil oluş* pratikleridir. Çünkü Deli Dumrul mitosu, bir taraftan İslami kültürel kodla tanışma ve ona dâhil olma anını konu alırken, diğer taraftan bu dâhil olma olgusunu mevcut kültürel dizgeden kopuş ile koşullandırarak sunmasıdır. Ölümü ve ölümlülüğü varoluştan yabancılaştıran Türk arkaik mitolojisi, ölümle karşılaşma anında failin kendisinden kopuşu yoluyla geride bırakılmaya çalışılan arkaik bir öge olarak resmedilmektedir. Ancak bu geri bırakma davranışı hiç de kolay gerçekleşmez; çünkü geride bırakılmaya çalışılan arkaik kültürel anlam rejimi, dönüştürülerek bu yeni evrene dâhil olur. Böylece Türk-İslam özneliği adı verilen kültürel faillik göstergesi, bu iki kültürel dizgenin failin bilinçdışı ve bilinç kategorileri arasındaki çatışma aracılığı ile üretilen bir travmatik varoluşa neden olur.

Deli Dumrul'un Psiko-Mitolojik Çözümlemesi

Deli Dumrul efsanesinde yer alan *Duha Koca Oğlu Deli Dumrul* başlıklı anlatı, Dumrul adlı babayiğidin kurumuş bir çayın üzerine köprü inşa ettirmesi ve herkesi bu köprüden geçirmeye zorlamasını konu edinir. Fakat anlatıyı önemli kılan husus, daha doğrusu anlatının psiko-mitolojik bir sorunsallaştırma nesnesi olmasının nedeni, Dumrul'un kurumuş çay üzerine yüklediği simgesel anlam olan sonsuz varoluş yanılması başkalarının kabulü üzerinden idrak etme zorunluluğunu kavramasıdır. Diğer bir deyişle, Dumrul, çayın kurumuş olduğunun ayırında olmamak adına, kendini bu gerçeklikten kopartacak simgesel bir anlam evreni inşa etme arzusundadır. Bu simgesel anlam evreni, çayın halen akmakta olduğunu, dolayısıyla herhangi bir olağanüstülüğün olmadığını Dumrul'a göstermekle işlevsel kılınmıştır. Burada farkında olmamız gereken şey, çay'ın simgesel değeri ve işlevinin Türk mitolojisindeki konumudur. Çünkü çay, hayatın kaynağı olan su'yun, dolayısıyla Türk mitolojisinde yaratıcı anne ile özdeşleşmiş olan Ak İne'nin temsilidir (Bayat 2007b: 248). Çayın kurumuş olmasına rağmen Dumrul'un bunu kabul etmeyişinin simgesel anlamı, o halde, yaradılış ve var ediş ile özdeş algıladığı dışıl anlamın kapsayıcı ve kuşatıcı işlevinin halen geçerli olduğunu düşünmek isteyişidir. Diğer bir deyişle çayın kurumuş olmasına rağmen Dumrul'un *anlam dünyasında akıyor oluşu*, Dumrul'un bu ilksel varoluş evreninden kopmak isteme-yişinin bir göstergesidir.

Dumrul'un kopmak istemediği evren, dışıl olana bağlılığının üretilip muhafaza edildiği ve gerçeğin dünyasından bütünüyle yalıtık biçimde var olduğu yanılması geliştirdiği ilksel anlam dünyasıdır, diğer bir deyişle anahanlı örgütlenmenin bilinçdışısal temeli olan Yaratıcı ve Koruyucu Anne imgesidir. Çay ile kurulan bağın sembolik işlevi, anne sütü yoluyla kurulan ve halen anneye aitliğin göstergesi olan nesne birliğinin tesisidir. Neumann, anneden kopuşa rağmen bu kopuşun geriye itildiği yanılmalı anlamın anne sütünün simgesel kılındığı nesneleştirme ilişkisinde oluştuğunu ifade eder (1963: 18-24). Anne sütü, çocuğun içinde bulunduğu fiziksel dünyaya tam anlamıyla dâhil olmadığını ve çocuğun halen anneye ait olduğunun bir göstergesidir. Anne sütü ile kurulan *nesne ilişkisi*, maddeye yüklenmiş simgesel anlam yoluyla psikolojik tatmin sağlayan (Kohut 1998) bir aidiyet bağıdır. Bu aidiyetin temelinde yatan şey, çocuğun ilksel gereksinmelerinin bütünüyle anne tarafından sağlanmış olduğuna ilişkin bilinçdışısal izleğin doğum son-

rasında da devam etmesidir. Daha doğrusu çocuk, anne tarafından tamamen doyurulduğu o ilksel evrenin devam edeceği inancına takılı kaldığı için, anne karnındaki doyum sürecinin doğum sonrasına da sarkacağı inancını besler. Winnicot, çocuğun bu gereksinimler ve tatmin arasında kurduğu bilinçdışısal ilişkiyi imgesel yanılması temeli olarak görür (1998: 28). Çünkü çocuk için anne, kendi gereksinmelerinin tek ve mutlak sağlayıcısı olduğundan, anneden dışarısına ihtiyaç duymayan çocuk, böylece annenin dışarısında bir gerçeklik ya da kutsallık inancına sahip değildir. Ayrıca, çocuk için “anneden ötesi” olmadığı için ve dahası o, kendisini anneden ayrıksı bir biçimde kavramadığı için, çocuğun ayrılmış bir kendilik bilincine sahip olmadığı düşüncesine ulaşabiliriz. Nitekim çocuk, gereksinimleri ile anneden sağladığı tatmin arasında mutlak ve sarsılmaz bir bağ tesis ettiği için, kendisini annenin dışında kavramaz.

Yeniden anlatıya döndüğümüze, çayın işaret ettiği simgesel anlamı daha rahat çözümleyebilir ve Dumrul’un bilincindeki kopuşu daha açık görebiliriz. Çayın kuruması, Dumrul’un dişil olan ile özdeşleştirdiği anlam dünyasının istikrar-sız hale gelişini göstermiş, böylece Dumrul’u travmatik bir hale sokmuştur. Kendi imgesel birliğini tahayyül etme imkânı olan Anne imgesini muhafaza etme arzusuna bağlı kalarak, kuruyan çayın üzerine köprü inşa etmiş, böylece kendi imgesel birliğini yeniden kavrama arayışına gitmiştir. Tam bu kavrayış çabası esnasında, köprüye yaklaşan bir oba içerisinde bir delikanlı vefat eder ve Dumrul, kendiliğın çözülmesi sürecinde Azrail’e kafa tutmak suretiyle *Benliğini* kavramaya ve kurmaya çalışacaktır. Bu andan itibaren Dumrul lafzında bir “erginleşme çabası” süreci başlayacak, bunun kolektif-kültürel ürünü olarak ise Türk-İslam özneliğinin kurulum dizgeleri karşımıza çıkacaktır.

Ölüm ile Karşılaşma, Anahanlı Örgütlenmenin Sarsılması ve Bilinç-Beden Ayrımının İlksel Ortaya Çıkışı

Dumrul’un köprüye gelen oba’daki delikanlının ölümü karşısında Azrail’e meydan okuyuşu, bu mitosun en ilgi çekici yanlarından bir tanesidir. Burada, bir taraftan Dumrul’un anahanlı anlam dizgesinin sarsılma anında içine düştüğü boşluktan çıkma istenciyle açığa çıkan bir kendilik arayışının nüveleri görünürken, diğer taraftan bir dizi psiko-mitolojik ögenin anlatıda yer ettiği fark edilmektedir. Tekrar etmek pahasına, mitolojik çözümlemenin tıpkı bir rüya yorumlayışı gibi, hiçbir detayı atlamaksızın bir çözümleme girişimini gerektirdiği düşüncesinden hareketle, Azrail ile karşılaşma olgusunda (Ögel

1995: 71-73) sembolize edilen olayın, basitçe, Dumrul'un bilinçdışı korkusu olan ölüm fenomeni olduğu fark edilecektir (Tura 2014: 89). Bilindiği gibi, ölüm ve ölümlülük temaları, Türk mitolojisinin genel bağlamı düşünüldüğünde, kolektif bilinçaltından dışarıya atılmış ve varoluşun Şamanist-anahanlı bağlamından kovulmuş öğelerdir (Ögel 1989: 104-105). Çünkü ölüm, varoluşun sonluluğunu imleyen bir gösterge olarak, varoluş ve içine konumlandığı kültürel evren arasındaki ayrımı işaretler. Oysa Türk mitolojisindeki anahanlı ve Şamanist kurgular göz önünde bulundurulduğunda, varoluşun özü gereği doğa ile bütünlüklü bir bağ deneyimlediği fark edilmektedir. Bu bütüncül bağın işlevi, varoluşu tıpkı anne karnındaymış gibi bir yanılısma evreni içerisinde doğa ile birleştirerek bilinçten soyutlamaktır. Bilinçten soyutlanmak, kendiliğin ayrılmış bir kategori olarak kavranmadığı ve varoluşun doğaya sindiği mutlak özdeşlik durumunu ifade etmektedir.

Öyleyse Dumrul'un Azrail lafzında ölümlle karşılaşmasının travmatik bir içeriği olduğu söylenebilir. Zira Dumrul, önce Azrail'e tıpkı ona denkmiş gibi yaklaşıp meydan okur:

Savaşayım, çekişeyim, uğraşayım, yahşı yiğidin canını kurtarayım. Bir daha yahşı yiğidin canını almasın. (Saydam 2011: 173)

Dumrul'un burada Azrail nezdinde ölüme meydan okuyor gibi görünmesinin nedeni, başta ifade ettiğimiz inanç sistematığı çerçevesinde Azrail'in temsil edildiği ruhsal mevcudiyetin dışarıda bırakılmış olmasıdır. Bu nedenle, Dumrul'un meydan okuyuşu, kendisi ile ölümün temsil edildiği Azrail arasındaki mesafeyi belirtmek içindir. Başka bir ifadeyle, Dumrul, meydan okuyuş vasıtasıyla Azrail ile aynı sembolik ortaklığı paylaşmıyor oluşunu ifade etmek istiyor gibidir.

Yine de bu ifadede Dumrul'un bilinçaltında Azrail'e, dolayısıyla ölüme dair eksik bir bilgi olduğu görülmektedir. Dumrul, Azrail'i *savaşılabilir* veya kendisine *karşı koyulabilir* bir hasım gibi görmektedir. Bunun nedeni, Dumrul'un içinde yetiştirildiği anahanlı-Şamanist örgütlenmenin varoluşa dışsal bir öğenin bulunmadığı, var olan her şeyin bu kültürel evren içerisinde birbiriyle denk kabul edildiği bir anlam dünyası öngörmesidir. Dumrul'un ölüme meydan okumasının nedeni, ölümün de tıpkı kendisinin olduğu gibi anahanlılığa ait bir şeymiş gibi olduğunu sanmasıdır. Ona bu sanrıyı veren, elbette çayın sonsuz akışı ya da onun gerçeklik yanılısmasıdır.

Nitekim anlatı, hemen ilerleyen satırlarda, Dumrul'un yeni bir farkındalığa meylettiğini gösterir. Dumrul, Azrail'e meydan okunamayacağını anlamış, böylece kendi varoluşu ve onu anlamlandıran ve sınırlarını belirleyen kültürel koordinatların hududuna erişmiştir:

Bre ne heybetli kocasın!

Kapıcılar seni görmedi,

Çavuşlar seni duymadı,

Benim görür gözlerim görmez oldu,

Tutar benim ellerim tutmaz oldu... (Saydam 2011: 173)

Burada anlatılmak istenen, Dumrul'un varoluşsal bir eksiklik hissi geliştirmesi, bunun nedeninin de ölümün karşısında varoluşun aciziyetini travmatik biçimde deneyimlemekte olmasıdır. Ölüm, yalnızca Dumrul'un kültürel-sembolik koordinatlarını sarsıntıya uğratmaz, aynı zamanda ölümün karşısındaki aciziyeti yoluyla kendi varoluşunun yaşamın radikal bağlamları karşısındaki dışsallığını idrak etmiş olur. Diğer bir deyişle ölüm, Dumrul'a, kendisinin ayrılmış bir varlık olduğunu, ona, ölüm karşısındaki çıplaklığı ile tanıttıran şeydir. Burası oldukça kritiktir; zira Dumrul, ölüm karşısında sığınabileceği sembolik dizgeyi kaybetmiş olduğu için, ölüm karşısında savunmasızdır. Bu savunmasız oluşu, Azrail ile yenilemeyeceğini anlamasından çıkarsamak mümkündür:

...görür gözlerim görmez oldu, tutar benim ellerim tutmaz oldu.

Buradaki ifadeyi, Saydam, psikanalizdeki Ödipal karmaşada vurgulanan *hadım edilme korkusu* üzerinden çözümlemeye çalışır (2011: 173). Ellerin tutmaz, gözlerin görmez oluşu, bedensel aktivitelerin imkânsız kılınması yoluyla yeterlilikten uzak bırakılma olgusunu çağrıştırır. Ben, Saydam'dan farklı olarak, buradaki ifadenin daha derinlerde yatan bir kavrayışın deneyimlendiği düzlem olarak okunması gerektiğini ileri sürmek istiyorum. "Gözlerin görmez, ellerin tutmaz oluşu", kendinde kavramaya başladığı bir yanılsama bilincinin izdüşümü olarak düşünülebilir. Dumrul'un, ölüm karşısında takındığı çelişkili tavrın kökeninde yatan şey, varoluşunun ölüm ile çekişebileceği yanılsaması karşısında geri adım atması, bunun sonucunda da ölüm ile çekişmesine müsaade eden imkânları (gözler, eller) kendisinden uzaklaştırması, daha doğrusu kaybetmesidir. İşte bu nokta, Dumrul'un giderek saf bilinç düzlemine eriş-

rek ölümü *tanıdığının* göstergesidir. Çünkü her aşamada kendi varoluşunu anlamlandıran bir dizgeyi geride bırakan Dumrul, nihayetinde ölümün karşısında *elleri ve gözleri olmaksızın* durmakta ve ölümün kendisi için ne ifade ettiğini bu bedensel çıplaklık ve bilinç düzeyindeki doğunluk haliyle deneyimlemektedir.

Ölümün karşısında önce sembolik düzeyde konum alan ve bu konumdan hareketle ölüm ile ekişeceğini uman Dumrul, ardından Azrail ile yenişemeyeceğini anlar ve kendi varoluşu ile bu varoluşu anlamlandıran sembolik-kültürel dizgeye yabancılaşır. İşte bu andan itibaren Dumrul, lmn karşısında varoluşundan sıyrılmış bir Şekilde adeta çıplak haldedir ve saf bilinç düzeyinde ölümün karşısında durmaktadır. Bu konumlanmada fark etmemiz gereken Şey, Dumrul'un saf bilinçli hali ile kendine yabancılaşmış oluşunun, yeni baştan doldurulacak ve tabii anlamlandırılacak bir boşluğa tekabül ediyor olmasıdır. Diğer bir deyişle Dumrul'un ölüm karşısında giderek varoluşsal dizgelerinden koparak saf ve bedensiz bir bilinç düzeyinde kalması, bu bilincin yeni baştan bedenleştirilmeye başlanacağı bir anlam dizgesinin gelmekte olduğunun habercisidir. Bu yeni anlam dizgesi, saf bilinci yeni baştan bedenleştirerek onu ayırmışmış bir özne olarak kuracak olan İslamiyet ile tanışmadır.

Tanrı'nın İdraki Yoluyla Eril Bilincin Yaratımı

Azrail ile karşılaşmanın, varoluşa iliştirilmış olan sembolik dizgenin (anahanlılık) anlam rejiminde yaratılan bir istikrarsızlığın deneyimi olduğunu yukarıda ifade ettik. Dumrul nce Azrail'e meydan okuma lafzında ölümlülüğü reddetmiş, fakat ardından lmllkten kurtulamamanın vermiş olduğu travmatik kabulün zorlamasıyla Tanrısal Yasa ile dolaylı bir buluşma gerçekleştirmiştir. Bu, Dumrul'un mevcut sembolik dizgeden koparak, kendiliği varoluşun dışarisinde deneyimleyeceği bir uzaklığa yerleştireceği anlamına gelir. Zira hikâyenin geride kalan kısmında Tanrısal Yasa karşısında acziyetin kabulü ve Tanrı'ya sığınma olarak gerçekleşen edimler karşımıza çıkmaktadır (zdarıcı 2011: 376-378).

Dumrul'un Tanrı'ya yakarışı, hikâyenin geri kalan kısmının ana konusudur ve burada söz konusu olan Şey, lme meydan okuyan kahramanın bir anda ölümlülüğünü fark etmesi karşısında kendi acziyetini, daha doğrusu ölümün karşısında hiçliğini fark etmiş olmasıdır.

Kalktı, atına bindi, doğanını eline aldı, ardına (Azrail) düştü...Döndü, evine gelirken Azrail atının gözüne göründü. At ürktü. Deli Dumrul'u kaldırdı yere vurdu. Kara başı bunaldı, darda kaldı. Ak göğsünün üzerine Azrail basıp kondu (Ergin 2003: 77).

Dumrul, ölüme meydan okumak için peşi sıra giderken Azrail'in Dumrul'un atına *görünmesi* ve onu ürktürmesi önemli bir ayrıntıdır. Bilhassa Türk mitolojisinin arkaik sembollerinden biri olan at, bilindiği gibi, kahramanın ruhu ile özdeşleşmiş, daha doğrusu ondan ayırt edilmeyen bir parça olarak telakki edilir (Belek 2015: 113-117). Mitolojik yorumlamada hiçbir detayın atlanmaması ilkesinden hareket edersek, at sembolünün seçilme nedeninin, Dumrul'un varoluş öğeleri arasındaki parçalanma veya sarsılma olduğu söylenebilir. Yukarıda değindiğimiz gibi, Dumrul'un varoluşundaki travma aşaması, varoluşun anlamını edindiği sembolik dizgenin istikrarsızlaşması, daha doğrusu Dumrul'un varoluşunu artık kuşatıp bütünüyle tanımlayamamasıdır. Bu olgunun gösterimi olan *atının ürkmesi* olayı, bu nedenle önemli bir ayrıntıdır; zira mitolojide kahramanın varoluşu içerisindeki doğal uzantı olan at figürü, bu anlatıda varoluşsal öğeler arası kopuşun bir temsili olarak ele alınabilir.

Bre Azrail aman

Tanrının birliğine yoktur güman

... Beylikten usanmadım yiğitliğe doymadım

Canımı alma Azrail medet (Ergin 2003: 77)

Dumrul, Azrail ile karşılaşır ve varoluşundaki eksiğin ayırıcılığı olarak, onunla denk olamayacağını idrak eder. Ancak, bu ifadede iki önemli ayrıntı dikkat çeker: birincisi, Dumrul'un, "yiğitliğe doymadım" derken, kendi varoluşuna içkin gücünün sınırına ulaştığını kabul ve idrak ettiğini dile getirmek istemesi, ikincisi ise, Azrail'den medet umarak canının bağışlanmasını istemesidir. Kanımca bu yakarış, Dumrul'un mevcut varoluşundan koşturğunun bilincine vardığının ve varoluşundaki eksiğin farkına vardığının bir göstergesi olarak kavranabilir. Ben, buradaki farkındalığın bütünüyle anahanlı örgütlenmenin imlediği doğacı-Şamanist tonlamanın reddi şeklinde ele alınabileceğini düşünüyorum. Nitekim Dumrul, ölüm ile karşılaşma anında varoluşunu anlamlandıran sembolik evrenin kuşatıcılığının eksikliğini, bizatihi ölümlülüğün içeriye sızmakta olduğu gerçeği sayesinde deneyimlemiştir. Diğer bir deyişle, Dumrul, o ana dek içinde yaşadığı yalıtık anahanlı dizge içerisinde dışarıda

bıraktığı ölümlülüğü, bir anda karşısında bulmuş ve varoluşunun istikrarsızlığına ilişkin görüşü o anda edinmiştir.

Dumrul'un Azrail ile karşılaşması, kendi ölümlülüğünün bilincine varması anlamında bir ara aşamadır. Bundan sonraki süreç, Azrail ile özdeşleştirdiği ölümlülüğün asli sahibi olan Tanrı ile karşılaşmadır:

Azrail der: Bre kavat bana ne yalvarıyorsun. Allah Taala'ya yalvar, benim de elimde ne var, ben de bir emir kuluyum dedi. Deli Dumrul der: Peki ya can veren can alan Allah Taala mıdır? Evet odur dedi. Döndü Azrail'e, peki ya sen ne eylemekli belasın, sen aradan çık, ben Allah Taala ile haberleşeyim dedi (Ergin 2003: 77-78).

Dumrul, böylece varoluşundaki eksiğin bilincine varmış olmanın sonucunda Allah ile buluşur. Buradaki sembolik anlatı çok önemlidir: Allah'a kavuşma, sonluluk görüşünün deneyimlenmesi yoluyla varoluştaki eksikliğin bilincine erişme anında gerçekleşir. Dolayısıyla Allah'ın Dumrul'a görünmesi asla zamansal bir mesele değil, tamamen bilinç ve idrak meselesidir. Dumrul'un anahanlı örgütlenme içerisinde deneyimlediği bütünlük yanılması, önce çayın kuruması gerçeği karşısında sınanmış, ardından ölümlülüğe meydan okuyuş esnasında varoluşunun uzantısı olan at'ının ürkmesi ile nihayete ulaşmıştır. Her iki olayda da Dumrul, ölümlülüğünün bilinci yoluyla kendiliğinden eksik bağlamını deneyimleyerek, varoluşunun anahanlı dizge içerisinde yalıtılmış addedildiği sembolik düzleme yabancılaşmıştır.

Allah Azrail'e buyurdu ki, madem deli kavat benim birliğimi bildi, birliğime şükür kıldı, ya Azrail, Deli Dumrul, can yerine can bulsun, onun canı azat olsun der (Ergin 2003: 78).

Açıkça görülmektedir ki, Allah, Dumrul'un canını bağışlayacaktır, lakin Dumrul'dan bir can vermesini ister. Dumrul'un önce babasından can istemesi, fakat babasının "benden kıymetli anan var" sözüyle (Ergin 2003: 79) anasının canını işaret etmesinin sembolik önemi, Dumrul'dan istenen şeyin açıkça anahanlıktan kopma olduğu gerçeğidir. Allah, bu canı, yalnızca Dumrul'un canını bağışlamak için bir "kurban" olarak talep etmez; daha ziyade, Allah'ın isteği Dumrul'un yabancılaştığı varoluşuna geri dönüşü sonsuza dek kapatmak ve Dumrul'u Allah'ın mutlak Yasası'na ve *Birliğine* dâhil ve ait kılmaktır. Bilinçlenmenin bedeli, burada feda, yani kurban etmektir.

Dumrul'un ana ve babasının canlarını vermemeleri karşılığında, Allah'ın hükümü değişmezdir: İslamiyet'in öngördüğü Yasa'ya dâhil olmanın şartı, açık biçimde, doğuş mitosuna ait özdeşlik nesnesinin yitimi olarak anahanlı evrenin yıkıma uğratılması ve buna karşılık kahramana "yeniden doğuş" yoluyla "erginleşme" olanağının sunulmasıdır (Eliade 2015). Doğuş, psikanalizdeki doğum travması öncesine tekabül eden süreçtir. Çocuk, bu travmayı aşmak için doğum öncesi anın deneyimini tekrarlamak adına, anne ile kurulan ilksel bağı belirli bir nesne yoluyla tekrar etmeye yönelerek anne sütü ile duygusal ve psişik bir bağ oluşturur. Bu bağı kurulduğu ilişkide çocuk, dış dünyadan yalıtılmış haldedir; diğer bir deyişle tüm varoluşu annenin kuşatıcılığı altında olduğundan, kültürel evren olan Baba'nın Yasası'yla henüz tanışmamıştır. Baba'nın Yasası, burada anne ile kurulan bağı sonrasında kahramanın artık kültürel bir fail olarak anneden uzaklaştığı, diğer bir deyişle *ergin* hale geldiği düzleme işaret eder. Çocuğun anne ile kurduğu yalıtılmış-yanılsamalı varoluşu, Baba'nın Yasası yoluyla kültürel olan tarafından soğrulur. Diğer bir ifadeyle çocuğun erginleşmesi, anne ile kurulan imgesel-yanılsamalı varoluşa yabancılaşma neticesinde Baba'nın Yasası'na dâhil olmaktır.

Deli Dumrul mitosunda anlatılan şey, basitçe, bu erginleşme sürecinin sonucunda anahanlı dizgeden ayrılarak babahanlı dizgeye geçişin travmatik deneyiminin yansıtılmasıdır. Roux, Türkler'in hem İslamiyet'i kabul etmiş olmalarında, hem de bu geçişin psişik temsili olarak Babahanlılığa geçme olgusunda, ölümlülüğün def edilişi olgusuna eğilmeyi önerir (Roux 1994: 212-214). Anahanlı dizgedeki çatlakta meydana gelen ölüm korkusunun, varoluşu yok oluşa doğru sevk ederken Baba'nın Yasası ile karşılaşma anında kahramanımız, Tanrı tarafından ölüme karşı mücadeleye soyundurulur. Bu mücadelede kahramana verilmek istenen mesaj, ölüm gerçeğini Allah'ın dolayısıyla kabul etmenin ölüm korkusunu atlatmasında temel uğrak olacağını söylemektir. Başka bir deyişle fail, yok oluş korkusunu, Baba'nın sembolik yasasına dâhil olarak ve bu yasa dizgesinde belirli bir "öznelik" konumuna oturarak sembolik biçimde def eder. Ölüm kaygısı artık ait olunan anlam dünyasının dışarısında değil, tersine tam merkezindedir ve faili özne konumuna oturtan da bu bilinçlenmedir.

Ben, kendisini anahanlılıktan babahanlılığa geçiş olgusunda gösteren bu bilinçlenme anının doğrudan eril bir bilinçlenme modeli olarak okunması gerektiğini öne sürüyorum. Türklerin Şamanist-anahanlı örgütlenmelerinin

anlam dünyasındaki insan-doğa ilişkisinin bütüncül bağlamı, İslamiyet'e geçiş ile beraber, yerini insan ve doğa arasında mesafeli bir ilişkiye bırakmıştır. Şamanist inancın kutsal ve doğa arasında kurduğu doğal bağ, İslamiyet'in tek Tanrı inancının öngördüğü örgütlenme ile akamete uğrar. Zira İslamiyet'in öngördüğü sembolik adlandırmanın temelinde, toplumsal ve kültürel örgütlenme ilişkisi vardır (Berktaş 2012: 19). Anahanlılığın doğa ve kutsal arasında gördüğü bütüncül bağ, bu anlam dünyası içerisinde yalıtılmış ve bu yönüyle doğadan ayrılaşmamış bir "Ben" motifini esas almakta iken, İslamiyet ile beraber doğanın nesneleştirilerek insanın kullanımına ait kılındığı bir örgütlenme modeline geçilmiştir. Bu geçişin eril bir özneleşmeyi işaret etme nedeni, açıkça, varoluşun ayrılaşmış – diğer bir deyişle erginleşmiş – olduğu gerçeğinin idraki ve tasdikidir. Unutmamak gerekir ki Dumrul, diğer her şeyden ayrılaşmış olarak Allah'a temas edebilmiştir. Dumrul'un Anahanlı örgütlenmeden kopuşu, atının ürkmesi, kendi varlığının selameti açısından ana ve babasından gerekirse kopartılabileceği gerçeği, vb. temalar düşünüldüğünde, Dumrul lafzında İslamiyet'e geçişin simgesel bağlamı, varoluşun içine düştüğü anlamsızlık ve istikrarsızlık sarmalından kurtulma olarak erginleşmenin ve bir bilinç olarak ayrılaşmanın kurulumudur.

Sonuç

Psiko-mitolojik bir sorunsallaştırma ekseninde Türk-İslam özneliğini Deli Dumrul adlı mitos üzerinden ele almaya çalıştığım bu makalede, Türklerin kendilik kavrayışlarındaki anlamlandırma rejimini ve bu anlam dünyasının karşılaştığı travmayı sembolik yorumlama dâhilinde kurgulamayı amaçladım. Deli Dumrul hikâyesi, Türklerin anahanlı bir anlam dizgesi içerisindeki travmatik deneyimlerini ve Türklerin İslamiyet'i kabul edişleri esnasında ne gibi duygusal süreçler deneyimlediklerine dair bir kavrayış geliştirmemize imkân tanıyan bir efsanedir.

Mitosların yalnızca kolektif bir hafızayı değil, fakat toplumsal bilinçdışını imledikleri hesaba katıldığında, Deli Dumrul hikâyesinde Türk-İslam özneliğinin kurulumundaki süreçleri ve neden olduğu kopuşları, eklemlenmeleri ve kendilik kavrayışını çözümleyebilmekteyiz. Türkler, mitolojik yaşantılarında çok tanrılı olmasa da çoklu kutsal inancına sahiplerdi. Dolayısıyla Türk mitolojisi, evreni kuşatan ve insanı doğadan ayrılaşmış

kılan ve yine insanı sorumlu faile indirgeyen aşkın bir hakikat kavrayışı içermemekteydi. Türklerin tek tanrılı bir din olan İslamiyet'i kabulünün yaratmış olduğu en radikal dönüşüm, belki de hem epistemolojik düzeyde hem de ontolojik düzeyde doğadan ayrılmış ve onu nesneleştiren bir bilincin ortaya çıkmış olmasıdır. Bu bilinç, *ebedi dönüş* mitosunu daima anacıl dizgeye yönelten Türk bilinçdışı izleğin anne ile irtibatını kesmiştir. Doğa ile kurulan Şamanist inanç birlikteliğinin yerini, doğa ile mesafeli bir erillik ilişkisi almıştır.

Özetle, Deli Dumrul efsanesi yalnızca edebi bir kurguyu değil, aynı zamanda kolektif bilinçdışının izleğini sunması bakımından ve Türk-İslam özneliğinin arkeolojisinin yapılması anlamında bizlere tarihsel ve politik bir hat sunmaktadır.

Kaynaklar

- Bayat, Fuzuli (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2007a). *Türk Mitolojik Sistemi I Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Bayat, Fuzuli (2007b). *Türk Mitolojik Sistemi II Kutsal Dışı-Mitolojik Ana-Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Belek, Kayrat (2015). "Eski Türklerde At ve At Kültürü". *Gazi Türkiyat*: 111-128.
- Berktaş, Fatmagül (2012). *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın Hıristiyanlıkta ve İslamiyette Kadının Statüsü Üzerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım*. İstanbul: Metis Yay.
- Bonnefoy, Yves (Yay. haz.) (2000). *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü*. Çev. Levent Yılmaz. Ankara: Dost Yay.
- Campbell, Joseph (2006). *İlkel Mitoloji/Tanrı'nın Maskeleri*. Çev. Kudret Eminoğlu. Ankara: İmge Yay.
- Cassirer, Ernst (1997). *Devlet Efsanesi İnsan Üstüne Bir Deneme*. Çev. Necla Arat. İstanbul: Say Yay.
- Divitçioğlu, Sencer (1987). *Kök Türkler Kut, Küç ve Ülüğ*. İstanbul: Ada Yay.
- Durkheim, Emile (2011). *Dini Hayatın İlkel Biçimleri*. Çev. Fuat Aydın. Ankara: Eski Yeni Yay.
- Duymaz, Ali (2008). "Türk Folklorunda Dış Ruh Tasarımı". *Bilig-Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 45: 1-22.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm İlkel Esime Teknikleri*. Çev. Tuncay Birkan. An-

kara: İmge Yay.

- Eliade, Mircea (2001). *Mitlerin Özellikleri*. Çev. Sema Rifat. İstanbul: OM Yay.
- Eliade, Mircea (2015). *Doğuş ve Yeniden Doğuş İnsan Kültürlerinde Erginlenmenin Dini Anlamları*. Çev. Fuat Aydın. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Ergin, Muzaffer (2003). *Dede Korkut Kitabı*. İstanbul: Hisar Yay.
- Esin, Emel (2001). *Türk Kozmolojisine Giriş*. İstanbul: Kabcacı Yay.
- Günay, Ünver ve Harun Güngör (2015). *Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*. Ankara: Berikan Yay.
- Gürel, Emet ve Canan Muter (2007). “Psikomitolojik Terimler: Psikoloji Literatüründe Mitolojinin Kullanılması”. *Sosyal Bilimler Dergisi* 1: 537-569.
- Hassan, Ümit (1984). “Evrım Teorisi ve Anahanlık Tartışmaları”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 39 (1): 157-166.
- Hassan, Ümit (2011). *Eski Türk Toplumu Üzerine İncelemeler*. Ankara: Doğu Batı Yay.
- Homer, Sean (2013). *Lacan*. Çev. Abdurrahman Aydın. Ankara: Phoenix Yay.
- İnan, Abdulkadir (1976). *Eski Türk Dini Tarihi*. İstanbul: MEB Yay.
- İnan, Abdulkadir (1986). *Tarihte Ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yay.
- İnan, Abdulkadir (1987). *Makaleler ve İncelemeler I*. Ankara: TTK Yay.
- Johnson, Robert (1992). *Erkek Psikolojisini Anlamak*. Çev. K. Kutlu. İstanbul: Gül Yay.
- Jung, Carl Gustav (2005). *Dört Arketip*. Çev. Zehra Aksu Yılmaz. İstanbul: Metis Yay.
- Jung, Carl Gustav (2009). *Anılar, Düşler, Düşünceler*. Çev. İris Kantemir. İstanbul: Can Yay.
- Kohut, Heinz (1998). *Kendiliğın Yeniden Yapılanması*. Çev. Oğuz Cebeci. İstanbul: Metis Yay.
- Lacan, Jacques (2013). *Psikanalizin Dört Temel Kavramı Seminer 11. Kitap*. Çev. Nilüfer Erdem. İstanbul: Metis Yay.
- Leeming, David Adams (1990). *The World of Myth*. New York: Oxford University Press.
- Neumann, Erich (1963). *The Great Mother An Analyses of the Archetype*. Çev. Ralph Manheim. New Jersey: Princeton University Press.
- Neumann, Erich (1989). *The Origins and History of Consciousness*. London: Maresfield Library.
- Niles, John (1999). *Homo Narrans: The Poetics and Anthropology of Oral Literature*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Noland, Richard W. (2010). “Psikotarih: Teori ve Pratik”. Çev. Mustafa Alican. *Tarih Okulu* 6: 95-123.
- Obeyesekere, Gananath (2011). *Kültürün İşleyişi Psikanaliz ve Antropolojide Sembol*

- lik Dönüşüm*. Çev. Jale Ergelen. İstanbul: Doruk Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1989). *Türk Mitolojisi I*. Ankara: TTK Yay.
- Ögel, Bahaeddin (1995). *Türk Mitolojisi II*. Ankara: TTK Yay.
- Özdarıcı, Öznur (2011). “Anlatı Tekniği Açısından ‘Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Destanı’ nı Bir Çözümleme Denemesi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 4 (16): 371-380.
- Rank, Otto (2016). *Kabramanın Doğuş Miti*. Çev. Gökçe Yavaş. İstanbul: Pinhan Yay.
- Roux, Jean Paul (1994). *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*. Çev. Aykut Kazancıgil. İstanbul: İşaret Yay.
- Roux, Jean Paul (2000). “Ağaç: Türklerde ve Moğollarda Hayat Ağacı ve Kozmik Eksen”. Der. L. Yılmaz. *Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü I-II*. Ankara: Dost Yay. 27-28.
- Roux, Jean Paul (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Çev. Musa Yaşar Sağlam. Ankara: Bilgesu Yay.
- Saydam, M. Bilgin (2011). *Deli Dumrul’un Bilinci Türk-İslam Rubu Üzerine Bir Kültür Psikolojisi Denemesi*. İstanbul: Metis Yay.
- Strauss, Claude Levi (2013). *Mit ve Anlam*. Çev. Gökhan Yavuz Demir. İstanbul: İthaki Yay.
- Tura, Saffet Murat (2014). *Şeyh ve Arzu*. İstanbul: Metis Yay.
- Voloşinov, Valentin Nikolayeviç (2016). *Freudculuk Eleştirel Bir Taslak*. Çev. Cem Soydemir. Ankara: Doğu Batı Yay.
- Winnicott, Donald (1998). *Oyun ve Gerçeklik*. Çev. Tuncay Birkan. İstanbul: Metis Yay.
- Zupancic, Alenka (2011). *Neden Psikanaliz? Üç Müdahale*. Çev. Barış Engin Aksoy. İstanbul: Metis Yay.

Psycho-Mythological Analysis of Turkish-Muslim Subjectivity in the Context of the Myth of Deli Dumrul*

Efe Baştürk**

Abstract

Any social structure does build a symbolic world in accordance with its collective organization. Myth is a narration designed about the establishment of the society and the ego of that symbolic world. The psycho-mythology is a kind of interpretation which argues the both evolution and effect of collective culture on transformation of the psyche of self. The myth of Deli Dumrul, based on Islamic transition of Turks, narrates a trauma of a hero living within a Shamanist religion when he just realized his mortality. The root of this trauma is the destabilization of the psychology before the normative sequence of Islam. The reason why that psychology experienced such a quake is because it had been established in a native and Shamanist organization to be alienated by Islamic normative order. The myth of Deli Dumrul could be handled as a problematic object of psycho-mythology as it includes the experiences in process of integration to subjectivity which Turks gained them with participation to Islamic order.

Keywords

Turkishness, maternity, Islamism, psycho-mythology, myths, Deli Dumrul.

* Date of Arrival: 23 December 2016 – Date of Acceptance: 25 April 2017

You can refer to this article as follows:

Baştürk, Efe (2019). "Psycho-Mythological Analysis of Turkish-Muslim Subjectivity in the Context of the Myth of Deli Dumrul". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 29-54

** Assoc. Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration – Rize/Turkey
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7117-0734>
efe.basturk@erdogan.edu.tr

Психо-мифологический анализ турко-мусульманского субъективизма в контексте мифа Дели Думруле*

Эфе Баштюрк**

Аннотация

Любой социальный коллектив строит символический мир в соответствии с его организацией. Миф же является повествованием об основании коллектива и о характере сотворенного мира. Психо-мифология, в свою очередь, это подход, который изучает становление индивидуального характера, в том числе и вследствие коллективного мифа. Миф о Дели (сумасшедшем) Думруле, основанный на переходе тюрков в ислам, рассказывает о травме главного героя, шаманиста, узнавшего о своей смертности. Причина травмы – дестабилизация психологии героя в связи со столкновением натуралистских взглядов тюрков с устоями ислама. Миф о Дели Думруле может быть рассмотрен как объект психо-мифологии, так как он включает опыт перехода и интеграции тюрками субъективизма ислама.

Ключевые слова

тюрки, ислам, психо-мифология, миф, Дели Думрул

* Поступило в редакцию: 23 декабря 2016 г. – Принято в номер: 25 апреля 2017 г.

Ссылка на статью:

Baştürk, Efe (2019). "Deli Dumrul Mitosu Bağlamında Türk-İslam Özneliğinin Psiko-Mitolojik Çözümlemesi". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 29-54

** Доц., д-р, Университет Реджепа Таййипа Эрдогана, факультет экономики и управления,

Кафедра политологии и государственного управления – Ризе / Турция

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-7117-0734>

efe.basturk@erdogan.edu.tr

Socio-Cultural Analysis of the Script "Kyrgyz Wedding"*

Gulnura Dzhumalieva**

Aida Kasieva***

Abstract

The research studies the Kyrgyz wedding as a subject of socio-cultural and linguistic analysis. The theory of cultural scripts is selected as an effective tool for describing linguistic semantics from the cognitive perspective. The purpose of the article is identifying the sequences of stages, episodes of the socio-cultural event "Kyrgyz Wedding" along with describing the frames of causally interconnected communicative steps. The script "Kyrgyz Wedding" is studied relying on V.I. Karasik's approach, which presupposes its analysis through a protocol description, the constituents of which are preamble, chronotope, participants, values, communicative strategies of any ritual action. The advantage of studying consecutive stereotypical actions of any ethnos is that it involves not only the description of the speech acts of communicants, but also their behavioral norms. It enables to identify similarities and differences among different cultures.

Keywords

Cultural linguistics, cultural concept, script, communication strategies, preamble, chronotope, ritual.

* Date of Arrival: 12 September 2017 – Date of Acceptance: 03 April 2018

You can refer to this article as follows:

Dzhumalieva, Gulnura & Aida Kasieva (2019). " Socio-Cultural Analysis of the Script "Kyrgyz Wedding". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 55-76.

** Assoc.Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Letters, Simultaneous Translation Department – Bishkek/ Kyrgyzstan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5609-7345>
gulnur.jumalieva@manas.edu.kg

*** Assoc.Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Letters, Simultaneous Translation Department – Bishkek/ Kyrgyzstan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9605-7460>
aida.kasieva@manas.edu.kg

Introduction

The specific feature of Cultural Linguistics (CL) is that it represents a certain unity of knowledge about cultural peculiarities of one nation and their reflection in a language. Also, as any science, Cultural Linguistics has its own terminology, which is classified into types and categories. The basic unit of CL is the 'cultural concept', which is defined by V.I. Karasik as a multi-dimensional semantic formation in which the axiological, figurative and conceptual properties are singled out (Karasik 2002: 110). Despite the fact that concept has a great number of definitions provided by different scholars (Lihachev 1993: 7, Kubryakova 1996: 90, Slyshkin 2001: 34, Babushkin 1996: 13, Karasik 2001: 17, Vorkachev 2001: 66, Kolesov 1992: 12, Stepanov 1971: 40, Pimenova 2004: 10, et al.), in our paper we mostly rest on V.I. Karasik's opinion in interpreting and identifying the definition of "concept" in CL.

As it has been mentioned above, concept is classified into different types and categories (representations, schema, notions and frames, etc.) by different scholars, depending on what features of the concept they describe (see Popova & Sternin 2007: 117, Babushkin 1996: 43-67, Boldyrev 2001: 36-38, etc.).

Concepts can be classified regarding different grounds, each of which is intended to reflect the "cognitive reality". In accordance with the aims of the present study and within its parameters, we are considering one of the categories of a concept, that is the cultural script. Thus, this research deals with the cultural script "Kyrgyz Wedding". We have selected and provided different video and photo materials in order to conduct a sociocultural analysis of this communicative event along with its protocol description and communicative strategies.

The reason why we address this topic is that cultural script nowadays is one of the most attracting topics of the modern Cognitive Linguistics, and particularly of Cultural Linguistics, which focuses on the identification of cultural peculiarity, transmitted by language units in terms of language, more exactly, of speech and behavior. Here, it is worth noting that a cultural script is considered to be an anticipated way of behaving and speaking in a particular culture. However, as it was noted by C. Goddard and A. Wierzbicka (2004), it goes without saying that different social and ethnic groups can share the same language and yet operate in terms of different cultural norms and different cultural scripts.

The aim of the paper is to apply and adapt V.I. Karasik's approach in considering scripts through revealing the preamble (a preliminary or preparatory statement), chronotope (Greek *chronos* - time and *topos* - place), participants, values, communicative strategies of the described script as a ritual act and use it in investigating the script "Kyrgyz Wedding". Ethno-cultural specifics of the norms of communication and behavior of the participants of the cultural script "Kyrgyz Wedding" have been described, interpreted and revealed.

Literature Review: Script as a Type of a Concept

A script, sometimes called a schema, is a structure that is used to understand and follow the logical sequence of thoughts, speeches and behaviors. The theory of script was first introduced by two linguists, namely, Roger Schank and Robert Abelson (1977). Scripts are learned through socialization and are formed by the particular society and defined by societal norms.

English psychologists A. Sanford and S. Garrod denoted the cognitive representations in the semantic memory by the term *scenario* (Sanford & Garrod 1981), which, in its essence, appeared to be similar to the term *script*, that had been earlier offered by R. Schank & R. Abelson in their work «Scripts, Plans, Goals and Understanding» (1977). According to the definition provided by these scholars, script is “a predetermined sequence of stereotypic actions, which describes a well-known situation” (Schank & Abelson 1977: 41). Drawing a subtle distinction between frames and scripts, the scholars underline that “frame”, to a great extent, has the characteristics of a static item while “script” is considered to be dynamic, although it had been proposed by M. Minsky (1975) to apply the term “frame” for the description of dynamic stereotypical structures. Thus, in order to characterize so called dynamic frames, the terms “script” or “scenario” was introduced (Bartlett 1932, Schank & Abelson 1973).

Also, it is a well-known fact that the word “script” in Linguistics comprises two meanings: 1) verbal constituent of the polycode text, for instance, script of a movie; 2) model of sequence of communicative processes or actions, which presupposes the norms of culture that provides such a sequence (Motorina 2013: 9).

Following V. I. Karasik (2007), we incline to consider that the linguistic and cultural (linguocultural, as mostly used by Russian scholars) script is a nor-

mative prescription, which determines the choice of communicative behavior within a certain linguistic culture and is embodied in speech formulas. The script is a detailed scenario of a person's communicative behavior, including a conscious and subconscious behavior, and speech in accordance with the norms of culture and which has an ethno-cultural specifics (Karasik 2007). V. I. Karasik (2007) also proposes to consider a script, more precisely, a cultural script, as an interactive event that has three characteristics: stereotypic, i.e. behavior, according to the prescription, scenario, i.e. algorithm of deployment of communication, and prescriptiveness, i.e. conformity of behavior to communicative norms and values of the given cultural community.

The most part of the scientists, who are contributing to the development of frame theory, agree that it is extremely difficult and sometimes even impossible for recipients of information to single out the correct meaning of a word in a peculiar information vacuum- out of access to a context of encyclopedic type, to all knowledge relating to this word. Ability of decoding, on the one hand, is caused by social factors, and, on the other, - by specific features of the recipients' perception of the situation. Frames, thus, represent a coherent structure of the interconnected concepts. Any frame can be expressed in various scripts. Unlike frame structures, "the script shows the development of time", i.e. it is dynamic and frame is considered to be static (research-journal.org) and which is divided into smaller units, which are called scenes.

For example, one might have a script of making a proposal:

1. A man decides to make as proposal to a lovely one and invites her to a restaurant.
2. The couple comes to a special restaurant with a romantic atmosphere.
3. During the dinner the man makes a speech and expresses his love to her.
4. The woman listens to him attentively.
5. Finally, the man proposes her to become his wife and gifts her an engagement ring.
6. The woman agrees and accepts the ring, or she asks for more time to think over the proposal. (Motorina 2013: 119-120)

As a matter of fact, every day people engage in various actions or activities, these activities are known as social scripts. Social scripts are not innate, i.e., they are not instinctive, but something one acquires or learns from daily activities, from interactions or communications with different people. Social scripts differ in complexity. Some are very simple, like the breastfeeding of a baby, while other *scripts are very complicated such as a wedding ceremony* or some other rituals or ceremonies that are particular to one culture. Social scripts can be verbal and nonverbal. They are not the same in different cultures because they differ from one culture to another (ibid).

With all these in mind, it is worth noting that scripts of Cultural Linguistics are classified into certain groups, depending on the type of communication they refer to. For instance, one of them is scripts of every day communication.

N. V. Motorina, in her thesis “Linguocultural Scripts of Traditional Communicative Behavior in Russia and Great Britain”, has identified three types of cultural scripts of everyday communication:

1) Scripts of phatic communication rituals (greeting, saying good-bye and talking about the weather in English culture). Phatic communication or small-talk is a type of conversation which has no informative function. The main purpose is to start a conversation. Phatic communication can be verbal and non-verbal. According to V.I. Karasik (2007), a smile on our face, regret and mimicry are related to non-verbal phatic communication. And scripts, describing a situation of greeting and/or “good-bye” are considered to be as universal and is a core of phatic communication (Motorina 2013: 50).

2) Scripts of social communication rituals (visiting a doctor, going to a restaurant, calling parents to school etc.).

3) Scripts of family communication rituals. These are the scripts of complex traditional communicative behavior, which comprise sequence of actions of verbal and non-verbal communication of one culture and in a definite communicative situation (Motorina 2006: 118).

Thus, script in Cognitive Linguistics is understood as a cognitive structure, which has a dynamic character. In comparison with frame, which is a static structure for formation of knowledge of the typified situation, script represents “conceptual structure for procedural representation of knowledge of stereotypic behavior”. Scripts are treated as dynamically presented frame, as a

certain sequence of stages that are developed in time, episodes, etc. According to the theory of script, knowledge is represented in a memory as a series of actions centered on a particular goal; *this sequence is called a script*. Humans learn scripts through repetitive social interaction and use them to interpret new experiences (<https://www.enotes.com/research-starters/script-theory>, accessed 25.05.2017).

Methods

As it has been emphasized several times in earlier sections of the paper, during the process of analyzing the Kyrgyz cultural script "Kyrgyz Wedding", we mostly resort to the theoretical approaches that have been suggested by V. I. Karasik, who suggests consider cultural script as a unit of discourse. According to V. I. Karasik (2002), a Russian expert in linguistic culture, discourse analysis is one of the most effective tools in investigating scripts as a type of a concept. In other words, script is a dynamic embodiment of a concept, i.e. script, according to V.I. Karasik, is a mode of representation of a concept in a discursive consciousness of an individual. As a result of a vast literature review on cultural scripts in different languages and their comparison, we came to conclusion that it is necessary examine the criteria, which are vital for considering a concrete concept as a cultural script. Thus, it was decided that in order to conduct a sociolinguistic analysis of a certain script, its structural features and ways of development, it is necessary to analyze those speech acts from which this very script consist of. Consequently, the description of a script, more exactly, the investigation of those situational parameters of communication, lead us to the description of the social parameters as well. However, besides all these parameters, which are presupposed for the analysis of the script, V. I. Karasik (2002) suggests introducing such constitutive properties and characteristics of the script as: conventional (typical) participants of the script, chronotope, goals, values, communicative strategies and tactics (policy of treatment), genres, etiquette formulas, method of protocol description.

Consequently, sociocultural analysis is the main method, which is used for identification and description of scripts, dealing with the communicative event "Kyrgyz Wedding", more precisely in analyzing speech acts, behaviors of participants of the event. As the aim of Cultural Linguistics is to study the methods which the language embodies in its units, to keep and transmit culture, in our paper we mostly focus on sociocultural analysis and other

mentioned above in this section additional methods to demonstrate, describe the interrelation of language and culture, language and ethnos, language and national mentality and thus to reveal cultural specifics of the script "Kyrgyz Wedding".

Following the approach by N.V. Motorina (2013), we shall consider the ritual act "Kyrgyz Wedding" within the following parameters:

- a. Domain of existence (religious and social-institutional i.e. secular);
- b. Mode of communication (formal or informal);
- c. Number of participants (rituals of mass and/or group scale);
- d. Register of communication (ceremonial/ritual and/or common);
- e. Range of occurrence (ethno-specific and/or universal rituals);
- f. Degree of intimacy (generally accepted and/or family rituals);
- g. Verbal /non-verbal (motions, positions, mime) realisation /representation.

Discussion: Case Description and Analysis

Let's consider the communicative behavior of the communicative situation "Kyrgyz Wedding" for revealing such characteristic features of cultural scripts as scenario, stereotype, and prescriptiveness. The modern wedding ceremony of the Kyrgyz breaks up into a series of ritual cycles (the logical scheme) that contain subsequent obligatory components:

- 1) Matchmaking and engagement;
- 2) The groom takes away the bride from her parental house right on the day of the wedding feast. The ceremony of "seeing off the bride" ("Kyz uzatuu", lit. seeing off the daughter) when she leaves the house she lived with her parents can be avoided depending on the desire of the bride's parents and their financial state, as arranging and conducting the ceremony is similar to the wedding feast and may be costly;
- 3) The bride's arrival to the groom's house where religious ceremony of marriage ("nike kyiuu" - solemnizing nikah) is usually conducted;
- 4) Wedding feast along with conducting civil ceremony of marriage.

Most modern Kyrgyz wedding ceremonies and traditions have evolved over several centuries and undergone various Soviet and Western influences in the last century. Wedding customs of the Kyrgyz vary from region to region, i.e. the northwestern part of Kyrgyzstan borders with Kazakhstan, so some wedding customs have undergone the influence of the Kazakhs, the southern part borders with Uzbekistan, thus to some extent wedding customs have some influences of the Uzbeks. According to the Kyrgyz tradition, there is a certain hierarchy of marriage. The eldest brother should marry before his younger brothers. But a younger one may get consent from the eldest to marry.

Communicative behavior of partners is ritualized; they need to implement a number of symbolic actions that signify the transition to a new family status. The core component of this stage is marriage. The wedding custom has a number of significant verbal (blessings of parents to the newlyweds, giving oath by newlyweds, imam's speech, marriage registrar), and non-verbal (putting on gold earrings, putting on a white headscarf, bowing, exchanging rings, throwing a bouquet of the bride, etc.) communicative situations at the presence of several people (witnesses and guests), each of which has his/her own role. Each communicative situation has its own peculiarity and carries symbolic meaning.

1. Matchmaking and Engagement. As soon as the future groom decides to marry and gets consent of the bride, he informs his parents about his intention; his family invites the bride's parents to a restaurant to get acquainted. According to V.I. Karasik and N.V. Motorina (2013) this can be considered as preamble (preliminary setting of a suitable environment for the event) of the communicative event 'wedding.' Upon getting consent, the groom's mother puts gold earrings ("söyko saluu") on the bride or there are cases nowadays when the groom himself presents golden earrings or a ring to his bride. This ritual symbolizes engagement. All these rituals can be referred to a bigger ritual, which is called 'kudalashuu', i.e. matchmaking. Then parents of the bride and groom (matchmakers) agree on the procedures of the wedding ceremony as well as on the redemption (kalym - "ransom for the bride" - a payment for the bride, usually in the form of money, cattle (sheep, horses, bulls). The amount of kalym depends on the financial means of the families. The groom's family also covers the cost of the wedding fest. Nowadays, the parents from both sides can also reach an agreement on facilitating some cer-

emonies and avoid unnecessary spending. Traditionally, the Kyrgyz prefer to arrange wedding during the period of the harvest (the old tradition indicates the most prosperous and well-fed time – “toodon mal tüshköndö” (lit. ‘when the cattle come back from pastures’). The time of the Great Fast of Ramadan is undesirable.

To set the communicative steps let us determine the intentions of the participants of the communication: the groom has the intention to marry and having received the consent of the bride tries to arrange the meeting of the parents from both parties in order to get the consent from the bride’s parents and discuss the arrangement of the wedding feast. The outcome of the meeting is gaining agreement and presenting earrings/a ring to the bride. This changes the communication participants into another status. The tone of this cultural linguistic script is official and emotionally sublime. The strategy of becoming closer to each other is realized through the following utterance by the groom’s parents: *According to the traditions and customs of our ancestors we are here to receive your consent for our children’s marriage.* The strategy of cooperation is realized by means of expressing the bride’s parents’ attitude to the groom’s ones and to the subject matter: *As our children decided to be together, so we are here to support their decision and agree for their marriage.* As this type of conversation occurs for the first time, emotiveness of the activity usually is a positive high arousal.

2. *The groom takes away the bride from her parent’s house.* On the set wedding day, the groom arrives with his friends and the wife of an elder brother- ‘jenge’ at the brides’ house. They are welcomed by the relatives of the bride who ask from the groom for ‘köründük’ – payment for seeing the bride. The friends of the bride can arrange various entertaining games. Then the elderly relatives and parents of the bride give their blessings (‘bata’) to the bride and the groom and then the latter takes the bride to his house.

The chronotope of the situation is the bride’s house. The preamble is arriving of the groom to the bride’s house to take her to his place, pays some money for the right to see his future wife, gets blessings from the bride’s parents and takes her away. The emotiveness of this communicative activity is also positive high arousal. The tone of this cultural linguistic script is serious and to some extent funny to ease the communication among participant from both parties.

The register of communication is formal at the beginning and close informal at the end of the part of the event.

3. *The bride's arrival to the groom's house.* Usually the pavement starting from the gate to the entrance is covered with white cloth (Picture 1) that represents pureness and goodness of the bride who will bring happiness (“ak joltoy kelin”) to the groom’s family. Today, the colorful tradition of the old wedding is kept among the Kyrgyz – “chachila” - the shedding of the bride at the entrance to her husband’s house with sweets (Picture 1), the magical meaning of this custom is preserved as wishing a happy life to the spouses. Upon entering the house one of the close female relatives, usually a married woman, puts on the bride a white headscarf (Picture 2) saying “*Ak joolugung bashyngdan tüshpösün*” (lit. may you never put off your white headscarf) that is also symbolic and means purity, happiness and heavenly thoughts. Then she bows (“jügünüü”) to all the guests and everyone blesses her, she goes behind a screen, kind of curtain (“köshögö”) sewn from a white fabric, accompanied by girls. The bow represents showing respect to the parents, guests, elderly people. In response to the bride’s bow, a person should say a word of goodwill, like “*May god bless you!*”. This tradition plays an important role in establishing warm, friendly relations between the daughter-in-law and her parents-in-law. The female guests before seeing the bride are asked for money (“köründük”) for the right to see the bride for the first time by little sisters of the groom and brothers’ wives – “jenge”. Then they present white headscarves wishing blessings of the God.

Picture 1. *The Entrance of the Groom's House Covered with the White Cloth*

Picture 2. *A Woman Puts on the Bride a White Headscarf*

The civil ceremony of marriage in Kyrgyzstan can be held at local registration offices (registrar offices) or at the place of the wedding feast that is mostly preferred. As far as religious wedding ritual, it is usually held at the groom's house prior to the wedding feast.

3a. Conducting religious wedding rite – nikah at the groom's parent house. In most families the Imam is invited to the groom's house to perform the religious wedding rite nikah ("nike kyuu" – solemnizing nikah) (Picture 3), according to the Shariah. The nikah is a simple ceremony in which a man and woman declare their verbal commitment to each other as husband and wife. The groom's parents assign wedding proxies ("ökul ata", lit. father representative, and "ökül ene", mother representative) to the newlyweds. Then the Imam starts the Sacrament of the wedding. First, he explains the guests present the religious meaning of this sacrament and the responsibilities of both the groom and the bride in the family. The scenario of nikah is as follows:

Picture 3. *Religious Wedding Rite – Nikah*

- 1) The Imam who is going to solemnize nikah asks the bride if she is happy to marry the groom. The same question the groom is asked.
- 2) Then he tells the groom about Mahr (marriage-gift in the form of money or precious jewelry or other material staff) to be paid by the groom to the bride. The groom must ask the bride what she would like beforehand and she possesses the right to ask for anything within his financial means. However, these days, the giving of mahr is considered mainly symbolic.
- 3) In the initial statement the Imam seeks refuge in Allah:

All praises are for Allah. We seek Guidance and forgiveness from Him. We also seek refuge in Him from the evils of our ourselves. Whoever Allah guides, none can misguide him. Whoever He lets go astray none can put him back on track. We testify that there is no god but Allah and we testify that Muhammad is Allah's servant and His messenger. (<http://corpus.quran.com/translation.jsp>, accessed 05.04. 2017)

- 4) The he starts the sermon, which consists of three verses from the holy Qur'an and one Hadith and recited in Arabic. Below is the English translation:

O mankind! Be dutiful to your Lord, Who created you from a single person, and from him He created his wife, and from them both He created many men and women, and fear Allaah through Whom you demand your mutual (rights), and (do not cut the relations of) the wombs (kinship) Surely, Allah is Ever an All-Watcher over you.' [al-Nisaa' 4:1] (<http://corpus.quran.com/translation.jsp>, accessed 05.04. 2017).

O you who believe! Fear Allah as He should be feared, and die not except in a state of Islam (as Muslims) with complete submission to Allah [Al 'Imraan 3:102]

O you who believe! Keep your duty to Allah and fear Him, and speak (always) the truth.' [al-Ahzaab 33:70]. (<http://corpus.quran.com/translation.jsp>, accessed 05.04. 2017)

5) Finally, the Imam recites duaahs (an act of supplication) for the newly married couple:

May Allah bless your marriage with the beauty of the marriage of Ayesha and her husband, may Allah be pleased with her. May Allah guide you both on the steps of Taqwa (piety) and may He provide the two of you with good communication in your relationship. May Allah bless the earth with your progeny who we pray will be better than us toward their Creator and His Creation. May Allah help us all reaffirm our commitments to each other. May Allah give Barakah (blessings) to the families of the bride and groom. May Allah bring them closer. May Allah make you a model family that will invite humanity to follow the guidance of its Creator. (<http://corpus.quran.com/translation.jsp>, accessed 10.04 2017)

Thereby performing the nikah finishes. Then all the guest give their blessing to the newlyweds.

These are one of the most important characteristics of the cultural script under consideration - the prescription of communicative behavior of all its participants. The chronotope of this situation is the groom's house. The preamble is accepting the bride as a new member of the family by the groom's parents, conducting special religious traditional wedding rites, a new family is established. The emotiveness of this communicative activity is also positive high arousal. The tone of this cultural linguistic script is serious. The register of communication is formal. The activity is filled with both verbal and non-verbal components.

3b. The newlyweds go sightseeing. Upon the completion of the religious ceremony, the newlyweds usually go to a traditional wedding walk to important places in the city where they make memorable photos. At this stage, there has emerged one more tradition - to release two white doves into the sky, which symbolizes a peaceful and happy family life.

4. *Wedding feast:*

4a. *Welcoming the newlyweds.* The main celebration is usually held in a restaurant. The number of guests varies from 100 to 500 people. The whole feast usually lasts for 5-6 hours. What is typical to the Kyrgyz culture is that guests usually come at the wedding party at least one hour late. That is why when giving invitation cards the start time of the party denotes at least an hour earlier. The sitting places for the guests are usually fixed and written on the invitation card or can be displayed right on the day of the wedding party in the entrance hall. The whole management of the party is conducted by a wedding attendant (tamada). Centuries ago, the tamada was usually elected from among the most respected senior representatives of the tribe. He is instructed to manage the whole ceremony and maintain fun among the guests. The wedding attendant regulates the duration of the speeches and the sequence of all the activities with the prior approval with the host family, some minor changes in the scenario may occur. So, the celebration usually starts with welcoming by the guests the bride and groom who are accompanied by a woman-singer (Picture 4) with a well-known song 'Jar-jar' (a traditional wedding song), and while approaching the center place of the hall the bride and groom bow to all the guests.

Picture 4. *Welcoming the Bride and the Groom Accompanied by a Singer*

4b. Conducting the formal registration. The ceremony usually consists of traditional steps: the representation of witnesses of marriage on behalf of the state, the registration of relevant documents, the free will of marriage, the signatures of the newlyweds and their witnesses, the exchange of rings, presenting with a marriage certificate, putting a white headscarf on a bride's head, bowing. Here it's worth mentioning the semiotic significance of rings, and white headscarf.

The formal registration of the marriage is started by an official person from ZAGS (marriage registrar office) (Picture 5). It should be noted that there is also a prescribed rule for the speech of a marriage officer (usually female). After solemn presenting the couple with a marriage certificate, the officer asks the groom's mother to put the white headscarf on the bride (Picture 6) and then the couple bows three times to the guests of the ceremony. After the ceremony all the guests are allowed to start tasting the food.

Picture 5. *The Formal Registration by an Official Person from ZAGS*

Picture 6. *The Groom's Mother Puts the White Headscarf on the Bride*

4c. Toast and gift giving. The meal at the celebration of the Kyrgyz wedding is regularly interrupted by toasts with the good wishes to the newlyweds with gift giving, usually in the form of money. It is worth noting that none of Kyrgyz wedding can do without traditional meal “beshbarmak” (lit. five fingers). (<http://visitkyrgyzstan.kg/the-taste-of-the-central-asian-cuisine/>, accessed 20.06 2017) The tradition of a modern wedding celebration in the Kyrgyz culture is also to give small gifts (complements from the newlyweds) to all the invited guests that are usually put on the table where guests sit at.

When holding a wedding celebration in the Kyrgyz culture, there is a prescribed rule for solemn speech of the groom's parents first. They usually start with pronouncing the words “Kuldugubuz bar!” (lit. ‘We are asking for your consent to the marriage!’). The communicative function of this phrase is to show respect and express gratitude to the bride's parents for upbringing their daughter.

Then the speech is proposed to the bride's parents who also start their speech giving the reply for “Kuldugubuz bar!” as follows ‘Kuldugunar kudaiga!’ (lit. ‘May your begging be to Allah!’).

The speech of the groom's and bride's parents is fixed clearly in time in the scenario of the feast. It is welcomed by all communicants and adds emotional solemnity to the celebration.

There is also an opportunity to make congratulations to the guests at the Kyrgyz wedding. This is also regulated by the time or order of speakers. Every group of guests (groups are formed according to their social relation either to the broom's or bride's family) may be given a chance to speak, but this may be limited to the extent when one representative on behalf of the whole group is making a speech. Almost all speeches contain the following utterances: "Ming zhyldyk kudalardan bolunuzdar" (lit. wishing matchmakers to be together forever), "Aldınardı mal bazsın artınardan bala bazsın" (lit. let the cattle be in front of you, and the children behind you) meaning that all the wealth the couple will possess lays ahead of them, and the couple could give birth to and retain a generation, "Karmaşkan kolunar üzülbösun" (lit. wishing the newlyweds to hold their hands forever) meaning that their joint life knows no end.

4d. Performing the dance by the newlyweds, serving "beshbarmak", and cutting the wedding cake. Modern traditions in the celebration of the Kyrgyz wedding is the dance of the newlyweds, which is usually performed under a slow romantic music and in the mid of the party. Then follows the ceremony of serving the main dish "beshbarmak", which is preceded by serving the meat, in most cases horsemeat, and then is followed by cutting the wedding cake by the newlyweds first for the parents and then for the guests, which has a symbolic meaning of the beginning of a joint life. The closing part is tossing the bouquet by the bride, derived from Western culture and well assimilated in the Kyrgyz one.

These are also important characteristics of the cultural script under consideration - the prescription of communicative behavior of all its participants. The chronotope of this situation is the restaurant. The preamble is acknowledging a new family by the community (relatives, friends, colleagues, etc. from both sides), formal registration by the state registrar, acceptance of the newlyweds as an official family. The emotiveness of this communicative activity is also positive high arousal. The tone of this cultural linguistic script is elevating. The register of communication is formal. The activity is filled with both verbal and nonverbal components.

Results

Summarizing the description of the script "Kyrgyz Wedding", we must note that the Kyrgyz wedding ceremony, as well as any other wedding in every

culture, is well planned and organized. Therefore, makes it possible to investigate the subject matter from the linguistic and cultural point of view. So, it is predominantly a strictly regulated event.

The tone of all utterances (imam, parents, wedding attendant, and guests) is solemn. The analyzed event is represented and fixed in several modes: 1) an event reflected in the scenario of its components; 2) filling the event with verbal and nonverbal communicative actions; 3) interpretation of the chronotope (setting), intentions, values of participants in a communicative event in its dynamics; 4) identification and explanation of the norms of behavior in the communicative event, taking into account the stages of its deployment and cultural peculiarities.

As it can be seen from the analysis of the discussion part, the preamble and chronotope as well as other parameters of the communicative event WEDDING may vary. However, all the ritual cycles that take place within this event form a big communicative structure, i.e. the Kyrgyz linguistic and cultural concept "KYRGYZ WEDDING".

Below are specific features of the script "KYRGYZ WEDDING" based on the basic parameters of speech (Table 1) and basic parameters of ritual action (Table 2):

Table 1. *Kyrgyz Wedding Acts and Their Parameters of Speech*

№	Parameters of speech	Cultural script "KYRGYZ WEDDING"
1	Conventionality, ritualization	Big
2	Tone of communication	Elevating-formal
3	Words of emotive connotation	High frequency
4	Strategies	Strategy of becoming closer Strategy of self-presentation Strategy of cooperation
5	Tactics	Descriptive tactics Tactics of positive presentation of communicants Tactics of solidarity with addressees Tactics of an active expression of a person's positive attitude toward the addressee and the subject of communication

Table 2. *Kyrgyz Wedding Acts and Their Parameters of Ritual Action*

№	Parameters of ritual action	Cultural script “KYRGYZ WEDDING”
1	Domain of existence	Religious Social-institutional
2	Mode of communication	Formal
3	Number of participants	2-300 people
4	Range of occurrence	Ethno-specific Universal rituals
5	Degree of intimacy	Generally accepted
6	Verbal representation	Blessings Wishes Toasts
7	Non-verbal representation	Motions Positions

References

- Abelson, Roger C. and Robert P. Schank (1977). *Scripts, Plans, Goals, and understanding: An inquiry into human knowledge structures*. Hillsdale (N.J.).
- Babushkin, Anatoly P. (1996). *Tipy kontseptov v leksiko-frazeologicheskoy semantike yazyka (Types of concepts in the lexico-phraseological semantics of the language.)*. Voronezh: VGU.
- Bartlett, Frederic Ch. (1932). *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Boldyrev, Nikolay N. (2001). Kontsept i znachenije slova (Concept and meaning of the word). *Metodologicheskiye problemy kognitivnoy lingvistiki*. Voronezh: VGU.
- Goddard, Cliff and Anna Wierzbicka (2004). Cultural Scripts. *Intercultural Pragmatics* 1 (2).
- Humboldt, Wilhelm v. (1991). *Izbrannyye trudy po yazykoznaniyu (Selected Works on Linguistics)*. Moscow: Nauka.
- Kais, Dukes. “The Quranic Arabic Corpus”. English translation.
<http://corpus.quran.com/translation.jsp>
- Karasik, Vladimir I. (2001). *Model'naya lichnost' kak lingvokul'turnyy kontsept (Model personality as a linguistic culture concept)*. Tambov: TGU.
- Karasik, Vladimir I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs (Language Circle: Personality, Concepts, Discourse)*. Volgograd: Peremena.
- Karasik, Vladimir I. (2007). *Yazykovyye klyuchi (Language keys)*. Volgograd.

- Kolesov, Vladimir I. (1992). Kontsept kul'tury: obraz-ponyatiye-simvol (Concept of culture: image-concept-symbol). *Vestnik Sank-Peterburgskogo Universiteta* 2 (3): 9-18.
- Kubryakova, Yelena S. (1996). *Kratkiy slovar' kognitivnykh terminov (A concise dictionary of cognitive terms)*. Moscow: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet.
- Likhachev, Dmitry S. (1993). Kontseptosfera russkogo yazyka (Concept of the Russian language). *Seriya literaturny i yazyka. Izvestiya RAN* 3 (1): 5-12.
- Minsky, Marvin (1975). A framework for representing knowledge. In P. Winston, Ed., *The Psychology of Computer Vision*. New York: McGraw-Hill.
- Motorina, Nadezhda V. (2013). *Lingvokul'turnyye skripty traditsionnogo kommunikativnogo povedeniya v Rossii i Anglii (Linguistic cultural scripts of traditional communicative behavior in Russia and England)*. Doctoral Thesis. Volgograd.
- Pimenova, Marina V. (2004). *Vvedeniye v kognitivnyuyu lingvistiku (Introduction to cognitive linguistics)*. Vol. 4. Kemerovo: Nauka.
- Popova, Zoya D. and Iosif A. Sternin (2007). *Kognitivnaya lingvistika (Cognitive linguistics)*. Moscow: AST: Vostok-Zapad.
- Research Starters. "Script Theory".
<http://www.enotes.com/research-starters/script-theory#research-starter-research-starter> (Accessed: 10.09.2017).
- Sanford, Anthony J. and Simon C. Garrod (1981). *Understanding Written Language*. (Vol. Wiley). New York.
- Schank, Roger C. (1990). *Tell Me a Story: A New Look at Real and Artificial Memory*. New York: Charles Scribner's Sons.
- Schank, Roger C. and Robert P. Abelson (1973). "Identification of Conceptualizations Underlying Natural Language". *Computer Models of Thought and Language*. Eds. Schank and Colby. W. H. Freeman Press.
- Slyshkin, Gennady G. (2001). *Kontseptologicheskii analiz institutsional'nogo diskursa (Conceptual analysis of institutional discourse)*. Moscow: Shkola.
- Stepanov, Yuri S. (1971). *Semiotika (Semiotics)*. Moscow: Znaniye.
- Visit Kyrgyzstan. "The taste of the Central Asian Cuisine".
<http://visitkyrgyzstan.kg/the-taste-of-the-central-asian-cuisine> (Accessed: 10.09.2017).
- Vorkachev, Sergey G. (2001). *Lingvokul'turologiya, yazykovaya lichnost', kontsept: stanovleniye antropotsentricheskoy paradigmy v yazykoznanii (Linguoculturology, language personality, concept: the formation of the anthropocentric paradigm in linguistics)*. *Filologicheskiye nauki*. 64-72.

Kırgız Düğününün Sosyo Kültürel Analizi*

Gülnura Cumaliyeva**

Aida Kasıyeva***

Öz

Bu çalışmada, Kırgız düğününün kültürel dil bilimi açısından incelenmesi söz konusudur. Kültürel skript teorisi bilişsel konum açısından dil-bilimsel anlam bilimini açıklamak için seçilen bir etkili araçtır. Çalışmada Kırgız düğünlerinin birbirine bağlı iletişimsel hareketleri ve bununla birlikte sosyo kültürel olay epizotları belirlenecektir. Çalışmada inceleme yöntemi olarak sosyo kültürel yöntem seçilerek kültürel olay olan Kırgız düğünlerine gelenlerin veya düğün katılımcılarının konuşma ve davranış normlarının etno kültürel özellikleri belirlenecektir. Bu bilişsel kültürel olayı betimlemek için sosyo kültürel olgunun olay şeması olarak incelenmekte olan skriptler kullanılmıştır. Burada Kırgız düğünleri V. İ. Karasik'in yaklaşımına göre incelenerek giriş/başlangıç, kronotop, katılımcı, değerler ve Kırgız düğünlerinin iletişimsel stratejisi belirlenecektir. Böyle bir toplumun stereotiplerini incelemek sadece iletişimcilerin konuşma eylemini değil onların davranış normlarını da açıklayacaktır. Böylelikle bu çalışma, farklı kültürler arası benzerlikler ve farklılıkları tanımlamayı mümkün kılar.

Anahtar kelimeler

Kültürel dil bilimi, kültürel kavram, skript, iletişimsel strateji, giriş/başlangıç, kronotop, ritüel.

* Geliş Tarihi: 12 Eylül 2017 – Kabul Tarihi: 03 Nisan 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Dzhumaliyeva, Gulnura ve Aida Kasieva (2019). " Socio-Cultural Analysis of the Script "Kyrgyz Wedding". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 55-76.

** Doç.Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü – Bişkek/ Kırgızistan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5609-7345>

gulnur.jumaliyeva@manas.edu.kg

*** Doç.Dr., Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Mütercim Tercümanlık Bölümü – Bişkek/ Kırgızistan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9605-7460>

aida.kasieva@manas.edu.kg

Социально-культурный анализ скрипта «Кыргызская свадьба»*

Гульнура Джумалиева**

Аида Касиева***

Аннотация

Данное исследование посвящено изучению кыргызской свадьбы, как объекта лингвокультурного анализа. Теория «культурных скриптов» выбрана нами как эффективный инструмент описания лингвистической семантики с когнитивных позиций. Целью статьи является выявление последовательных этапов, эпизодов социокультурного события «кыргызская свадьба» наряду с описанием сети взаимосвязанных коммуникативных ходов. Скрипт «кыргызская свадьба», согласно подходу В.И.Карасика, анализируется посредством протокольного описания. Оно предполагает выявление преамбулы, хронотопа, участников, ценностей, коммуникативных стратегий ритуального действия. Преимущество изучения последовательных стереотипных действий любого этноса заключается в том, что оно предполагает не только описание речевых актов коммуникантов, но и их поведенческих норм. Это позволяет выявить сходства и различия между разными культурами.

Ключевые слова

Культурная лингвистика, культурный концепт, скрипт, коммуникативные стратегии, преамбула, хронотоп, ритуал.

* Поступило в редакцию: 12 сентября 2017 г. – Принято в номер: 3 апреля 2018 г.

Ссылка на статью:

Dzumaliev, Gulnura ve Aida Kasieva (2019). " Socio-Cultural Analysis of the Script "Kyrgyz Wedding" .*bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 55-76.

** Доц., д-р, Кыргызско-турецкий университет Манас, гуманитарный факультет, отделение синхронного перевода – Бишкек / Кыргызстан
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5609-7345>
gulnur.jumaliev@manas.edu.kg

*** Доц., д-р, Кыргызско-турецкий университет Манас, гуманитарный факультет, отделение синхронного перевода – Бишкек / Кыргызстан
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-9605-7460>
aida.kasieva@manas.edu.kg

Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri*

Ünsal Umdu Topsakal**

İlyas Topsakal***

Öz

Kurt özellikle Amerika, Avrupa ve İskandinav ülkelerinde yaban hayatının sembolü olmuş ve tehlikeli, korku salan bir hayvan olarak algılanmaya başlanmıştır. Batı kaynaklı hikâyeler ve çizgi filmler de öğrencilerin kurt algılarını etkilemektedir. Son yıllarda yapılan çalışmalarda kurdun ekosistemdeki önemi üzerinde durulmakta ve öğrencilerin kurt algıları belirlenip eğitim sistemiyle olumlu tutum geliştirilmeye çalışılmaktadır. Çalışmamızdaki amaç, Türk dünyasındaki çocukların kurt algılarını belirlemektir. Bu amaçla Türk dünyası üç ana bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölge; Anadolu ve çevresini içeren Türkiye, KKTC, Kafkasya, Balkanlar, Suriye, İran ve Irak Türklerinin yaşadığı alanı kapsamaktadır. İkinci bölge; Tatar, Başkurt, Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Uygur Türklerinin yaşadığı alanı içermektedir. Üçüncü ve son bölge ise Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt Türklerinin yaşadığı alan olarak tespit edilmiştir. Her üç bölgeden toplam 200 öğrenci ile nitel olarak veriler toplanmıştır. Türk mitolojisinde önemli yere sahip kurtla ilgili destanların ve halk inanışlarının öğrencilerin kurda karşı olumlu tutum geliştirmelerinde etkili olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Kurt kültü, Türk dünyası, Türk kültürü, halk inanışları, eğitim, fen eğitimi.

* Geliş Tarihi: 18 Şubat 2018 – Kabul Tarihi: 20 Mart 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Umdu Topsakal, Ünsal ve İlyas Topsakal (2019). "Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 77-94

** Doç. Dr., Yıldız Teknik Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Matematik ve Fen Bilimleri Eğitimi Bölümü – İstanbul/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0565-7891>

topsakal@yildiz.edu.tr

*** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – İstanbul/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1415-4898>

topsakal@istanbul.edu.tr

Giriş

Ekosistemin devamlılığı için önemli canlılardan biri olan ve Türk mitolojisinde Türklerin tarih sahnesinde oynadığı rolde simge kabul edilen kurt, halk inancı açısından da kültürümüzün en önemli unsurlarından biridir. Son yıllarda özellikle Batı Avrupa, Amerika ve İskandinav ülkelerinde yapılan çalışmalar kurtların çocuklardaki olumsuz algılarını belirleyip olumluya nasıl çeviririz, üzerine kurgulanmıştır (Williams vd. 2002, Boitani 2000). İnsan ve evcil hayvanlara zarar veren kurtlar, doğal ve yaban hayatın en önemli sembollerindendir (Bjerke vd. 1998: 169). Kurt uzun yıllar Amerika, Avrupa ve İskandinav ülkelerinde kişisel güvenlik ve hayvancılık için tehdit olarak algılanmış, ilerleme ve medeniyet için engel bir varlık olarak düşünülmüştür (Dunlap 1988). Bu sebeple *kırmızı başlıklı kız*, *üç küçük domuz ve kurt* gibi birçok anlatıda ve sonraları da filmlerde kurt kötü karakterli olarak gösterilmiştir. Özellikle 1960 yılından sonra bu ülkelerin genç, şehirli ve yüksek eğitimli insanları arasında kurt algısı ile ilgili olumlu yönde kazanımlar gelişmiş (Dunlap 1988), böylece bu sosyal tabakada korku ile saygı, sevgi ile nefret arasında gidip gelen bir ikilem ortaya çıkmıştır (Boitani 1992).

Son yıllarda çocukların bir hayvana olan davranışı ile o hayvan hakkındaki bildiklerinin birbiriyle ilişkili olduğu görülmüştür (Thompson vd. 2002). Kurda karşı insanların tutumlarını inceleyen çalışmalar (Bjerke vd. 1998, Williams vd. 2002) bu ilişkiyi tanımlamak açısından önemli aşamalar kaydetmiştir. Slovakya'da Prokop ve Kubiátko (2008) 462 öğrenci ile yaptığı çalışmada öğrencilerin kurt (yırtıcı hayvan) ve tavşana (av hayvanı) karşı tutumlarını belirlemeye çalışmıştır. Prokop ve Kubiátko (2008)'nun yaptığı çalışma, 10-11 yaş grubundaki çocukların kurda oranla tavşana karşı daha olumlu tutum sergilediğini ve yaş ilerledikçe de kurda karşı olan tutumun olumsuzlaştığı sonucunu vermiştir. Yine Norveç'te yapılan bir çalışmada ise kurda karşı olumsuz tutum en fazla yaşlı, alt seviye eğitimli insanlar arasında görülmüş, eğitim düzeyi arttıkça ve yaş baremi düştükçe olumlu düşüncenin buna paralel arttığı tespit edilmiştir. Kısaca eğitimli genç insanların kurtlara karşı algılarının daha olumlu olduğu bulunmuştur (Bjerke vd. 1998).

Kültürler ve toplumlar hayvanlara karşı farklı tutumların ve davranışların oluşmasına neden olmaktadır (Prokop vd. 2010: 2). Bu çerçevede folklor ile biyoloji bilimi beraber düşünülebilir. Patrick ve arkadaşları (2013: 4), hayvanlar hakkında her milletin değişik bilgilere sahip olmasını folklorik biyo-

loji bilgisi olarak tanımlamış ve folklorik biyoloji bilgilerinin oluşumunda kültürlerin önemine dikkat çekmişlerdir. Folklorik bilgiler eğitim sisteminde önemli bir yere sahiptir, zira öğrenciler yeni öğrendiklerini eski öğrendikleri bilgiler üzerine yapılandırır. Bu nedenle öğretmenin öğrenciye bir hayvanla ilgili yeni bilgiler öğretirken, öğrencinin sınıfa gelmeden önce konu hakkında neler bildiğini yani folklorik biyoloji bilgisini tespit etmesi gerekmektedir (Patrick vd. 2013: 3). Dolayısıyla öğrencilerin hayvanlar hakkındaki bilgilerini okul yaşamından önce evde, medyada veya doğada oynarken yapılandığı bilinmektedir (Tunnicliffe vd. 1999, Tunnicliffe vd. 2007, Tunnicliffe vd. 2008).

Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili folklor ve halk bilimi alanında kurt algısıyla ilgili çalışmalar mevcuttur. Ancak bu çalışmaların eğitim ve özellikle ekosistem ve biyoloji bağlantısı kurulmamış ve henüz literatüre geçmemiştir. Bu çalışmadaki amaç ise hem folklor, hem de ekosistemin bizim için mitolojik değeri olan bir hayvanla bağlantısını kurmak, batı kaynaklı medya ve hikâyelerin kurt algısı üzerindeki etkisini tespit edebilmek, ekosistemin devamı için kurt algısını olumsuz imajından kurtarmaya yarayacak verileri ortaya koyabilmektir.

Türklerde Kurt Anlayışı

Bozkurt, Yaratılış, Göç, Oğuz Kağan, Ergenekon, Manas, Battal Gazi, Köroğlu, Dede Korkut ve Cengiz Han Destanı gibi birçok destanın Türk mitolojisinde önemli yeri vardır. Bu destanların en önemlileri olan Göktürk, Bozkurt, Yaratılış ve Cengiz Han Destanında Türklerin kurttan türeyişi yer almıştır (Ögel 1989). Göktürk Destanında Türklerin yok olan soyunu kutsal bir kurt kurtarmış (Tanyu 1980: 2), kutsal kurttan 10 erkek çocuk doğmuş ve dışarıdan on kızla evlenerek yüzlük aileyi oluşturmuştur (Ögel 2001: 44-45). Göktürk efsanesindeki Türk milletini yöneten Aşina ailesi bu yüzlük ailenin içinden çıkmıştır (Kafesoğlu 2014: 144). Göktürklerden sonra Aşina ailesi atalarını anımsamak için kurt başını kağanlık otağının önünde bayrak olarak dikmişlerdi (Ögel 2001: 44). Ayrıca kurt başlı tuğ (sancak) Türklerin birliğini, dirliğini, töresini, devlette düzen içinde yaşamayı temsil ediyordu (Kafesoğlu 2014: 206). Göktürk kitabelerinde "Tanrı kuvvet verdiği için babam askeri kurt gibi imiş, düşman askeri koyun gibi imiş" cümlesinde de kurda verilen anlam hayli önemlidir ve cesaretle ilgilidir (Ergin 2014: 15). Bazen Türkler, ihtişamına atfen yaşadıkları yerlerde bu adı kullanıyorlardı; mesela Göktürkler

zamanında Lang Shan dağına kurt dağı diyorlardı (Taşağıl 2016: 107). Kurt motifinin Türk dünyasının muhtelif kesimleri ve Kızıl Derili efsanelerinde yer aldığını belirten çalışmalar da mevcuttur (Aliyeva 2000: 40-43). Anadolu, Azerbaycan ve bir kısım Kafkasya coğrafyasını da kapsayan Dede Korkut Destanında "...sudan geçti, bu sefer bir kurda rastladı. Kurt yüzü mübarektir, kurt ile haberleşeyim dedi.", ifadesi bulunmaktadır ve burada kurt yüzünün aydınlık ve uğurlu olduğu ifade edilmektedir (Ergin 2014: 26).

Göklere ait bir anlayış olmasıyla *kurt* Türklerde saygı duyulan bir figürdü (Duman 2012: 194), bu nedenle birçok bayrakta simge olarak kullanılmıştır. Ayrıca Türk mitolojisinde kurt tedavi ve şifayı temsil eder; örneğin, bazı hastalıkların tedavisinde kullandıkları bitkilere börü, kurtboğan ve kurt pençesi gibi adlar vermişlerdir (Kalafat 2007: 9). Ayrıca başta Anadolu olmak üzere birçok Türk bölgesinde kurt, uğur bereket, talih, koruma gibi olumlu anlamlar taşır (Gülşen 2013: 4). Örneğin kurt dişini cebinde taşıyan insana nazar değmez veya kurdun aşık kemiğini taşıyan zengin olur, inancı bu cümledendir (Kalafat 2007: 10). Yine Özbek Türklerinde kurt saygın, bereketli ve şifa özelliği olan bir varlıktır (Juraev vd. 2010: 145).

Sonuç olarak kurt Türk kültüründe tanrı ile bağı kuran, kutsal kabul edilen, güçlü, bozkırın en önemli hayvanı olarak liderliği temsil eden bir hayvan olarak düşünülmüştür (Aslan 2010: 76). Kurt motifi ise Türk mitolojisinin ve folklorunun en temel figürü olarak değerlendirilmiştir (Armutak 2002: 423).

Yöntem

Bu çalışma, nitel araştırma desenlerinden biri olan fenomenoloji deseni kapsamında yürütülmüştür. Nitel araştırmalar, sosyal olgu ve algıların ortaya konması için gözlem, mülakat gibi yöntemler kullanılarak araştırma ve anlamayı amaçlamaktadır (Yıldırım vd. 2011: 47). Fenomenoloji ise genellikle belli bir olguya ilişkin bireysel algıların ortaya çıkarılmasını ve anlamlandırılmasını amaçlayan nitel araştırma yaklaşımlarından biridir (Yıldırım vd. 2011: 72). Araştırma Türk dünyasının değişik bölgelerinden olan öğrencilerin kurt algısını belirlemeyi ve anlamayı hedeflediği için bu yöntem kullanılmıştır.

Araştırmanın verileri üç aşamada toplanmıştır. Birinci aşamada öğrencilere bir kurt resmi gösterilmiş ve bu resim hakkında üç dakika sesli konuşmaları istenmiştir. Sesli düşünme tekniği eğitim araştırmalarında kullanılan bir veri toplama aracı olup (Rikard 1995) katılımcıların akıllarından geçenleri ses-

lendirmelerini içermektedir (Charter 2003: 68). Bu veriler not tutmak sureti ile araştırmacı tarafından kayıt altına alınmıştır. İkinci aşamada üç açık uçlu sorudan oluşan değerlendirme formu öğrencilere verilmiş ve doldurulması istenmiştir. Üçüncü aşamada ise seçilen kırk öğrenciyle yarı yapılandırılmış görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Böylece öğrencilerin konuyla ilgili bilgilerinin detaylı bir biçimde ortaya çıkarılması hedeflenmiştir. Görüşmeler esnasında öğrencilere belirlenen sorulara paralel ve öğrenci cevapları doğrultusunda ek sorular yöneltilmiştir. Her bir öğrenci ile yapılan görüşme yaklaşık 15 dakika sürmüştür ve araştırmacı tarafından not tutularak kayıt altına alınmıştır.

Açık uçlu sorular ve görüşme soruları araştırmacı tarafından ilgili alan yazın taraması yapılarak hazırlanmıştır. Alanında uzman üç hocanın görüşleri alınarak veri toplama araçlarına son hali verilmiştir.

Veriler değerlendirilirken açık kodlama yapılmıştır (Yıldırım vd. 2011: 260). Kodlar yaşam alanı, duygu, halk kültü, bilimsel bilgi, mitolojik bilgi ve bireysel tecrübe şeklindedir. Kurtların yaşadığı yer ile ilgili ifadeler yaşam alanı koduyla; kurtla ilgili sevgi, korku, nefret gibi hisler duygu koduyla; halk arasında yaşayan kültür dolayısıyla edinilmiş kurtla ilgili bilgiler halk kültü koduyla; kurdu biyolojik olarak tanımlayan ifadeler bilimsel bilgi koduyla; destanlardan, efsanelerden edinilen bilgiler mitolojik bilgi koduyla; kurtla yaşanmış bireysel deneyimler bireysel tecrübe koduyla gösterilmiştir.

Çalışmaya katılan Türk dünyası öğrencileri seçilirken Türk dünyası üç ana bölgeye ayrılmıştır. Birinci bölge Anadolu ve çevresindeki Türkiye ve KKTC, Kafkasya, Balkanlar, Suriye, İran ve Irak Türklerinin yaşadığı alanı kapsamaktadır. İkinci bölge Tatar, Başkurt, Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen ve Uygur Türklerinin yaşadığı alanı içermektedir. Üçüncü ve son bölge ise Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt Türklerinin yaşadığı alan olarak tespit edilmiştir. Türk dünyasını bu üç bölge içinde incelememizin sebebi Türk dünyası coğrafyasının genişliği sebebiyle yeknesak olmaması, farklı Türk boylarının yaşadıkları coğrafyaya göre farklı yaşam ve inanç tarzlarına sahip olmalarıdır. Ayrıca Oğuz ve Kıpçak boy ayırımı tarihi olarak hem etnografik, hem de filolojik farklı gelişimi sağlamış, boylar aynı da olsa coğrafya birlikteliği genel olarak Türkleri üç ana alanda zengin ve çeşitli yaşam tarzına zorlamıştır.

Çalışmanın örnekleminde üç ana bölgeden 100 kız, 100 erkek olmak üzere toplam 200 öğrenci yer almaktadır. Bölgelerde yer alan temsili önemli grup-

ların her birinden 10'ar öğrenci çalışmaya katılmıştır. Birinci bölgeyi temsil eden Anadolu ve çevresinden katılan öğrenciler Türkiye ve KKTC (5 kız, 5 erkek), Kafkaslar (5 kız, 5 erkek), Balkanlar (5 kız, 5 erkek), Suriye (5 kız, 5 erkek), İran (5 kız, 5 erkek) ve Irak (5 kız, 5 erkek) Türklerinden seçilmiştir. İkinci bölgedeki öğrenciler Tataristan (5 kız, 5 erkek), Başkurdistan (5 kız, 5 erkek), Çuvaşistan (5 kız, 5 erkek), Özbekistan (5 kız, 5 erkek), Kazakistan (5 kız, 5 erkek), Kırgızistan (5 kız, 5 erkek), Türkmenistan (5 kız, 5 erkek) ve Uygur Türklerinden (5 kız, 5 erkek) seçilmiştir. Üçüncü bölgedeki öğrenciler ise Altay (5 kız, 5 erkek), Tuva (5 kız, 5 erkek), Hakas (5 kız, 5 erkek), Şor (5 kız, 5 erkek), Teleüt (5 kız, 5 erkek) ve Yakut (Saha) bölgesinden (5 kız, 5 erkek) seçilmiştir. Görüşmelere katılan öğrenciler ise yine araştırmaya konu olan ülke ve toplulukların her birinden ikişer tane olmak üzere verilen cevapların farklı olması şartıyla seçilmiştir.

Çalışmaya katılan öğrenciler bir etkinlik kapsamında Türkiye'yi ziyaret etmiş ve yöresel halk dansları topluluklarında yer alan, şehir yaşamında hayatını idame ettiren öğrencilerdir. Öğrenci yaş grupları 10-13'tür. Bulgular değerlendirilirken cinsiyet göz önünde bulundurulmamıştır.

Bulgular ve Tartışma

Kurt resmi gösterildiğinde öğrencilerden gelen cevaplar Türk dünyası bölgelerine göre tablolar halinde verilmiş ve değerlendirilmiştir.

Tablo 1. *Birinci Bölge Türk Dünyası Öğrencilerinin Kurt Resmine Verdikleri Cevaplar*

	1. Bölge Türk Dünyası						Toplam
	Türkiye ve KKTC	Kafkaslar	Balkanlar	Suriye	İran	Irak	
Kodlar							
Yaşam alanı	8	8	7	6	6	7	42
Duygu	5	5	8	5	4	4	31
Halk kültürü	4	3	4	4	4	2	21
Bilimsel bilgi	10	9	10	4	7	5	45
Mitolojik bilgi	10	6	7	4	5	7	39
Bireysel tecrübe	5	1	2	0	0	0	8

Birinci bölgeden katılan öğrenciler kurt resmine en çok bilimsel bilgi temelli cevaplar vermişlerdir. "Bu bir hayvan", "Kurt omurgalı hayvandır", "Kurt etçil bir hayvandır" gibi ifadeler kullanmışlardır. İkinci olarak yaşam alanı vasıta-

ısıyla kurt figürünü açıklamaya çalışmışlardır. Örneğin: "*Kurt ormanda yaşar*" ifadesi bu bölümde en çok karşılaştığımız cevap olmuştur. Mitolojik bilgi yaşam alanı kadar birinci bölgedeki Türkler arasında karşılık bulmaktadır. Birinci bölgedeki öğrenciler Batı kaynaklı kurdu olumsuz gösteren hikâyeler ve çizgi filmler sebebiyle kurdu duygusal olarak da yüksek oranda tanımlamışlar ve korktuklarını ifade etmişlerdir. Saygı ve inanç olarak kurt bu bölgede düşük oranda karşılık bulmuştur. Bireysel tecrübe birinci bölgede anlamlı şekilde düşüktür, çünkü Anadolu ve çevresinde kurt popülasyonu oldukça azalmıştır. Ayrıca seçtiğimiz öğrencilerin çoğunluğu şehir hayatında yaşamakta olduğu için doğal yaşam tecrübeleri sınırlıdır. Bireysel tecrübesi olanların tamamı kurdu hayvanat bahçesinde gördüğünü söylemişlerdir.

Tablo 2. *İkinci Bölge Türk Dünyası Öğrencilerinin Kurt Resmine Verdikleri Cevaplar*

2. Bölge Türk Dünyası									
	Tatar	Başkurt	Çuvaş	Özbek	Kazak	Kırgız	Türkmen	Uygur	Toplam
Kodlar									
Yaşam alanı	8	9	8	6	7	5	4	6	53
Duygu	5	4	5	5	4	6	5	4	38
Halk kültürü	4	4	3	6	6	6	5	5	39
Bilimsel bilgi	10	7	7	8	6	7	6	5	56
Mitolojik bilgi	1	0	0	1	0	0	0	1	3
Bireysel tecrübe	3	5	3	1	3	6	2	2	27

İkinci bölgeden katılan öğrenciler kurt resmi için en çok bilimsel bilgi çerçevesinde cevaplar vermişlerdir. Bu doğrultuda "*Bu bir hayvan*", "*Kurt etçil bir hayvandır*" gibi ifadeler kullanmışlardır. Öğrencilerin verdikleri cevapların içinde ikinci sırayı "yaşam alanı" kodu almıştır. Örneğin: "*Kurt bozkırda yaşar*", "*Kurt ormanda yaşar*" ifadeleri bu kod altında değerlendirilmiştir. İkinci bölge altında sınıflandırılan Türk grupları ve toplulukları arasında mitolojik bilgi çok az yer almıştır. Verilen cevapların içinde mitolojik bilgiyi hatırlatan "*kurt önderdir*", "*Türkleri kurt Ergenekon'dan çıkarmıştır*" türünde geçmişe ve

tarihi hafızaya ait olan cevaplar son dönemde Türkiye etkisiyle oluşan eğitimden kaynaklanmaktadır. Yine Amerika ve Avrupa'da kurt motifinin filmler ve hikâyeler vasıtasıyla olumsuz anlatılması bu bölgeyi de etkilemiştir. Bu kod altında "*Kurt insanlara zarar verir*", "*Kurttan çok korkuyorum*" gibi ifadeler yer almıştır. Kurt figürü halk kültü kodu altında öğrenciler tarafından birinci bölgedeki öğrencilere göre daha çok vurgulanmıştır. "*Kurt hastalıkları iyileştirir*", "*Kurt gören şanslı olur*", "*Kurt gören zengin olur*" gibi ifadeler bu kod altında değerlendirilmiştir. Bireysel tecrübe bu bölgede anlamlı şekilde düşüktür, çünkü bölgede kurt popülasyonu azdır ve şehir yaşamında kurtla ilgili tecrübe kısıtlıdır. Bireysel tecrübesi olanların tamamı kurdu hayvanat bahçesinde gördüğünü söylemişlerdir.

Tablo 3. *Üçüncü Bölge Türk Dünyası Öğrencilerinin Kurt Resmine Verdikleri Cevaplar*

3. Bölge Türk Dünyası							
	Altay	Tuva	Hakas	Yakut	Şor	Teleüt	Toplam
Kodlar							
Yaşam alanı	7	8	6	5	7	5	38
Duygu	8	6	8	6	9	7	44
Halk kültü	9	10	9	7	9	7	51
Bilimsel bilgi	6	5	6	4	7	8	36
Mitolojik bilgi	1	0	1	0	0	0	2
Bireysel tecrübe	3	3	2	0	2	0	10

Üçüncü bölgeden katılan öğrenciler kurt resmini en çok saygı ve inanç çerçevesinde değerlendirmişlerdir. "*Kurt bizleri kötü ruhlardan korur*" "*Has-talandığımızda bize yardım eder*" "*Kurtla ilgili parçalar üzerimizde taşırırsak bize uğur getirir*", "*Kurt kemiği taşırırsak dünyada zengin oluruz*" ifadeleri yer almıştır. Kurt figürünü değerlendirirken ikinci yüksek oran duygu çerçevesinde verilen cevaplardır. Bu bölgedeki öğrencilerin kurda karşı duyguları genellikle olumludur ve kurdu sevdiklerini ifade etmişlerdir. Bu olumlu etkinin inanç ve saygı temelli olduğu açıktır. Halk kültüründe kurt temelli inanç kültürünün hala devam ettiğini göstermesi bakımından önemlidir. Daha sonra yaşam alanı ve bilimsel bilgi bağlamında cevaplar verilmiştir. "*Bu bir hayvan*", "*Kurt etçil bir hayvandır*" gibi ifadeler kullanmışlardır. Yaşam alanı vasıtasıyla figürü açıklarken, "*Kurt ormanda yaşar*", "*Kurt insanlardan uzakta yaşar.*"

şeklinde cevaplar vermişlerdir. Mitolojik bilgi tıpkı ikinci bölgedeki Türkler arasındaki öğrencilerde olduğu gibi çok az değinilmiştir, zira bölge Rus etkisi altında milli kimliği oluşturacak siyasal ve kültürel figürlerden uzak tutulmuş, bu bilginin bölgeye ulaşması engellenmiştir. Ancak yukarıda da söylediğimiz gibi folklorik olarak kurt kültü halk arasında popüler olarak yaşamıştır. Bireysel tecrübe bu bölgede diğer bölgelere göre biraz daha yüksektir, çünkü bu bölgede şehirleşme oranı düşüktür ve doğal hayat canlılığını sürdürmektedir.

Bu bölümde değerlendirmeye tabi tutulan üç açık uçlu soruya verilen cevaplar yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen bulgularla birlikte değerlendirilmiştir.

Birinci açık uçlu soru "*Kurt figürü hakkında neler biliyorsunuz?*" şeklindedir. Anadolu ve çevresini kapsayan birinci bölgeden öğrenciler kurt için ağırlıklı olarak bilimsel bilgi ve kurdun yaşam alanı hakkında bilgiler vermişlerdir. "Kurtlar hakkında neler biliyorsunuz?" sorusuna ağırlıklı olarak "*Kurtlar ormanda yaşar. Etçildir ve yalnız yaşamayı seven hayvanlardır*" "İnsanlardan rahatsız olurlar", şeklinde cevaplar vermişlerdir. Bu cevaplardan anlaşılan çıkarım öğrencilerin kurtlarla ilgili en temel bilgiyi fen bilimleri dersinden aldığı sonucudur. Buldukları bölge itibarıyla genellikle kurtla bireysel tecrübe yaşamayan öğrenciler, kurdun tehlikeli bir hayvan olduğunu düşünmekte ve duygularını korku ile ifade etmektedirler. "*Kurtlar vahşi hayvanlardır*", "*İnsanlara ve koyunlara zarar verirler*" şeklinde ifadelerle rastlanmıştır. Bu ifadelerin kökeninde batı kaynaklı hikâyelerin ve çizgi filmlerin etkisi olduğu yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda anlaşılmaktadır. Yine bu üç cevap oranına yakın mitolojik bilgi genellemesinde verilen cevaplar fazladır. Mitolojik bilgi Milli Eğitim Bakanlığı, 6. sınıf sosyal bilgiler dersi öğretim programı kapsamında Oğuz Kağan Destanı, Alp Er Tunga Destanı, Ergenekon Destanı, Türeyiş Destanı, Göç Destanı'nda öğrencilere öğretilmektedir (MEB 2018). Anadolu ve çevresinden katılan öğrencilerin mitolojik bilgilerinin diğer öğrencilerden fazla olmasının sebebinin eğitim sisteminden kaynaklı olduğu yapılan görüşmeler sonucunda anlaşılmaktadır. Örneğin öğrenciler "*Bizim atalarımız kurtlar korumuştur*", "*Kurtlar atalarımıza savaşlarda ve göçlerde yol göstermiştir*" şeklinde verilen cevapların temelinde bilimsel olarak destanların eğitim programlarında yer almasından kaynaklanmaktadır. İki öğrenci kurt "*Türk milletinin sembolüdür*" şeklinde ifade kullanmış, yapılan görüşmelerde bu öğrencilerin kurtla ilgili efsane ve destanları çok geniş şekilde bildiği

anlaşılmış ve bu sonuçta ailesi ve çevresinin etkili olduğu tespit edilmiştir. *"Kurtlar köpeklerden daha zeki ve hızlı"*, *"Kurt kemikleri nazara karşı bebekleri koruyormuş. Bir bebeğin beşiğinde görmüştüm"* ifadeleri halk kültüründe kurdun yerinin olduğunu göstermektedir. Bir öğrenci *"Kurt akıllı ve asil bir hayvandır"* ifadesini kullanmıştır. Bu öğrenci ile yapılan görüşmelerde kurdun halk inancında saygın bir yere sahip olduğu ve büyüklerinin kurdu anlatırken bu şekilde vurguladıkları anlaşılmıştır. Anadolu ve çevresinde kurt hikâyeleri çobanlar arasında oldukça yaygındır. *"Köyde amcamın koyunlarına kurt saldırmış"*, *"Hayvanat bahçesinde görmüştüm"* şeklinde cevaplardan bireysel tecrübelerinin çok sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Tatar, Başkurt, Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Uygur Türklerinin oluşturduğu ikinci bölgeden katılan öğrenciler, kurt hakkında bilgi verirken bilimsel bilginin yanında, yaşam alanı ile ilgili fikirlerini beyan etmişlerdir. *"Kurtlar etçil hayvanlardır ve bozkırda yaşarlar"*, *"Avlanarak beslenen bir hayvandır"*, *"İnsanlardan uzak yerlerde yaşayan hayvanlardır"* şeklinde ifadeler yer vermişlerdir. *"Kurtlar tüketici hayvanlar grubundandır"*, *"Memeli hayvandır"*, *"Yavrularını doğurarak çoğalırlar"*, *"Kurtlar sürüler halinde yaşarlar"* şeklinde ifadeler, bu bölgedeki öğrencilerin bilimsel bilgilerinin diğer bölgelere göre daha yüksek olduğunu göstermektedir. Bu bölgeden katılan öğrencilerin ifadelerinden genellikle inançlarından dolayı kurda saygı duydukları anlaşılmaktadır. Örneğin; *"Kurt hastalıkları iyileştirir ve bize yardım eder"*, *"Kurt bizi kötülüklerden korur"* şeklinde ifadelerle sıkça rastlanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşmeler sonucunda öğrencilerin kurt kemikleri ve postunun evlerde en görünür yerlerde asılı olduğu ve bunun kötülüklerle karşı koruduğuna inandıkları görülmüştür. Yine kurt öldürmenin iyi olmadığını, uğursuzluk getirdiğini ifade etmişlerdir. Bu bölgeden katılan öğrenciler arasında korku duygusu birinci bölgeden katılan öğrencilere göre daha az olmasına rağmen üçüncü bölgeden katılanlara oranla daha fazladır. Bu sonuç, her üç bölgedeki öğrencilerin de batı kaynaklı hikâye ve filmlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. İkinci bölge öğrencileri arasında mitolojik bilgiye çok az değinilmiştir. Yapılan görüşmeler neticesinde bu bölgede yaşayan Türk gruplarının aldığı örgün eğitim programlarında kurt ve kurda dair figürlerin verilmediği, destanların işlenmediği anlaşılmıştır. Yine Anadolu ve çevresinde çok bilinen Ergenekon ve Türeyiş destanından haberdar olmadıkları gözlemlenmiştir.

Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt bölgesinden oluşan üçüncü bölgeden katılan öğrenciler arasında halk kültürü en fazla koda sahip olup, ifadelerinden kurda karşı büyük saygı duydukları görülmektedir. Örneğin; "*Kurt takılarını çok severim. Bizi kötülüklerden korur*" "*Kurtlar bizim için önemlidir*", "*Kurt görmek uğurludur*", "*Evde kurt postu varsa zengin olunur*", "*Kurtlar kötü ruhları engeller*", "*Kurt iyi ruhtur*", "*Kurtlar ayılar gibi kutsaldır*", "*Kurt ruhu insanları iyileştirir*" gibi ifadelerle soru cevaplanmıştır. Görüşmelerden de elde edilen sonuçlara göre bu bölgeden çalışmaya katılan öğrencilerin kurdu halk inanışları sebebiyle ulu ve uğurlu gördükleri anlaşılmaktadır. Bunun sebebi bölgede halk inanışlarında ve folklorunda kurdun hala önemli yerinin olması, ebeveynlerden kurt ve özellikle ayılar hakkında olumlu hikâyeler dinlemelelidir. Kurt sırtı, kurt boğazı gibi mekân adlarına öğrenci ifadelerinde rastlanması, kurdun kutsal mekân açısından da önemini göstermektedir. Üçüncü bölgeden katılan öğrenciler, diğer bölge öğrencilerine göre bilimsel bilgi ve yaşam alanı bakımından daha az tanımlama yapmışlardır. Bu sonucun eğitim sistemlerinin diğer bölgelere göre daha zayıf olması ve bu bölgenin kırsal hayatının devam etmesi kaynaklı olduğu düşünülmektedir. Mitolojik bilgi ise tüm katılımcılara göre üçüncü bölgede en az değinilen kod olmuştur. Bu bölgede kurtla ilgili efsane ve destanlar eğitim sisteminde yer almamaktadır. Görüşmelerden elde edilen bulgulara göre de bu bölgedeki öğrencilerin kurtla ilgili efsane ve destanlardan habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Ancak üçüncü bölgedeki öğrenciler bireysel tecrübe bakımından diğerlerine göre oldukça yüksek orana sahiptirler. Cevaplarda "*Amcamın koyunlarına kurt girdi*", "*Bizim köye kurt gelmişti*", "*Özellikle kızları kurtlar kasaba ve köylere kadar gelirler*", "*Kurt yavruları hayvan bakıcıları tarafından beslenip korunurlar*" gibi ifadeler yer almıştır. Öğrencilerin kurtlarla ilgili bireysel tecrübelerinin yüksek olmasında en önemli etken kurtların doğal ortamda yaşamlarını devam ettirmesi ve kırsal hayatın hala canlılığını korumasıdır.

İkinci açık uçlu soru "*Aileniz ve çevrenizde kurtla ilgili neler duyduunuz?*" şeklindedir. Birinci bölgeden katılan öğrenciler arasında kurtla ilgili duyulan bilgiler daha çok bilimsel bilgi şeklinde olup, hayvanat bahçesiyle ilgilidir. Bu öğrencilerin kurtlarla ilgili yakın çevrelerinin tecrübelerine değinilmiştir. "*Eskiden soğuk havalarda bizim köye kurt inermiş. Dedemden duymuştum*" şeklinde ifade yer almıştır. Görüşmeler sonucunda öğrencilerin destanlardan haberdar oldukları görülmüştür. İkinci bölgeden katılan öğrencilerde ağırlıklı olarak aile ve çevrelerinde kurtlarla ilgili bilimsel bilginin dışında fikir

sahibi olmadıkları görülmüştür. Üçüncü bölgeden katılan öğrenciler aile ve çevrelerinin kurtla ilgili tecrübelerine ağırlıklı olarak yer vermişlerdir. Özellikle Altay ve Hakas bölgesinden katılan öğrenciler kurtların ormanda yaşadığını, ailelerinin geçmişte avcılık yaptığını ve bu yaşam tarzında kurdun saygın, zeki ve uğurlu bir hayvan olduğunu söylemişlerdir. "*Kurttan bir parça olan evde bereket olur*", "*Kurt postu olan ev uğurludur. Kurdun kemikleri insanı kötülükten korur*" şeklinde verilen cevaplar hala folklorik inanç olarak kurdun halk arasında etkisini göstermektedir. Ayrıca bu bölgenin özellikle 1960'lı yıllardan sonra hayvan popülasyonunu korumak için doğal alanlar olarak ilan edilmesi kurtların doğal ortamdaki varlıklarını artırarak devam ettirmesini sağlamış ve bu bölgede yaşayanlar için bireysel tecrübe imkânını artırmıştır.

Üçüncü açık uçlu soru "*Kurtlarla ilgili bireysel bir tecrübeniz var mı? Varsa anlatınız*" şeklindedir. Anadolu ve çevresini kapsayan birinci bölgeden katılan öğrenciler bu soruya çoğunlukla "*Hayvanat bahçesinde görmüştüm*" şeklinde cevaplar vermişlerdir. Yüz yüze görüşmelerde doğal ortamda hiç kurt görmediklerini, kurtları sadece film ve belgesellerde seyrettiklerini, gerçek kurdu ise hayvanat bahçesinde gözlemlediklerini ifade etmişlerdir. Alınan cevap ve geri dönüşlerin sonucunda birinci bölgeden katılan öğrencilerin kurtlarla ilgili bireysel tecrübelerinin oldukça sınırlı olduğu değerlendirilmiştir.

Tatar, Başkurt, Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Uygur Türklerinin oluşturduğu ikinci bölgeden katılan öğrencilerin verdiği geri dönüşlerden kurtlarla ilgili bireysel tecrübelerinin oranı Anadolu ve çevresine göre yüksek, Altay, Tuva Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt çevrelerine göre az olduğu görülmüştür. İkinci bölgede de öğrencilerin tecrübeleri genellikle "*Hayvanat bahçesinde gördüm*" şeklinde tezahür etmektedir. Tatar, Başkurt, Çuvaş ve Kazakların yaşadığı alanlarda orman ve bozkırların kurt popülasyonu açısından zengin olduğu öğrenciler tarafından bilinmekte, büyüklerinden kırsal hayatta kurtlarla ilgili hikâyeler canlılığını korumaktadır.

Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt bölgesinden oluşan üçüncü bölgeden katılan öğrenciler arasında bireysel tecrübeler bölgelere göre oldukça yüksektir. Bu sonucun en büyük etkeni yapılan görüşmelerde yerleşim yerlerinin hala doğal şekliyle kalması olarak ifade edilmiştir. "*Bizim köylerimize kurtlar rahatlıkla gelir*", "*Hayvanlar yaşantımızın parçasıdır*", "*Gündelik hayatta kurt görmek oldukça normal*" şeklindeki cevaplar bölgede yaşayan insanlar arasında kurt görmenin oldukça sıradan ve gündelik bir hadise olarak düşünüldüğünü göstermektedir.

Sonuç ve Öneriler

Anadolu ve çevresini kapsayan Türkiye, KKTC, Kafkasya, Balkanlar, İran ve Irak Türklerinin katıldığı birinci bölge öğrencileri arasında mitolojik bilgi, biyolojik bilgi ve yaşam alanına eşdeğer karşılık bulmuştur. Bu verilerden tarihi hafızanın ve mitolojik bilginin eğitim yoluyla öğrencilere verildiği sonucu çıkarılabilir. Özellikle Anadolu ve çevresindeki Kafkaslar, Balkanlar, İran ve Irak Türkleri mitoloji ve tarihi hafıza olarak Türkiye'den beslendikleri için bu sonuç anlamlı şekilde yüksektir. Saygı ve inanç olarak kurt diğer iki bölgeye oranla birinci bölgede düşük oranda karşılık bulmuştur. Zira İslam sonrası Türk kültür hayatında kurt motifi önemini muhafaza etse de, özellikle Anadolu ve çevresinde halk kültürü olarak eski canlılığını koruyamamıştır. Yine bu bölge diğer iki bölgeye göre Avrupa kıtasına yakın olduğu için etkileşim daha fazla olmuş, öğrenciler filmler ve hikâyeler sebebiyle kurdun olumsuz imajından etkilenmiştir.

Tatar, Başkurt, Çuvaş, Özbek, Kazak, Kırgız, Türkmen, Uygur Türklerinin oluşturduğu ikinci bölgeden katılan öğrenciler arasında mitolojik bilgiye çok az değinilmiştir, çünkü bu bölge 1800'lü yılların ikinci yarısından itibaren Rus çarlığı ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği egemenliği altında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu zaman zarfında mitolojik ve tarihi hafızasını canlandırarak figürlere normal eğitim sistemi ve aile çerçevesinde kazanım verilmemiştir. Verilen cevapların içinde geçmişe ve tarihi hafızaya ait olanlar son dönemde Türkiye etkisiyle oluşan eğitimden kaynaklanmaktadır; az da olsa ikinci bölgedeki Kazakistan, Rusya, Özbekistan, Türkmenistan Kırgızistan vs. ülkelerde Türkiye'nin kültürel etkisi görülmeye başlanmıştır. Kurt figürü halk kültürü kodu altında ikinci bölgedeki öğrenciler tarafından birinci bölgedeki öğrencilere göre daha çok vurgulanmıştır. Bu veriye en önemli etken kurdun halk arasındaki uğurlu, şifa verici ve nazardan koruyucu olduğuna dair inancın varlığı düşünülebilir. Yine bu bölgede yaşam alanı kodu kodlar arasında en yüksek orana sahiptir. Bu sonuç doğrultusunda, bölgedeki ülkelerde eğitim sisteminin özellikle çevre ve biyoloji alanında başarılı olduğu söylenebilir.

Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt bölgesinden katılan öğrenciler arasında oran olarak halk kültürü en yüksektir ve katılan öğrenciler arasında kurda karşı duygu genellikle olumludur. Olumlu etkinin inanç ve saygı temelli olduğu öğrenci ifadelerinden anlaşılabilir. Bölgede halk kültüründe kurt takı, ev aksesuarı ve mekân adlarında kutsal olarak yaşamaya devam etmektedir. Üçüncü bölgeden katılan öğrenciler arasında tıpkı ikinci bölgede olduğu gibi mitolojik kültür çok az vurgulanmıştır, zira bu bölgede eğitim sistemi Ruslar

tarafından yapılmış, destanlara ve mitolojiye dayalı eğitim ve öğretim ders kitaplarında yer almamıştır. Yaşam alanı ve bilimsel bilgi kodu üçüncü bölgedeki öğrenciler arasında yüksek ve hemen hemen aynı oranda çıkmıştır. Bu sonucun en önemli nedeni bölgedeki çevre ve örgün eğitim sisteminin yüksek düzeyde olması ve özellikle ilköğretim düzeyinde eğitime büyük önem verilmesidir. Bu bölgede eğitim kurumlarının fiziki şartları ve içeriği doğayla uyumlu hale getirilmeye çalışılmaktadır.

Eğitimin kurda karşı tutumu olumlu yönde etkileyeceğini düşünen çalışmaya (Williams vd. 2002) paralel olarak bu çalışmada okunan hikâyelerin ve izlenen filmlerin öğrencilerin kurda karşı tutumlarını etkilediği görülmüştür. Bu çerçevede Anadolu çevresinden katılan öğrencilerin mitolojik bilgileri eğitim sisteminde destan ve efsanelerin yer almasına bağlı olarak yüksek çıkmış ve kurdu saygın hayvan olarak nitelemişlerdir. Ancak Batı kaynaklı hikâyelerden ve çizgi filmlerden de etkilendikleri ve buna bağlı olarak da korku duygularının çok yüksek olduğu belirlenmiştir.

Williams ve arkadaşları (2002) 1972-2000 yılları arasında kurtlara karşı tutumları inceleyen çalışmaları derlemişler, İskandinavya ve Avrupa ülkelerinde Amerika'ya oranla kurda karşı olumsuz tutumun yüksek olduğunu belirlemişlerdir. Bu durumu kurdun Avrupa'da daha geniş popülasyona sahip olması ve dolayısıyla o bölge insanının bireysel tecrübelerinin daha fazla olmasına bağlamışlardır. Bu sonucun aksine bizim çalışmamızda bireysel tecrübeleri daha fazla olmasına rağmen Altay, Tuva, Hakas, Yakut, Şor ve Teleüt bölgesindeki katılımcı öğrencilerin kurdu halk inanışları sebebiyle ulu ve uğurlu gördükleri görülmüştür. Benzer şekilde Türkiye'deki öğrencilerle yapılan çalışmada Türk destanlarının öğrencilerin kurt algılarını olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Topsakal vd. 2017: 9).

Öğrenmeyi şekillendirmek için kültürel etkileri belirlemek oldukça önemlidir (Patrick vd. 2013: 21). Bu sebeple yeni eğitim programlarını geliştirirken öğrencilerin doğal yaşam süreçleri hakkındaki bireysel görüşlerini de belirlemek gerekmektedir (Driver vd. 1985a, 1985b). Ekosistem ve halk inanışımızda çok önemli olan kurtların imajını düzeltmek için hikâye, çizgi film ve görsel materyaller yeniden gözden geçirilmeli, yeni materyaller hazırlanmalıdır. Sosyal değerleri fen bilimlerinden ayrı düşünmek mümkün değildir, dahası birbirleriyle her basamakta etkileşim içindedirler (Likwornik 2015: 400). Bu bağlamda çalışma sonuçlarının yeni eğitim programları geliştirecek olanlara da katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Küreselleşme ve iletişim araçlarının etkisiyle kültürel değerler zamanla yok olmaktadır ve bu sebeple de özellikle gelişmiş ülkeler sürdürülebilir kalkınmada önemli etkiye sahip olan kültürel değerlerini korumak adına büyük yatırımlar yapmaya başlamışlardır (Horata 2017: 125). Türk dünyası için önemli bir kültürel miras sembolü kurt algısını korumak, sürdürülebilir kalkınma için olduğu gibi sürdürülebilir çevre için de önemlidir. Günümüzde sürdürülebilir çevre için önemli kabul edilen olumlu kurt algısı zaten Türk dünyasının kültürel mirasında bulunmaktadır ve diğer ülkeler tarafından olumlu algıya örnek olması öngörülmektedir.

Kaynaklar

- Aliyeva, Tanilla (2000). “Türk Dünyası ve Kızılderililerde Kurt Motifi”. *Türksöy Dergisi* 1: 40-43.
- Armutak, Altan (2002) “Doğu ve Batı Mitolojilerinde Hayvan Motifi I”. *İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi* 28 (2): 411-427.
- Aslan, Namık (2010) “Kurt Motifinin Türk Menşee Efsanelerindeki Anlamı Üzerine” *Milli Folklor* 22 (87): 72-77.
- Bjerke, Tore vd. (1998). “Attitudes toward Wolves in South-Eastern Norway”. *Society and Natural Resources* 11 (2): 169-178.
- Boitani, Luigi (1992). “Wolf Research and Conservation in Italy”. *Biol. Conserv.* 61:125-132.
- Boitani, Luigi (2000). “Action plan for the conservation of Wolves in Europe (Canis lupus)”. *Nature and Environment* 113: 1-85.
- Charter, Elizabeth (2003). “The Use of Think Aloud Methods in Qualitative Research an Introduction to Think-Aloud Methods”. *Brock Education* 12 (2): 68-82.
- Driver, Rosalind vd. (1985a). “Children’s Ideas and The Learning of Science”. Ed. R. Driver, E. Guesne, & A. Tiberghien. *Children’s Ideas in Science*. Buckingham, England: Open University Press. 1-9.
- Driver, Rosalind vd. (1985b). “Some Features of Children’s Ideas and Their Implications for Teaching”. Ed. R. Driver, E. Guesne and A. Tiberghien. *Children’s Ideas in Science*. Buckingham, England: Open University Press. 191-201.
- Duman, Mustafa (2012). “Bozkurttan Hızır’a Türk Halk Anlatmalarında Kılavuz”. *Milli Folklor* 24 (96): 190-201.
- Dunlap, Thomas (1988). *Saving America’s Wildlife*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Ergin, Muharrem (2014). *Dede Korkut Kitabı I*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Gülşen, Hacer (2013). “Kurt Motifi Üzerine Bir İnceleme”. *Akademik Bakış Dergisi* 39: 1-11.
- Horata, Osman (2017). “Türk Dünyası’nın Kültürel Ufukları: Tarihsel Bağlam içinde Genel Bir Değerlendirme”. *Bilig - Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 82: 117-131.

- Juraev, Mamatqul ve Barno Nurmadova (2010). “Özbek Halkbiliminde Kurt Kültüne Ait Halk İnançları”. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 10 (1): 145-150.
- Kafesoğlu, İbrahim (2014). *Umumi Türk Tarihi Hakkında Tespitler, Görüşler, Mülahazalar*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Kalafat, Yaşar (2007). *Türk Kültürlü Halklarda Halk İnançları-I, Türk Halk İrfanında Kurt*. İstanbul: Lalezar Kitabevi Yay.
- Likwornik, Helena (2015). “Who’s Afraid of The Big Bad Wolf? The Interweaving of Values and Science”. *Canadian Journal of Philosophy* 45 (3): 382-403.
- MEB (2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*. Ankara.
- Ögel, Bahattin (1989). *Türk Mitolojisi*. C.1. Ankara: TTK Yay.
- Ögel, Bahattin (2001). *Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları*. İstanbul: TDAV Yay.
- Patrick, Patricia vd. (2013). “Students (ages 6, 10, and 15 years) in Six Countries Knowledge of Animals”. *NORDINA* 9 (1): 17-32.
- Prokop, Pavol ve Milan Kubiatico (2008). “Bad Wolf Kills Lovable Rabbits: Children’s Attitudes Toward Predator and Prey”. *Electronic Journal of Science Education* 12 (1): 1-16.
- Prokop, Pavol ve Sue Dale Tunnicliffe (2010). “Effects of Having Pets at Home on Children’s Attitudes Toward Popular and Unpopular Animals”. *Anthrozoös* 23 (1): 21-35.
- Rikard, Linda and David Langley (1995). “The Think Aloud Procedure: A Research Technique for Gaining Insight Into The Student Perspective”. *The Physical Educator* 2 (2): 93-97.
- Tanyu, Hikmet (1980). *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnançları*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yay.
- Taşoğlu, Ahmet (2016). *Kök Tengri’nin Çocukları*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yay.
- Thompson, Tressa and Joel J. Mintzes (2002). “Cognitive Structure and The Affective Domain: On Knowing and Feeling in Biology”. *International Journal of Science Education* 24 (6): 645-660.
- Topsakal, İlyas ve Ünsal Umdu Topsakal (2017). “Wolf’: Children’s Understanding of a Predator Animal in Turkey. ICESS Congress. Munich, Almanya.
- Tunnicliffe, Sue Dale vd. (2008). “Animals in the lives of young Maltese Children”. *Eurasia Journal of Mathematics, Science & Technology Education* 4 (3): 3-11.
- Tunnicliffe, Sue Dale vd. (2007). “Pigeon - friend or foe? Children’s understanding of an everyday animal”. Paper presented at the British Educational Research Association Annual Conference, Institute of Education, London, England.
- Tunnicliffe, Sue Dale and Michael Reiss (1999). “Building a Model of the Environment: How Do Children See Animals?”. *Journal of Biological Education* 33 (3): 142-147.
- Williams, Christopher vd. (2002). A Quantitative Summary of Attitudestoward Wolves and Their Reintroduction (1972-2000). *Wildlife Society Bulletin* 30 (2): 1-10.
- Yıldırım, Ali ve Hasan Şimşek (2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yay.

A Phenomenological Study: Students' Thinking on Wolf Cult in Turkish Culture *

Ünsal Umdu Topsakal**

İlyas Topsakal***

Abstract

Wolves have become a terrifying and hazardous symbol animal of wildlife, particularly in America, Europe and Scandinavian countries. Western-originated narratives and cartoons about wolves affect students' perception of wolves. In recent years, studies have been focused on the importance of wolves on the ecosystem and efforts have been made to determine the students' perception of wolves and to turn them into positive direction with the education system. Our mission in this study is to determine the perceptions of children in the Turkish world on wolves. To this end, the Turkish World is divided into three main regions. The first region covers Anatolia and its surroundings, Turkey, Turkish Republic of Northern Cyprus, the area inhabited by Caucasus, Balkans, Syria, Iran and Iraqi Turks. The second region contains the area inhabited by Tatar, Bashkir, Chuvash, Uzbek, Kazakh, Kyrgyz, Turkmen and Uyghur Turks. The third and last region has been identified the area where the Altai, Tuva, Khakas, Yakut, Shor and Teleut Turks live. Qualitative data were collected from a total of 200 students from all three regions. Also, it has been seen that epics and folk beliefs about wolf which have a significant place in Turkish mythology have been effective in developing the positive attitude of students towards wolves.

Keywords

Wolf cult, Turkish world, Turkish culture, folk beliefs, education, science education.

* Date of Arrival: 18 February 2018 – Date of Acceptance: 20 March 2018

You can refer to this article as follows:

Umdu Topsakal, Ünsal and İlyas Topsakal (2019). "Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 77-94.

** Assoc. Prof. Dr., Yıldız Teknik University, Faculty of Education, Department of Mathematics and Science – İstanbul/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0565-7891>

topsakal@yildiz.edu.tr

*** Prof. Dr., İstanbul University, Faculty of Letters, Department of History – İstanbul/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1415-4898>

topsakal@istanbul.edu.tr

Феноменологическое исследование: размышления учащихся о культуре волка в тюркской культуре*

Унсал Умду Топсакал**

Ильяс Топсакал***

Аннотация

В странах Америки, Европы и Скандинавии волк является символом дикой природы и воспринимается как опасное, сеющее страх животное. Западные рассказы и мультипликационные фильмы скажутся на восприятии учащимися образа волка. В исследованиях, проведенных за последние годы, отмечается важность волков в экосистеме. Направленные на выявление отношения учащихся к волкам, они ставят своей задачей формирование позитивного отношения к данному виду животных. Цель нашего исследования – сформировать представление об отношении учащихся из стран тюркского мира к образу волка. С этой целью тюркский мир был поделен нами на три области. Первая область – Анатолия, Турция и Турецкая Республика Северного Кипра, Кавказ, Балканы, Сирия, Иран и Ирак. Вторая область включает страны, где проживают татары, башкиры, чувашаи, узбеки, казахи, киргизы, туркмены и уйгуры. Третья область – места проживания алтайцев, тувинцев, хакасов, якутов, шорцев и телеутов. В исследовании приняли участие 200 учащихся из всех трех областей. Было выявлено, что тюркские мифы и легенды формируют положительное отношение учащихся к образу волка.

Ключевые слова

культ волка, тюркский мир, тюркская культура, народные верования, образование, естественные науки.

* Поступило в редакцию: 18 февраля 2018 г. – Принято в номер: 20 марта 2018 г.

Ссылка на статью:

Umdü Topsakal, Ünsal & İlyas Topsakal (2019). “Fenomenolojik Bir Çalışma: Türk Kültüründeki Kurt Kültü Üzerine Öğrenci Düşünceleri”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 77-94.

** Доц., д-р, Технический университет Йылдыз, педагогический факультет, отделение преподавания математики и естественных наук – Стамбул / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0565-7891>
topsakal@yildiz.edu.tr

*** Проф., д-р, Стамбульский университет, филологический факультет, отделение истории – Стамбул / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1415-4898>
topsakal@istanbul.edu.tr

Removal of Iran Sanctions: Is It Opportunity or Threat for Turkey?*

Sema Ay**

Abstract

After the removal of sanctions against Iran, foreign investors' interest in Iran, where cheap labor force and attractive investment incentives are located, is regarded as a commercial threat for Turkey. Conversely, Turkey has important opportunities to increase its trade with Iran due shared borders and their trade agreements. In view of this perspective, it is aimed to examine Turkey's trade with Iran in order to evaluate the opportunities after the removal of sanctions. For this purpose, Iranian trade with Turkey, European Union (EU), United States (USA), Russia and China have been examined using Gravity Model for 1990-2016 period. It has seen that Turkey has a great commercial opportunity compared to the countries mentioned from the analysis results. The analyses have indicated that it is necessary for Turkey to increase its economic relations in order to be able to evaluate its trade opportunities with Iran.

Keywords

Sanctions, Iran sanctions, Iran sanctions and Turkey, Gravity model.

* Date of Arrival: 13 April 2017 – Date of Acceptance: 29 November 2017

You can refer to this article as follows:

Ay, Sema (2019). "Removal of Iran Sanctions: Is It Opportunity or Threat for Turkey?". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 95-119.

** Assoc. Prof. Dr., Bursa Uludağ University, Vocational School of Social Sciences, Department of Foreign Trade – Bursa/Turkey

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8392-3788>

semay@uludag.edu.tr

Introduction

Iran is a country of critical importance due to its large population, natural resources and labor resources. Despite this importance, Iran has been affected by many internal and external factors since the end of the 1970s. Most notably, the 1979 revolution and the Iran-Iraq War, which started in 1980 and lasted for 8 years. Both conflicts have caused labour and capital losses. Moreover, Iran's nuclear program has been regarded as a step towards the possession of nuclear weapons, and Western countries, primarily the United States (USA), have imposed sanctions against Iran. Disagreements based on the nuclear program, though actually covering a broader geopolitical framework, have adversely affected the Iranian economy. Some countries, especially China and Russia, declared that they did not recognize the sanctions and that they would continue their commercial relations with Iran. Nevertheless, the period of sanctions has significantly brought the commercial relations of Iran to a standstill.

The sanctions, which were imposed on June 28, 2012 by the USA and on July 1, 2012 by the European Union (EU), came to an end in January 2016. The sanctions were lifted on the understanding that Iran would restrict its nuclear program to prevent it from achieving the possession of weapons, and that its nuclear program would be open to the control of international organizations. The termination of the sanctions means the opening of the last large market which big investors have not yet entered, and investigation of this market is especially important for Turkey.

The commercial relations between Turkey and Iran are not at the desired level despite the fact that they share borders. With the removal of the sanctions, there is an expectation that Turkey will become an energy center in the transfer of Iranian natural gas to Europe and Turkey's exports to Iran will increase, increasing the volume of its foreign trade. The geographical juxtaposition of Turkey to Iran is seen as an important advantage in the expectation that the trade volume between the two nations will increase in a short time. In addition, trade agreements have been made in recent years towards promoting and diversifying the commercial relations between Turkey and Iran beyond trade in oil and natural gas. However, after the nuclear deal, Iran is getting closer to the West and becoming prominent in the global market. Foreign investors from Europe are heading to Iran for cheap labour and attractive investment

incentives could lead the contraction of Turkey's scope of influence in the Middle East. Moreover, Iran's rise as a dominant regional power in the Middle East could diminish Turkey's importance.

As a result, after the removal of sanctions against Iran, despite the fact that regional competition conditions will change, it is thought that new commercial opportunities will emerge for Turkey due to its location and the its trade agreements with Iran. Based on this thought, the purpose of this study is to examine Turkey's trade with Iran in terms of Turkey's commercial opportunities and to put forward suggestions to increase these relations following the removal of the sanctions. This study is composed of four sections. The first section discusses the economic outlook of Iran and commercial relations between Turkey and Iran. The second section summarises the literature on trade between the two countries. The third section analyses Iran's trade with Turkey by making comparisons to trade with China and Russia, neither of which have previously participated in the sanctioning of Iran, and the EU and USA, which are expected to be important competitors to Turkey. This study uses the Gravity Model. The fifth section concludes this study with evaluations and suggestions concerning the commercial relations between Turkey and Iran.

The Economic Outlook of Iran and Turkey-Iran Commercial Relations

Iran, which has a population of 78 million, 41% of which is below the age of 25, is of critical economic importance due to its labour power as well as its natural resources. Iran holds 10.6% of the world oil reserves and 16.8 of natural gas reserves which ranks it as one of the top 3 oil and natural gas producing countries in the world. It is the second largest economy in the Middle East, after Saudi Arabia, with a Gross Domestic Product (GDP) of \$ 425 billion (Turkish Exporters Assembly, 2016: 12).

Iran's economy is often controlled by the state either directly or indirectly by means of foundations or bonyads, mutual funds and pension funds. Thus, the impact of the global crisis has been limited in Iran which did not fully integrate with the global financial system after the Islamic Revolution. Even the rapid increase in oil prices experienced after the global crisis has positively affected the country's economy. However, the sanctions imposed due to the nuclear program were effective, and led the economy to shrink by 1.9% in

2013. The shrinkage has continued in subsequent years with the effect of the decrease in the oil prices in addition to the ongoing sanctions (www.indexmundi.com Access: 20.03.2017).

Since 2012, commercial relations between Iran and the Western European countries have also been significantly interrupted. While Germany, Italy, and France were among the countries with the most exports to Iran before the sanctions, China, India and the United Arab Emirates (UAE) have become the biggest trade partners of the country after the sanctions (Habibi 2012: 5). As seen in Table 1, China has the largest share in the Iranian exports and imports in 2016. The largest share in exports and imports are India and the UAE, respectively. (Trade-European Commission, trade.ec.europa.eu Access: 10.06.2017).

Table 1. *The Share Taken by the Countries in the Foreign Trade of Iran (%)*

Iranian Exports		Iranian Imports	
(2016)	(%)	(2016)	(%)
China	20	China	15
India	16	UAE	14
Japan	14	Germany	10
South Korea	8	South Korea	7
Turkey	5	Russia	5
Spain	4	Turkey	4

Source: Trade-European Commission, 2017

After the removal of the sanctions, it is estimated that the business volumes of the EU and Far East construction companies will increase in infrastructure investments and in the construction of pipelines for oil transfer. Considering these developments, Iran could be an important center of attraction for Turkish contractor companies with competitive advantage against China, Russia, and South Korea.

Despite sharing a border, trade between Turkey and Iran has not reached the desired level. As seen in Table 2, the foreign trade volume between the two countries has not exceeded 22 billion dollars since 2011, excluding Turkey's gold exports. Turkey has a considerably high level of imports from Iran; 80% of the imports are made up of oil and natural gas. Plastic and derivative pro-

ducts are the second largest group of goods in Turkey imports. Except these two types of goods, there are no other types of goods of importance that constitute Turkey's imports from Iran (Turkish Statistical Institute, www.tuik.gov.tr Access: 20.03.2017).

Table 2. *Turkey-Iran Trade Volume (billion dollars)*

Years	Turkey-Iran Exports	Turkey-Iran Imports	Turkey-Iran Total Trade
2011	3.590	12.460	16.050
2012	9.920	11.970	21.890
2013	4.190	10.380	14.600
2014	3.880	9.830	13.710
2015	3.670	6.100	9.770
2016	1.440	1.500	2.940

Source: Turkish Statistical Institute, 2017

There is no significant sector concentration in Turkey's exports to Iran. However, the precious minerals and jewellery sector should be noted; it constitutes 23% of exports in 2014 (Turkish Statistical Institute, www.tuik.gov.tr Access: 20.03.2017). According to Table 3, export of precious minerals and jewellery has achieved 51% increase in 2014 but it has decreased 55% in 2016.

Table 3. *Turkey-Iran Trade Volume in precious minerals and jewellery (million dolar)*

Years	Turkey-Iran Exports in Precious Minerals and Jewellery	Change (%)
2009	807	210
2010	980	22
2011	954	-3
2012	13.083	13
2013	17.849	37
2014	932.329	51
2015	881.312	-6
2016	396.882	-55

Source: Turkish Exporters Assembly, 2017

The precious minerals and jewelry that Turkey exports to Iran are processed gold and jewelry which are exported to individual customers and are not considered as a financial instrument that replaces money in the international markets. In other words, the gold that Turkey exports to Iran is not gold ingot and this is not considered to be a financial instrument due to being processed gold and jewelry increasing the product costs and especially preferred by individual customers. Hence, it has not been the subject of a speculation such as violation of the commercial sanctions imposed on Iran (Özçelik 2017: 2).

There is an expectation that Turkey's exports to Iran will increase and the foreign trade volume will rise with the removal of sanctions. For this reason, commercial agreements are being made with the aim to carry out and diversify trade relations between the two countries beyond trade in petroleum and natural gas. In this respect, there are four important agreements recently signed between Iran and Turkey. These agreements are as follows:

1. Mutual Promotion and Protection of Investments Agreement: The agreement was ratified in 2005, and provided appropriate conditions for investments and conditions of common agreement in case of disagreement between the parties.
2. Double Taxation Prevention Agreement: The agreement entered into force in 2006 with the aim of preventing the two countries from receiving the same taxes from the earnings of dual Iranian and Turkish citizens.
3. Memorandum of Reconciliation between the Ministry of Labor and Social Security of the Republic of Turkey and the Ministry of Labor and Social Affairs of the Islamic Republic of Iran: It was approved by the Council of Ministers in February 2011.
4. Preferential Trade Agreement: Entered into force in January 2015. It was made for the purpose of mutually reducing the customs duties on 140 Turkish products and 125 Iranian products and to increase trade between the two countries by liberalising.
5. Exchange-Based Contract: This agreement, signed in 2016, stipulated that Turkish Petroleum Refineries Joint Stock Company (TÜPRAŞ) will barter the rail of Karabük amounting to € 80 million in exchange for the purchase of oil from Iran.

Thus, it is expected that Iran will reach a foreign trade volume of \$ 250 billion after the sanctions and it is estimated that Turkey will hold at least a 10% share of this trade because of the proximity between the two countries and the Preferential Trade Agreement. Furthermore, Turkey's trade with the rest of the Gulf region will rapidly increase with the multiplier effect (Turkborsa 2015: 7). On the other hand, the tendency of foreign investors towards Iran may negatively affect Turkey's economic outlook. After the Nuclear Agreement, Iran's rapprochement with the West and its prominence on the global platform could lead to a contraction of Turkey's scope of influence in the Middle East. Because of Iran acting together with China and Russia, Turkey's position in the Middle East may be weakened and its operational options in Iran may be limited.

The nuclear deal with Iran means opening up the last big market in the global economy that investors have not yet entered which holds significant implications for Turkey. The removal of sanctions imposed on Iran should be examined together with the significant opportunities and risks resulting for Turkey. The facts that Turkey shares a border with Iran and the two nations are party to the 2016 Preferential Trade Agreement are considered to be important advantages in terms of increasing the Turkey-Iran trade volume in a short time.

Literature Review

The field of economics has long sought answers to the question "*Why has trade grown?*" International economic theories indicate that the answer lies in the mutual liberalization of trade (Andersan 1979, Krugman 1979). The studies that examine the subject more elaborately state that the convergence of the revenues of the country as the result of monopolistic competition would increase trade (Krugman 1979, Helpman and Krugman 1985). Another explanation for how trade between countries has increased emphasizes the reduction in the transportation costs as the result of either technological developments or geographical adjacency (Bergstrand 1985-1989-1990).

These answers regarding trade between countries are defined as the *Gravity Model*. The Gravity Model associates the volume of trade flows with the national income and the distance between capitals of the two countries. The model has a rich literature about its empirical success in predicting and explaining the level international trade beginning with the studies of Timbergen (1962)

and Pöynönen (1963). When the Gravity Model which is applied to different countries for different time periods, studies show that international trade is positively affected by GDP and negatively affected by distance (Linnemann 1966, Leamer and Stern 1971, Baldwin 1994, Deardorf 1998, Nitsch 2000, Baier and Bergstrand 2001, Dilanchiev 2012, Khiyavi et. al. 2013).

Numerous studies examining Iranian foreign trade with Gravity Model have been conducted. Soori and Tashkini (2012) try to explain Iran's trade with different regional blocs throughout the globalization process. The authors applied the Gravity Model to Iran's foreign trade between 1995 and 2009 and found that the distance variable received a negative sign, that is, in case of decrease in the transportation costs, the trade with these regional blocs would increase (Soori and Tashkini 2012: 1-12). Another study investigating the effects of the same variables on Iranian trade was conducted by Nasiri and Hassani (2013). Nasiri and Hassani (2013) have added control variables to the models such as whether trading partners have memberships with the regional integrations. The results indicated that the control variables had important effects on the mutual trade of Iran and its partners. The integration membership led Iran to maximize its trade with 67 countries, and created the potential to increase its trade with 94 countries (Nasiri ve Hassani 2013: 398-409).

Some other studies on Iranian trade using the Gravity Model have been investigating the effects of economic sanctions. Askari et. al. (2001) estimated, with the Gravity Model, that the sanctions put an annual cost between 1,187-1,348 million dollars. They stated that this loss was caused by the Foreign Direct Investment (FDI) opportunities missed because of the sanctions, rather than the negatively affected trade (Askari et. al 2001: 7-19). Torbat (2005) stated that, while the USA was the second largest trade partner in 1978, (the imports of Germany 19%, and the imports of the USA 16%), both political and commercial relations with Iran were interrupted with the hostage crisis in November 1979 (Torbat 2005: 407-409). Then, Torbat (2005) compared the cost calculated by Askari et. al. (2001) with the Gravity Model, and observed that the sanctions costs calculated for the same year (2000) with different methods in different studies was in fact much higher than the one Askari et. al. (2001) calculated (Torbat 2005: 407-409).

Hadinejad et. al. (2010) have investigated whether the embargoes have an effect on non-oil trade that Iran carries out with 42 trade partners. The authors determined that the *distance* variable has a positive sign, contrary to the expectations but unimportant. The researchers have explained this situation as not the decline in transportations cost for Iran, but as Iran searching for, and engaging with, new markets (Hadinejad et. al. 2010: 1-6).

Ghaderi (2015) primarily stated that US sanctions were frequently used as a political instrument on the Iranian economy, and that more than 30 years has passed so far since the first sanctions were implemented. In his study, he applied a separate Gravity Model for the five sanction periods applied to Iran and showed the negative effects on the trade during each period (Ghaderi 2015: 1-61). Devarajan and Mattaghi (2015) and Shirazi et. al. (2016) measured how much the sanctions would affect Iranian exports. These studies estimated that sanctions reduced Iranian exports about 33% each year (Devarajan and Mattaghi 2015: 1-46, Shirazi et. al. 2016: 111-124).

As a result, the anticipation that the sanctions would adversely affect the Iranian economy has been confirmed by the research. Following the removal of the sanctions, it has been seen that the countries geographically close to Iran have the potential to increase trade, and that increased GDP leads to increased trade. Commercial agreements between countries also contribute to increasing the trade volume.

Econometric Methodology

The framework in this study is based on the Gravity Model to investigate trade between countries. The Gravity Model of trade, which was originally inspired by Newton's gravity equation, is based on the idea that trade volumes between two countries depend on their economic sizes and their geographical proximity to one another. Variables related to trade barriers and trade liberalization arrangements can also be added to the model. Thus, the Gravity Model makes it possible to measure the effects of non-economic factors on foreign trade.

This equation appears to be highly effective as proven at a very early date by the works of Timbergen (1962), Pöynöhen (1963), Linnemann (1966) and Leamer and Stern (1971). However several controversies have arisen regarding the model. The theoretical framework was put into doubt and afterwards jus-

tified by Bergstrand (1989) for the factorial model, Deardorff (1998) for the Hecksher-Ohlin model, Anderson (1979) for goods differentiated according to their origin.

Traditionally the multiplicative Gravity Model has been linearized and estimated using Ordinary Least Squares (OLS), assuming that the variance of the error is constant across observations or using panel techniques assuming that the error is constant across countries or country-pairs. As pointed out by Santos, Silva and Tenreyro (2006), in the presence of heteroskedasticity, OLS estimation may not be consistent, and nonlinear estimators should be used. Another challenge described in the literature concerns the zero values. Helpman et al. (2008) propose a theoretical foundation based on a model with heterogeneity of firms a la Melitz (2003) and an adapted Heckman procedure to predict trade taking into accounts these features.

This study reviews most estimation methods. The performance of several linear and nonlinear estimators is compared using a three-dimensional (i, j, t) dataset, analyzing the most relevant properties of each one. A gravity equation based on Anderson and van Wincoop's (2003) theoretical model is used. This model was expanded by adding population variables (Linnemann 1966: 12). In the Gravity Model, the population is often used to represent country size. Countries with more populations have a larger domestic market. A large domestic market creates opportunities for trading various products (Han 1999: 37- 38). It also allows full use of the advantages of scale economies. As a result, opportunities for foreign trade increase and trade is positively affected.

Using this equation, the fit of different estimation procedures applied to dataset of exports for each of Turkey, the EU, the USA, China and Russia with Iran during the period 1990-2016. The fit of each method is compared through different measures, revealing the main advantages and disadvantages of each one. Methods that do not properly treat the presence of zero flows on data exhibit noticeably worse performance than others. Nonlinear estimators show more accurate results and are robust to the presence of heteroscedasticity in the data. The Heckman sample selection model is revealed to be the estimator with the most desirable properties, confirming the existence of sample selection bias and the need to take into account the first step to avoid the inconsistent estimation of gravity parameters.

Gravity Model Estimation Methods

In this model, countries are representative agents that export and import goods. Goods are differentiated by place of origin where each country is specialized in the production of only one good and preferences are identical, homothetic, and approximated by a constant elasticity of substitution (CES) function. The linear gravity equation estimated by Anderson and van Wincoop's (2003) is as follows:

$$\ln X_{ij} = k + \ln y_i + \ln y_j + (1-\sigma) \ln \text{dist}_{ij} + (1-\sigma) \ln \text{popul}_i + (1-\sigma) \ln \text{popul}_j + (1-\sigma) \ln \text{contig}_{ij} + (1-\sigma) \ln \text{ta}_{ij} + \varepsilon_{ij}$$

where X_{ij} is the value of exports from i to j ; k is a positive constant; y_i and y_j are the real income of each country generally proxied by its real GDP, dist_{ij} is a measure of the bilateral distance between capitals of country i and j which are introduced to proxy for transport costs and popul_i and popul_j are the population of each country. The dummy variable is represented as contig_{ij} , which takes value one if two countries share a border. The other dummy variable is represented as ta_{ij} , which takes value one if two countries have Preferential Trade Agreement.

The basic Gravity Model needs to be altered in some fundamental dimensions if it is deal with the issues raised. At its most basic, the Gravity Model based on Anderson and van Wincoop's (2003) is essentially a demand function. It owes much of its final form to the constant elasticity of substitution structure chosen for consumer preferences. Since the logarithm of zero is not defined, truncation and censoring methods have been proposed in the literature to treat the problem of zero flows in data. A panel framework permits recognizing how the relevant.

Data and Model

The sample consists of monthly bilateral exports of Turkey, the EU, the USA, China and Russia from 1990 to 2016. The total number of observations should be 28,728 but it is reduced to 25,500 due to missing data. Data were obtained from World Bank official website. For the aim of study, we used the gravity equation as given below:

$$\ln(X_{ijt}) = \alpha_1 \ln y_{it} + \alpha_2 \ln y_{jt} + \alpha_3 \ln \text{dist}_{ij} + \alpha_4 \ln \text{popul}_i + \alpha_5 \ln \text{popul}_j + \alpha_6 \ln \text{contig}_{ij} + \alpha_7 \ln \text{ta}_{ij} + \ln \varepsilon_{ijt}$$

The dependent variable is the logarithm of the volume of exports from country i to j . The logarithms of real GDP, in each country whose effect on trade is expected to be positive, is represented by $\ln gdp_i$ and $\ln gdp_j$. The logarithms of distance, in each country whose effect on trade is expected to be negative, is represented by $\ln dist_{ij}$. The logarithms of population, in each country whose effect on trade is expected to be positive, is represented by $\ln popu_i$ and $\ln popu_j$. The dummy variables are d_{ij} ; they take value 1 when two countries share a border and have a preferential trade agreement. If there is a border and a trade agreement, in all cases the coefficient is expected to be positive (Ekanayake et. al. 2010: 627-643).

In this study, we estimate different alternative models. These are: Truncated OLS, OLS, Tobit, Probit, Heckman, Panel Fixed, Panel Random.

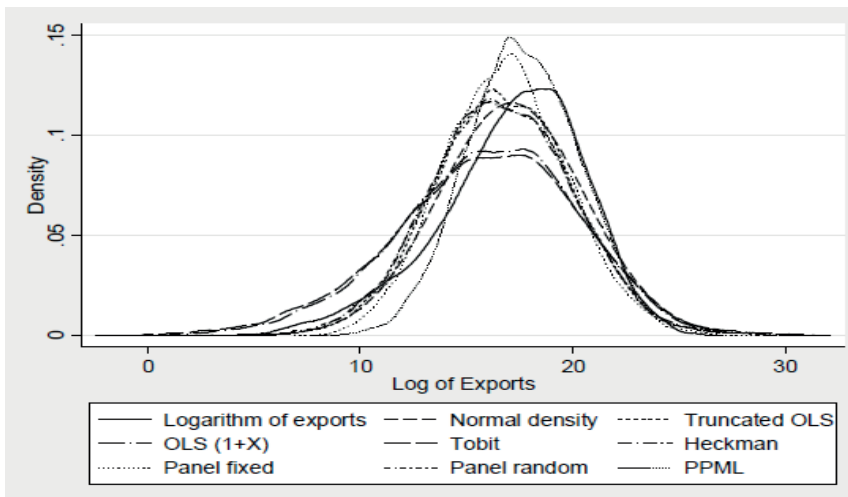

Figure 1. *Alternative models' density*

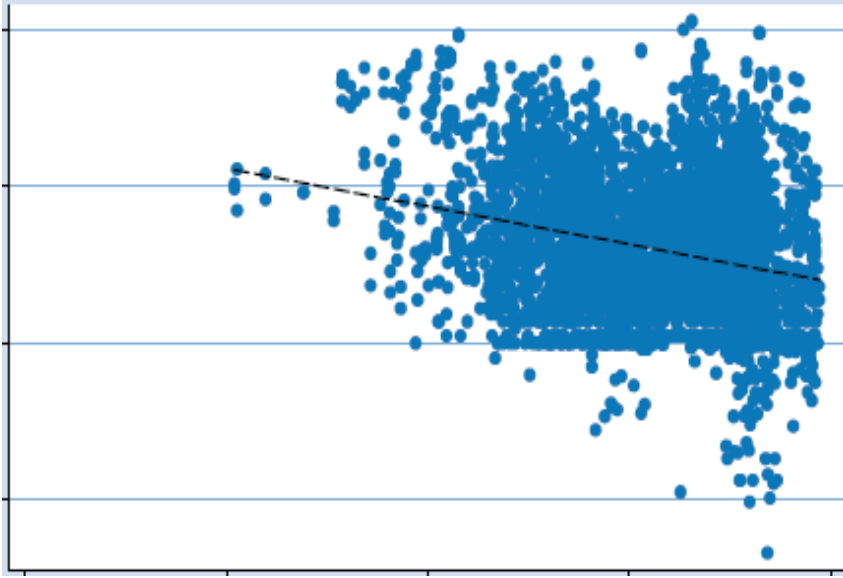

Figure 2. Scatter plot of distance effect

This graph shows the alternative models estimated. As demonstrated, the most effective model is Truncated OLS model, because its variance is minimum. So, we have taken into account this model for determining the countries' trade with Iran. We can also use graphical methods to investigate the association between trade and distance. Figure 2 presents results using the Gravity Model approach. In this case, the scatter plot suggests a negative association. That impression is reinforced by the line of the best fit, which is strongly downward sloping. Graphical evidence confirms the basic gravity intuition: countries that are farther apart geographically tend to trade less.

Estimation Results

Estimation results have been obtained by applying different techniques to the Gravity Model. As stated earlier, since the Truncated OLS has been determined as the most appropriate model, the estimation results have been interpreted according to the parameters obtained from this model.

Table 4. *Estimation Results for European Union Countries with Iran*

	Truncated OLS	OL- S(1+X)	Tobit	Probit	Heckman	Panel Fixed	Panel Random	PPML
Log of exporter real GDP	1.388** (0.028)	1.485** (0.040)	1.699** (0.020)	0.988** (0.020)	1.722** (0.010)	1.622** (0.033)	1.598** (0.060)	1.315*
Log of importer real GDP	1.130** (0.040)	1.622** (0.063)	1.705** (0.045)	0.725** (0.055)	1.336** (0.015)	1.299** (0.012)	1.263** (0.047)	0.920*
Log of distance	-	-	-	-	-	-	-	-
Log of exporter population	1.101** (0.021)	1.922* (0.000)	1.235* (0.000)	0.925* (0.010)	1.701* (0.010)	1.705** (0.033)	1.531** (0.060)	1.375*
Log of importer population	1.222** (0.028)	1.789* (0.000)	1.331* (0.000)	0.888* (0.010)	1.699** (0.012)	1.541** (0.020)	1.566** (0.070)	1.389*
Contiguity (border)	-	-	-	-	-	-	-	-
Trade agreement	-	-	-	-	-	-	-	-
Inverse mills ratio	-	-	-	-	0.166** (0.034)	-	-	-
Constant	-4.986** (0.395)	-15.88** (0.784)	-14.82** (0.725)	-10.40** (0.965)	-7.80** (0.305)	-13.40** (0.369)	-7.10** (0.789)	2.365** (0.298)
Observations	25,598	26,856	26,856	26,856	25,598	25,598	25,598	26,856

* Meaningful at the level of %1, ** Meaningful at the level of %5, *** Meaningful at the level of %10

Table 4 reports the estimation outcomes for EU countries resulting from the different techniques. It is seen that the parameters obtained from all estimation results are statistically meaningful especially at the level of 5%. The dependent variable is the logarithm of exports in all cases. Distance, contiguity and trade agreement cannot be used as an explanatory variable. In this case, both the GDP and the population has caused the trade between Iran and the EU to develop.

Table 5. Estimation Results for ABD with Iran

	Truncated OLS	OLS(1+X)	Tobit	Probit	Heckman	Panel Fixed	Panel Random	PPML
Log of exporter real GDP	1.190** (0.032)	1.191** (0.045)	1.162** (0.020)	0.935** (0.025)	1.165** (0.019)	-	-	1.195** (0.030)
Log of importer real GDP	1.130** (0.020)	1.601*** (0.058)	1.685** (0.048)	0.690** (0.033)	1.290** (0.021)	-	-	0.922* (0.000)
Log of distance	-1.145* (0.004)	-1.585* (0.002)	-1.590* (0.024)	-0.91*** (0.085)	-1.492** (0.029)	-	-	-1.340** (0.011)
Log of exporter population	1.002** (0.014)	1.805* (0.000)	0.963* (0.000)	0.900* (0.010)	1.622* (0.010)	1.555** (0.025)	1.528*** (0.060)	1.321* (0.000)
Log of importer population	1.018** (0.028)	1.963* (0.000)	0.741* (0.000)	0.500** (0.012)	1.523* (0.010)	1.499** (0.033)	1.502*** (0.070)	1.333* (0.000)
Contiguity (border)	-	-	-	-	-	-	-	-
Trade agreement	-	-	-	-	-	-	-	-
Inverse mills ratio	-	-	-	-	0.172** (0.033)	-	-	-
Constant	-5.890** (0.322)	-14.65* (0.714)	-13.85* (0.735)	-9.62* (0.922)	-6.40* (0.315)	-	-	2.554* (0.322)
Observations	25,598	26,856	26,856	26,856	25,598	-	-	26,856

* Meaningful at the level of %1, ** Meaningful at the level of %5, *** Meaningful at the level of %10

The USA is geographically distant from Iran and it frequently imposes sanctions. Because of these two reasons, it has always had weak commercial relations with Iran. When the results in Table 5 are examined, it is seen that the parameters obtained from all estimation results are statistically meaningful especially at the level of 5%. According to the parameters obtained from the Truncated OLS model, GDP and population positively affect trade. However, the log of distance parameter -1,145 confirmed that the USA's geographical

distance negatively affects trade with Iran. The contiguity and trade agreement variables have not been included in this model.

Table 6. *Estimation Results for China with Iran*

	Trunca- ted OLS	OLS (1+X)	Tobit	Probit	Heckman	Panel Fixed	Panel Random	PPML
Log of exporter real GDP	1.458** (0.030)	1.515** (0.036)	1.300** (0.025)	0.951** (0.036)	1.599** (0.022)	-	-	1.198** (0.036)
Log of importer real GDP	1.138** (0.024)	1.622** (0.050)	1.691** (0.040)	0.675** (0.045)	1.305** (0.026)	-	-	0.940* (0.000)
Log of distance	-1.109* (0.007)	-1.460* (0.003)	-1.498** (0.044)	-0.876*** (0.080)	-1.399*** (0.079)	-	-	-1.210** (0.031)
Log of exporter popula- tion	0.922** (0.028)	1.985* (0.000)	1.993* (0.000)	0.825** (0.019)	1.775* (0.007)	1.522** (0.020)	1.644** (0.048)	1.349* (0.000)
Log of importer Popula- tion	0.938** (0.034)	1.821* (0.000)	1.746* (0.000)	0.831** (0.015)	1.666* (0.009)	1.531** (0.030)	1.512** (0.039)	1.214* (0.000)
Contigu- ity (border)	-	-	-	-	-	-	-	-
Trade agreement	-	-	-	-	-	-	-	-
Inverse mills ratio	-	-	-	-	0.162** (0.041)	-	-	-
Constant	-5.250** (0.301)	-14.23* (0.654)	-13.22* (0.725)	-9.15* (0.854)	-6.05* (0.309)	-	-	2.152* (0.299)
Observa- tions	25,598	26,856	26,856	26,856	25,598	-	-	26,856

* Meaningful at the level of %1, ** Meaningful at the level of %5, *** Meaningful at the level of %10

China did not participate in sanctions that began in 2012. Yet China is a distant country like the USA but has not imposed sanctions. The results in Table 6 show that the parameters obtained from all estimation results are statistically

meaningful especially at the level of 5%. According to the parameters obtained from the Truncated OLS model, GDP and population positively affect trade. The log of distance parameter -1,109 confirmed that China's distance negatively affects trade with Iran. This parameter is quantitatively larger than the estimation value obtained for the USA. In other words, the fact that the USA is geographically farther from Iran than China influences its trade with Iran more negatively. The contiguity and trade agreement variables have not been included in China's analysis.

Table 7. *Estimation Results for Russia with Iran*

	Truncated OLS	OLS (1+X)	Tobit	Probit	Heckman	Panel Fixed	Panel Random	PPML
Log of exporter real GDP	1.047** (0.042)	1.105** (0.022)	1.107** (0.020)	0.566** (0.020)	1.327* (0.010)	-	-	1.105** (0.002)
Log of importer real GDP	1.107* (0.010)	1.482*** (0.058)	1.545** (0.044)	0.546** (0.025)	1.150** (0.014)	-	-	0.795* (0.000)
Log of distance	-1.007* (0.004)	-1.130* (0.001)	-1.207** (0.025)	-0.792** (0.025)	-1.107** (0.022)	-	-	-1.062** (0.040)
Log of exporter population	0.996** (0.025)	0.993* (0.000)	0.969* (0.000)	0.888** (0.015)	1.622* (0.010)	1.505** (0.027)	1.623** (0.050)	1.334* (0.000)
Log of importer population	0.947** (0.022)	0.921* (0.000)	0.889* (0.000)	0.743** (0.014)	1.463* (0.020)	1.512** (0.036)	1.469** (0.049)	1.236* (0.000)
Contiguity (border)	-	-	-	-	-	-	-	-
Trade agreement	-	-	-	-	-	-	-	-
Inverse mills ratio	-	-	-	-	0.125*** (0.058)	-	-	-
Constant	-5.210** (0.298)	-12,50* (0.722)	-13.45* (0.705)	-9.25* (0.897)	-6.22* (0.305)	-	-	2.485* (0.258)
Observations	25,598	26,856	26,856	26,856	25,598	-	-	26,856

* Meaningful at the level of %1, ** Meaningful at the level of %5, *** Meaningful at the level of %10

Russia, like China, did not participate in sanctions that began in 2012. However, Russia has a distance advantage compared to China. The results of trade between Iran and Russia are in Table 7. It is seen that the parameters obtained from all estimation results are statistically meaningful at the level of 5%. According to Truncated OLS, GDP and population positively affect trade. That the log of distance parameter -1,007 indicates that the distance of Russia from Iran negatively affects trade with Iran. The advantage of Russia being close to Iran has been confirmed by the fact that the distance parameters have emerged higher than the results obtained for China and the USA. The contiguity and trade agreement variables have not been included in the model.

Table 8. *Estimation Results for Turkey with Iran*

	Truncated OLS	OLS (1+X)	Tobit	Probit	Heckman	Panel Fixed	Panel Random	PPML
Log of exporter real GDP	2.997** (0.020)	2.539** (0.036)	2.262** (0.025)	1.262** (0.030)	2.967*** (0.022)	-	-	1.696** (0.032)
Log of importer real GDP	2,520** (0.024)	2.614** (0.050)	2.689** (0.040)	2.675** (0.045)	2.305** (0.026)	-	-	1.939* (0.000)
Log of distance	-0.560* (0.005)	-0.630* (0.003)	-0.462** (0.044)	0.732*** (0.086)	-0.399*** (0.070)	-	-	-1.062** (0.030)
Log of exporter population	1.007* (0.007)	1.818* (0.000)	0.791* (0.000)	0.928* (0.000)	1.939** (0.014)	1.491** (0.022)	1.517** (0.040)	1.317* (0.000)
Log of importer population	1.011* (0.002)	1.877* (0.000)	0.631* (0.000)	0.990* (0.000)	1.478** (0.011)	1.420** (0.012)	1.535** (0.042)	1.333* (0.000)
Contiguity (border)	1.279* (0.003)	1.460** (0.014)	1.569** (0.015)	1.889** (0.012)	1.457** (0.012)	1.999** (0.029)	1.452*** (0.256)	1.572*** (0.321)
Trade agreement	0,162* (0,856)	0,192* (0,659)	0,191** (0,056)	0,230** (0,458)	0.172*** (0.031)	-	-	-
Inverse mills ratio	-5.862** (0.322)	-14.60* (0.714)	-13.80* (0.735)	-9.57* (0.922)	-6.43* (0.315)	-	-	2.595** (0.314)
Constant	-4.233* (0.333)	-13,69* (0.788)	-14,56* (0.722)	-9.99* (0.810)	-6.33* (0.333)	-	-	2.496* (0.269)
Observations	25,598	26,856	26,856	26,856	25,598	-	-	26,856

* Meaningful at the level of %1, ** Meaningful at the level of %5, *** Meaningful at the level of %10

Among these countries, Turkey which is border neighbor with Iran and is the most advantageous country in terms of distance. As a partner country of the EU, Turkey has been involved in sanctions against Iran, but has also made commercial agreements in order to take advantage of emerging trade opportunities with the ending of sanctions in 2016. Accordingly, the trade agreement variable has been included in the model in addition to the contiguity variable. In Table 8, it is seen that the parameters except GDP obtained are statistically meaningful at the level of 1%. GDP and population positively affect trade and the effects are quite high. The argument that Turkey has significant opportunities to increase commercial relations with Iran, were supported with the log of distance parameter which is larger than the other countries estimation results. Furthermore, contiguity and trade agreement parameters are positive.

Table 9. *Standardized Parameters of Trade with Iran*

Countries	Trade Coefficient
Turkey	0,985
Russia	0,912
China	0,569
USA	0,445
European Union	0,569

Turkey is the most effective country in terms of trade with Iran, because of the highest parameter value.

Table 9 gives the “trade coefficient” for all countries examined in the study. According to this, it can be said that the absence contiguity and trade agreement for EU countries negatively affect their trade with Iran. However, the EU has the advantage of being closer to Iran than the USA. The fact that China and Russia have not participated in the sanctions has caused them to gain an important acceleration in commercial relations. Turkey is the country with the highest trade coefficient in its trade with Iran compared to the other countries, due to the shared border and the sustained trade agreement.

Conclusion and Recommendations

More than 35 years have passed since the USA imposed sanctions on Iran for the first time. Iran has been subjected to huge stressors since 1980s due to both internal and external factors. The last sanctions, which started in 2012, were lifted in January 2016. Thus, the Iranian market, which is a big market that investors have not yet entered, has been opened to Western countries. The fact that Iran has approached the West and foreign investors have interest

in Iran where cheap labor and attractive investment incentives are located, with the opening of Iran, new commercial opportunities for Turkey are expected to emerge. Based on this expectation, this study has examined the trade between Iran and Turkey by using the different measurement methods of the Gravity Model. It has been determined that the most suitable model for the process is Truncated OLS with which Iran's trade with Turkey has been compared to its trade with the EU, the USA, China, and Russia.

The results of the analysis have shown that Turkey has a great commercial opportunity compared to the EU, the USA, China, and Russia due to sharing a border with Iran and being party to the Preferential Trade Agreement. At the same time, effects of GDP and population are highest compared to other countries in Turkey. However, when compared with the USA, the EU has the commercial advantage because it is closer to Iran. The fact that China and Russia have not participated in the sanctions has caused them to gain an important acceleration in their commercial relations.

As a result, it can be stated that Turkey needs to increase its economic relations in order to take advantage of the trade opportunities with Iran. For the aim of helping the investors to overcome issues related with tax, customs, or legislation, the scope of the existing agreements can be extended or other special agreements can be signed. For example, the scope of the Turkey-Iran Preferential Trade Agreement, which currently covers approximately 15% volume of the export products, can be extended. Furthermore, enforcement of the Economic Cooperation Organization Trade Agreement (ECOTA) can be accelerated. ECOTA was signed by the Economic Cooperation Organization (ECO) in 2003 for the purpose of gradually reducing the barriers to trade between the countries of the region (Afghanistan, Azerbaijan, Iran, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Pakistan, Tajikistan, Turkmenistan and Uzbekistan).

On the other hand, there is a necessity to review the logistics policies and to improve the existing trade routes. Improving the railway between Turkey and Iran can contribute to solution of the transport-related problems standing as an obstacle to Turkey's exports to the Gulf and the Central Asian countries.

References

- Anderson, James (1979). "A Theoretical Foundation for the Gravity Equation". *American Economic Review* 69 (1): 106-116.
- Anderson, James and Eric Van Wincoop (2003). "Gravity with Gravitas: A Solution to the Border Puzzle". *American Economic Review* 93 (1): 170-192.
- Askari, Hossein et. al. (2001). "US Economic Sanctions: Lessons from the Iranian Experience". *Business Economics* 36 (3): 7-19.
- Baier, Scott and Jeffrey Bergstrand (2001). "The Growth of World Trade: Tariffs, Transport Costs, and Income Similarity". *Journal of International Economics* 53: 1-27.
- Baldwin, Raymond (1994). "Towards an Integrated Europe". *Centre for Economic Policy Research*. London. 1-234.
- Bergstrand, Jeffrey (1985). "The Gravity Equation in International Trade: Some Microeconomic Foundations and Empirical Evidence". *Review of Economics and Statistics* 67 (3): 474-481.
- Bergstrand, Jeffrey (1989). "The Generalized Gravity Equation, Monopolistic Competition, and the Factor-Proportions Theory in International Trade". *Review of Economics and Statistics* 71 (1): 143-153.
- Bergstrand, Jeffrey (1990). "The Heckscher-Ohlin-Samuelson Model, the Linder Hypothesis, and the Determinants of Bilateral Intra-Industry Trade". *Economic Journal* 100 (4): 1216-1229.
- Deardorff, Alan (1998). "Determinants of Bilateral Trade Flows: Does Gravity Work in a Neoclassical World". *The Regionalization of the World Economy*. Ed. J.A. Frankel. Chicago: The University of Chicago Press. 7-22.
- Devarajan, Shantayanan and Mottaghi, Lili (2015). "Economic Implications of Lifting Sanctions on Iran". *World Bank Middle East and North Africa Region* (5): 1-46.
- Dilanchiev, Azer (2012). "Empirical Analysis of Georgian Trade Pattern: Gravity Model". *Journal of Social Sciences* 1 (1): 75-78.
- Ekanayake, E. M., Mukherje Amit and Veeramacheneni Bala (2010). "Trade Blocks and the Gravity Model: A Study of Economic Integration among Asian Developing Countries". *Journal of Economic Integration* 25 (4): 627-643.
- Ghaderi, Elnaz (2015). *The Impact of the United States Sanctions on Iran's Trade Flows: A Gravity Model Approach*. Masters Thesis. Södertörns University.
- Habibi, Nader (2012). *Turkey and Iran: Growing Economic Relations despite Western Sanctions*. Brandeis University Crown Center for Middle East Studies. No: 62: 1-8.
- Hadinejad, Manijeh, Teimour Mohammadi and Sera Shearkhani (2010). *Examine*

- the Sanctions' Efficiency on Iran's Non-Oil Trade (Gravity Model)*. Social Science Electronic Publishing. Inc. 1-7.
- Han, Dong Wook (1999). *Gravity Model and Economic Integration*. Michigan State University Department of Economics.
- Helpman, Elhanan and Paul Krugman (1985). *Market Structure and Foreign Trade*. Cambridge MA: MIT Press.
- Helpman, Elhanan, Marc Melitz and Yona Rubinstein (2008). "Estimating Trade Flows: Trading Partners and Trading Volumes". *Quarterly Journal of Economics* 123 (2): 441-487.
- index mundi, www.indexmundi.com (Accessed: 20.03.2017).
- Khiyavi, Parisa Khaligh, Reza Moghaddasi and Saeed Yazdani (2013). "Investigation of Factors Affecting the International Trade of Agricultural Products in Developing Countries". *Life Science Journal* 10 (3): 409-414.
- Krugman, Paul (1979). "Increasing Returns, Monopolistic Competition, and International Trade". *Journal of International Economics* 9: 469-479.
- Leamer, Edward and Robert Stern (1971). "Quantitative International Economics". *Journal of International Economics* (1): 359-361.
- Linnemann, Hans (1966). *An Econometric Study of International Trade Flows*. Amsterdam: North-Holland Pub. Co.
- Melitz, Marc (2003). "The Impact of Trade on Intra-Industry Reallocations and Aggregate Industry Productivity". *Econometrica* 71 (6): 1695-1725.
- Nasiri, Naser and Asl Saeid H. Hassani (2013). "Assessment of IRAN's International Trade Potential (A Gravity Model Analysis)". *Reef Resources Assessment and Management Technical Paper* 38 (5): 398-409.
- Nitsch, Volker (2000). "National Borders and International Trade: Evidence from the European Union". *Canadian Journal of Economics* 33 (4): 1091-1105.
- Özçelik, Mehmet (2017). Türkiye Cumhuriyeti ile İran İslam Cumhuriyeti Arasındaki Tercihli Ticaret Anlaşması. www.kto.org.tr/d/file/iran_tercihli_ticaret_anlasmasi.docx (Accessed: 27.03.2017).
- Shirazi, Homayoun, Azarbaejani Karim and Sameti Morteza (2016). "The Effect of Economic Sanctions on Iran's Export". *Iran Economic Review* 20 (1): 111-124.
- Pöynönen, Pentti (1963). "A Tentative Model for the Volume of Trade between Countries". *Weltwirtschaftliches Archiv* 90: 93-100.
- Santos Silva, Joao and Tenreyro Silvana (2006). "The Log of Gravity". *Review of Economics and Statistics* 88: 641-658.
- Soori, Amir Reza and Ahmad Tashkini (2012). "Gravity Model: An Application to Trade between Iran and Regional Blocs". *Iranian Economic Review* 16 (31): 1-12.

- Tinbergen, Jan (1962). *Shaping the World Economy*. Twentieth Century Fund. New York.
- Torbat, Akbar (2005). "Impacts of the US Trade and Financial Sanctions on Iran". *The World Economy* 28 (3): 407-434.
- Trade-European Commission (2017). trade.ec.europa.eu (Accessed: 10.06.2017).
- Turborsa (2015). <http://www.turborsa.net/belgeler/raporlar/heryonuleirandosyasiagustos2015.pdf> (Accessed: 25.03.2017).
- Turkish Statistical Institute-Türkiye İstatistik Kurumu. www.tuik.gov.tr (Accessed: 20.03.2017).
- Turkish Exporters Assembly-Türkiye İhracatçılar Meclisi (2016). *Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi Analizi Projesi*.
- Turkish Exporters Assembly-Türkiye İhracatçılar Meclisi. www.tim.gov.tr (Accessed:22.09.2017).

İran Yaptırımlarının Kaldırılması: Türkiye için Fırsat mı Tehdit mi?*

Sema Ay**

Öz

İran'a yönelik ekonomik yaptırımlar kaldırıldıktan sonra yabancı yatırımcıların ucuz iş gücü ve cazip yatırım teşviklerinin bulunduğu İran'a yönelmesi Türkiye açısından ticari bir tehdit olarak değerlendirilmektedir. Buna karşılık, son yıllarda yapılan ticari anlaşmalar ve özellikle sınır komşumuz olması dikkate alındığında Türkiye, İran ile ticaretini artırması noktasında önemli fırsatlara sahip bulunmaktadır. Bu bakış açılarından hareketle çalışmada, yaptırımların kaldırılmasından sonra fırsatların değerlendirilebilmesi için, Türkiye'nin İran ile olan ticaretinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla, 1990-2016 döneminde, İran'ın Türkiye, Avrupa Birliği (AB), Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Rusya ve Çin ile olan ticareti Gravity Modeli kullanılarak analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarından, belirtilen ülkelere kıyasla Türkiye'nin İran ile sınır komşusu olması ve aralarında tercihli ticaret anlaşmasının yapılması sayesinde büyük bir ticari fırsata sahip olduğu görülmüştür. Sonuç olarak Türkiye, İran ile ticari alanda sahip olduğu fırsatlarını en iyi şekilde değerlendirilebilmesi için ekonomik ilişkilerini artırarak sürdürülebilir hale getirmelidir.

Anahtar Kelimeler

Ekonomik yaptırımlar, İran yaptırımları, İran yaptırımları ve Türkiye, Gravity modeli.

* Geliş Tarihi: 13 Nisan 2017 – Kabul Tarihi: 29 Kasım 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Ay, Sema (2019). "Removal of Iran Sanctions: Is It Opportunity or Threat for Turkey?". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 95-119.

** Doç. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksek Okulu, Dış Ticaret Bölümü – Bursa/Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8392-3788>

semay@uludag.edu.tr

Отмена иранских санкций: новые возможности или угроза для Турции?*

Сема Ай**

Аннотация

После отмены иранских санкций интерес зарубежных инвесторов к Ирану, с его дешевой рабочей силой и привлекательными возможностями для инвестиций, считается угрозой для Турции. С другой стороны, у Турции открылись возможности для расширения торговли с Ираном из-за совместных границ и торговых соглашений. В связи с этой перспективой, торговля Турции с Ираном была исследована для выявления зависимости от снятия санкций. Торговля Ирана с Турцией, Евросоюзом (ЕС), Соединенными Штатами (США), Россией и Китаем были изучены с использованием гравитационной модели внешней торговли с 1990 г. по 2016 г. Было выявлено, что у Турции больше возможностей в сравнении с упомянутыми странами. Турции необходимо усилить экономические отношения, чтобы наиболее эффективно пользоваться торговлей с Ираном.

Ключевые слова

санкции, Иран, Турция, гравитационная модель

* Поступило в редакцию: 13 апреля 2017 г. – Принято в номер: 29 ноября 2017 г.

Ссылка на статью:

Ay, Sema (2019). "Removal of Iran Sanctions: Is It Opportunity or Threat for Turkey?". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 95-119.

** Доц., д-р, Бурса Улудагский университет, Высшая школа общественных наук, отделение внешней торговли – Бурса / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8392-3788>
semay@uludag.edu.tr

Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi*

Oğuz Bilge Güngördü**

Öz

II. Dünya Savaşı zamanını işleyen romanlarda Nazi Almanya'sı ve Adolf Hitler'e doğrudan veya dolaylı olarak sıkça değinilmiştir. Türk romanı bu bağlamda bir istisna teşkil etmemektedir. Türk romanında II. Dünya Savaşı döneminde Almanya'ya ve Hitler'e Türk halkının bakışını işleyen pek çok eser mevcuttur. Bu eserlerde Türk karakterlerinin zihninde Nazi Almanya'sına dair iki temel imgenin mevcut olduğu görülmektedir: Bunlardan biri "Türkiye'nin dostu Almanya" imgesi, diğeri ise "İslam'ın hizmetkârı Almanya" imgesidir. Her iki imge de kendine ait ciddi tarihsel köklere sahiptir ve bu tarihsel kökler doğru tahlil edildiğinde, her iki imgenin Türk romanındaki izdüşümleri daha kolay anlaşılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Türk edebiyatı, Türk romanı, Almanya imgesi, Nazi Almanya'sı, Adolf Hitler, II. Dünya Savaşı.

* Geliş Tarihi: 11 Temmuz 2016 – Kabul Tarihi: 14 Kasım 2016

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Güngördü, Oğuz Bilge (2019). "Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 121-142.

** Doktora öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Bilimi Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0053-9570>
oguz.b.gungordu@outlook.com

Giriş

II. Dünya Savaşı, insanlık tarihinin şimdiye kadar gördüğü en büyük ve yıkıcı savaş olarak milyonlarca insanın hayatını kaybetmesine ve sakat kalmasına yol açmış bir tarihsel olaydır. Soğuk Savaş dönemi siyasi haritasının ana hatlarını çizen Yalta düzeni, bu savaşın bir sonucu olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bununla birlikte II. Dünya Savaşı'nın sonraki devirlere etkisini sadece siyaset sahasında aramak hatalı bir yaklaşım olacaktır. Edebiyat da insanlık tarihinin bu kayda değer dönüm noktasından fazlasıyla etkilenmiş, II. Dünya Savaşı'nın çeşitli yönleri üzerine yazılan romanlar bu güçlü etkiye mühim bir kanıt teşkil etmiştir.

II. Dünya Savaşı'na temas eden romanlar arasında, savaşın taraflarından Nazi Almanyası'nı ve onun lideri Adolf Hitler'i doğrudan ya da dolaylı olarak konu alanların ciddi bir yekûn teşkil ettiği dikkatli gözlerden kaçmayacaktır. Onlarca yıl pek çok romancının temas ettiği bu temanın Türk romanında nasıl bir izdüşüme sahip olduğu meselesi üzerine ne yazık ki müstakil bir çalışmaya rastlanamıyor. Biz de bu nedenle “Türk romanında II. Dünya Savaşı dönemi Almanya imgesi” konusu üzerine bir çalışma yaparak, Türk halkının II. Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanyası'na ve Adolf Hitler'e nasıl baktığı, bu ikisine ne gibi anlamlar yüklediği üzerine bazı ilginç bölümler içeren bir dizi romanı incelemeyi zaruri gördük. Romanların seçiminde Alev Sınar Uğurlu'nun (2009: 1739-1764) “Türk Romancısının Gözüyle II. Dünya Savaşı” makalesinde konuya kısaca temas edilirken misal verilen romanları esas aldık. Bunlar; Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı*, Muzaffer Arabul'un *Çakrazlar*, Reşat Enis Aygen'in *Ağlama Duvarı*, Faik Baysal'ın *Rezil Dünya*, Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama* romanları ile Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* ve *Namuscular* romanlarıdır. Söz konusu romanların değerlendirilmesi yapılırken yeri geldikçe Alev Sınar Çılgın'ın (2003) *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı* isimli eserinden de istifade ettik.

İncelememizi iki ayrı başlık altında yapmayı münasip gördük: Bunlardan birincisi, Almanya'ya “Türkiye'nin dostu” imgesinin atfedildiği romanların incelendiği bir bölüm olacaktır. Bu bölümde evvela Türkiye'de halk arasında II. Dünya Savaşı döneminde Almanya'ya yönelik sempatinin kökenleri ve temel motivasyonları ilgili kaynaklar ışığında soruşturulacaktır. Daha sonra ise, içindeki karakterlerin Almanya'yı Türkiye'nin dostu olarak gördüğü

romanlar irdelenecektir. Bunlar; *Panorama*, *Çakrazlar*, *Emir Bey'in Kızları*, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Ağlama Duvarı*, *Garipler Sokağı*, *Namuscular* ve *Rezil Dünya* romanlarıdır.

İkinci başlıkta ise karakterlerin Almanya'ya "İslam'ın hizmetkârı" imgesini atfettiği romanlar inceleme altına alınacaktır. Konunun tarihsel arka planına bir mukaddime teşkil etmesi için, öncelikle Türk halkında ve İslam ülkelerinde çeşitli dönemlerde belli gayrimüslim liderlerin veya kavimlerin İslam'a geçtiği söylentilerinin ortaya çıkmasının ne gibi psikolojik ve teolojik faktörlerden kaynaklandığı, ilgili ülkelerin Müslümanların sempatisini kazanmak amacıyla yürüttüğü istihbarat faaliyetlerinin bu söylentilerde ne gibi bir etkisi olduğu derinlemesine irdelenecektir. Akabinde, karakterlerinin Almanları ve Alman lideri Adolf Hitler'i İslam dininin hizmetkârları olarak gördüğü romanlar değerlendirmeye alınacaktır. Bu romanlar; *Rezil Dünya*, *Namuscular*, *Panorama* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarıdır. Her bir romanın, bahsi geçen iki başlıktan hangisi altında değerlendirileceğine karar verirken yine Alev Sınar Uğurlu'nun (2009: 1746-1747) daha önce zikredilen makalesinin ilgili bölümünden istifade etmeyi uygun gördük.

İncelememizin omurgasını teşkil edecek iki ana başlığa geçmeden önce, ilgili bölümlerinin değerlendirmesini yapacağımız romanları kısaca tanıtmamız uygun olacaktır. Bunlardan Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* romanı, esas olarak bir "Köy Enstitüleri" romanıdır ve bir köy enstitüsünün kuruluş sürecine omuz veren öğretmenleri hikâye eder. Bir başka Kemal Tahir romanı olan *Namuscular*, müellifin Malatya Cezaevi günlerinde tuttuğu notların romanlaşması ile ortaya çıkan, hapisane yaşantısını konu alan bir eserdir ve ana karakterlerden gazeteci Murat, esasen Kemal Tahir'i temsil etmektedir. Oktay Akbal'ın *Garipler Sokağı*, Garipler adını taşıyan bir sokağı mesken tutan yoksul insanların günlük hayatını yansıtır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama*'sında ise, inkılabı taraftar ve muhalif karakterler çerçevesinde, romanın ismiyle müsemma bir şekilde Türkiye'nin 1930'ların sonları ile 1950 arasındaki "panorama"sını müşahede ediyoruz. Yazar, romanda inkılabın temellerinin henüz yeterince sağlamlaşmadığına işaret ediyor. Reşat Enis Aygen'in *Ağlama Duvarı* isimli yapıtı, II. Dünya Savaşı yıllarındaki İstanbul'da Selami isimli karakterin hayatta geçirdiği aşamaları hikâye eden bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Faik Baysal'ın *Rezil Dünya*'sında ise, ana karakter Rafet'in II. Dünya Savaşı yıllarında açlık-yoksulluk-işsizlik üçgeninde

yaşadıkları konu edilmektedir. Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları* romanı, aynı yazarın *Bir Göçmen Kuştu O* isimli çalışmasının devamı niteliğindedir. Bir Kafkas göçmeni olan Emir Bey'in ve çocuklarının merkezde olduğu roman, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden 1991 yılına kadar uzanan bir zaman diliminde geçmektedir. Muzaffer Arabul'un romanı *Çakrazlar*, Çakraz ailesinin II. Dünya Savaşı yıllarında çektiği geçim sıkıntılarını tasvir eder. Kitap iki cilt olarak tasarlandığı halde ikinci cildi basılamamıştır.

Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi

"Türkiye'nin dostu Almanya" imgesi

II. Dünya Savaşı yıllarında Türk toplumunun Nazi Almanya'sına ve onun lideri Adolf Hitler'e ne gibi imgeler atfettiği meselesi, çeşitli romanların satır aralarında karşımıza çıkan bir konudur. Romanlarda Almanya'dan ve Adolf Hitler'den bahseden bölümler okunduğu vakit meydana çıkan şey, "Türkiye'nin dostu Almanya" imgesinin çeşitli vesilelerle tekrar ediliyor olmasıdır. Roman karakterleri kimi zaman Türkiye'nin geçmişte Almanya ile müttefik olmasını, kimi zaman Hitler'in Atatürk'e duyduğu saygıyı, kimi zaman da Almanya'nın Türkiye'ye kaybettiği toprakları geri vereceği iddiasını ve başka şeyleri gündeme getirerek Almanya'ya yönelik sempatilerini açıklamaktadırlar. "Türkiye'nin dostu Almanya" imgesine, burada kaynak olarak kullandığımız romanların tamamında -*Panorama*, *Çakrazlar*, *Emir Bey'in Kızları*, *Bozkırdaki Çekirdek*, *Ağlama Duvarı*, *Garipler Sokağı*, *Namuscular* ve *Rezil Dünya*- rast gelinmektedir. Bununla birlikte, öncelikle söz konusu imgenin yaslandığı tarihsel süreci çeşitli boyutları ve örnekleriyle işlemeyi uygun gördük. Böylelikle bir sonraki bölümde romanların bu imgeyi taşıyan kısımları değerlendirilirken okuyucu, değerlendirmeye konu olan alıntılardaki tarihsel göndermeleri daha kolay kavrayabilecektir.

"Türkiye'nin dostu Almanya" imgesinin tarihsel arka planı ve kaynakları

Almanya'ya Türkiye'nin dostu ve güvenilir bir müttefiği rolünü atfeden imgeyi anlamak için evvela Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmasını anımsamak gerekiyor. 19. yüzyılın sonlarında Almanya, sömürge yarışında gerisinde kaldığı devletlerle arasındaki açığı kapatılabilmek için Doğu'ya yönelme politikasını benimsemişti. "Doğu'ya zorlama" (Drang nach Osten) diye adlandırılan bu politika vasıtasıyla İslam ülkelerini sömürgeleştirme amacına yönelen Almanya, gözünü Osmanlı topraklarına dikti. Osmanlı Devleti'nden

çeşitli kapitülasyonlar ve imtiyazlar kopardığı gibi, Berlin-Bağdat Demiryolu gibi büyük bir projeye de imza attı. Rodbertus, Roscher gibi Alman iktisatçılar Küçük Asya'yı Alman girişimcileri için çıkar alanı olarak görmekteydi. Politik girişimler de bu çalışmalarını tamamlar nitelikteydi. Alman İmparatoru II. Wilhelm, Osmanlı topraklarını iki defa ziyaret etti. Böylelikle Osmanlı Devleti'nin eski dostu İngiltere'nin yerini Almanya alacaktı (*Alman İslamı*, 2002: 37-42). Bu dostluk, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun silah arkadaşı olmasıyla sonuçlanacaktı.

I. Dünya Savaşı'nın iki müttefik için yenilgiyle sonuçlanmasının ardından, Almanya'nın içine düştüğü zor duruma rağmen yine de Türkiye'ye ilgisini kesmediği görülüyor. 1924 yılına ait Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgelerinde Alman hükümetinden maddi menfaat sağladığı belirtilen gazeteciler listesi hayli kabarık: Yunus Nadi, Sabur Sami, Kemal Turan Ünal, Edip Törehan, Necmettin Sadak, Falih Rıfkı Atay, Haydar Rüştü, Edhem Hidayet, Ahmed İhsan Bey, Hüseyin Cahit ve Şahap Sıtkı (Gözaydın 2002: 19). Yine söz konusu belgelerden anladığımız kadarıyla Türk gazetecilere çengel atmak amacıyla şu taktiklere başvuruluyordu: Para yardımı, araç-gereç yardımı (özellikle matbaa malzemesi ile telsiz), haber yardımı (bazı haberlerin ilk belli gazetelere ulaştırılması şeklinde), gazete yöneticilerine Almanya seyahati temini. Bu taktiklerle ulaşılacak istenen hedefler ise; Türk basınının Alman çıkarlarına göre yönlendirilmesi, Almanya'nın Türkiye'de ekonomik ve politik menfaat temini için kimi gazeteleri kullanmak, Alman yanlısı bir gazeteci grubu oluşturarak Alman karşıtı olanlarla mücadeleye girmek ve telsizleri kullanarak Türkiye'den istihbarat toplamaktı (Gözaydın 2002: 20-21). Bu basın faaliyetlerinin Türk halkında Almanya'ya dair olumlu bir imaj oluşmasında etkisi olduğu düşünülebilir.

Adolf Hitler'in yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin lideri Mustafa Kemal Atatürk'e bakışı meselesi, konumuzla irtibatı nedeniyle zikredilmeye değer. Hitler'in, Versay Anlaşması'nın ağır hükümlerinden kurtulma mücadelesi veren Almanya'nın lideri olarak, Sevr Anlaşması ile Türkiye'ye çizilen kaderin önüne geçmeyi başaran Türk İstiklal Harbi'ne ve onun liderine saygı beslediği anlaşılıyor. Hitler, 1938 yılında doğum günü kutlamalarına katılmaya gelen Türk heyetine şunları söylemişti: "Atatürk bir millet bütün vasıtalarından mahrum edilse dahi kendisini kurtaracak olan vasıtaları yaratacağını öğreten liderdir. Onun birinci talebesi Mussolini'dir, ikincisi talebesi benim." (Atay

2008: 85-86) 1937 yılında Almanya'ya giden bir Türk heyetinde yer alan Nejat Atsan'ın anlattıkları da aynı bağlamda değerlendirilmeli. Ondan öğrendiğimize göre Hitler'le Türk heyetinin görüşmesinde öncelikle Türk Bayındırlık Bakanı Ali Çetinkaya söze girer ve Berlin'deki temaslarından bahseder. Sonrası şöyle gelişir:

Hitler buna karşılık Atatürk'ten bir fotoğraf aldığını ve buna müteşekkir olduğunu ve bu teşekkürü kendisine götürdüğümüz takdirde memnun olacağını söyledi. Çetinkaya ile birlikte ayağa kalkarak bu mesajı ayakta aldık. Bu, hem Hitler'e ve hem de Atatürk'e karşı yapılmış bir hürmet hareketi idi. Bu jestimiz, Hitler üzerinde büyük bir tepki yaptı. Bir arzumuz olup olmadığını sordu. Bakan, Almanya'da cereyan etmekte olan görüşmelerin müsbet bir şekilde neticelendirilmesinin yerinde olacağı mütalaasında bulundu. Hitler bunun için lâzım gelen emirleri verebileceğini bildirdi. Bu müzakereler o zaman için hakikaten önemli idi. Memleketin toplara, tayyarelere ve nihayet lokomotiflere ihtiyacı fazlaydı. (Atsan 1967: 36)

Kimi emekli Türk generallerinin Hitler'le ve Nazi Almanya'sı ile olan yakınlıkları, konumuzla irtibatlı bulunan bir başka meseledir. Bu generaller arasında Hüseyin Hüsnü Erkilet¹, Ali İhsan Sabis² ve Ali Fuat Erden³ gibi isimler sayılabilir. Erkilet savaşın ilk zamanlarında *Cumhuriyet* gazetesine yazdığı makalelerde tarafsız görünse de Almanlara sempati duymuş, ayrıca Almanların Rusya'ya saldırmasıyla birlikte aktif bir Rus karşıtı olmuştur. Hitler'in Erkilet ve Sabis'i Almanya'nın yürüttüğü savaşın doğu cephesine bizzat davet ettiği biliniyor. Türk hükümeti Sabis'in yerine Erden'in gitmesini tercih etmiştir (Miyaoaka 2003: 144-145). Tüm bu tarihsel bilgiler ışığında düşünüldüğü vakit, general Erkilet'in, Nazi Almanya'sı ile sıcak savaş halinde olan Sovyetler Birliği'nin lideri Stalin'in 7 Kasım 1942 tarihli konuşmasında dahi geçmesi şaşırtıcı değildir:

Türk generali Erkilet'le yaptığı ve Türkçe 'Cumhuriyet' gazetesinde yayınlanan röportajında yamyam Hitler şöyle diyor: 'Biz, Rusya'yı bir daha ayağa kalkamayacak surette yok edeceğiz.' Gerçi aptalca ama açıkça söylendiği besbelli. (Gülüşmeler) Almanya'yı yok etmek gibi bir görevimiz yoktur, çünkü Rusya'yı yok etmek mümkün olmadığı gibi, Almanya da yok edilmez. Fakat Hitlerci devlet yok edilebilir ve yok edilmelidir. (Gür alkışlar) (Stalin 1975: 74)

“Türkiye'nin dostu Almanya” imgesinin Türk romanındaki yansımaları

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye’de Nazi Almanya’sına ve Adolf Hitler’e “Türkiye’nin dostu” olarak bakışı etkileyen çeşitli tarihsel faktörleri örnekleriyle birlikte inceledik. Şimdi Türk romanında “Türkiye’nin dostu Almanya” imgesine hangi vesilelerle yer verildiğini ilgili kaynaklardan aktarıp tahlil edebiliriz. Bunun için sırasıyla *Panorama*, *Çakrazlar*, *Emir Bey’in Kızları*, *Bozkır-daki Çekirdek*, *Ağlama Duvarı*, *Garipler Sokağı*, *Namusçular* ve *Rezil Dünya* romanlarının mevzumuzla alakadar bölümleri değerlendirilecektir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun *Panorama*’sında anlatıldığına göre, askerî ya da siyâsî açıdan Almanya’ya yakınlık duyanların yanı sıra siyâsî açıdan Almanya’ya sempati besleyen Hitler hayranı aydınların sayısı da gittikçe artmaktadır (Çılgın 2003: 93). Öyle ki, onların gözünde Hitler bir savaş tanrısı, Nazizm bu tanrının getirdiği bir din ve “Kavgam” da bu dinin kutsal kitabı gibidir adeta. Bunların arasında romanın karakterlerinden Cahit Halit gibi yüksek kültürlü kimselere de tesadüf edilmektedir (Karaosmanoğlu 2008: 395-396). Yine kitabın karakterlerinden Halil Ramiz ile Sakarya’da tümen kumandanlığı yapmış emekli bir generalin konuşmalarında “Türkiye’nin dostu Almanya” imgesini yansıtan bölümlerin mevcut olduğu görülüyor. Emekli generale göre Türkiye’nin İngiltere ve Fransa ile ittifaka girmesi bir hatadır:

Biz ki, durup dururken İngiltere ve Fransa’yla bir ittifak imzalamak gâfletinde bulunduk ve ortada hiçbir sebep olmaksızın Almanya aleyhine bir durum aldık. Hiçbir sebep olmaksızın diyorum; zira, Almanya’yla bizim aramızda en ufak bir anlaşmazlık yoktu. Bilakis Hitler, her fırsatta bize karşı muhabbetinden bahsetmiş ve Atatürk’ün izinde yürüdüğünü söyleyip durmuştur. (Karaosmanoğlu 2008: 400)

Emekli general karakterinin söylediklerinde tarihsel açıdan birden fazla gönderme göze çarpıyor: Alman sempatzanı olan bu karakterin aynı zamanda asker kökenli olması –tıpkı Erkilet, Sabis ve Erden gibi- ve Hitler’in Atatürk’e ve Türkiye’ye olan saygısından bahsetmesi. Bu ikisi, bir önceki bölümde bahsettiğimiz tarihsel bilgiler ışığında düşünüldüğünde oldukça anlam kazanıyor.

Muzaffer Arabul’un *Çakrazlar*’ında Hıfzı Çakraz ile oğlu Tevhit’in konuşmalarında “Alman taraftarı emekli general” motifinin tekrar edildiğini görmek önemlidir. Hıfzı Çakraz, müttefiklerin tarafını tutan oğluna “İşin içinde İngiliz oldu mu korkma” deyince şöyle bir yanıt alır: “Aman baba, bizim emekli

generaller Almanlara akıl hocalığı etmeye başlayalıberi korkulacak bir şey mi kaldı ortada?” (Arabul 1967: 75) Böylelikle Alman ordusuna çeşitli konularda danışmanlık yapan emekli Türk generalleri bir kez daha gündeme getirilmiş bulunuyor ki, bunu Erkilet ve Erden'e örtülü bir gönderme sayabiliriz. Bundan başka, Hıfzı Çakraz, oğluna Almanların istese Türkiye'yi ezebilecekleri halde Türklerin yaşamasını istedikleri için bunu yapmadıkları fikrini ifade etmektedir. Ona göre Almanlar Türkleri sevmektedir ve dünyanın İngilizler ile Bolşeviklere kalmasındansa Almanların başarılı olması daha tercihe layıktır (Arabul 1967: 114-115). Hıfzı Çakraz Almanya'nın yaşam sahasını genişletmek için savaşı başlatmasını da haklı bulmakta ve Almanya'nın nüfusunun çok, yerinin ise küçük olmasını bu fikrine gerekçe olarak göstermektedir (Çılğın 2003: 79). Yine romanın başka bir sayfasında, ismi verilmeyen bir şahsın Almanya'nın Rusya karşısındaki zaferleriyle sarhoş olduğu görülmektedir. Ona göre Türkiye'nin de fırsattan istifade savaşa girip Rusya'ya doğudan saldırması, “Moskof ayısı”nın işini bitirecektir (Arabul 1967: 209). Romanda askerlerin Almanya sempatisi konusu, Tevhit'in gittiği kahvelerde ve içkili yerlerde karşılaştığı, çoğu yedek subaylardan oluşan toplulukların tasviri vasıtasıyla bir kez daha pekiştirilir. Eserde anlatıldığına göre bu mekanlarda artık “Almanları alkışlamadan konuşmanın yolu yok gibiydi. (...) Herkes Alamancıydı. (...) Çok asker, çok ilerlemiş heriflerdi Almanlar. Gel gelelim siyasetleri bomboktu. Sonunda kağıt üzerinde hep kaybediyorlardı. Ama bu sefer öyle olacağı benzemiyordu.” (Arabul 1967: 283).

Ayla Kutlu, *Emir Bey'in Kızları*'nda II. Dünya Savaşı'nın ayak seslerinin artık duyulmaya başlandığı bir zamanın portresini çizer. Diğer romanlarla mukayese edildiği vakit, Türk halkının Almanya'ya bakışı meselesinin daha örtülü aktarıldığı anlaşılabilir. İnsanların kimisi Almanya'nın yükselişinden dolayı kaygılı iken kimisi de bu yükselişe sempati duymaktadır. Yazar bu durumu şu cümlelerle ifadeye koyuyor: “Alman çizmesi, Alman hava gücü, Alman marşları... Alman... Alman... Bazıları sevinçle, bazıları kaygıyla bunlarla doluydu.” (Kutlu 1998: 12).

Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* romanında Turancıların Almanya'ya bakışı üzerine bir bölüme tesadüf ediyoruz. İki milletvekili arasında geçen konuşmalarda, Alman elçiliğinin Turancıları, Türk hükümetini savaşa girmeleri için ikna etmeleri hususunda sık sık sıkıştırdığı belirtilmektedir. Dahası, Almanların Türkiye'nin Kafkasya'da savaşa girme fırsatını kaçırmaması ge-

rektiği telkininde buldukları öne sürülmektedir (Kemal Tahir 1972: 15-16). Romanın karakterlerinden Zeynel, Almanya'nın savaşı kazanmasından yanadır. Bu nedenle Almanların Stalingrad bozgunu yüzüne vurulduğu vakit Hitler'e sitem etmekten geri durmaz: "Ulan Hitler! Şu Pavlos avanağından başka komutanın yok muydu senin? Ulan, kötü Rus'a, adam, eli tutarkene ve de silahı işlerkene, pes eder mi? Eder de bizi böyle itlere..." (Kemal Tahir 1972: 54) Zeynel'in başka bir konuşmasında da, Hitler'in Atatürk'e duyduğu saygının gündeme getirildiği görülüyor:

Dünyanın kurulduğundan bugüne, Alaman bize dosttur ve de dünya kuruldu kurulu Alaman'dan bize kötülük gelmemiştir. Bu Hitler, deccallık iznini, rahmetli Atatürk'ten almadı mı? (...) 'Ne dersin, kalkayım mı?' diye sormuş bizim Gazi Paşamıza bu Hitler... 'Kalksın ama, geri oturmanın yollarını tasarlasın da öyle kalksın' demiş Hitler'in elçisine bizim rahmetli... (...) 'Geçenki yenilgiyi aklından çıkarma, karışmam' demeye getirmekte Gazi Babamız... (Kemal Tahir 1972: 158-159)

Zeynel'in konuşmasını okurken Hitler'in Atatürk'e duyduğu sempatinin halkın tahayyülünde aldığı mitsel şekli müşahede etmiş oluyoruz. Başka bir karakter, Cinci Nezir ise Hitler'in gizli bir Müslüman olduğu, Türkiye'yi İslam âlemine önder yapacağı ve tekkeler ile Arapça ezanı serbest bırakacağı inancındadır (Bu konuyu "İslam'ın Hizmetkârı Almanya" imgesini işleyen bölümde daha detaylı göreceğiz). Dahası, Hitler'in desteğiyle Müslümanların; Rumları, Ermenileri ve Yahudileri yok edeceğini ummaktadır (Kemal Tahir 1972: 56-57).

Reşat Enis Aygen'in *Ağlama Duvarı* isimli eserinde, yoksul bir gençken İstanbul'da oturduğu pansiyonun Yahudi sahibinin kızıyla evlenen bir adamın hikâyesine yer verilir. Hayatının geri kalanında olanlar şöyle hikâye ediliyor romandaki karakterlerden biri tarafından:

Zaman yürüyor. Zamanla beraber, yoksul Türk delikanlısı da... (...) O artık devrimcilerin en ilerisindedir. (...) Nasıl yapıp ne edip yüzbinler kıvrırmıştır. Günün birinde ortaya çıkar da geri alınır kaygısıyla yüzbinler yurt dışına götürülmüş, Viyana bankalarında yüksek Türk devrimcisinin karısı adına istiflenmiştir. Bir gün, Hitler adında bir diktatör, Avusturya'yı ele geçiriyor. Viyana bankalarının Yahudilere ait tıklım tıklım kasaları, bu arada ünlü devrimcimizin Yahudi karısı adına yatırılan milyonları, Raysbank'a aktarıyor. Yapılacak

tek şey vardır: Türk hükümetinin yetkili kişisi olarak diktatöre başvurmak... Milyonların geri verilmesini istemek... Diktatör, kendisinden umulmayan bir jest gösteriyor: Yüksek yetkilinin milyonlarını, Türk ulusuna verilmek üzere Cumhurbaşkanı adına gönderiyor. (Aygen 1983: 54-55)

Yukarıda yer verdiğimiz alıntıda Hitler'in bir Türk politikacı için gösterdiği hoşgörü dikkatlerden kaçmamaktadır. Hitler'in Türkiye'ye yönelik saygılı yaklaşımının romandaki bir izdüşümü olarak telakki edilebilir.

Oktay Akbal'ın eseri *Garipler Sokağı*'nda bir kahvehanenin ahalisinin sık sık savaşın gidişatını tartıştıkları görülür. Kimisi Mihver devletlerinin, kimisi de Müttefiklerin tarafını tutmaktayken, bir kısmı ise konuşulnlardan fazla bir şey anlamamaktadır. Hüsnü Efendi karakteri İngilizlerin kazanacağını ileri sürerken, Tevfik isimli karakter ise Almanların düşmanlarını denize dökeceği kanaatinde dir (Akbal 2009: 102-103). Romanda, Türk halkının zihnindeki Almanya imgelerine, incelediğimiz diğer romanlar kadar teferruatlı yer verilmediği anlaşılıyor. Bununla birlikte, romandaki kahvehanenin en muteber yerinin Birinci Dünya Savaşı'nı yaşamış bulunan emekli askerlere ayrılmış olması dikkat çekicidir (Çılgın 2003: 73) ve *Çakrazlar* romanında emekli subayların gittiği kahvehaneleri anımsatmaktadır.

Kemal Tahir'in *Namuscular*'ı da tıpkı Akbal'ın eseri gibi Mihver taraftarları ile Müttefik yanlılarının tartışmalarına yer vermeyi ihmal etmiyor. Romanda Mazmanoğlu Hacı Aptullah, Almanların zafer kazanacağı düşüncesiyle sevinç içindeyken, "İstanbullu" diye isimlendirilen karakter ise Almanya'nın er ya da geç kaybedeceği konusunda emindir (Kemal Tahir 1976: 211). Eserin başka bir dikkat çekici hususu ise şudur: Hem Almanların para aktardığı gazetecilerin halkın zihnindeki "Türkiye'nin dostu Almanya" imgesinin inşasına nasıl katkı sağladığı (*Cumhuriyet* ve *Tasvir* gazetelerine dikkat çekerek) gösterilmekte, hem de "Almanlara danışmanlık yapan emekli generaller" motifi (Erkilet ve Sabis'e doğrudan gönderme yapmak suretiyle) işlenmektedir. Yazar, romanda Almanya'ya sempati duyan karakterlerin ruh halini şöyle tasvir ediyor:

Almanya'nın yenilmez olduğuna, karşısında durulamayacağına, hele bu harbi mutlaka kazanacağına Hitler'den ve Gölbels'ten daha emindiler. Kanaatlarına göre Türkiye'de hakikatı yazan iki namuslu gazete vardı: Cumhuriyet ve Tasvir. İki vicdanlı vatandaş vardı: Hüseyin Hüsnü Erkilet ve Ali İhsan Sabis. Bu iki eski generalin, şehirleri Alman ordusundan evvel zaptetmeleri, düşman ordu-

larını S.S. tümenlerinden evvel çevirip ezmeleri hoşlarına gidiyordu. (Kemal Tahir 1976: 222)

Faik Baysal'ın *Rezil Dünya* eserinde halkın Nazi Almanya'sına olan bakışında bir bölünmüşlük kendini hissettirir. Eski kuşaklar Almanlara sempati beslemekte, onların Türkiye'ye asla zarar vermeyeceğini ileri sürerek Almanya ile ittifak kurmanın lüzumunda ısrar etmektedir. Yeni kuşağın kalbi ise müttefiklerin kazanmasından yanadır. Romanda Alman taraftarlarının tıpkı *Panorama* ile *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarındaki gibi Hitler'in Atatürk sempatisini gündeme getirmesi dikkat çekicidir. Dahası bu sempati, onlar tarafından Türkiye'nin Alman yayılcılığı karşısındaki güvenliğinin bir teminatı olarak takdim edilmektedir. Romanda Alman taraftarlarının kendi tezlerini savunmak için kurduğu şu cümleler buna iyi bir örnek teşkil ediyor:

Almanlar bizim dostumuz. Onlarla bir defa bile savaşmadık. Onlar bize saldırmazlar. Hitler'in odasında yalnız Atatürk'ün resmi varmış. Atatürk'e hayranım diyor adam. Saldırmak istese bile saldıramaz. Çünkü o Türk'ün ne çetin olduğunu herkesten daha iyi biliyor. Yakında savaş Almanlar'ın zaferiyle bitecek. O zaman bütün bu acı günleri unutacağız. (Baysal 1969: 153-155)

“İslam'ın hizmetkârı Almanya” imgesi

“Türkiye'nin dostu Almanya” imgesinin Türk romanında kendine nasıl yer bulduğunu önceki bölümde müşahede etmiş olduk. Bununla birlikte, Türk romanlarında ilgili kısımları dikkatlice irdelediğimizde II. Dünya Savaşı yıllarında Türk halkının Almanya'ya atfettiği imgelerin bundan ibaret olmadığını görüyoruz. Almanya için ön görülen başka bir rol de “İslam'ın hizmetkârı” olmaktır. Roman karakterleri çeşitli vesilelerle Hitler'in gizli bir Müslüman olduğu ve Nazi Almanya'sının İslam için mücadele ettiği gibi söylentileri dile getirmekte ve bunlara inandıklarını belirtmektedirler. Bu temayı *Rezil Dünya*, *Namuscular*, *Panorama* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarında müşahede etmek mümkündür. Bununla birlikte, söz konusu temanın yaslandığı tarihsel gerçekleri irdelemek, inceleme konusu yapacağımız romanların işaret ettiği gerçekleri bütün derinliğiyle anlamamıza ve “İslam'ın hizmetkârı Almanya” imgesinin psikolojik, teolojik ve hatta istihbari kaynaklarını deşifre etmemize yardımcı olacaktır. Bu nedenle öncelikle “İslam'ın hizmetkârı Almanya” imgesinin tarihsel arka planını ve kaynaklarını irdeleyerek işe başlayacağız. Daha sonra

ise, aynı imgenin *Rezil Dünya*, *Namuscular*, *Panorama* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarında kendine nasıl yer bulduğunu örnekleriyle göreceğiz.

“İslam'ın hizmetkârı Almanya” imgesinin tarihsel arka planı ve kaynakları

İslam dünyasının Batı uygarlığı karşısında gittikçe gerilemeye ve çökmeye başladığı son yüzyıllarda, Müslüman halklar arasında zaman zaman önemli bir gayrimüslim liderin yahut Müslüman olmayan bir kavmin İslam'a geçtiği ve İslam dünyasını kurtarmaya hazırlandığı söylentileri çıkması, hayli dikkate şayan bir olgudur. Biz bu olguyu “muktedir mühtedi hayali” olarak adlandırmayı uygun buluyoruz: Yani İslam'ı yeni kabul eden (mühtedi) ve güçlü bir iktidara sahip (muktedir), bu iktidarı geriliğin ve işgallerin pençesindeki İslam ülkelerini kurtarmak için kullanacağına inanılan bir liderin veya kavmin (veya ikisi birden) varlığı hayali. Bu olgunun, farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda kendini tekrar ediyor olması, konunun ayrıntılı bir incelemesini zorunlu kılıyor. Bu nedenle tarihin çeşitli zamanlarında Türkler ve diğer Müslüman kavimler arasında hangi liderler ve milletler için bu söylentilerin çıktığı ve bu söylentilere neyin kaynaklık ettiğini misalleriyle incelemek yerinde olacaktır.

Napolyon Bonapart'ın Mısır işgali ve ardından gelişen süreç, bahsi geçen “muktedir mühtedi” söylentilerinin en erken örneklerinden birisinin ortaya çıkışına vücut verdi. Pragmatik bir kişiliğe sahip olan Bonapart, Müslüman bir memleket olan Mısır'ı ele geçirdikten sonra Müslüman halkın kılığına bürünerek namaza gitmeyi ihmal etmemiş, hatta “Ali Bonabardi” ismini alarak halkı kendisinin Müslüman olduğuna ikna etmeye çabalamıştı (Soku 2011: 261). Bonapart'ın bu gibi propaganda taktikleriyle Mısır halkının bir kısmını etkisi altına almayı başardığı biliniyor (Soku 2011: 271). Dini konulardaki gerçek düşünceleri ise çok farklıydı: Bir vesileyle, Mısır'da Müslüman gördüğünü, Fransa'da ise halkın iyiliği için Katolik numarası yapacağını, gerçekte ise hiçbir dine inanmadığını açıkça ifade etmişti (Bayet 2016: 106). Bununla birlikte, Mısır'ı elde tutmak için o dönem yaptığı ve bazı insanları etkilemeyi başaran propagandanın, aradan yüzyıllar geçtikten sonra dahi en az bir kişiyi etkilediğine dair ilginç bir örneğe sahibiz. O da İngiliz Müslümanlarının önde gelenlerinden Halid Shield'ın *Minaret* gazetesine verdiği bir röportajdır. Shield, Napolyon'un gizli bir Müslüman olduğuna dair inancını şöyle açıklıyordu ilgili röportajında:

Napoleon, Mısır'da iken El Ezher ve onun ileri gelenleri tarafından idare edilen teşkilat ile işbirliği yapıyordu. Meseleler hakkındaki kesin kararın daima İslam dini kanunlarına göre alındığı dikkat çekicidir. Bu büyük adamın hakiki kanaatlerini incelemenin artık vakti gelmiştir. (...) Napoleon, büyük camideki namazlara katılmıştı. Tarih, namazı baştan sona kıldığını ve secdeye kapandığını kaydeder. (...) Napoleon'un ve Fransız ordusunun Hıristiyan dinine karşı gösterdikleri tam ihmalin işareti olarak en dikkat çekici şey Mısır halkına hitaben yayınlanan genelgelerin ve verilen nutukların daima 'Bismillahi Rahmanir Rahim= Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla' ve 'La ilahe il-Allah Muhammed'ün Resulullah=Allah'tan başka tapacak yoktur ve Muhammed onun peygamberidir' sözleriyle başlamasıdır. (...) Bu büyük imparator, hayatı boyunca Hıristiyan olduğunu inkar ve red etmiştir. Bunu her zaman teyid etmesi, Müslümanlara karşı gösterdiği iyi niyet, generallerini İslam'a geçtiklerini ilana teşviki, askerlerinin Mısır'da evlenip yerleşmelerine ve Müslüman kıyafeti giymelerine müsaade etmesi dikkate alınır, Napoleon'un kalben bir Müslüman olduğunu kabul etmek icap eder. ("Napoleon Bonaparte Müslüman mıydı?", 1976: 8-10)

Halid Shield'in 1970'li yıllara ait bir dergide tercümesini okuduğumuz sözleri, "muktedir mühtedi hayali" temel alınarak yürütülen propagandanın yüzyıllar sonra bile inanan bulabileceğini göstermesi açısından ibret vericidir. Dahası, bu hayalin yalnızca yabancı devletlerin taraftar çekmek için yaptığı propagandalardan değil aynı zamanda Müslümanların psikolojisinin derinliklerinde bir yerlerden de beslendiğini işaret etmektedir.

"Muktedir mühtedi hayali"nin yabancı devletlerin kasıtlı söylentiler yayması ile beslenmesi hususunda Napolyon bir istisna değildi. Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Osmanlı İmparatorluğu ile yakınlaşmaya başladıktan sonra Müslümanların teveccühünü kazanabilmek adına benzer propagandalarda bulunduğu biliniyor. Wilhelm, 1898'de Selahaddin Eyyubi'nin mezarını ziyaret etmiş ve dünyadaki üç yüz milyon Müslüman'ın dostu olduğunu ilan etmişti (Aaronson 2012: 29-30). Dahası, Osmanlı topraklarındaki cami hutbelerinde Wilhelm isminin önüne "Hacı" sıfatı eklenerek hayırla anılmaya başlanmış ve Hayfâdaki Alman konsolosu Leutweld von Hardegg, Almanların Hıristiyan olmadığını ve Hz. Muhammed'in torunları olduğunu iddia eden Arapça el ilanları dağıtmaktan geri durmamıştı (Aaronson 2012: 32).

“Muktedir mühtedi hayali”ne vücut veren şeylerden birisi de İslam eskatolojisinin verilerinin güncel duruma göre yorumlanması olmaktadır. Örneğin Osmanlı'nın son dönemlerinde Yemen'de görev yapan Yüzbaşı Ahmet Hamdi Bey, İslam'daki kıyamet alametleri inancının bu şekilde ele alınmasına dair ilginç bir misal sunuyor: “Şimdi şurada bir şey hatırıma geldi; atalarımız ‘Ahir zamanda büyük Hıristiyan milletlerinden birisi Müslüman olacaktır!’ derlerdi. Biz de aklımızca bu millet olsa olsa İngiliz milletidir derdik.” (Ahmet Hamdi Bey 2010: 66). Anlaşılan “muktedir mühtedi hayali” çerçevesinde oluşan şehir efsaneleri kimi zaman eskatolojik inançlardan da beslenebiliyor (Ahir zamanda büyük bir Hıristiyan milletin Müslüman olacağı inancı Almanlar için de beslenmiş olup, bu konuyu daha sonra işleyeceğiz). Peki bu inançların kaynağı nedir? Tamamen halk muhayyilesinde mi ortaya çıkmışlardır, yoksa teolojik bir kökenleri de mevcut mudur? Bu sorunun yanıtı için İslam bilginlerinin vücuda getirdiği oldukça geniş bir kıyamet literatürüne göz gezdirmek icap ediyor. Bunu yaptığımız vakit, konuyla ilgili halk inançlarına kaynaklık etmiş olabileceğini düşündüğümüz en az bir referansı tespit edebiliyoruz: O da 14. yüzyılda Şam'da yaşamış olan İslam bilgini İbn Kesir'dir. İbn Kesir, Konstantiniye'yi Beni İshak'tan yetmiş bin kişilik bir ordunun fethedeceği rivayetini incelerken, Rumların Hz. İshak soyundan olduklarını belirtir ve bu rivayeti, Rumların ahir zamanda Müslüman olacağına işaret sayar. Ona göre Rumların Müslümanlığa geçişi, Hz. İsa'nın yeryüzüne dönüşü vesilesiyle olabilir (İbn Kesir 2010: 70-71). İbn Kesir'in yaptığı bu yorumun, ondan etkilenen İslam âlimleri tarafından halka aktarılmış olabileceğini ve böylelikle kitabi temeli olan bir fikrin halk muhayyilesinde nesiller boyu aktarılmış olarak yaşamış bulunabileceğini düşünüyoruz. Böylelikle “muktedir mühtedi” inançlarının büsbütün halkın hayal gücünün ürünü olmayıp, bazen teolojik bir kökene de sahip olabileceği anlaşılıyor.

Kimi zaman da, gayrimüslim bir milletin İslam'a geçmesi konusundaki beklentinin, propagandist veya teolojik değil tamamen psikolojik kökenlere dayandığı görülür. II. Abdülhamid dönemi Osmanlı toplumunun Japon milletine bakışı bunun bir ispatı addedilebilir. Rusya karşısında art arda yaşanan yenilgilerin acısını taşıyan Osmanlı toplumu, Japonların Rusya karşısında kazandığı askerî zaferlerden o kadar büyük bir kıvanç duymuştu ki, Japon imparatorunu ve halkını ya Müslüman ya da ideal bir Müslüman aday olarak görmeye başlamışlardı. Dönemin aydınlarından Dr. Abdullah Cevdet, Ruslarla savaşırken ölen Japon askerleri için “şehit” ifadesini kullanacak kadar ileri

gitmişti (Şahin 2001: 144). Aynı dönem halk arasında da Japon imparatorunun gizli bir Müslüman olduğu ve yakında bu gerçeği açıklayacağı söylentisi dolaşmaya başlamıştı (Şahin 2001: 149). Böylelikle Ruslar karşısında yaşadığı mağlubiyetlerin acısını, tıpkı Türkler gibi Hıristiyan olmayan başka bir Doğu kavminin Ruslara yaşattığı hezimet vasıtasıyla sağalttıkları söylenebilir. Bu vesileyle Japonya da bir “muktedir mühtedi” adayı olmuştu. Mısır’ın *El Müeyyed* gazetesi ve Dr. Abdullah Cevdet’in *İçtihat* dergisi hilafetin Japon imparatoruna verilmesini savunurken, bir Hintli şeyh ise Japonya’yı “İslam’ın bilinçsiz intikamcısı” olarak sıfatlandırıyor (Şahin 2001: 199-200).

“Muktedir mühtedi hayali”nin biri propagandist, biri teolojik, biri de psikolojik olmak üzere üç farklı kökenden ortaya çıkabileceğini görmüş olduk. Şimdi, II. Dünya Savaşı yıllarında Nazi Almanya’sına ve Adolf Hitler’e İslam’ın koruyucusu gözüyle bakılması konusuna eğilebiliriz. Söz konusu zaman diliminde İslam ülkelerinde yayılan söylentilerin ilginç bir örneğine Mısırlı Nasr Hamid Ebu Zeyd’in hatıralarında tesadüf ediyoruz. Söylediğine göre savaş yıllarında Mısır’da Hitler’in İslam’a geçtiği ve Muhammed ismini aldığı söylentisi çıkmış ve kimi Mısırlılar arasında Almanların Mısır’daki İngiliz işgalini sona erdireceği ümidine yol açmış (Ebu Zeyd 2004: 7). Bu söylentilerin ortaya çıkışında Nazi propagandasının rolü önemlidir. Kudüs Müftüsü Hacı Emin El Hüseyini, Hitler’le işbirliğine giderek Almanların İngiliz ve Fransızları yenip Müslüman ülkeleri kurtaracağı propagandasında bulunmuştur. Bu propagandaların sonucunda da, İslam ülkelerinde Mussolini’nin Musa Nili ve Hitler’in de Haydar ismini taşıyan gizli birer Müslüman oldukları dedikoduları yayılmaya başlamıştır. Bu dönemde Mısır’daki Hitler sempatanları Tanta’da Hitler’in annesinin doğduğu evi bulduklarını iddia ediyor, dahası Hitler’in kimi Müslüman Arap hayranları “Ne Monşer, ne Mister! Gökte Allah, yerde Hitler!” gibi sözleri olan marşlar söylüyorlardı (Özakıncı 2012: 312-313).

“İslam’ın hizmetkârı Almanya” imgesinin Türk romanındaki yansımaları

İslam dünyasında değişik zamanlarda farklı gayrimüslim liderlere veya milletlere yüklenen “muktedir mühtedi” imajını ve bu imajın II. Dünya Savaşı’nda Nazi Almanya’sına atfedilmesinin propagandist kökenini ana hatlarıyla müşahede ettik. Bu imajın Türk halkının zihin dünyasındaki izdüşümü, pek çok Türk romanının satır aralarında karşımıza çıkar. Şimdi Türk romanında Nazi Almanya’sının ve Adolf Hitler’in “İslam’ın hizmetkârı” imgesini taşıdığı

bölgümlere göz atacağız. Bunun için *Rezil Dünya*, *Namuscular*, *Panorama* ve *Bozkırdaki Çekirdek* romanlarının ilgili kısımları inceleme konumuz olacak.

Rezil Dünya romanındaki Kâzım karakterinin Hitler'e bakışı konumuzla yakından ilgilidir ve irdelenmesi faydalı olacaktır. Kâzım, önceleri Hıristiyan bir Rum iken Yunan ordusunun Türklere yaptığı katliamlardan ötürü kendi milletinden nefret eden ve Türklerin tarafında kurtuluş mücadelesine katılıp Müslüman olan bir karakterdir. Kâzım, Nazi Almanya'sının diğer Avrupa devletlerine karşı olan savaşını ilahi bir gazabın tecellisi olarak görmektedir: "Bak, Fransızlara, Polonyalılara, Yunanlılara. Dinsizliğin cezasını çekiyorlar hep. Allah onların başına Hitler gibi bir belayı saldı. Çok iyi yaptı ama. Akılları başlarına gelsin tereslerin. Gözünü sevdiğim, o bilir ne yaptığını." (Baysal 1969: 93) Burada Hitler'in gizli bir Müslüman olduğu veya Almanların İslam'a geçeceği gibi bir inanca tesadüf edilmese de, onların dinsiz milletleri cezalandırmak için görevlendirildiği fikri işlenmektedir. Bir önceki bölümde Hintli bir şeyhin, Rusları yenilgiye uğratan Japonlara atfettiğini belirttiğimiz "İslam'ın bilinçsiz intikamcısı" olma görevinin, Kâzım karakteri tarafından biraz değişik bir şekilde olsa da Adolf Hitler'e layık görüldüğü söylenebilir.

Kemal Tahir'in *Namuscular* romanında Hitler'in gizli bir Müslüman olduğu söylentisi oldukça net ve birden fazla defa işlenmektedir. Romanda ihtiyar bir kadın olan Nazlıca Bibi'nin Çolak Hoca'ya söyledikleri oldukça çarpıcı bir örnek: "Hani ya...Hitler efendimiz gelip düzelterekti? Hani Alaman'ın kralı dünyalar durdukça durası Hitler efendimiz kurtla kuzuyu bir arada gezdirecekti. Hani İslam dini taşımaktaydı gizliden... 'Korkmayın avratlar, çoğu gitti azı kaldı' dediklerin hani?" (Kemal Tahir 1976: 27). Nazlıca Bibi'nin cümlelerinde Hitler'e yüklenen kurtarıcı ve gizli Müslüman olma vasfı fevkalade belirgindir, bununla birlikte istisna değildir. Sözgelimi romanın başka bir bölümünde, İrmik Ağa ile Şeyh Süleyman Efendi arasında geçen konuşmalar da aynı temayı daha ayrıntılandırılmış olarak gözlemliyoruz. Bu ikisine göre "Bana cenneti ala ve Peygamber Muhammed'in şefaati elverir" diyen Hitler, İslamiyet'e geçecek ve Türkiye'de şapkanın ve Latin harflerinin kaldırılmasına yardımcı olacaktır (Kemal Tahir 1976: 384).

Namuscular'ın bir başka bölümünde, Şeyh Süleyman Efendi'nin birinci halifesi olan Karadayı, çevresinde toplanan diğer mahkûmlara Yazıcıoğlu Eşşeyh Mehmet Efendi isimli birisinin telif ettiği "Kitabülhamdiyye ve Kemalâtülahmediyye" adlı kitaptan bölümler okumaya başlar. Karadayı, kıyamet ala-

metlerini anlatan kitabı okurken Hacı Hüseyin Efendi ona devam etmekte bulunan İkinci Dünya Savaşı'nın o kitapta yazılı olan harple aynı harp olup olmadığını sorar ve olumlu yanıt alır. Hemen sonraysa “Öyleyse bu harbin sonunda Avrupada bir devlet, Almanya olsa gerektir, dini İslamı kabul edecek öyle mi?” şeklinde bir soru yöneltir ve aldığı cevap yine olumlu yöndedir (Kemal Tahir 1976: 336-338). Burada Almanların İslamlaşması fikrinin kıyamet alametleri ile ilgili bilgiler üzerinden temellendirilmesi, daha önceki bölümde belirttiğimiz, “muktedir mühtedi hayali”nin kimi zaman teolojik kökenli olabileceği meselesi ile yakından irtibatlıdır. Romanda Karadayı'nın yaptığı yoruma oldukça benzeyen, gerçek hayattan bir örnekle konuyu pekiştirelim. Milliyetçi-muhafazakâr çizgideki *Serdengeçti* mecmuasında “Müneccim” takma isimli bir yazar, ismini vermediği bir İslam bilgininin kıyamet alametleri ile ilgili naklettiği rivayetleri önce aktarır sonra yorumlarken, Karadayı'nın Yazıcıoğlu Eşşeyh Mehmet Efendi'nin kitabından çıkardığı “Almanya'nın Müslüman olacağı” sonucuna ulaşmaktadır:

Bir gün gelecek; (bir eğri üç nokta) Avrupada büyük bir millet Müslüman olacak ve İslamiyet'e büyük hizmetler yapacak... (Bir eğri üç nokta üzerinde duralım. Eski yazı ile bir eğri (C), üç nokta (...) iki bindir (c...) yani iki bin senesinde Müslüman olacak. Bu işle uğraşan bazı zatlar bu milletin Almanlar olduğunu söylüyorlar. Almanya'da Müslümanlık daha şimdiden almış yürümüştür. Berlin'de ve Almanya'nın birçok yerlerinde camiler vardır ve bu camilerde Alman hocalar imamlık yapmakta, namaz kıldırırmaktadırlar.) (Müneccim 1951: 12)

Serdengeçti mecmuasından aktardığımız ilginç örnek, Kemal Tahir'in roman kurgusu içinde anlattıklarının gerçekle olan derin bağlantısını göstermektedir. *Namuscular*'ın Kemal Tahir'in gerçek hayattaki hapis hane tecrübelerinden beslenen bir roman olduğu hatırlanınca, bu duruma pek de şaşırılmak icap edecektir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun *Panorama* romanında Emin Tahincioğlu (Tahincizade Emin Efendi), Hitler'in İslam dinini yücelteceğine inanan bir karakter olarak karşımıza çıkmaktadır (Çılgın 2003: 75). Tahincioğlu, oğlu Tahir Bey'e Türk-Alman Saldırmazlık Paktı'nın imzalanmasından duyduğu memnuniyeti şu cümlelerle ifade eder: “Nihayet benim sözüme geldiler, seninkiler...Almanya'dan şaşmamalı. Geçen gün, bizim Hafız Necati söylüyordu; Hitler, 'Benim için Hazreti Muhammed'den üstün peygamber yoktur’

demiş. Din-i İslam'ı o yükseltecek. Vakt-i saadetteki gibi..." Oğlu Tahir Bey ise bunun bir Alman propagandası olduğunu ileri sürerek cevap verir: "Bunu ben de işittim, emme, vali bey: 'Kulak asma; beşinci kolun propagandasıdır' dedi. Almanlar yalnız bizde değil, öbür İslam memleketlerinde de bu tevaturü yayıp dururlarmış." (Karaosmanoğlu 2008: 444-445). Burada yalnızca Hitler'in gizli Müslüman olduğu ve İslam dünyasını kurtaracağı iddiası değil aynı zamanda bu tür söylemlerin Almanlar tarafından kasıtlı olarak yayıldığı fikri de gündeme getirilmektedir. Böylelikle bir önceki bölümde işlediğimiz, Nazi Almanya'sının İslam ülkelerinde yaptığı propaganda faaliyetlerine dair tarihsel gerçeklerin, romanda kendine bir izdüşüm bulduğu söylenebilir.

Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* kitabı, tıpkı aynı müellifin *Namuscular* yapıtında olduğu gibi Hitler'in gizli bir Müslüman olduğu ve Müslümanları kurtaracağı söylentisine oldukça net bir biçimde yer verir. Kitaptaki karakterlerden Cinci Nezir'e göre Hitler yalnızca Müslüman değil aynı zamanda Türk asıllıdır da. Dahası, tıpkı *Namuscular*'daki İrmik Ağa ile Şeyh Süleyman Efendi gibi, Cinci Nezir de Hitler'in Türkiye'de inkılapların ortadan kaldırılmasına yardım edeceğine inanmaktadır:

Hitler efendimiz katıksız Türk kanındandır ve de Müslümandır sapına kadar... Savaşı açmadan önce, Bağdat'tan Basra'dan, Mekke'den Medine'den derin hocalar topladı başına... Ne bulduysa Kur'anda buldu! 'Kafkasya Türk'ünü, Mekke Arab'ını çekip çevirmeğe hazır olun' diye haber saldı Ankara'ya... Bunları bizim buyruğumuza verecek amma şartı var: Tekkeler selbes... Ezanımız Arapçaya dönecek ters yüzü, karılar örtülecek! (Kemal Tahir 1972: 56-57)

Sonuç

Bu çalışmamızda, II. Dünya Savaşı yıllarında Türk halkının Almanya'ya bakışını irdeleyen romanlardan istifade etmek suretiyle "Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya İmgesi" konusunu çeşitli yönleriyle inceleyip değerlendirdik. Meseleyi "Türkiye'nin dostu Almanya" ve "İslam'ın hizmetkârı Almanya" imgeleri etrafında iki başlığa ayırmak suretiyle etraflıca ele aldık. Her bir başlıkta, ilk önce konunun tarihsel arka planını ele almak suretiyle okuyucunun romanlarla ilgili verilecek bilgileri daha derinlemesine yorumlamasını sağlayacak bilgileri vermiş olduk. Daha sonra ise doğrudan romanların ilgili bölümlerini teker teker ele aldık ve tarihsel arka planı anlatırken verdiğimiz bilgiler ışığında işlenen temaları aydınlattık. Bununla birlikte, bu çalışma,

işlediği konuda son sözü söyleme iddiasına sahip değildir. Türk romanında Nazi Almanya'sına atfedilen imgeler üzerine müstakil olarak bir hazırlanmış bir kitap ya da makale bulunamıyor olması, meselenin henüz aydınlatılacak pek çok yönü olduğunu ve bu çalışmamızın ileride daha kapsamlı yapılacak çalışmalara bir mukaddime teşkil etmesi gerektiğini işaret etmektedir.

Açıklamalar

- 1 1883'te doğan Erkilet, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde görev aldı. 1944 yılında ırkçılık-Turancılık davasından tutuklandı. 1958 yılında vefat etti (Mumcu 2014: 26).
- 2 1882'de doğan Sabis, Balkan Savaşı, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'ne katıldı. 1944 yılında ırkçılık-Turancılık davasından tutuklandı. 1950-54 arası Demokrat Parti'nin Afyon milletvekili olarak görev yaptı . 1957 yılında vefat etti (Mumcu 2014: 25-26).
- 3 1883'de doğan Erden, Yemen ve Balkan Savaşları'nın yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nda görev yaptı. Harp Akademileri Komutanlığı ve Askerî Yargıtay Başkanlığı görevlerini yürüttü. 1957 yılında vefat etti (Mumcu 2014: 26).

Kaynaklar

- Aaronson, Alexander (2012). *Türkler Filistin'e Gelirse*. Çev. Doğa Alp. İstanbul: Altın Bilek Yay.
- Ahmet Hamdi Bey (2010). *İslam Âlemi ve İngiliz Misyonerler*. İstanbul: Yeditepe Yay.
- Akbal, Oktay (2009). *Garipler Sokağı*. İstanbul: Cumhuriyet Kitapları.
- Alman İslamı* (2002). İstanbul: Kaynak Yay.
- Arabul, Muzaffer (1967). *Çakrazlar*. İstanbul: Tuncay Yay.
- Atay, Falih Rıfki (2008). *Mustafa Kemal'in Mütareke Defteri*. İstanbul: Pozitif Yay.
- Atsan, Nejat (1967). "Ali Çetinkaya-Hitler Görüşmesi". *Hayat Tarih Mecmuası* 35: 35-36.
- Aygen, Reşat Enis (1983). *Ağlama Duvarı*. İstanbul: Cem Yay.
- Bayert, Albert (2016). *Dine Karşı Özgür Düşüncenin Tarihi*. Çev. Orhan Erdem. İstanbul: Arya Yay.
- Baysal, Faik (1969). *Rezil Dünya*. İstanbul: Set Yay.
- Çılğın, Alev Sınar (2003). *Türk Roman ve Hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Dergâh Yay.
- Ebu Zeyd, Nasr Hamid (2004). *İslâm'la Bir Yaşam*. Çev. Celadet Moralıgil. İstanbul: İletişim Yay.
- Gözaydın, Nevzat (2002). "Türk Basınında Germanofiller". *Tarih ve Düşünce* 27:

18-29.

- İbn Kesir (2010). *Ölüm Ötesi Tarihi*. Çev. Mehmet Keskin. İstanbul: Çağrı Yay.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri (2008). *Panorama*. İstanbul: İletişim Yay.
- Kemal Tahir (1972). *Bozkırdaki Çekirdek*. Ankara: Bilgi Yay.
- Kemal Tahir (1976). *Namuscular*. Ankara: Bilgi Yay.
- Kutlu, Ayla (1998). *Emir Bey'in Kızları*. Ankara: Bilgi Yay.
- Miyaoka, Takahisa (2003). "Turkish Nationalism and Germany During the Second World War: Activities of Nuri Pasha and Erkilet Pasha ". *Bulletin of the Society for Near Eastern Studies in Japan* 46 (1): 144-161.
- Mumcu, Uğur (2014). *40'ların Cadı Kazanı*. Ankara: um:ag yayınları.
- Müneccim (1951). "İstihraçlar: İstikbalde neler olacak?..". *Serdengeçti* 13: 12.
- "Napoleon Bonaparte Müslüman mıydı?" (1976). *Hayat Tarih Mecmuası* 143: 8-10.
- Özakıncı, Cengiz (2012). *Türkiye'nin Siyasi İntiharı Yeni-Osmanlı Tuzağı*. İstanbul: Otopsi Yay.
- Soku, Ziya Şakir (2011). *Türkler Karşısında Napolyon*. İstanbul: Akıl Fikir Yay.
- Stalin (1975). *Faşizme Karşı Savaş Konuşmaları*. Çev. Yüksel Güvenç. Ankara: Çağrı Yay.
- Şahin, F. Şayan Ulusan (2001). *Türk-Japon İlişkileri (1876-1908)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- Uğurlu, Alev Sinar (2009). "Türk Romancısının Gözüyle II. Dünya Savaşı". *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature And History of Turkish or Turkic* 4(1-II): 1739-1764.

The Image of World War II-Era Germany in the Turkish Novel*

Oğuz Bilge Güngördü**

Abstract

Nazi Germany and Adolf Hitler are frequently mentioned directly or indirectly in the novels which discuss World War II-era. Turkish novel is not an exception in this context. There are a lot of works in Turkish novel which treat Turkish people's view on Germany and Hitler during the World War II-era. It is seen that there are two main images in these works about Nazi Germany in the minds of Turkish characters: One of them is "Germany as a friend of Turkey" image and the other one is "Germany as a servant of Islam" image. Both images have their own serious historical roots and when these roots are analyzed aright, projections of both images in the Turkish novel will be understood easier.

Keywords

Turkish Literature, Turkish Novel, Image of Germany, Nazi Germany, Adolf Hitler, World War II.

* Date of Arrival: 11 July 2016 – Date of Acceptance: 14 November 2016

You can refer to this article as follows:

Güngördü, Oğuz Bilge (2019). " Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya'sı İmgesi". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 121-142.

** PhD, Hacettepe University, Institute of Social Sciences, Department of Political Sciences and Public Administration, Political Sciences– Ankara/Turkey
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0053-9570>
oguz.b.gungordu@outlook.com

Образ Германии периода Второй мировой войны в турецком романе*

Огуз Бильге Гюнгөрдю**

Аннотация

Нацистская Германия и Адольф Гитлер часто упоминаются в романах, действие которых происходит во время Второй мировой войны, и турецкий роман не исключение. Существуют немало турецких романов, рассказывающих о взглядах турок на Германию и Гитлера во время Второй мировой. Из них можно выявить два наиболее частых символа – Германия как друг Турции, и Германия как служитель ислама. Оба взгляда имеют исторические корни, правильно изучив которые, можно лучше понять образы и сюжеты, прослеживаемые в турецких романах.

Ключевые слова

Турецкая литература, турецкий роман, образ Германии, нацистская Германия, Адольф Гитлер, Вторая мировая война.

* Поступило в редакцию: 11 июля 2016 г. – Принято в номер: 14 ноября 2016 г.

Ссылка на статью:

Güngördü, Oğuz Bilge (2019). “Türk Romanında II. Dünya Savaşı Dönemi Almanya’sı İmgesi”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 121-142.

** Аспирант, Университет Хаджеттепе, Институт общественных наук, кафедра политологии и государственного управления – Анкара / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-0053-9570>
oguz.b.gungordu@outlook.com

Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları *

Ahmet Şimşek**

Ee Young Cou***

Öz

20. yüzyılda yaşanan uluslaşma süreçleri eğitim sistemlerini biçimlendirdi. Tarih dersleri de bundan bir yönüyle olumsuz etkilendi. Ötekiler yaratma konusunda tarih ders kitapları bir araç haline getirildi. Bu sorunu çözmek için pek çok uluslararası girişim oldu. Bunun için tarih ders kitapları incelendi. Bu çerçevede geniş bir literatür oluşmuştur. Bu çalışmada Güney Kore tarih ders kitaplarında Türk ve Osmanlı imajının durumu incelenmiştir. Tarama yöntemi ile tespit edilen kitaplardan, doküman analizi tekniği ile veri toplanmıştır. Bulgulara göre Güney Kore tarih ders kitaplarında Türk tarihiyle ilgili pek çok konu yer almakta ve Hunlardan Türkiye Cumhuriyetine kadar birçok konu işlenmektedir. Bunların içinde Osmanlı tarihi en geniş konu olarak yer almıştır. Kitaplarda gerek metin gerekse görsel unsurlarda Türklere ilişkin birkaç bilgi hatası dışında, bariz bir olumsuzluğa rastlanmamıştır. Bu olumlu durum Güney Kore'nin demokratik bir devlet olarak tarih ders kitaplarında evrensel ve çağdaş bir eğitim bakış açısını benimsediğini ve ötekileştirmeye karşı bir yaklaşım izlediğini göstermiştir.

Anahtar kelimeler

Tarih dersi, tarih eğitimi, tarih ders kitabı, Kore ders kitapları, Türk imajı, Osmanlı imajı.

* Makalenin konusunu oluşturan Kore tarih ders kitaplarındaki incelemenin yapılması ve verilerin toplanması ikinci yazar tarafından yapılmış olup, verilerin analiz edilip değerlendirilmesi ve makale halinde raporlaştırılması birinci yazar tarafından yapılmıştır.

Geliş Tarihi: 17 Kasım 2016 – Kabul Tarihi: 01 Ağustos 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Şimşek, Ahmet ve Ee Young Cou (2019). "Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 143-170

** Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Eğitim Fakültesi – Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3591-8180>

ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

*** Sakarya Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Tarih Eğitimi Yüksek Lisans Programı mezunu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2341-3396>

sevgicho@gmail.com

Giriş

Modernleşme ve uluslaşma süreçleri her coğrafyada ve toplumda farklı biçimde gerçekleşti. Buna rağmen eğitim ve okullaşma gibi toplumu değiştirme/dönüştürme potansiyeli olan araçlara, bu süreçteki her toplum benzer ilgileri gösterdi. Eğitimin, yurttaş yetiştirme amacına yönelik inşa edilen vatandaşlık ve tarih derslerinin rolü her ülkede çok önemsendi (Seydol 1959, Konuk 1963, Kaynardağ 1984, Turan 1985, Yuvalı 1987, Koçak 1992, Ersanlı 1996, Kabapınar 1992, Safran 1999, Öztürk 2001, Türker Tekin 2002, Alper 2002, Şimşek 2002, Köken 2002, Kaya vd. 2004, Şimşek 2007, Demircioğlu 2008, Şıvgın 2009, Öztaş 2009, Sarıoğlu 2010, Aslan 2011, Aslan 2012, Akman 2011, Şimşek 2012, Çapa 2012, Kaya 2002, Şimşek 2013). Uluslaşma sürecinde ihtiyaç duyulan “biz” duygusunu güçlendirecek olan “şanlı geçmişimiz” mottosu, tarih derslerinin en önemli amacı olurken, başka toplumların o kadar da “şanlı” olmadıklarını dile getirme yaklaşımları, belki farkında olunmaksızın hızlıca kabul gördü. Böylelikle 20. yüzyıldaki tarih derslerinin içeriği; “biz”den olmayanı eksik, kusurlu, kötü, olumsuz göstererek, bir anlamda “biz”i yüceltmek için yapılageldi (Safran ve Ata 1996, Pingel 1998, Copeaux 2000, Pingel 2003, Şimşek ve Alaslan 2013, Şimşek 2016).

Millî kimliği inşa için biçilen misyon adına biçimlenen modern tarih öğretiminin iki temel üzerinden kurgulandığını söylemek mümkündür. Bunlar, öğretmen ve müfredat ile ders kitaplarıdır. Müfredatın derste konu edilmeyip ders kitabını biçimlendirdiği ve öğretmenlerin de sonuçta ders işlerken bu ders kitaplarını okuttukları düşünülürse, tarih dersleri için kitapların merkezî rolü çok daha iyi anlaşılabilir. Bu sebepten özellikle 2. Dünya Savaşı sonunda devletler tarafından başlatılan *barışçı* tarih çalışmalarında öncelikli konu, ders kitaplarındaki kin ve düşmanlık tohumları eken bilgi, ifade ve görsellerin düzeltilmesine yönelik olmuştur (Şimşek ve Alaslan 2013).

Modern tarih ders kitapları “biz”in dışında kalan diğer toplumlara ve topluluklara ilişkin öyle ya da böyle bir dost-düşman bakış açısına (perspektive) sahiptir. Bu bakış açısı genellikle tesadüfî ve geçici değil, yaşanan tarihsel deneyimler, kültürel birikim, inançlar ve güncel siyasetin toplamından oluşur. Biz dışında kalan diğerlerinin tanımlanmasının bir bakıma “biz”in ontolojik koşulu olduğu düşünülürse, “öteki”nin konu edilmesinin kaçınılmazlığı anlaşılabilir. Bu sebepten “biz”i iyi anlayabilmenin bir başka yolu “öteki”nin iyi anlaşılması olduğu söylenebilir.

Ülkelerin tarih ders kitaplarında niteliği, sıfatları, nitelenme dereceleri vs. değişse de bu bahsedilen “öteki”nin yer aldığını söylemek mümkündür (Şimşek 2016). Ancak bazen bu “biz”in dışında kalanlar, bütünüyle ya da kısmen olumsuz bir tanımlamaya sahip olmayabilir. Bu durum genelde coğrafi olarak uzak ve birbiriyle ilişkileri her açıdan sınırlı toplumların geçmişlerine dair ortaya çıkabilir. Güney Kore ile Türkiye de bu ikinci gruptan ülkelerdendir.

Güney Kore'nin Türkiye ile yakın dönem ilişkisi, halkın muhayyilesine de yansıdığı biçimiyle Kore Savaşıyla gerçekleşmiştir. 1950-1953 yıllarında Kuzey Kore ile Güney Kore arasındaki savaş, Soğuk Savaş döneminin ilk sıcak çatışmasıdır. Bilindiği üzere ABD ve müttefikleriyle Çin ve Sovyet sosyalist bloğu arasında yaşanmıştır. Bir halkı kuzey ve güney olmak üzere ikiye bölen bu savaşta Türkiye, ABD'nin bir müttefiki olarak Kore'ye asker göndermiştir. Savaşa fiilen toplamda 23.000 Türk askeri katılmış, bunlardan 734'ü şehit, 2147'si gazi olmuştur. 234 Türk askeri esir düşmüş, 175 Türk askeri ise kayıp olmuştur. Bu durum yakın dönem gelişmesi olarak halkın hafızasına kazınmıştır (Web 1).

Güney Kore son yıllarda teknolojik ARGE faaliyetlerinde çok ileri adımlar atarak birçok büyük bütçeli teknolojik ürün pazarlayan firması sayesinde adını duyurmuştur. Bu durum Türk insanının da ilgisini çekmiştir. Bu bağlamda bu makalede Güney Kore lise tarih ders kitaplarında Türk algısı incelenmiştir. Burada kısaca Güney Kore'de tarih eğitimi değerlendirilmesini konuyu kavramak bakımından uygun görülmüştür.

Güney Kore'de Tarihi Eğitimi

Güney Kore'de tarih eğitimi ilkökul 5.sınıftan itibaren başlamakta, Lise 3. sınıfa kadar sürmektedir. İlkokul tarih dersi olarak Kore tarihi, bilim ve sosyal çalışmalar- ahlak eğitimi derslerinde öğretilmektedir. Buradaki içerik, tarih öncesi (prehistorik) dönemle İlkçağdan başlar ve günümüzdeki Kore'nin tarihini, kültürünü, önemli kişilerini ve önemli eserlerini içerir. Ortaokulda ise 2. sınıf öğrencileri *Kore Tarihi* ve *Dünya Tarihi* derslerini görürler. Bu *Kore Tarihi*, eski ve ortaçağdaki Kore tarihini kapsar. *Dünya Tarihi* ise modern çağ öncelerini içerir. Ortaokul 2. sınıf öğrencileri tarih dersini bir haftada üç saat işlemektedir. Ortaokul 3. sınıf öğrencileri *Kore Tarihi* olarak Kore'nin modern tarihini öğrenmektedirler. *Dünya Tarihi* dersinde ise modern dünya tarihi öğretilmektedir. Ortaokul 3. sınıf öğrencileri tarihi haftada iki saat işlemektedir.

Lise 1. sınıf öğrencileri için *Kore Tarihi* zorunlu derstir. Lise 1. sınıf öğrencilerinin tarihi ders konuları ise tarih öncesi (prehistorik) kültürü, Kore millet oluşumu, Goryeo ve Joseon hanedanlarının politikası, siyaseti, ekonomisi, Kore modern tarih kültürü, modern Kore kültürünün gelişme dönemi, Kore'ye Japonya saldırısı ve milliyetçi hareketler kurtuluş gelişimi, Kore Cumhuriyeti'nin kalkınması, Modern dünyada değişiklikler öğretilmektedir. Lise 2. sınıf ve 3. sınıf öğrencileri, *Dünya Tarihi* ve *Doğu Asya Tarihi* dersini seçmeli ders olarak işlenmektedir. *Dünya Tarihi* ders içerikleri, uygarlık oluşumu (Sarı Nehir medeniyeti, İndus Vadisi Uygarlığı, Mezopotamya Uygarlığı, Ege Uygarlıkları), Doğu Asya dünyası gelişimi, İslam dünyası gelişimi (Timur İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu, Babür İmparatorluğu, Osmanlı İmparatorluğu), Avrupa dünyasının oluşumu ve gelişimi, Çin'deki Ming hanedanı ve Çing İmparatorluğu, coğrafi keşifler, emperyalizmin ortaya çıkması ve milliyetçi hareketler (Doğu Asya, Hindistan Doğu Güney Asya, Osmanlı İmparatorluğu, Afrika), I. ve II. Dünya Savaşı, savaş sonrası dünyadaki gelişmeler ve modern dünyanın sorunlarını içerir. *Doğu Asya Tarihi* ders konuları ise Doğu Asya'nın tarihinin ve devletlerinin oluşumu, Doğu Asya dünyasının kurulması, Doğu Asya toplumunda süreklilik ve değişim, modern devletlerin kurulması ve günümüzdeki Doğu Asya'nın durumunu içerir. Lise 3. Sınıf öğrencileri, girmek istediği üniversite sınavına göre tarih dersini seçmeli olarak görmektedir. Lisede tarih dersi haftada üç saat ders olarak işlenmektedir (Web 2).

Yöntem

Bu çalışmada tarama yöntemi ile Kore'de liselerde güncel (2016) olarak okutulan tarih ders kitapları tespit edilmiştir. Üç kitaptan biri zorunlu (*Kore Tarihi*) diğer ikisi (*Dünya Tarihi* ve *Doğu Asya Tarihi*) seçmeli olarak okutulan derslerin kitaplarıdır. Güney Kore'de okutulan güncel tarih ders kitaplarına basılı olarak doğrudan ulaşılmıştır. Bu sebepten çalışma, Güney Kore'de güncelde okutulan ortaöğretim 1.-2.-3. sınıf Güney Kore tarih ders kitaplarıyla sınırlıdır. Kitapların tam künyeleri kaynakçada "incelenen ders kitapları" başlığında verilmiştir.

Araştırma için ilgili veriler, tespit edilen ders kitaplarından Türk/Osmanlı tarihiyle ilgili metin ve görselleri kapsayacak biçimde toplanmıştır. Daha sonra elde edilen verilerden ilgili metinler Türkçeye çevrilmiştir. Kitaplarda bulunan resimler ve haritalardan da Türk tarihiyle ilgili olanlar incelenmiştir. Sonra verilerin betimsel analizi yapılmıştır. Türkçeye çevrilen kısımlar çözümlenerek

bulgulara sunulmuştur. Çalışmada, ilgili ders kitaplarından bazı doğrudan alıntılar yapılarak yorumlara gidilmiştir. Yapılan doğrudan alıntılarda, ilgili kitap ismi ve alıntının yapıldığı sayfa numarası parantez içinde verilmiştir.

Bulgular

Güney Kore lise tarih ders kitapları incelendiğinde Türk ve Türkiye ile ilgili bilgilerin genel kanaatimiz olan Kore Savaşları çerçevesini çok aşan biçimde Hunlardan, Göktürklerle, Selçukludan Osmanlıya, Memluklere Türk tarihinin pek çok döneminden bilgilerin ve görsellerin yer aldığı görülmüştür. Bu çalışmada bulgular; Eski Türkler, Selçuklu ve Timurlular, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti şeklinde dört ana başlıkta (tema) ele alınmıştır.

Bulgu 1: Kore Tarih Ders Kitaplarında Eski Türkler

Türk tarihçiliğinde Eski Türkler, genelde İslam öncesi Türk tarihini anlatmak için kullanılan bir zamansal kategoridir. Burada ağırlıklı olarak Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar kastedilmektedir.

Dünya Tarihi kitabında Hun İmparatorluğu, 4. yüzyılda Orta Asya'dan göç eden Avrupa Hunları için kullanılmıştır. Hun İmparatorluğunun Orta Asya'dan göçebe olan Hunlar'ın uzun zamandır Altay Dağlarında yaşadığından bahis edilmiş olmasına rağmen "Hunları birleştiren Hun İmparatorluğu hükümdarı olan Atilla'nın yönlendirmesiyle batıya göç ettikleri" söylenmiştir. Burada Hunların "Germen kabilesi olan Vizigotları tehdit ettiği" belirtilmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 97). Bu tespit bazı yanlışlıkları içermektedir. Zira Hunlar Orta Asya kökenli bir devlet ve topluluk olmanın yanında Avrupa'ya göç ederek orada da Avrupa Hunlarını kurmuşlardır. Bu yeni devletin hükümdarı Atilla'dır. Oysa kitapta, Hunların en önemli hükümdarı Mete olmasına karşın Avrupa Hunlarının hükümdarı Atilla, tüm Hunların hükümdarı gibi sunulmuştur. Sehven yapılmış bir bilgi hatası olduğu izlenimi vermektedir.

Güney Kore'de lise 3 düzeyinde seçmeli olarak okutulan *Doğu Asya Tarihi* ders kitabında Göktürklerle de yer verildiği görülmüştür. "Göçebe Halklar" başlığı altında şu bilgiler vardır (Son 2015: 37):

- 316 yılında Beş Hu On Altı Krallık Dönemi Başlangıç
- 552 yılında Göktürkleri kuruluşu
- 582 yılında Göktürklerin Doğu ve Batı olarak ayrılması
- 744 yılında Uygur Devletinin kuruluş

Bunlardan ilki Beş Hu On Altı Krallık dönemi Çin bölgesiyle ilgilidir. Diğerlerinde ise Orta Asya Türk devletlerinin kuruluşu madde madde verilmiştir. Kitabın ilerleyen sayfalarında ise Göktürklerle ilgili olarak şu değerlendirmede bulunulmuştur:

Göktürkler Moğolistan'da ortaya çıktı. Bu durum Doğu Asya'da değişiklik yarattı. Göktürkler, 6. yüzyılda Cücenler'e bağlı olarak yaşamışlardı. Cücenler, Siyenpiler ile uzun zaman savaştıktan sonra güçsüz kalınca Göktürkler, Bumın Kağan'ın yönetiminde bağlı oldukları Cücenleri yenerek devleti kurmuştur. Göktürkler, asker kuvveti sayesinde Sui hanedanıyla barış ilişkisi sürdürmüştür. İç ticaretle sağladıkları mallarla Soğdlar'ın tüccarlarıyla birlikte İran'la ticaret yapmışlardır. Göktürkler, taht mücadelesi, iç savaşlar ve Çin'deki Tang Hanedanı'nın saldırısıyla yıkılmıştır.

6. yüzyılda Göktürkler: Kuzey Chou (Siyenpi kökenli) devleti, Göktürk Kağanına her sene 100.000 tane ipek gönderdi ve Göktürkler'den gelen elçileri çok güzel ağırladı. Kuzey Chi (Siyenpi kökenli) ise Göktürkler'e mal gönderdi. Kuzey Chou ve Kuzey Chi devleti Göktürkler'den korktu ve bu Göktürkler'in hoşuna gitti. Göktürk Kağanı "Güneyde benim iki oğlum her zaman bana saygılı olduğu için biz hiç yoksulluktan endişelenmeyiz" diye söylemiştir (Bunlar Bozkır İmparatorluğu ve Çindir) (*Doğu Asya Tarihi* 2015: 51).

Bu alıntıda Göktürklerin Orta Asya'da bir güç olarak nasıl hüküm sürdükleri belirtilmiştir. *Doğu Asya Tarihi* kitabının devamında Göktürklerle ilgili olarak Köl Tigin Yazıtlarından bir parçaya ve yazıtın resmine yer verilmiş olması ilginçtir. Tam olarak şöyle yer almıştır:

8. yüzyılda Göktürkler: "Çinliler altın, gümüş ve ipeği zorlanmadan bize verir. Çinliler tatlı sözler ile ve yumuşak ipek ile bizi kandırıp bize yakınlaşırlar. Göktürklerle yakınlaştıktan sonra Çinliler Göktürlere zarar vermiştir. Çinlilerin tatlı sözleri ve yumuşak ipeği ile kandırılan Göktürkler! Siz gerçekten öldünüz. Göktürk halkı! Tekrar aldatılırsanız mutlaka öleceksiniz" ("Köl Tigin Yazıtı", *Doğu Asya Tarihi* 2015: 51).

Burada Köl Tigin'in Yazıtındaki Çinlilerle ilgili sözlerini nakletmekle yazar, G. Koreli öğrencilere göstererek onlara Çinliler hakkındaki düşüncelerini aktarmak ister gibidir.

◉ 퓌 테긴 비(몽골 호쇼 차이담)

Resim 1. *Köl Tigin Yazıtı* (*Doğu Asya Tarihi* 2015: 51)

Göktürklerle ilgili bir küçük bilgi de *Dünya Tarihi* adlı ders kitabında dolaylı olarak verilmiştir. Sasani İmparatorluğu'nun anlatıldığı paragrafta Göktürkler ile de ticaret yaptıkları söylenmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 52). Yine benzer biçimde Tang Hanedanı'nın anlatıldığı kısa paragrafta Tang Hanedanı'nın kurucusu imparator Taizong'un, Göktürk Kağanlığı ve Uyгур egemenliği altına girdiği bilgisine yer verilmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 62). Sayfanın devamında İskit aksesuarı başlığında ise aşağıdaki görsel yer almıştır.

Resim 2. İskit Aksesuarları (*Dünya Tarihi* 2015: 62)

Bulgu 2: Selçuklu, Timurlu ve Babürlüler

Güney Kore tarih ders kitaplarında Türk tarihine ilişkin ikinci bölüm Selçuklu, Timurlu ve Babürlüler'dir. Selçuklu Türkleri olarak tanımlanan Selçukluların Orta Asya'dan göç ederek devletler kurdukları, 11. Yüzyılda Müslüman oldukları, Bağdat'ı fethederek Sultan unvanını aldıkları, Kudüs ve Anadolu'yu

olarak Bizans'ı güçsüz bıraktıkları, Müslüman toprakların genişlettikleri için Haçlı Seferlerine sebep oldukları, Haçlılar ve Moğollarla yapılan mücadeleler sonunda güçsüz kaldıklarını ve Moğolların etkisiyle çöktükleri yazılmıştır. Aşağıdaki haritada ise Selçuklu Türkleri tarafından ele geçirilen ülkeler verilmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 92, 103, 119).

Harita 1. Selçuklu Türkleri (*Dünya Tarihi* 2015: 103)

Yine aynı kitabın devamında Memluk (köle) askeri gücünün etkisiyle Hindistan ve Afrika'da kendi devletini kurdukları yazılmıştır. Burada kastedilen 13. Yüzyılda kurulan ve Türk tarihçiliğinde *Delhi Türk Sultanlığı* olarak adlandırılan farklı hanedanlardan oluşan devlet yapısı olmalıdır. Çünkü bu yapı Memluk askerî gücü tarafından kurulmuştur. Kitabın devamında aşağıdaki görselle de Memluk (köle) askerlerinin görünümü verilmiştir.

Resim 3. *Memluk Askerleri (Dünya Tarihi 2015: 119)*

Timur İmparatorluğuna ve devamındaki Babür Devletine öncakilere göre daha geniş yer ayrılmıştır. Aşağıdaki haritada Timur devleti (sağda) açık yeşil ile yayılmacı biçimde gösterilmiştir.

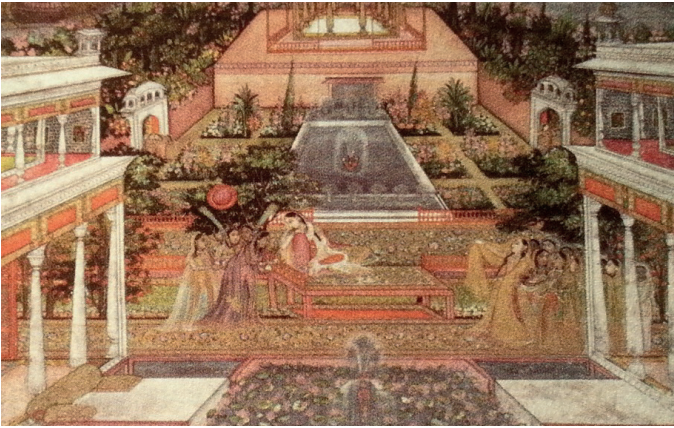
Harita 2. *Timur İmparatorluğu (Dünya Tarihi 2015: 142)*

Timur İmparatorluğu, Türk olarak tanımlanmayıp, etrafındaki ülkeleri askerî gücüyle istila ederek topraklarını genişlettiği söylenmiştir. Ancak, zaman içinde bilim ve sanat açısından gelişerek İslam kültüründe bir rol aldığı, Sermerkant'ta büyük yapılar inşa ettiği, özellikle mavi renkli çini dekoratif ve

Resim 4. *Ekber (Dünya Tarihi 2015: 145)*

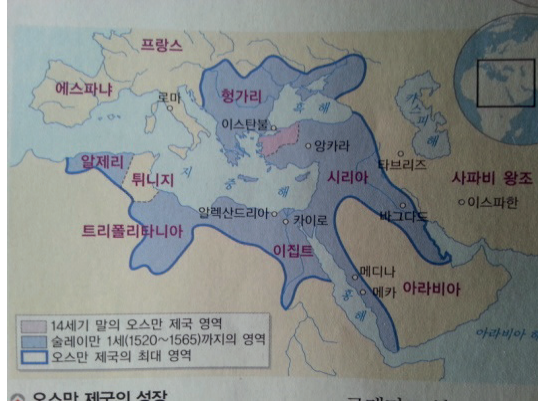
Resim hakkında ayrıca şu bilgi de paylaşılmıştır: “Dinî liderler ile tartışma yapan İmparator Ekber: soldaki siyah giyimli iki adam İsa Mesih’in misyoneridir. Ekber İmparatoru Hıristiyanlığa hoşgörülü tavır almıştır.” Babür İmparatorluğunun sanatından da bahsedilen kitapta resimlerin Pers etkisi taşıdığı, resimde içerik ve konuların bağımsız olarak geliştiği, imparatorluğun yetkisi ve kahramanların biyografileriyle, gündelik hayatın ince fırça ile detay bir şekilde yapıldığı yazılmıştır. Aşağıdaki resim de örnek olarak sunulmuştur (*Dünya Tarihi*, 146).

Resim 5. *Babür İmparatorluğu Sanatı (Dünya Tarihi 2015: 146)*

Bulgu 3: Osmanlılar

Güney Kore tarih ders kitaplarında Türklerle ilgili en geniş konu şüphesiz ki Osmanlılardır. Osmanlıların kuruluşundan, yükselme dönemi önemli gelişmelerine, sanatından mimarisine, Balkan İsyanlarından, Birinci Dünya Savaşındaki durumuna geniş ölçekte yer bulması, bir dünya devleti olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Özellikle *Dünya Tarihi* ders kitabında Osmanlı İmparatorluğu'nun küçük bir kabileden başlayıp yeniçerilerin askerî gücü ile Asya, Afrika ve Doğu Avrupa'ya kadar topraklarını genişlettiği vurgulanmış, geniş topraklarda yaşayan farklı ırkları nasıl başarıyla yönettiği aşağıdaki genişleyen Osmanlı haritasıyla birlikte sorulmuştur (148).

Harita 4. Osmanlılar (*Dünya Tarihi* 2015: 148)

Osmanlı İmparatorluğu yönetimi ve siyaseti

Aynı kitabın devamında Osmanlı Türklerinin, Selçuklu Türklerinden sonra Anadolu'da devlet kurduğu, zayıflamış olan Bizans İmparatorluğuna padişaha bağlı kapıkulu ocağı olan yeniçeri askeri ile hücum edip devleti genişlettiği yazılmıştır. Sonrasında kronolojik olarak 1453 tarihinde Osmanlı ordusunun Konstantinopolis'i fethettiği, adını İstanbul olarak değiştirdiği ve burayı başkenti yaptığı belirtilmiştir. Devamla Osmanlı İmparatorluğunun 16. yüzyılda Mısır Memluk Sultanlığını topraklarına kattığı, halife unvanını alıp Müslümanların politik ve dinî hükümdarı olduğunu, büyük toprakları yönetmek için tımar sistemini kullandığı bilgileri yer almıştır. Hatta detay olarak Osman Gazi'nin zapt ettiği bütün yerleri tımar olarak silah arkadaşlarına ve askerlerine verdiği, bu sistemde tarım arazisinin mülkiyetinin devlete ait olduğu da belir-

tilmiştir. Devamında Osmanlı İmparatorluğunun Kanuni Sultan Süleyman döneminde en parlak dönemini yaşadığı, Anadolu'yu merkez alarak Afrika ve Avrupa'ya kadar geniş fetihler yaptığı, güçlü olan deniz kuvvetlerini kullanarak Akdeniz ticaret faaliyetlerinin artmasına katkı sağladığından dem vurulmuştur. Buna göre Osmanlı İmparatorluğu'nun deniz ticaretinin yollarına hâkim olması, Avrupa'yı yeni deniz ticaret yolları arayışına sevk etmiş, zamanla değişen deniz ticaret yollarıyla gelişen Avrupalıların karşısında Osmanlı devletinin güç kaybettiği belirtilmiştir.

Sultan, halifelik ve yeniçeri kavramlarının ne zaman ortaya çıktığı, nasıl kullanıldığı, kimlerin etkili olduğu gibi birer paragraf açıklamasının verilmesi de dikkate değerdir. Halifelik İslam dünyasında en yüksek 'dinî lider' olarak tanımlanmış, sultana, halifeliğinin de etkisiyle 'hükümdar' dendiği bilgisine yer verilmiştir. Kitapta Yavuz Sultan Selim'in, halifeliğin Osmanlı padişahlarına geçmesini sağladığı, bunun son döneme kadar sürdüğü, daha sonra Mustafa Kemal Atatürk'ün saltanatı kaldırıldığı bilgisi yer almıştır. Aşağıdaki yeniçeri resmi de bilgileri pekiştirmesi için kitapta yer almıştır (*Dünya Tarihi* 2015: 148).

Resim 6. *Yeniçeriler* (*Dünya Tarihi* 2015: 148)

Güney Kore tarih ders kitaplarında Osmanlı'nın hoşgörüsü, yönetsel başarısı olan herkesi liyakate göre değerlendirme ölçüsü dâhilinde verilmiştir. Bu konuda Busbeq'in *Türkiye Mektupları* adlı eserinden aşağıdaki alıntı yapılmıştır:

Bir gün Konsolos Hamburg, Kanuni Sultan Süleyman'ın yanına gelerek Osmanlı Devleti'nin bunca farklı dinî nasıl bu kadar barış içinde yaşatabildiğini sormuştu. Kanuni Sultan Süleyman: “Hükümdar olarak her şeyi kontrol ediyorum, bu yüzden kimse ayrılmayı düşünmüyor. Bu kadar büyük bir devleti yöneten kişiler aslında kölelikten gelmektedir. Başka ülkeler kölelerden utanıyor, ama bizim düşüncemiz farklı. Biz insanların kaderlerini doğdukları yerlerden dolayı değil yetenekleriyle değiştireceğini düşünüyoruz. İnsanlarının yeteneğine nerede doğdukları değil her zaman kendi disiplin ve gayretleri karar veriyor” diye yanıt vermişti (*Dünya Tarihi* 2015: 148).

Bu durum Osmanlı denizcisi ve Kaptanıderyası Barbaros üzerinden de pekiştirilmiştir. Aşağıdaki resminin verildiği Barbaros için “Yunan asıllıydı ve Osmanlı Devleti'nin deniz kuvvetlerinde emsalsiz biriydi. Farklı bir ırktan geldiği halde Barbaros gibi Osmanlı Devleti'nde önemli rol almış olanlar çok vardı” denmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 149).

Resim 7. Barbaros (*Dünya Tarihi* 2015: 149)

Osmanlı Devletiyle ilgili diğer kısa yazılar ise Avrupa ve Dünya siyasetine nasıl yön verdiği ve etkilediği anlatılmıştır. Rönesans'ın, Osmanlı İmparatorluğu'nun saldırılarından dolayı İtalya'ya gelen Bizans bilim adamlarının, Antik

Yunan ve Roma dönemindeki sanat, bilim, felsefe ve mimarlıkla yeniden bağ kurmalarıyla tekrar kurulmalarıyla başladığı (*Dünya Tarihi* 2015: 151) yazılmıştır. Buna ek olarak Haçlı Seferlerinden dolayı Akdeniz ticaretinin gelişmesiyle Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğu Asya'nın ticareti merkez olduğu (*Dünya Tarihi*, 154), yeni deniz yolları keşfetmeden önce Doğu Asya ile Avrupa yolları İslam tüccarlarının rol aldıkları, 16. yüzyılda Babür İmparatorluğu, Safevi Devleti ve Osmanlı İmparatorluğu ticareti geliştirmesiyle İslam tüccarlarına aktif rol verildiği, Osmanlı İmparatorluğunun Akdeniz'e hâkim olması sayesinde Asya ile Avrupa'nın bölgedeki ticaretini elde ettiği belirtilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu başkenti olan İstanbul'un baharat, ipek, kahve satılan uluslararası ticaret merkezi olduğu, ayrıca Medine ve Mekke'ye giden hacılardan dolayı ticaretinin daha yoğunlaştığı bilgisi yer almıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun, yabancı tüccarlar ile devletin mali güvenliğini sağlamak, ticareti düzenlemek ve geliştirmek amacı ile ticaret kuralları koyduğu, pazarlarda devlet memurları çalıştırarak, ticareti kontrol ettiği bilgisi de aşağıdaki harita ile birlikte sunulmuştur (*Dünya Tarihi* 2015: 165).

Harita 5. *Baharat Yolu* (*Dünya Tarihi* 2015: 165)

Osmanlı kültürü ve sanatı

Osmanlı İmparatorluğu'nun, dışarıdan gelen çeşitli mallarla birlikte, kültür ve sanatının da geliştiği vurgulanmıştır. Bu yüzden hem ekonomi hem de kültür açısından zenginliğin yaşandığı, özellikle İstanbul'un ticaret ve kültürel açıdan bir merkez olduğu belirtilmiştir. Osmanlı hoşgörüsü ise şöyle açıklanmıştır:

Osmanlı İmparatorluğunun geniş topraklarında, farklı din, dil ve ırka mensup topluluklar reaya sınıfını oluşturduğundan iyi yönetim için devletin adalet ve hoşgörü politikası izlemesi gerekiyordu. Osmanlı Devleti'nde millet sisteminde Müslümanlar dışındaki devlete vergi veren herkes ticaretle uğraşabiliyordu. Osmanlı devletinin resmi yazışmalarında Türkçe kullanılmıştır ama farklı milletler kendi dillerini rahatlıkla yaşatmışlardır. Mesela Arapça, Farsça, Yunanca... (*Dünya Tarihi* 2015: 149)

Kitabın devamında Osmanlı İmparatorluğu kültürünün, İslam kültürü üzerinde Bizans, İran, Türk, Avrupa ve diğer Asya kültürlerinin bir birleşimi olduğu işlenmiştir. İslam ilmi devam ederek gelişmiş olan astronomi, coğrafya ve matematiğin, arabesk tarzında desenler ile İran resim sanatının (minyatür) bu zamanda yaygınlaştığı belirtilmiştir. Arabesk tarzı desenlerden oluşan çininin, Avrupa ve İslam ülkelerine ihraç edildiği, büyük camilerin inşa edildiği, en önemlisinin de Blue Mosque olarak adlandırılan Sultan Ahmet Cami'sinin olduğu yazılmıştır. Osmanlı mimarisinin özelliklerinin tanımlandığı başka bir yerde Sultan Ahmet Cami'sinin (Blue Mosque), Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli eserinden biri olduğu, minarelerinin kaleme benzediği aşağıda verilen fotoğrafıyla birlikte yer almıştır.

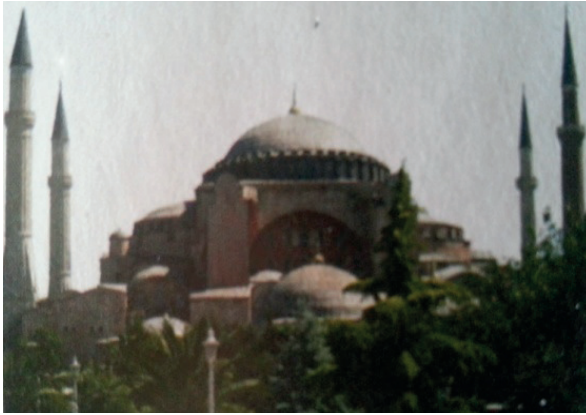
Resim 8. *Sultanahmet*
(*Dünya Tarihi* 2015: 149)

Çarşı kavramı aşağıdaki resimle birlikte şöyle tanımlanmıştır: “Avrupa ile Asya’ya bağlı olan İstanbul’un merkezinde çarşılar çok gelişmiştir. Baharatlar satılan bir çarşı vardır.”

Resim 9. *Osmanlı Çarşısı* (*Dünya Tarihi* 2015: 150)

Yine aynı kitabın devamında Bizans imparatoru Jüstinyen tarafından inşa edilen Ayasofya'nın, Osmanlı İmparatorluğu'nun İstanbul'u fethetmesiyle birlikte minareler eklenerek oluşan bugünkü görüntüsüne yer verilmiştir (164).

Resim 10. *Ayasofya (İstanbul)* (*Dünya Tarihi* 2015: 164)

19. yüzyılda Osmanlı Devletindeki gelişmeler

G. Kore tarih ders kitaplarının, Osmanlının 19. yüzyıldaki gelişmelerine, Yunan İsyanı, Kırım Savaşı, Tanzimat Fermanı, Kanuni Esasi, Jön Türkler, Osmanlı-Rus Savaşları, Vahabilik, Kavalalı Mehmet Ali Paşa ve Balkan İsyanları gibi pek çok ayrıntılı konuyu içermesi oldukça şaşırtıcıdır. Bu durum ancak, Osmanlı İmparatorluğunun bir dünya devleti olmasıyla açıklanabilir görünmektedir.

Güney Kore tarih ders kitaplarında ayrıntılı biçimde yer bulan bu konulardaki anlatımın oldukça tarafsız ve olgulara odaklı olduğu görülmüştür. Örneğin Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması konusu şu şekilde sunulmuştur:

Bizans İmparatorluğu yıkıldıktan sonra Yunanistan'ın halkı Osmanlı İmparatorluğu himayesi altındaydı. Osmanlı İmparatorluğu vatandaşı olan Yunanlılar, Osmanlı egemenliğine karşı isyana başlamıştı. Osmanlı devleti buna karşı çıktı. Avrupa ülkeleri Osmanlı İmparatorluğu'nun güç kaybetmesi ve dağılması amacı ile Yunanistan'ı desteklediler. Osmanlı İmparatorluğu İngiltere, Fransa ve Rusya'nın deniz kuvvetlerine karşı savaştı. Osmanlı İmparatorluğu savaşı kaybetti. Londra'da yapılan toplantıda Yunanistan bağımsızlığını ilan etti. Sonunda Osmanlı İmparatorluğu, Yunanistan'ın bağımsızlığını Edirne Antlaşması ve İstanbul Antlaşması ile kabul etti (*Dünya Tarihi* 2015: 193).

Kırım Savaşı (1853- 1856) konusunda da benzer bir yol izlenmiştir (*Dünya Tarihi* 2015: 201). Şu tarz tespitler de oldukça objektif sayılabilir:

Asya, Avrupa ve Afrika'ya kadar büyük topraklara sahip Osmanlı Devleti, 19. yüzyılda İngiltere ve Rusya'nın etkisiyle parçalanmaya başladı. Bu dönemde Osmanlı'ya Batılı anlamda düşünce biçimi ve yönetim şeklini getirmek için Avrupa'dan esinlenerek yapılan programlı yenilik ve kültür hareketi olan Tanzimat hareketleri ortaya çıktı. Tanzimat Fermanı'na göre, anayasa önünde herkes eşittir, mahkemeler herkese açıktır, vergiler herkesin gelirin göre düzenli bir şekilde alınacaktır. Kısaca mal ve mülk sistemi, askerlik sistemi, eğitim sistemi gibi faaliyetlere düzenleme getirilmiştir. 1876 yılında Mithat Paşa, Osmanlı Anayasası olan Kanuni Esasi'yi hazırlatmış ve sadrazamlık yapmıştır. Ancak Sultan Abdülhamid döneminde, mutlakiyet yöntemine geri dönmüştür. Eğitilmiş Türklerden oluşan Genç Türkler (Jön Türkler), Osmanlı Devleti'nde Meşrutiyetin gelmesini ve meclis yöntemini istemişlerdir. Jön Türkler, Meşrutiyetin kabulüyle kadınlara ayrımcılık yapılmaması, basında özgürlük olması, Modern kurumların oluşması için reformlar yapmayı amaç edinmiştir. Jön Türkler, aşırı Türk milliyetçisi olup diğer ırk ve milletler arasında çatışmalara

yol açmıştır. Arap bağımsızlık hareketlerine ve Arap milliyetçiliğine büyük ölçüde baskı uygulamıştır (*Dünya Tarihi* 2015: 238).

Yukarıdaki geniş alıntıda sadece son iki cümle için Jön Türklerle değil, onların dönüşerek devamı sayılabilecek İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle karıştırıldığı söylenebilir. Burada konu olan iki cümle için ilkinde bir kronoloji hatası olduğu düşünülmektedir. İttihat ve Terakki, “düvel-i muazzama”ya karşı Osmanlı'nın daha fazla toprak kaybını engellemek ve Avrupa karşısında geri kalan alanlarda ilerleme sağlamak için hükümet olmuştur. Ancak 1908'de 2. Meşrutiyet ilan edilir edilmez hem “düvel-i muazzama”dan olan komşu devletlerden Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek'i ilhak etmiş, hem de Bulgaristan prensliği bağımsızlığını ilan etmiştir. Türk olmayan halkların giderek bağımsızlıklarını ilan etmeye yönelik teşebbüsleri sonucu İttihat ve Terakki, devletin kurtuluşunu Türk milliyetçiliğinde görmeye başlamıştır. Bu durumda kitapta iddia edildiği gibi Jön Türkler veya İttihat-Terakki Cemiyeti “aşırı Türk milliyetçisi” oldukları için “diğer ırk ve milletler arasında” çatışma çıkmış değildir. Tam tersine bir durum söz konusudur. İttihat ve Terakki, örneğin Yunan ve Bulgar kiliseleri arasındaki anlaşmazlıkların çözümüne katkıda bulunmuştur. Bu durumda doğru yorum, 1826'daki Yunan bağımsızlığından beri imparatorlukta “diğer ırk ve milletler”in isyan ve ayrılmaları sonucu, Jön Türkler arasında Osmanlı Devletini koruyucu fikir olarak Türk milliyetçiliğinin geliştiğidir. İkinci cümledeki sorun ise Arap bağımsızlığı ile ilgili kullanılan dilin aynı kitapta Yunan bağımsızlığı anlatılırken kullanılan objektif dilden oldukça farklı oluşudur.

II. Meşrutiyeti anlatan, “disiplin, adalet, düzen, yaşasın anayasa” sloganlarını barındıran meşhur fotoğraf da kitapta yer almıştır.

Resim 11. II. Meşrutiyetin İlanı (*Dünya Tarihi* 2015: 236)

unsurların yoğun yaşamadığı yerler olmalıdır. I. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa'nın durumunu gösteren haritayla konu sürdürülmüştür.

Harita 7. I. Dünya Savaşı Sonrası Avrupa (*Kore Tarihi* 2015: 233)

Kore Tarihi ders kitabında ise Rus Devriminin başarısı ve Wilson'un self-determinasyon önerisi ile tüm dünyanın emperyalizme karşı çıktığı, sömürülen ülkelerde bağımsızlık hareketi yayıldığı, bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu'nda da bağımsızlık hareketlerinin başladığı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu yazılmıştır (*Kore Tarihi* 2015: 234). Bu doğru bir ifade değildir. Zira Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devletinden ayrılarak bağımsızlığını kazanmış değil, aksine emperyalist devletlerin işgallerine son verilerek, onun devamı şeklinde kurulmuştur. Diğer ülkelerin Osmanlı'dan ayrılma hareketleri ise Rus Devrimi ve Wilson prensiplerinden en az yüz yıl önce başlamış, emperyalizme karşı çıkışla değil, emperyalizmin bir oyunu olarak gerçekleşmiştir. Ders kitabının ifadesindeki diğer bir yanlışlık da Wilson prensiplerinin ve hatta Rus Devriminin sömürülen ülkelerin bağımsızlık hareketlerine yol açtığı ön kabulüdür. Oysa her iki olay da böyle bir sonuca yol açmamıştır. Çünkü her iki olay da 1. Dünya Savaşı sırasında gerçekleşmiş olup, dünya sömürgelerindeki bağımsızlık hareketleri genel olarak çok daha sonraları başlamıştır. Diğer yandan *Dünya Tarihi* kitabında ise "I. Dünya Savaşından sonra Osmanlı İmparatorluğu sona erdi ve Türkiye Cumhuriyeti kuruldu" denilerek durum

olgusal biçimde tanımlanmıştır (259). Şüphesiz bu daha doğru bir ifadedir. Kitabın devamında durum şöyle özetlenmiştir:

I. Dünya Savaşında yenik sayılan Osmanlı İmparatorluğu, Türk halkının yaşadığı toprakların önemli çoğunluğunu kaybetti. Mustafa Kemal Atatürk, İtilaf Devletleri ile yapılan ve adil olmayan antlaşmaların birçoğunu kabul etmeyecek, bu yükten Türk halkını kurtarmak adına, Osmanlı İmparatorluğu'nu ve saltanatı kaldırmış, yerine Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (261).

Bulgu 4: Türkiye Cumhuriyeti

Kore Tarihi ders kitabında “Türkiye Kurtuluş Hareketi” başlığı altında I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı İmparatorluğu'nu İtilaf Devletlerinin bölmeye çalıştığı, Türk milliyetçilerinin siyasi ve askerî mücadeleyle direndikleri, Türk bağımsızlık hareketinin 1920 yılında Büyük Millet Meclisi'nin açılma kararı ile güçlendiği, Büyük Millet Meclisinde Mustafa Kemal'in yönlendirmesiyle halktan destek alınmasıyla başarılı olduğu yazılmıştır. 1923 yılında TBMM (Türkiye Büyük Millet Meclisi) temsilcileriyle, İtilaf Devletleri ile Lozan Barış Antlaşması'nı imzalayarak Türkiye'nin bütünlüğünü kurtardıkları ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulduğu bilgisi, aşağıdaki Mustafa Kemal Atatürk fotoğrafıyla birlikte verilmiştir (235).

Resim 12. Atatürk (*Kore Tarihi* 2015: 235)

Soğuk Savaş dönemi

Güney Kore Dünya Tarihi ders kitaplarında Soğuk Savaş, Amerika ve Sovyetler arasındaki gerilim ve bunun diğer ülkelere yansımaları olarak işlenmiştir. Kitapta 1947 yılında Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Truman'ın, Sovyet tehdidine karşı komünizm ile silahlı mücadele veren ve komünist ülkelerin baskısı altında bulunan Yunanistan ve Türkiye'ye yardım etmek amacıyla destek olacağını Kongre'de açıkladığı (Truman Doktrini) bilgisi yer almıştır (267). Devamında 1962 yılında ise, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye nükleer füze yerleştirmesinin ardından Sovyet Birliği de Küba'ya nükleer füze yerleştirdiği (Küba füze krizi) belirtilmiştir (268). *Kore Tarihi* kitabında ise Truman hakkında kısa bilgi verilmiş, Kore Savaşı'na asker gönderen 15 ülkeyle birlikte Türkiye de sayılmıştır.

Dünya Tarihi ve *Kore Tarihi* ders kitaplarında iki nokta dikkat çekmiştir. Bunlardan biri "II. Dünya Savaşından sonra Türkiye'de Komünizme ilginin yoğunlaştığı" iddiasıdır (*Dünya Tarihi*, 267). Bu tartışmalı bir tespittir. Öyle ki Truman doktrininin Türkiye ilgisini pekiştirmek için seçilmiş bir ifade tarzı gibi durmaktadır. Diğerisi ise Avrupada Yunanistan'da komünist gerillalarla zayıf merkezî hükümet arasında iç savaş çıkınca Sovyetler Birliği'nin Karadeniz'den Akdeniz'e geçit olan Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'nı (Dardaneller) kapatmak istediği (*Kore Tarihi*, 301) bilgisidir. Bu da teyit edilememiştir.

Sonuç

Demokratik dünya devletlerinin II. Dünya Savaşından sonra barışçıl bir eğitim ve tarih eğitimi için çaba sarf ettikleri bilinmektedir. Bu çerçevede incelediğimiz Güney Kore lise tarih ders kitaplarındaki Türk ve Osmanlı imajı hakkında bazı bulgulara ulaşılmıştır. Bunların başında, Güney Kore gibi coğrafi açıdan çok uzak sayılabilecek bir ülkede lise tarih ders kitaplarında Türkler ve Osmanlılar konusunda bunca detaylı bilginin yer alması şaşırtıcı bulunmuştur. Türkiye'de Kore Savaşına asker gönderilmesiyle ilgili kamuoyunun ismen bildiği Güney Kore'de, Hunlar'dan başlamak üzere, Göktürk, Uygur, Selçuklu, Memluk, Safevi, Timurlu, Babürlü, Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti konularında oldukça geniş malumatın varlığı söz konusudur. Bunlardan Osmanlı İmparatorluğuna çok geniş bir yer ayrılmış olması Güney Kore tarih ders kitaplarındaki içerik kapsamının ne kadar evrensel olduğu konusunda bir ipucu vermektedir.

Güney Kore tarih ders kitaplarında yer bulan Türk ve Osmanlılara ilişkin bilgi ve görsellerin, bazı bilgi hataları olsa da oldukça olumlu resmedildiği, hatta Türkiye'deki tarih ders kitaplarına benzerlikte tanındık bilgilerin yer aldığı görülmüştür. Tarih ders kitaplarında Türklerle ilgili bilgilerin genel olarak “olgusal”, yapılan değerlendirme ve tespitlerin de Türkiye lehine olduğunu söylemek mümkündür. Bu durumun, Güney Kore-Türkiye arasındaki olumlu diplomasi yanında, Güney Kore'nin demokratik yapısıyla yakından ilişkili olduğu düşünülmektedir.

Kaynaklar

- Akman, Şefik Taylan (2011). “Türk Tarih Tezi Bağlamında Erken Cumhuriyet Dönemi Resmî Tarih Yazımının İdeolojik ve Politik Karakteri”. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi* 1 (1): 80-109.
- Alper, Ali Fahrettin (2002). “İlk Mekteplerde Tarih Tedrisatı”. Çev. B. Ata ve Ş. Şahan. *Türk Yurdu Dergisi* 175: 91-99.
- Aslan, Erdal (2011). “Osmanlı'nın ‘Mekatib-i İptidaiye’sinden Türkiye Cumhuriyeti’nin ‘İlk Mektepler’ine Geçişte Tarih Programlarında Değişim”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi* 12 (48): 749-777.
- Aslan, Erdal (2012). “İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Ortaöğretim Tarih Programlarında Değişim I: Ortamektep”. *Turkish Studies* 7 (2): 99-128.
- Copeaux, Etienne (2000). *Tarih Ders Kitaplarında (1931-1993) Türk Tarih Tezinden Türk İslam Sentezine*. 2. Baskı. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.
- Çapa, Mesut (2012). “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Türkiye Cumhuriyeti’ne Geçiş Sürecinde Türkiye’de Tarih Öğretiminin Tarihçesi”. *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 2 (3): 1-28.
- Ersanlı Behar, Büşra. (1996) İktidar ve Tarih. İstanbul: Afa Yay.
- Demircioğlu, İsmail Hakkı (2008). “Türkiye’de Tarih Eğitiminin Tarihi”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* (6): 431-450.
- Kabapınar, Yücel (1992). “Başlangıcından Günümüze Türk Tarih Tezi ve Lise Tarih Kitaplarına Etkisi”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 1 (2): 143-178.
- Kaya, Hayrettin (2002). “Osmanlı’dan Cumhuriyete Tarih Dersi Müfredatı”. *Toplumsal Tarih Dergisi* 100: 44-47.
- Kaya, Ramazan vd. (2004). “Genç Cumhuriyet ve Oluşturulmaya Çalışılan Tarih Bilinci”. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* (9): 3271-3281.

- Kaynaradağ, Arslan (1984). “Bir Kitap ve Bir Yazar Açısından İlkokullarımızdaki Tarih Öğretiminin Dününe Bir Bakış”. *Tarih ve Toplum Dergisi* (2): 60-62.
- Koçak, Kemal (1992). “Cumhuriyetten Günümüze Tarih Öğretimi”. *Türk Yurdu Dergisi* 12 (61): 46-50.
- Konuk, İsmet (1963). “Tarih, Coğrafya, Yurttaşlık Bilgisi Öğretimi”. *İlköğretim Dergisi* 28 (509): 8-9.
- Köken, Nevzat (2002). “Osmanlılarda Tanzimat Dönemi Tarihçilik ve Tarih Öğretimi”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (2): 65-77.
- Öztaş, Sezai (2009). “Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi”. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2 (2): 94-107.
- Öztürk, Cemil ve Ali Yılmaz (2001). “Türkiye’de Harf İnkılabından Önce Kullanılan İlkokul Tarih Programları ve Ders Kitapları”. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri* 1 (2): 409-427.
- Pingel, Falk (1998). “Tarih Ders Kitapları Üstüne Uluslararası Araştırmalar”. *Toplumsal Tarih Dergisi* 10 (56): 40-47.
- Pingel, Falk (2003). *Ders Kitaplarını Araştırma ve Düzeltme Rehberi*. Çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yay.
- Safran, Mustafa ve Bahri Ata (1996). “Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye’de Tarih Ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri”. *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* (1): 11-26.
- Safran, Mustafa (1999). “Osmanlı Tarih Öğretimi ve Osmanlı İmajı”. *Türk Yurdu Dergisi* (19-20): 148-149.
- Sarioğlu, M. (2010). “Egemen İdeolojik Düşüncenin İlkokul Tarih Öğretimine Yansımaları: Tanzimat’tan Cumhuriyet’in İlk Yıllarına 1839-1936”. *Eğitim Bilim Toplum Dergisi* (24): 82-94.
- Seydol, İ. M. (1959). “Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e Kadar Tarih Kitapları”. *Terbiye* (2): 11-12.
- Şıvgın, Hale (2009). “Ulusal Tarih Eğitiminin Kimlik Gelişimdeki Önemi”. *Gazi Üniversitesi Gazi Akademik Bakış Dergisi* 2 (4): 35-52.
- Şimşek, Ahmet (2002). “İnkılâp Tarihi Derslerinin Gerekeçeli Tarihçesi”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (1): 1-10.
- Şimşek, Ahmet (2007). “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Ulusallığı ve Avrupa Merkezçilik”. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 11 (1): 9-38.
- Şimşek, Ahmet (2012). “Türk Tarih Tezi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Türkiye Günlüğü* 111: 85-99.
- Şimşek, Ahmet (2013). “Geçen Yüzyılda Türkiye’de Tarih Dersleri”. *Avrasya’da Türk Dili ve Tarihi Eğitimi Uluslararası Sempozyumu*. 15-18 Haziran 2013. İstanbul. 224-234.

- Şimşek, Ahmet ve Funda Alaslan (2013). “Milliyetçi Tarihten Millî Tarihe, Çatışmacı Eğitimden Barışçı Eğitime Doğru Türkiye’de Tarih Ders Kitapları”. *Akademik Bakış Dergisi* 40: 1-19.
- Şimşek, Ahmet (2016). “Başka Ülkelerin Tarih Ders Kitaplarında Türk/Osmanlı İmajını Konu Eden Tez Araştırmaları Hakkında Bir İnceleme”. *IV. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu* (ISHE-2016). Muğla: Muğla Üniversitesi. 240-249.
- Şimşek, Ufuk vd. (2004). “Türkiye Cumhuriyeti’nin Yurttaşlık Anlayışı ve Tarihin Kullanımı”. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi* (9): 377-386.
- Turan, Şerafettin (1985). “Okullarda Millî Tarih Programı”. *Öğretmen Dünyası* 6 (70): 8-9.
- Türker, Tekin Nil (2002). “Tanzimat’tan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Tarih Öğretimi ve Ders Kitaplarına Genel Bir Bakış”. *Toplumsal Tarih* 105: 50-53.
- Web 1. Türkiye Muharip Gaziler Derneği. “Kore Savaşı”. <http://muharipgaziler.org.tr/kore-savasi/> (Erişim Tarihi: 16.12.2016).
- Web 2. *Korean Institute for Curriculum and Evaluation*. “National Level Tests” <http://www.kice.re.kr/> (Erişim Tarihi: 04.11.2016).
- Yuvalı, Abdülkadir (1987). “Cumhuriyet Döneminde Tarih Öğretimi”. *Türk Kültürü* 25 (291): 389-397.

İncelenen Ders Kitapları

- Choi, S. vd. (2015). *Dünya Tarihi*. Seoul: Kyohaksa Yay.
- Gyun, H. vd. (2015). *Kore Tarihi*. Seoul: Kyohaksa Yay.
- Son, S. vd. (2015). *Doğu Asya Tarihi*. Seoul: Kyohaksa Yay.

Turkish and Ottoman Perceptions in South Korean History Textbooks*

Ahmet Şimşek**

Ee Young Cou***

Abstract

The processes of nationalization in the 20th century has shaped education systems. History lessons were also negatively affected by a further direction. History textbooks have been turned into a tool to create others. There have been many international initiatives to solve this problem. History textbooks have been examined for this. Within this framework, the literature has been written. In this study, the situation of the Turkish and Ottoman image was examined in South Korean history textbooks. The books that were determined by the survey method and the document analysis technique were examined. According to findings, there are many subjects related to Turkish history in South Korean history textbooks. From Huns to the present Republic of Turkey, many subjects are being studied. Among them, Ottoman history is the largest subject. In the books, neither the text nor the visual elements revealed any negativity except for a few information errors about the Turks. This shows that South Korea adopts a universal and contemporary educational perspective in history textbooks as a democratic state and follows an approach to against alienation.

Keywords

History lesson, history education, history textbook, Korean's textbooks, Turk's image, Ottoman's image.

* The second author was responsible for the examination and collection of data in Korean history textbooks that forms the subject of the article and datas were analyzed and evaluated and reported as an article by the first author.

Date of Arrival: 17 November 2016, Date of Acceptance: 01 August 2017

You can refer to this article as follows:

Şimşek, Ahmet ve Ee Young Cou (2019). "Turkish and Ottoman Perceptions in South Korean History Textbooks". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 143-170.

** Prof. Dr., Istanbul University – Cerrahpaşa, Hasan Ali Yücel Faculty of Education – İstanbul/Turkey
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3591-8180>
ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

*** Sakarya University, Institute of Educational Sciences, Graduate of Master Programme in History Education
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2341-3396>
sevgicho@gmail.com

Образ Турции и Османского государства в южнокорейских учебниках истории*

Ахмет Шимшек**

Ээ Юнг Коу***

Аннотация

Процессы национализации в 20-м веке наложили свой отпечаток на системы образования и негативно отразились на преподавании истории. Учебники истории превратились в орудия создания “чужаков”. Для решения этой проблемы на международной арене неоднократно были предприняты определенные усилия, что привело к появлению большого количества литературы на эту тему. Данное исследование анализирует представление о Турции и Османской империи в учебниках истории в Южной Корее. Учебники охватывают материал от гуннов до современной Турецкой республики, особое внимание уделено Османской империи. В текстах и иллюстрациях учебников не было обнаружено негативности или предвзятости, кроме нескольких неверных фактов, связанных с турками. Это показывает, что Южная Корея как демократическое государство использует современные методы преподавания, которые не ведут к разделению на “своих” и “других”.

Ключевые слова

уроки истории, преподавание истории, учебники истории, корейские учебники, образ турок, образ османов

* Исследование корейских учебников истории и сбор данных осуществлены вторым соавтором, описание и анализ данных, а также подготовка статьи сделаны первым соавтором.

Поступило в редакцию: 17 ноября 2016 г. – Принято в номер: 01 августа 2017 г.

Ссылка на статью:

Şimşek, Ahmet ve Ee Young Cou (2019). “Güney Kore Tarih Ders Kitaplarında Türk ve Osmanlı Algıları”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюрокского Мира* 89: 143-170.

** проф., д-р, Стамбульский университет – Джеррахпаша, Педагогический факультет имени Хасан Али Юджея – Стамбул / Турция

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3591-8180>

ahmetsimsek@istanbul.edu.tr

*** Выпускник магистратуры Института общественных наук Университета Сакарьи.

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-2341-3396>

sevgico@gmail.com

Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu*

Bahar Özsoy**

Öz

XX. yüzyılın sonlarında Sovyetlerin dağılması ile birlikte teker teker bağımsızlığını kazanan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinde, aradan geçen çeyrek asırda önemli siyasi, ekonomik, toplumsal değişimler yaşanmıştır. Özellikle Türk Cumhuriyetlerinde ekonomik ve toplumsal alanda meydana gelen çözümler, kadınların yaşamlarını derin bir biçimde etkilemiş, kadınların mevcut konumları doğu-batı, eski-yeni, istikrar-karışıklık bağlamında şekillenmiştir. Çalışmada, ulusal bağlamda Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan'da cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik çalışma ve uygulamalar, uluslararası bağlamda ise son yayımlanan İnsani Gelişme Raporu (Human Development Report) ve Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporundaki (Global Gender Gap Report) kadınlarla ilgili veriler değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Türk Cumhuriyetleri, Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi, İnsani Gelişme Raporu.

* Geliş Tarihi: 20 Ekim 2016 – Kabul Tarihi: 01 Mart 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özsoy, Bahar (2019). "Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 171-192.

** Doktora Öğrencisi, Bakü Devlet Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü - Bakü/Azerbaycan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6667-6789>
bhr_ozsoy_27@hotmail.com

Giriş

1917 yılında gerçekleşen Bolşevik Devrimi sonrasında Sovyetler Birliği'ne bağlanan Orta Asya Devletlerindeki nüfusun yaşamı oldukça değişime uğramıştır. Bu dönemde, Orta Asya kadınları Lenin tarafından Sovyet baskısı altındaki en çok ezilen kadınlar olarak görülmüştür (Kocaoğlundan aktaran Blackburn 2011: 171). Erken dönem Sovyetlerde, kadınlar üzerinde dinin baskısını azaltmak ve onları belirli cinsiyet rollerinden “kurtarmak” çabaları göze çarpmaktadır. Bu durum Orta Asya’da bunu kabul edenler ve buna direnenler gibi bir ayrımın doğmasına neden olmuştur (Blackburn 2011: 10). Devrim sonrasında çıkarılan kararnamelerle siyasi ve toplumsal yaşamda kadın ve erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kadınlara tam oy hakkı tanınmış, aile reislerinin otoritesine son verilmiş ve kadınlar eşit ödeme, eşit çalışma, ücretli doğum izni gibi haklar elde etmişlerdir (Rosenberg 1990: 100). 1924 yılında, evlenen kızlara ödenen kalyım uygulaması yasaklanmış, zorla evlendirmelere karşı cezai işlemler öngörülmüştür. Ancak, yasal anlamdaki tüm çabalara rağmen, Sovyet dönemi Orta Asya’da kadın erkek eşitliği pratikte sağlanamamıştır. Buna göre kadınlar, erkeklerin aldıkları ücretlerin yalnızca üçte birini alabilmiş, önemli görülen pozisyonlara erkekler getirilmiş, erkeklerin savaş ve zorunlu çalışma kamplarına gönderildiği zamanlarda ise kadınlar ağır çalışma şartlarına maruz kalmışlardır (Uludağ ve Serin 1990). Türk Cumhuriyetlerinde Sovyetlerin uyguladığı asimilasyon politikasına rağmen, bir takım gelenek ve görenekler, Türk Cumhuriyetlerinde kadınların toplumsal yaşamdaki konumlarını etkilemeye devam etmiştir. Örneğin, dul kadının ölen kocasının erkek kardeşi ile evlenme zorunluluğuna göçebe olan Kazak, Kırgız ve yarı göçebe olan Türkmenlerde varlığını sürdürmüştür (Rizvanova 2012: 5).

Sovyetlerin çöküşü ile birlikte ise, bağımsızlığını kazanan beş ülkede (Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Özbekistan), toplam 55 milyona yakın insan için koşullar önemli şekilde değişmiştir. Bağımsızlıkla birlikte ekonomik sorunların baş gösterdiği ülkelerde, Sovyetlerden kalan uygulamalar ve kurumlar hızla tasfiye edilirken, yoksulluk önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış; sonuçta kadınlar, işlerini; cinsiyet kotaları, eğitim hakları ve çocuk bakımı gibi siyasi, sosyal ve ekonomik haklarını kaybeden ilk grup olmuştur (Blackburn 2011: 1). Örneğin 1991-2007 arasında Kırgızistan’daki çalışma yaşındaki kadınlar arasında aktif ekonomik faaliyetler %81,6’dan %42,3’e

düşmüştür (İbraeva, Moldosheva, Niyazova 2011: 5). İşsizlik sonucunda kadınlar daha çok ev ekonomisi ile uğraşmaya başlamış, bu da kadınların kamusal alandan çekilerek özel alana kapatılması ile sonuçlanmıştır. Yine, Özbekistan'da %2,5 olan bilim kadını oranı 1980-1994 yılları arasında %1,2'ye düşmüştür (Şafakçı t.y.: 4). Günümüzde ise, genel olarak Orta Asya ve Kafkasya'da kadınların konumları Sovyet etkisi, geleneksel değerler ve ülkelerin sosyo-ekonomik koşullarına bağlı olarak şekillenmektedir.

Görüldüğü gibi, Sovyetlerin dağılması ile birlikte, Orta Asya ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetlerinde kadınlar siyasi, ekonomik ve toplumsal alanda görece daha zor koşullarla karşı karşıya kalmışlardır. Günümüzde hukuksal anlamda hiçbir kısıtlama olmamasına karşın, bu ülkelerde kadınlar ulusal parlamentolarda daha az oranda temsil edilmekte, istihdama daha az katılmakta, erkeklere oranla enformel sektörde daha fazla görülmekte, erkeklerden daha az ücret almakta, kamusal görünürlükleri erkeklere oranla daha kısıtlı olmaktadır. Bahsi geçen ülkelerin Türkiye ile güçlü tarihsel, kültürel bağları nedeniyle, gelenek ve görenekler kadınların toplumsal yaşamlarını benzer ölçülerde etkilemiş; sosyal yaşamda kadın ikincil statüden kurtulamamıştır.

Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Konumları

Türkiye

1923 yılında Türkiye Cumhuriyetinin kuruluşu ile birlikte yasalarda kadın ve erkelere yönelik düzenlemelerle kadın-erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmış; kadınlar eğitim-öğretim, seçme ve seçilme, çalışma hakkı gibi bir takım haklara sahip olmuşlardır. 1930 yılında Türkiye'de, belediye seçimlerinde oy kullanma hakkına sahip olan kadınlar, 1934 yılında hem seçme hem seçilme hakkını elde etmişlerdir.

Ülke nüfusunun yarıya yakını (%49,8) kadınlardan oluşan Türkiye'de kadın-erkek eşitliği anayasa ve yasalarla güvence altına alınmış, oluşturulan kurumlarla kadın sorunlarına çözüm getirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrasında toparlanma sürecinin ardından, kadın-erkek eşitliğini sağlamak amacıyla, uluslararası alandaki anlaşma ve sözleşmelere taraf olunmuştur. Bu bağlamda, 1985 yılında "Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi" (CEDAW) imzalanmış, 1990 yılında Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü bünyesinde, şiddete uğrayan kadınlara ve çocuklara destek sağlamak amacıyla ilk

kadın konukevleri açılmış, yine aynı yıl kadın sorunları konusunda ulusal mekanizma olarak görev yapacak olan Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü (KSSGM), 3670 sayılı kanunla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştur (Sipahi ve Özsoy 2016: 79-80). 2001 yılındaki yeni Medeni Kanun ile aile reisi kavramı kaldırılarak kanun önünde eşlerin statüleri eşitlenmiş; 2003 İş Kanunu ile ilk kez, iş yerindeki cinsel istismarın engellenmesine yönelik hükümler kanuna eklenmiştir (Dedeoğlu ve Elveren 2012: 34). 2004 yılında cinsiyet eşitliğini sağlama görevinin devlete ait olduğu anayasada belirtilmiştir (Dedeoğlu 2009: 48-49). 2006 yılındaki “Çocuk ve Kadınlara Yönelik Şiddet Hareketleriyle Töre ve Namus Cinayetlerinin Önlenmesi İçin Alınacak Tedbirler” konulu genelge ile kent planlaması, sokak aydınlatması, şiddetle mücadele için güvenliği artırılması gibi alanlarda yerel yönetimlere sorumluluk verilmiştir. 2010 yılındaki “Kadın İstihdamının Artırılması ve Fırsat Eşitliğinin Sağlanması” konulu Başbakanlık Genelgesi ise, kadınların sosyo-ekonomik konumlarının güçlendirilmesi, toplumsal yaşamda kadın erkek eşitliğinin gerçekleştirilmesi, kadın istihdamının artırılması ve eşit işe eşit ücret imkânının sağlanması amacıyla alınacak tedbirleri düzenlemektedir (Tekinbaş 2015: 21-22).

2011 yılında Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesince kabul edilen “Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesi imzalanarak kadına karşı şiddetin türleri tanımlanmış ve bu suçlara karşı yaptırımlar öngörülmüştür (TC. Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü 2012: 2). Yine, 2012 yılında çıkarılan 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesi Kanunu ile şiddete uğrayan veya şiddete uğrama tehlikesi bulunan kadınların ve çocukların korunması hedeflenmiştir (Sipahi ve Özsoy 2016: 104).

Azerbaycan

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan hızlı bir kalkınma sürecine girmiştir. 2016 yılı itibari ile 9.696.800 olan nüfusun %53,2’si şehirlerde %46,8’i köylerde yaşamaktadır. Ülke nüfusunun %50,3’ü kadınlardan oluşmaktadır (Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi 2015: 9).

Bağımsızlığın ardından, Azerbaycan kadın sorunlarına yönelik ulusal ve uluslararası alanda sözleşme ve anlaşmalara taraf olmaya başlamıştır. 1992 yılında Kadınların Siyasi Haklarına dair BM sözleşmesi, 1995 yılında BM Kadınlara

Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesine Dair Sözleşme (CEDAW) imzalanmış ve 2001 yılında İhtiyari Protokol kabul edilmiştir (Aliyeva Guriyeva 2011). 1998 yılında, şimdiki adı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Aile, Kadın ve Çocuk Sorunları Devlet Komitesi kurulurken, Bakanlar Kurulu da, tüm devlet kurumlarında cinsiyet eşitliğinin sağlanması amacı ile 2000-2005 ve 2007-2011 yıllarını kapsayan Ulusal Eylem Planlarını kabul etmiştir. 2010 yılında Aile İçerisinde Şiddetin Önlenmesi Hakkında kanun kabul edilerek şiddetle mücadelede özel alana yönelik düzenlemelere gidilmiştir (UN 2013: 44). Yine aynı yıl, “Ulusal Cinsiyet Politikasının Uygulanması” üzerine bir Kararname cumhurbaşkanınca imzalanmış ve bu sayede tüm devlet yapılarında kadın ve erkeğin eşit temsili öngörülmüştür. Aynı kararnamede mülteci kadınlar ve yerinden edilmiş kadınlar için de düzenlemeler getirilmiştir (www.mfa.gov.az/en/content/111 2013). Resmi verilere göre nüfusunun %12’si yerinden edilmiş ve mültecilerden oluşan Azerbaycan bu yönüyle diğer Türk Cumhuriyetlerinden ayrı ele alınmaktadır (UNFPA 2015: 21). Zira 1999 verilerine göre, yerinden edilmiş ve mültecilerin %55’inin kadın ve çocuklardan oluştuğu düşünüldüğünde, kadın sorunlarının iki perspektif üzerinden ele alınması gerekmektedir (Tohidi 1999: 66). Yapılan araştırmalara göre, mülteci kadınların %73’ünün fiziksel sağlıklarının bozulduğu tahmin edilmektedir. Yine, mülteci kadınların %93’ü, yerinden edilmiş kadınların ise tamamı, yaşamış oldukları psikolojik sorunların ana nedeni olarak çatışmaları göstermektedir (Mandl 2011: 10, UNDP 2007: 64). Bu kapsamda yaşamış oldukları sorunlar göz önüne alınarak yerinden edilmiş ve mülteci kadınlar için özel önlem ve hizmetlerin uygulanması gerektiği ifade edilmelidir.

Kırgızistan

Orta Asya ülkeleri içerisinde bağımsızlık sonrası siyasi ve ekonomik başta olmak üzere önemli sorunların ortaya çıktığı ülkelerden olan Kırgızistan, %34,5’lik kentleşme oranı göz önüne alındığında tarım toplumu özelliği göstermektedir (ILO 2015: 13). Yaşanan siyasi ve ekonomik krizler bir yandan ülkenin gelişmesi ve kalkınmasını zorlaştırırken, öteki yandan siyasi, ekonomik ve toplumsal yaşamda kadınların güçlenmesini engelleyerek kadın ve erkek arasındaki eşitsizliği artırmıştır.

Ülkede, 1996 yılında kadın sorunlarına etkin çözümler getirebilmek amacıyla kadın ve aile konularında ulusal bir Komisyon kurulmuştur. Ulusal Konsey’in amacı cinsiyet, aile ve kadın sorunları hakkında hükümet politikasının ko-

ordinasyonunu sağlamaktır (Toktayim ve Aitkulova 2007: 7). 1997 yılında, Birleşmiş Milletler Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi'ni (CEDAW) yürürlüğe koyan Kırgızistan, 2000 yılında da Binyıl Kalkınma Hedeflerini gerçekleştirmeyi taahhüt etmiştir. 2003 yılında Aile İçeriden Şiddetten Sosyo-Hukuki Koruma Kanunu kabul edilerek aile içeriden şiddetle mücadelede yasal bir adım atılmıştır (www.hrw.org/legacy/pub/2008/eca/Kyrgyzstan_domestic_-violence220908.pdf Erişim Tarihi: 05.10.2016). Siyasi alanda kadın görünürlüğünü artırmak amacıyla, 2011 yılından bu yana seçimlerde %30 kota uygulaması bulunmaktadır (*Seçim Kanunu*, 60, 61). 2012 yılında 2020 Yılına Kadar Cinsiyet Eşitliğinin Başarılması için “ekonomide kadın”, “kız çocukları ve kadınlar için eğitim”, “adalete erişim” ve “siyasal eşitlik” başlıklarını önceleyen Ulusal Strateji Belgesi kabul edilmiştir. Yine, Kırgızistan Cumhurbaşkanı'nın inisiyatifiyle geliştirilen Kırgız Cumhuriyeti 2013-2017 Sürdürülebilir Kalkınma Ulusal Stratejisi, aile politikası ve cinsiyet gelişimi başlıklarında ayrı bir bölüm içermektedir (www.National+and+International+Obligations+of+the+Kyrgyz+Republic+in+Achieving+Gender+Equality, 2015).

Bütün düzenlemelere rağmen Kırgızistan'da gelenek ve görenekler kadınları etkilemeye devam etmektedir. Özellikle 2000 yılından itibaren ülkede erken evliliklerin yaygın biçimde olduğu görülmektedir (OECD 2014: 2, ILO 2015: 14). Erken evliliklerle birlikte, 2006 yılından sonra 18-19 yaş aralığında kadınların doğum oranı da gözle görülür bir biçimde artmıştır. Buna göre, 2007 yılında söz konusu yaş aralığında her 1000 kadından 61,6'sı doğum yaparken bu oran 2011 yılında binde 91,9 olarak gerçekleşmiştir (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic 2012: 51). Geleneklerin sürdürüldüğü bir başka sorun ise, “gelin kaçırma” adı verilen evliliklerdir. Yapılan araştırmalarda ülkede, yılda 13-15 bin arası kadın kaçırma vakasının yaşandığı belirtilmektedir (Myrzabekova 2013). Yine, STK ve Kadın Destek Merkezi verilerine göre, günde en az 32 kız veya kadının kaçırıldığına dikkat çekilmektedir (U.S. Department of State 2015: 24).

Ülkede yaşanan ekonomik bunalım, kadınların karşı karşıya kaldığı bir başka sorundur. Bu sorun, yoksulluk-ücretsiz aile işçiliği veya ücret adaletsizliği-enformel sektör sarmalında daha da derinleşmektedir. Buna göre ülkede, 2010 yılı yoksul kadın oranı 32,7; 2011 yılında %36,1 ve 2012 yılında 37,2 olmuştur (National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic 2012: 110;

National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic 2013: 112). Kadın yoksulluğunun artmasındaki önemli faktör olan tarım sektörünün ekonomideki ağırlığı, kadınları “ücretsiz aile işçiliğine” yöneltmektedir (ILO 2013). Yine, ülkede çalışan kadınların %80,6’sı kayıt dışı istihdam edilmekte (ILO 2015) ve çalışan kadınlar erkeklerin elde ettiği gelirin yalnızca %63’ünü elde etmektedir (National Statistics Committee 2014, European Bank 2015’den).

Kazakistan

Dünyada en büyük yüz ölçümüne sahip 10 ülkeden biri olan Kazakistan’da kentsel nüfus oranı %50,7 iken, 2015 yılı kadın nüfus oranı %51,71’dir. Ülkede Sovyet sonrası dönemde, kadınların sosyo-ekonomik koşulları geçiş döneminin vermiş olduğu dalgalanma ile birlikte negatif bir seyir izlese de, sonrasında CEDAW (1998 yılında), Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi uluslararası belgelerin imzalanmış olması, cinsiyet eşitliğini sağlamaya yönelik adımlar olması açısından önemli gelişmelerdir. Uluslararası sözleşme ve anlaşmaların yanı sıra, Kazakistan ulusal sınırlar içerisinde de kadınlara yönelik olarak bir takım düzenlemeler yapmıştır. 1998 yılında cinsiyet eşitliği stratejisini gerçekleştirmede birincil görevli olan Kadın Sorunları, Aile ve Nüfus Politikası Ulusal Komisyonu (National Commission for Women’s Affairs, Family and Demographic Policy) kurulmuştur. 2005 yılında cumhurbaşkanı tarafından Cinsiyet Eşitliği Stratejisi onaylanmış, akabinde stratejinin uygulanması amacıyla 2006-2008, 2009-2011, 2012-2016 yıllarını kapsayan eylem planları kabul edilmiştir. 2009 yılında Eşit Haklar Yasası olarak bilinen, Kadın ve Erkeklerin Eşit Hak ve Fırsatlarının Devlet Garantisi Yasası kabul edilmiştir. Yine aynı yıl, Aile İçi Şiddetin Önlenmesi Hakkında Kanun kabul edilmiştir. Kanun, yerel programlar ve yerel otoritelerin geliştirilmesini sağlamış, şiddet mağdurlarına sosyal hizmet, hukuki ve psikolojik yardım desteği öngörmüştür (Asian Development Bank 2013: 6- 28). 2014 yılında bahsi geçen yasada yapılan değişikliklerle, sığınma evi olmayan her bölgeye sığınak yapılması kararlaştırılmıştır (U.S. Department of State 2015: 28). Yapılan düzenlemelere karşın ülkede şiddetin ve ataerkil düşünce kalıplarının yaygınlığı dikkat çekicidir. Buna göre yasalarda tecavüz şikâyete dayalı bir suçtur ve Kırgızistan’da görülen gelin kaçırma âdeti Kazakistan’ın özellikle güney kesimlerinde devam eden önemli bir sorundur (OECD 2014: 3-4).

Çalışma yaşamına bakıldığında, ülkedeki kadınların eğitim, sağlık gibi belirli mesleklerde yoğunlaşması nedeniyle sektörel bir ayrımcılığın oluştuğu göz-

lemlenmektedir (Kapsysheva 2014: 2). Bunun yanında, kadınların yıllık kazançlarının erkeklerin kazançlarının en fazla %71'i olması da, çalışma yaşamındaki eşitsizliğin bir göstergesidir (Asian Development Bank(b) 2013: 11). Karar alma ve uygulama mekanizmalarında kadın oranı ise, diğer Türk Cumhuriyetleriyle kıyaslandığında nispeten daha yüksektir. Buna göre, 2016 yılı itibari ile kadın parlamenter oranı %27,1 ile Türk Cumhuriyetlerindeki en yüksek orandır.

Türkmenistan

Doksanlı yılların başında doğalgaz üretiminde dünyada dördüncü sırada olan Türkmenistan (Geybullayev ve Kurubaş 2002: 26) bu zenginliğini ekonominin başka dallarına yansıtamadığından, ekonomisi doğalgaza ve tarıma bağımlı şekilde sürdürülmektedir.

Bağımsızlığın ardından yaşanan işsizlik ve yoksulluk, bir yandan sosyal ve ekonomik yaşamda kadınlar üzerinde negatif bir etkiye neden olurken, öbür taraftan geleneksel değerlerin sürdürülmesi zihniyet değişiminin yaşanmasını engellemiştir. Türkmen toplumunda, toplum ve ailede kadına yönelik ataerkil tutum ve kalıplaşmış yargıların kadının rol ve sorumlulukları üzerindeki etkisi devam ederken, bir yandan da uluslararası sözleşmelere taraf olunarak toplumsal alanda cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda, kadın erkek eşitliğini sağlamak amacıyla 1996 yılında CEDAW ve ILO Sözleşmesi imzalanmıştır. 1997 yılında UNDP desteği ile açılan Ulusal Büro ile toplumsal hayatın her kademesinde kadınların güçlendirilmesi amaçlanmıştır (Statistical Commission and Economic Commission for Europe 2000: 3). 2007 yılında Cinsiyet Eşitliği için Devlet Teminatı Yasası kabul edilmiş ancak, bu yasa çerçevesinde herhangi bir uygulama geliştirilememiştir (The Norwegian Helsinki Committee 2013: 9). Kadın erkek eşitliğini yasalarında vurgulayan Türkmenistan'da devlet, hak ihlallerine karşı garantör durumda olmasına karşın uygulamada kadın-erkek eşitliğinin sağlanmadığı görülmektedir (The Norwegian Helsinki Committee 2013: 9).

Türkmenistan'da kadına karşı şiddete dair resmi bir veri bulunmamasına rağmen, aile içi şiddetin yaygın olduğu bilinmektedir (Submission to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women 2012: 5). Şiddetle mücadelede en önemli işleve sahip mekanizmalardan olan sığınma evleri ise yeterli değildir. Buna göre ülkede, yalnızca bir STK tarafın-

dan işletilen tek bir Kadın Sığınma Merkezi bulunmaktadır (U.S. Department of State 2015: 18).

Özbekistan

Orta Asya'da Çin ve Avrupa kavşağında konumlanan Özbekistan, genç nüfus yapısı ile dikkat çekerken bağımsızlığın ardından siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Resmi verilerin kısıtlı olduğu ülkede yasal eşitliğe karşın, katı toplumsal kalıpların olması cinsiyet ayrımcılığının ve erkek egemen anlayışın sürdürülmesine neden olmaktadır (İbrahim 2013: 50).

1991 yılında kurulan Kadın Komisyonu hükümetin kadın politikalarından sorumlu olan temel kurumdur (İbrahim 2013: 52). 1992 yılında CEDAW'ı imzalayan Özbekistan, bu tarihten sonra uluslararası alanda Pekin Deklarasyonu ve Eylem Planı (1995), Eşit Değerde İş İçin Erkek ve Kadın İşçiler Arasında Ücret Eşitliği Sözleşmesi (1997), Kadınların Siyasi Haklarına Dair Sözleşme (1999) gibi birçok uluslararası sözleşmeye dâhil olmuştur (Egamberdieva 2016: 48). 1995 yılında kabul edilen "Devlet ve Kamu Binalarında Kadınların Rolünü Artırma Tedbirleri Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi" ile karar mekanizmalarında kadın görünürlüğü artırılmaya çalışılmıştır. 1998 yılında kabul edilen Aile Kanunu da, evlilik birliği içerisinde kadın ve erkeklerin kişisel ve mülki eşitliğini vurgulamakta; çocuk bakımı, eğitim vb. ailevi sorumluluklarda kadın ve erkeğe yükümlülükler getirmektedir (Yussupov 2016: 13). Ülkede işgücü piyasasında da ayrımcılığa maruz kalan kadınlar, eğitim, kültür gibi belirli meslek dallarında yoğunlaşmakta ve erkeklerin kazandığı ücretten %40 daha az gelir elde etmektedir.

Tüm bu olumsuzluklara rağmen Binyıl Kalkınma Hedefleri doğrultusunda Özbekistan eğitimde, istihdamda ve siyasi karar alma mekanizmalarında cinsiyet eşitsizliğini ortadan kaldırmayı hedeflemiştir. Bu kapsamda;

İlk ve orta öğretimde cinsiyet eşitsizliği ortadan kaldırılırken yükseköğretimde eşitsizlik sürmektedir. Buna göre 2013-2014 yılında yükseköğretimde erkek oranı %62,7 iken kadınlarda bu oran %37,3'tür.

2000 yılında %44 olan kadın istihdam oranı 2013 yılında %45,7 olmuştur.

Kota sistemi sayesinde kamuda çalışan kadın oranı önemli ölçüde artırılmıştır. Buna göre, yürütme gücündeki kadın oranı 2005 yılında %3,4'ten 2013 yılın-

da %16'ya yükselmiştir (*Millennium Development Goals Report in Uzbekistan*, 2015: 37-43)

Bütün gelişmelere karşın, uluslararası raporlarda Özbekistan siyasi, ekonomik, sosyal alanlarda diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin gerisinde kalmaya devam etmektedir.

İnsani Gelişim Raporu ve Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporlarında Türk Cumhuriyetleri

İnsani Gelişim Raporu

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılından bu yana her yıl hazırlanan rapor, belirli verilerle ülkeleri insani gelişmişlik düzeyine göre sıralamaktadır. Rapor içerisinde yer alan insani gelişim endeksi sağlık, eğitim ve gelir gibi üç temel veriyi baz alarak hesaplanmaktadır (SDE 2015: 5). Her rapor, bir tema üzerine odaklanarak yayımlanmaktadır. Buna göre, çalışmada ele alınacak olan 2015 yılı İnsani Gelişim Raporu, “çalışma” kavramına odaklanmaktadır.

Tablo 1. *Human Development Report 2015*

Kategoriler	Ülkeler					
	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan	Türkmenistan	Özbekistan
İnsani Gelişim Kategorisi (188 ülke)	72	78	56	120	109	114
Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi	71	59	52	67	–	–
Doğumdan Beklenen Yaşam Süresi, Erkek-Kadın	72,0 78,5	67,7 74	64,6 74,1	66,6 74,6	64,1 69,9	65,0 71,8
Ergen Doğum Oranı (15-19 yaş arası 1000 kadın)	30,9	40	29,9	29,3	18	38,8

Anne Ölüm Oranı (100 bin canlı doğumda)	20	26	26	75	61	36
Yetişkinlerde En az Ortaöğrenim Görme Oranı Erkek-Kadın	%60 %39,0	%97,4 %93,7	%98,8 %95,3	%96,8 %94,5	–	–
Yıllık Kişi Başı GSMH	27,645\$	22,814\$	26,746\$	3,992\$	17,552	7,342
Erkek- Kadın (2014 Yılı)	10,024\$	10,120\$	15,408\$	2,122\$	8,752	3,811
İşgücüne Katılım Oranı (15+), Erkek-Kadın	%70,8 %29,4	%69,6 %62,9	%77,9 %67,7	%79,5 %56,0	76,9 46,9	75,6 48,1
Parlamentodaki Kadın Oranı	%14,9	%15,6	%20,1	%23,3	25,8	16,4

2015 yılındaki İnsani Gelişim Raporu'nun ele alındığı Tablo 1 incelendiğinde; insani gelişim kategorisinde Kazakistan'ın diğer beş ülkeden daha başarılı olduğu gözlemlenmektedir.¹ Buna göre, Kazakistan'da cinsiyet eşitsizliği nispeten daha az oranda görülürken, yetişkin kadınlarda ortaöğretim düzeyi, kişi başına GSMH oranı ve işgücüne katılım oranı da, diğer beş ülkeden daha yüksek oranda bir gelişim göstermiştir. Kazakistan'ın aksine, cinsiyet eşitsizliğinin en fazla görüldüğü ülke ise Türkiye olmuştur.² (Yetişkin kadınlar içerisinde ortaöğrenim gören kadın oranının en düşük olduğu ülke de Türkiye'dir.) Raporla Türkiye, parlamentodaki kadın oranı ve işgücüne katılım oranında da diğer beş ülkenin gerisinde yer almaktadır. Bununla birlikte, Binyıl Kalkınma Hedeflerinden biri olan anne ölümlerinin azaltılması konusunda Türkiye'de önemli bir gelişme kaydedilmiştir. Diğer beş ülke ile kıyaslandığında, anne ölümlerinin en az gerçekleştiği ülke Türkiye'dir. Bu kategoride Kırgızistan ise diğer ülkelerden daha kötü durumdadır. Buna göre ülkede 100 bin canlı doğumda 75 kadın hayatını kaybetmektedir. Böylece Kırgızistan kişi başına yıllık GSMH oranının en düşük ve anne ölüm oranının en fazla olduğu ülke olmuştur. Türkmenistan, parlamentodaki kadın temsilinde diğer beş ülkeden en iyi durumda olanıdır. Buna göre ülkede parlamentodaki kadın oranı

%25,8'dir. Türkiye diğer beş ülke ile kıyaslandığında, anne ölümlerinin en az yaşandığı ve kadınların yaşam sürelerinin en fazla olduğu ülke olmuştur. Azerbaycan, ergen doğum oranının en fazla olduğu ülke olmuştur. Genel olarak değerlendirildiğinde ise Kazakistan Türk Cumhuriyetleri içerisinde kadınlar için eşitlik, eğitim, istihdam ve GSMH göstergelerinde en iyi koşulların olduğu ülke olmuştur.

Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi

Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi 2006 yılından bu yana Dünya Ekonomik Forumu tarafından yayımlanan ve ülkelerin toplumsal cinsiyet eksenindeki eşitsizliklerini ve ülkelerin bu konudaki gelişimlerini takip eden endekstir. Forum, ülkeleri, *ekonomiye katılım ve fırsat eşitliği, eğitime erişim, sağlık ve yaşam süresi* ile *politik arenadaki gücüne* göre dört faktörü değerlendirerek raporunu oluşturmaktadır.

Tablo 2. *The Global Gender Gap Report 2015*

KATEGORİLER	Ülkeler			
	Türkiye	Azerbaycan	Kazakistan	Kırgızistan
145 ülke içerisindeki Sıralama				
Cinsiyet Eşitsizliği	130	96	47	76
Eğitime Ulaşım	105	90	28	81
Okuma Yazma Oranı	105	55	48	60
Sağlık ve Hayatta Kalma	1	139	1	79
Ekonomik Katılım ve Fırsat Eşitliği	131	54	36	80
Tahmini Gelir Sıralaması	130	124	89	105
İşgücüne Katılım Oranı	131	20	24	94
Siyasi Güçlenme	105	129	78	76
Kadın Parlamenter Oranı	86	99	49	64
Kanun Yapıcılar, Üst Düzey Yetkili Ve Yöneticiler	109	56	26	77

Tablo 2 incelendiğinde diğer üç ülke ile kıyaslandığında, cinsiyet eşitsizliğinin en fazla olduğu ülke Türkiye olmuştur. Buna göre, Türkiye eğitime ulaşım, okuma yazma oranı, ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, tahmini gelir sıralaması, işgücüne katılım oranı, siyasi katılım, kanun yapıcılar- üst düzey yetkili ve yöneticiler kategorilerinde diğer üç ülkenin gerisinde kalmıştır.³

Azerbaycan raporda, sağlık koşullarının en kötü olduğu ülke olurken, siyasi güçlenmenin de en zayıf olduğu ülke olmuştur. Siyasi güçlenmede en güçlü olan ülke ise Kırgızistan'dır. Kuşkusuz bu durumun temel nedeni 2011 yılından bu yana seçimlerde %30 kota uygulamasının getirilmesidir. Kazakistan ise, Türkiye ile birlikte sağlık ve hayatta kalma koşullarının en iyi olduğu ülke olurken, ülkede kanun yapıcı- üst düzey yetkili ve yönetici kadın oranı, kadın parlamenter oranı, okuma yazma oranı diğer ülkelerden daha yüksektir. Yine Kazakistan, tahmini gelir sıralaması, ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, eğitime ulaşım gibi verilerde de diğer ülkelerden daha yüksek gelişmişlik seviyesine sahiptir. Buna göre 2015 yılı Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporunda Kazakistan, diğer üç ülke ile kıyaslandığında cinsiyet eşitsizliğinin en az görüldüğü ülke olmuştur.

Tablo 1 ve Tablo 2 birlikte değerlendirildiğinde, Kazakistan'ın insani gelişim ve cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması konularında diğer Türk Cumhuriyetlerinden daha başarılı bir konumda olduğu görülmektedir. Cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılarak kadınların siyasi, ekonomik, toplumsal göstergelerde görünürlüklerinin artmasında kadınların eğitim imkânlarına ulaşması büyük önem taşımaktadır. Buna göre, Kazakistan'ın kadın okuryazar oranı ve eğitime ulaşım oranı gibi kalemlerde diğer ülkelerden daha yüksek bir performans göstermiş olması, söz konusu ülkede kadınların istihdam, ekonomik katılım ve fırsat eşitliği, kadınların gelir seviyeleri gibi göstergelerde de diğer ülkelerden daha başarılı olmasını sağlamıştır. Bunun yanında kadın okuryazarlığının her iki raporda da en düşük olduğu ülke olan Türkiye'de, kadınların karar alma mekanizmalarında, istihdama katılımında ve cinsiyet eşitsizliğindeki düşük oranları dikkat çekmektedir. Buna göre, Türkiye'nin Batı ile olan yakın ilişkisi, Avrupa Birliğine adaylığı ve uluslararası alandaki nispeten güçlü konumunun avantajlarını kadınların eğitim, istihdam, siyaset gibi önemli verilerdeki oranlarına yansıtamadığı görülmektedir. Bahsi geçen diğer ülkelerin bağımsızlıklarını yeni kazanmış oldukları, bir takım gelenek ve göreneklerin kadın yaşamını Türkiye'den daha fazla etkilediği düşünüldüğünde, cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasını sağlayan göstergelerde daha başarılı oldukları anlaşılmaktadır.

Sonuç

1980’li yıllarla birlikte kadın sorunlarına olan ilginin artması ve uluslararası alandaki gelişmelerin ülkeler nezdinde de karşılık bulmasıyla, kadınların toplumsal konumlarının iyileştirilmesi çabaları artmış ve cinsiyet eşitliğinin sağlanması özellikle gelişmekte olan ülkelerin öncelikli konularından biri haline gelmiştir. Kadını kamusal alandan soyutlayan ve kadın sorunlarını görmezden gelen yaklaşımların ülkelerin gelişmesi ve kalkınması yönündeki engellerin başında geldiğinin anlaşılması ile birlikte ülkeler ekonomik, siyasi ve toplumsal yaşamda kadınların görünürlüklerini artırmayı gerek hukuksal, gerekse toplumsal alanda yapılan uygulamalarla gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Kadını ikincilleştiren bir takım geleneklerin sürdürüldüğü ve ataerkil toplum yapısının hâkim olduğu ülkelerde kadın sorunlarına olan özel ilginin nedeni de bu olmuştur.

Gelişmekte olan ülkeler kategorisinde olan Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan’da, kadın-erkek arasında cinsiyet eşitliğinin sağlanması ve eğitim, sağlık, istihdam, yönetim gibi temel göstergelerde kadın görünürlüğünün artırılması yönünde hukuksal hiçbir engel bulunmamasına karşın, uygulamadaki boşluk ve kurumsal eksikliklerden dolayı söz konusu göstergelerdeki kadın oranlarının oldukça düşük olduğu gözlemlenmektedir. Türkiye haricindeki diğer beş ülkenin de, bağımsızlıklarını 90’lı yıllarda kazandıkları göz önüne alındığında, bu ülkelerdeki ekonomik ve siyasi krizlerin kadınların sosyo-ekonomik koşullarını etkilemesi kaçınılmaz olmuş; Sovyet dönemi ile kıyaslandığında, kadın istihdamı ve karar mekanizmalarındaki kadın oranları düşüş göstermiştir. Ancak Türkmenistan ve Özbekistan ayrı tutulduğunda, diğer ülkelerin cinsiyet eşitliğini sağlama da Türkiye’den daha başarılı olması dikkat çekicidir. Sovyet dönemi eğitim ve istihdam politikalarının bu başarı da payı olsa da, ortak kültür, tarih ve gelenekleri paylaşan Türk Cumhuriyetleri arasındaki cinsiyet eşitsizliği makasının daraltılması bir zorunluluk olmaktadır. Zira, gerek İnsani Gelişim Raporu, gerekse Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Raporu’nda, diğer beş ülkeye göre daha başarılı bir profil çizen Kazakistan’la en başarısız ülkeler arasındaki fark oldukça büyüktür.

Kısaca ifade etmek gerekirse, hukuksal alanda cinsiyet eşitliğinin sağlanmasında ülkelerin hiçbirinde engel bulunmayışı, Orta Asya, Kafkasya ve Türkiye’de temel göstergelerde kadın görünürlüğünün gelişmiş ülkeler seviyesine

çıkartılmasında, işbirliği ve uygulamaya yönelik adımların gerekliliğine işaret etmektedir.

Çalışma, Türk Cumhuriyetlerindeki kadın haklarının gelişiminin ve kadınların temel göstergelerdeki oranlarının öneminden yola çıkarak Sovyetlerin dağılması sonrası bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki kadın sorunsalı ile Türkiye’de kadın hakları ve gelişimini karşılaştırmalı bir biçimde ele almaktadır. Sovyetlerden kalan kurum ve kuruluşların hızlı tasfiyesi, çöken ekonomiler, artan yoksulluk ve özellikle günden güne şiddeti artan etnik temelli bölgesel sorunlar kadınların Sovyet döneminde sahip olduğu birçok hakkı kaybetmesine ve “kadın sorunlarının” bu ülkelerde ihmal edilmesine ya da yüzeysel şekilde ele alınmasına yol açmıştır. Bu nedenle, örneğin Orta Asya’nın kapalı kutusu olarak kabul edebileceğimiz Özbekistan’daki (Türkmenistan da bu şekilde tanımlanabilir) ve Türkmenistan’daki kadın görünürlüğü hakkında sınırlı sayıda çalışma olması ve yine söz konusu ülkelerin temel göstergelerindeki kadın oranları ile ilgili verilerin azlığı dikkat çekicidir. Çalışma ile birlikte, söz konusu ülkelerde kadın haklarının gelişimi ve çeşitli göstergelerdeki kadın oranları bir bütün olarak ele alınmaktadır. Özellikle çalışmanın ikinci bölümünde çeşitli parametreler dikkate alınarak oluşturulan İnsani Gelişme Raporu ve Küresel Cinsiyet Eşitsizliği Endeksi Raporu’ndaki kadınlarla ilgili veriler derlenerek söz konusu ülkelerdeki kadın oranları karşılaştırılmış ve sonuçlar yorumlanmıştır. Çalışma, tarihi ve kültürel yakınlıklarına karşın Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan arasında kadın hakları, kadın sorunları, kadınların mevcut konumları ve temel göstergelerdeki kadın görünürlüğü arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Türk Cumhuriyetlerindeki kadın hakları, kadın sorunları gibi kadınlara yönelik çalışmalar ülkeler nezdinde daha önce kimi araştırmaların konusu olmuş olsa da, bu çalışma ile birlikte bir bütün olarak Türk devletleri ele alınmıştır. Buna göre, uluslararası raporlardaki kadın verileri karşılaştırılmış ve bahsi geçen ülkelerdeki kadınların sahip olduğu mevcut haklar ve sorunlar araştırılarak ülkelerin kadın hakları konusundaki durumları kıyas yoluyla değerlendirilmiştir.

Açıklamalar

1. Raporda Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan Yüksek insani gelişme grubunda yer alırken Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan orta insani gelişme kategorisinde yer almaktadırlar.
2. Bu kategoride Türkmenistan ve Özbekistan bulunmamaktadır.
3. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği sonrasında ülkelerin yapmış olduğu parlamento seçimleri baz alındığında Türkiye parlamentodaki kadın oranında da diğer ülkeler içerisinde son sırada gelmektedir. Buna göre 2016 yılı itibari ile Azerbaycan parlamentosundaki kadın oranı %16,8 iken Türkiye’de %14,9’dur.

Kaynaklar

- ADB (2016). *Basic Statistic 2016 Economic Research and Regional Cooperation Department*. April.
- ADB (2013a). *Kazakhstan Country Gender Assessment*. Philippines.
- ADB (2013b). *Gender Equality and the Labor Market: Cambodia, Kazakhstan, and the Philippines*. Philippines.
- Akçiçek, Arda (2015). *2014 İnsani Gelişme Endeksi ve Türkiye’nin İnsani Gelişme Performansı*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü Raporu.
- Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi (2015). *Azərbaycanda Səhiyyə, Sosial Təminat və Mənzil Şəraiti*. Bakı.
- Bassiuni, Sarah. *Briefing Note on the Situation of Women in Central Asia*. UN Working Paper. <http://www.unesco.org/new/en/unesco/themes/gender-equality/> (Erişim Tarihi: 10.10.2016).
- Blackburn, Rebecca Anne (2011). *Women of Kyrgyzstan and Tajikistan: Historical Legacies Impacting Contemporary Involvement*. Master Thesis of Arts in Russian: University of Illinois at Urbana-Champaign.
- Dedeoğlu, Saniye (2009). “Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye’de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları ve Kadın İstihdamı”. *Çalışma ve Toplum*:41-54.
- Dedeoğlu, Saniye ve Adem Yavuz Elveren (2012). *Türkiye’de Refah Devleti ve Kadın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dudwick, Nora (2015). *Missing Women” in the South Caucasus: Local perceptions and proposed solutions*. World Bank.
- Egamberdieva, Turgunoy (2016). “The Factors Increasing the Activity of Women in the Formation of State and Society in Uzbekistan”. *The Advanced Science Journal* 1: 47-51.

- European Bank (2015). *Legal Barriers to Women's Participation in the Economy in the Kyrgyz Republic*. www.ebrd.com/documents/admin/legal-barriers-gender.pdf (Erişim Tarihi: 10.10.2016).
- FAO (2015). *Gender and Land Statistics Recent developments in FAO's Gender and Land Rights Database*. Rome.
- UNDP (2007). *Gender Attitudes in Azerbaijan Trends and Challenges*. Azerbaijan Human Development Report 2007.
- "Gender issues, Situation in the field of Gender Mainstreaming in the Republic of Azerbaijan". <http://www.mfa.gov.az/en/content/111>, 2013. (Erişim Tarihi: 25.07.2016).
- Geybullayev, Geybulla ve Erol Kurubaş (2002). "Türk Cumhuriyetlerinin Entegrasyonu: Fırsatlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi* 7(1): 19-45.
- Gureyeva Aliyeva, Yuliya (2011). *Policy Attitudes towards Women in Azerbaijan: Is Equality Part of the Agenda?*, <http://www.gwi-boell.de/en/2011/02/07/policy-attitudes-towards-women-azerbaijan-equality-part-agenda> (Erişim Tarihi: 29.07.2016)
- Gureyeva-Aliyeva, Yulia ve Tabib Huseynov (2011). "Can you be an IDP for twenty years?" *A comparative field study on the protection needs and attitudes towards displacement among IDPs and host communities in Azerbaijan*. Brookings Institution-London School of Economics Project on Internal Displacement. Baku.
- Human Rights Watch Memorandum. *Domestic violence in Kyrgyzstan* https://www.hrw.org/legacy/pub/2008/eca/Kyrgyzstan_domestic_violence220908.pdf. (Erişim Tarihi: 20.09.2016).
- Ibraeva, Gulnara, Anara Moldosheva ve Anara Niyazova (2012). *World Development Report 2012 Gender Equality and Development*. Background Paper, Kyrgyz Country Case Study.
- İbrahim, Saima (2013). "Status of Women in Uzbekistan". *IOSR Journal Of Humanities And Social Science* 10 (3) (Mar. - Apr.): 47-55.
- İbrahimova, Sitara and Shahin Abbasov (2011) 'Azerbaijan: Baku confronting the issue of early marriage'. Eurasianet.org. 24 June 2011, <http://www.eurasianet.org/node/63727> (Erişim Tarihi: 20.09.2016).
- ILO (2013). *Global Employment Trends for Youth: A generation at risk*. Geneva.
- ILO (2015). *Labour Market Transitions of Young Women and Men Eastern Europe and Central Asia*. Work4Youth Publication Series No. 28.

- Kapysheva, Aizhan (2014). *The Analysis of Women's Marital Rights in Kazakhstan: Challenges of Gender Equality*. Nazarbayev University.
- Khatchvani, Tinatin (2015). *The impact of gender-related stereotypes on intimate partner violence in the South Caucasus: Comparative study of Azerbaijan, Georgia and Armenia*. Degree project in Criminology. 15 Credits. Malmö University: Faculty of Health and Society, Department of Criminology.
- Mandl, Sabine (2011). *Women in Azerbaijan Peace, Security and Democracy from a Women's Rights Perspective*. Ludwig Boltzmann Institute of Human Rights.
- Merhdiyeva, Günel (2015). "Violence against women in Azerbaijan: big challenge, weak policy", <http://policy-practice.oxfam.org.uk/blog/2015/04/violence-against-women-in-azerbaijan> (Erişim Tarihi: 17.10.2016)
- Myrzabekova, Altynai (2013) 'Kyrgyz politician gets her bride-theft law', Institute for War and Peace Reporting, 14 February 2013, <http://iwpr.net/report-news/kyrgyz-politician-gets-her-bride-theft-law>, (Erişim Tarihi: 15.10.2016).
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic (2012). *Women and Man in the Kyrgyz Republic 2007-2011 Compendium of Gender Disaggregated Statistics*. Bishkek.
- National Statistical Committee of the Kyrgyz Republic (2013). *Women and Man in the Kyrgyz Republic 2008-2012 Collection of Gender-disaggregated Statistical Data*. Bishkek.
- Nazarbayev University, <https://www.nottingham.ac.uk/hr/c/documents/student-conference-2014/aizhan-kapyshevawomen27s-rights-full-paper-pdf> (Erişim Tarihi: 23.07.2016).
- OECD (2014). *Social Institution & Gender Index KAZAKHSTAN*, <http://www.genderindex.-org/sites/default/files/datasheets/KZ.pdf> (Erişim Tarihi: 15.08.2016).
- Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) (2013) 'Azerbaijan – UN SR VAW Calls for Sweeping Accountability for Acts of Violence against Women', <http://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=14068> (Erişim Tarihi: 20.07.2016).
- Rizvanova, Milyausha (2012). *Sovyet Sonrası Orta Asya'da Kadın: İmaj ve Gerçeklik*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Rosenberg, Chanie (1990). *Kadınlar ve Perestroyka*. Çev. Osman Akınhay. İstanbul: Pencere Yay.
- Şafakçı, İnci Yelda. "Bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde Sovyet Mirası". https://www.academia.edu/5836945/Ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1z_T%C3%BCrk_Cumhuriyetlerinde_Sovyet_Miras%C4%B1 (Erişim Tarihi: 18.10.2016)

- Sipahi, Esra Banu ve Bahar Özsoy (2016). *Kadın Dostu Kent İmgesi, Sorunları ve Beklentileri Bağlamında Gaziantep’li Kadınlar Üzerine Bir Araştırma*. Ankara: Aktaş Ofset Matbaacılık.
- State Committee on Women’s Problems of the Republic of Azerbaijan (2004). *Report in Response to a Questionnaire for Governments, Relating to the Implementation of the Beijing Platform for Action (1995) and the outcome documents of the 23rd special session of the General Assembly of the United Nations (2000)*. Baku: United Nations.
- Statistical Commission and Economic Commission for Europe (2000). *Turkmenistan Development of Gender Statistics in Turkmenistan*. Conference of European Statisticians Working Paper No. 16. Italy.
- Submission to the United Nations Committee on the Elimination of Discrimination against Women (2012). *Review of Turkmenistan under the Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women*. Geneva. http://tbinternet.ohchr.org/Treaties/-CEDAW/Shared%20Documents/TKM/INT_CEDAW_NGO_TKM_13204_E.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2016). TC. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü (2012). *Türkiye’de Kadının Durumu*. Ankara.
- Tekinbaş, Ege (2015). *Kadın Dostu Kentler Uygulama Rehberi*. Ankara.
- The Norwegian Helsinki Committee (2013). *Women: Turkmenistan’s Second-Class Citizens Equal only to injustice and vulnerable to arbitrariness*. Oslo.
- Tohidı, Nayareh (1999). “Guardians of the Nation”: Women, Islam and The Soviet Legacy of Modernization in Azerbaijan. *Journal of Azerbaijani Studies*. 63-97.
- Toktayım, Umetalieva ve Elmira Aitkulova (2007). “The Role of Kyrgyz Government in the Promotion of Women’s Rights”. <http://lib.icimod.org/record/12949/files/1051.pdf> (Erişim Tarihi: 18.10.2016).
- Uludağ, İlhan ve Vildan Serin (1990). *S.S.C.B. deki Türk Cumhuriyetlerinin Sosyo - Ekonomik Analizleri ve Türkiye ile İlişkileri*. İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 1990-22.
- UN (2013). *Post 2015 Development Agenda ‘The Future We Want’ National Consultations in Azerbaijan Final Report*. Bakü.
- UN (2015). *The World’s Women 2015 Trends and Statistics*. New York.
- UN Women (2015). *Progress of the World’s Women 2015-2016 Transforming Economies, Realizing Rights*. United States
- UNFPA (2015). *UNFPA Country Programme Evaluation Azerbaijan Third country programme 2011-2015*.

- U.S. Department of State (2015). “Azerbaijan 2015 Human Rights Report Executive Summary”. <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper> (Erişim Tarihi:18.10.2016).
- U.S. Department of State (2015). “Kyrgyz 2015 Human Rights Report Executive Summary”<http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper> (Erişim Tarihi: 18.10.2016).
- U.S. Department of State (2015). “Turkey 2015 Human Rights Report Executive Summary”. <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper> (Erişim Tarihi: 18.10.2016).
- U.S. Department of State (2015). “Kazakistan 2015 Human Rights Report Executive Summary”. <http://www.state.gov/j/drl/rls/hrrpt/humanrightsreport/#wrapper> (Erişim Tarihi: 18.10.2016).
- Women in National Parliament (2016). <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm> (Erişim Tarihi: 18.10.2016).
- Yussupov, Davron (2016). “Gender Statistics in the Republic of Uzbekistan, Statistics Committee of the Republic of Uzbekistan”. https://www.unece.org/-fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.30/2016/WS/P5_Yusukov_ENG.pdf (Erişim Tarihi: 18.10.2016).

The Problematic of Women in the Turkish Republics: Current Status of Women in the Turkic Republics in the Light of the International Reports*

Bahar Özsoy**

Abstract

With the collapse of the Soviet Union in the late twentieth century individual country gained independence in Central Asia and the Caucasus and in the intervening quarter of a century in these countries have occurred important political, economic and social changes. In particular, crises occurring in the economic and social fields affected deeply the lives of women, thus women's current positions have been shaped in the context of east-west, old-new stability-confusion. In the study, it was evaluated the national context in Turkey, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Turkmenistan, Uzbekistan studies and applications which aimed at ensuring gender equality and international context with statistics related to women published in 2015 Human Development Report and Global Gender Gap Report.

Keywords

Turkish Republics, Gender Inequality Index, Human Development Report.

* Date of Arrival: 20 October 2016 – Date of Acceptance: 01 March 2017

You can refer to this article as follows:

Özsoy, Bahar (2019). "Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu". *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 171-192.

** PhD, Baku State University, International Relations - Baku/Azerbaijan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6667-6789>

bhr_ozsoy_27@hotmail.com

Проблемы женщин в тюркских республиках: современное положение женщин согласно международным отчетам*

Бахар Озсой**

Аннотация

По прошествии четверти века после распада Советского Союза в обретших независимость странах Кавказа и Средней Азии произошли важные политические, экономические и социальные изменения, которые, в особенности в тюркских республиках, глубоко затронули жизнь женщин, заставляя оценивать их положение в контексте критериев запада и востока, нового и старого, стабильности и нестабильности. Данное исследование основано на национальных программах Турции, Азербайджана, Казахстана, Туркменистана и Узбекистана, направленных на равенство гендерных прав, а также на отчете о развитии человечества (Human Development Report) и международном отчете о гендерном неравенстве (Global Gender Gap Report).

Ключевые слова

Тюркские республики, индекс гендерного неравенства, отчет о развитии человечества

* Поступило в редакцию: 20 октября 2016 г. – Принято в номер: 01 марта 2017 г.

Ссылка на статью:

Özsoy, Bahar (2019). “Türk Cumhuriyetlerinde Kadın Sorunsalı: Uluslararası Raporlar Işığında Türk Cumhuriyetlerinde Kadınların Mevcut Durumu”. *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 171-192

** Аспирантка, Бакинский государственный университет, отделение международных отношений, Баку/Азербайджан

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-6667-6789>

bhr_ozsoy_27@hotmail.com

Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları *

Zhakhangir Nurmatov**

Öz

İslam medeniyeti ve kültürünün temelinde Kur'an olması, Rus oryantalistlerini, Kur'an çerçevesinde araştırma yapmaya kendilerini sevk etmiştir. Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin çalışmaları dönemin siyaseti ve ideolojisi doğrultusunda ele alınmış, "bilimsellik" modern sömürünün devlet eliyle sürdürülmesine hizmet etmiştir. Bunun bariz bir örneğini Sovyet döneminde yaşamış olan Klimoviç'in iddialarında görmek mümkündür. Ömrünün büyük bir kısmını Kur'an araştırmalarına adanmış Klimoviç, tabii olarak kendisine kadar gelen oryantalist gelenekten beslenmiş ve büyük oranda da seleflerinin görüşlerinden etkilenmiştir. Özellikle Batı ve Çarlık Rus oryantalistlerin görüşleri onun eserlerine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir. Onun Kur'an'a yaklaşımındaki olumsuz ve önyargılı tavrı, İslam'ı mahkûm etmeye en baştan karar vermiş olması, objektifliği bir kenara bırakarak İslam'a saldırgan bir tavır takınması gibi hususları göz önünde bulundurduğumuzda onun eserlerinin objektifliğinden bahsetmemiz çok zor görünmektedir.

Anahtar Kelimeler

Rus, Oryantalizm, Klimoviç, Sovyet Dönemi, Kur'an, Tefsir.

* Geliş Tarihi: 20 Aralık 2016 – Kabul Tarihi: 21 Haziran 2017

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Nurmatov, Zhakhangir (2019). "Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 193-214.

** Dr. Öğr. Üyesi., Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi, İlahiyat Bölümü – Türkistan/Kazakistan
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>
zhakhangir82@gmail.com, zhakhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Giriş

Bilindiği gibi Ruslar, tarih boyunca Müslüman Doğu ülkeleriyle komşuluk içerisinde yaşamışlardır. Rusların komşu Doğu ülkelerle olan münasebetleri nedeniyle Müslümanların hayat tarzlarını, dillerini ve kültürlerini tanımaya ve öğrenmeye mecbur kalmışlardır. Büyük Petro'dan başlayarak akademik kurumlar tarafından çalışılmaya başlanan Doğu, öncelikle doğu dillerinin öğretilmesini gerekli kılmış, Kur'an'ın Rusça'ya çevrilmesi de bu dönemden itibaren gündeme gelmiştir. Rusya'nın Doğu'yu araştırma faaliyetleri Kazan Üniversitesi, Kazan İlahiyat Akademisi, Moskova Üniversitesi, Moskova Lazerev Doğu Dilleri Enstitüsü, St. Petersburg Üniversitesi, St. Petersburg Asya müzesi, Harkov Üniversitesi, Odessa Rişel lisesi gibi merkezlerde gerçekleştirilmiştir. Bu merkezlerde ilahiyat alanında uzman yetiştirme faaliyetleri etkin bir biçimde sürdürülmüştür.

Batılı oryantalistler gibi İslamiyet'le ilgili birçok araştırma yapan Rusların çalışmaları genellikle siyasi konjonktüre göre farklılık arz etmiştir. Çarlık döneminde telif edilen çalışmaların çoğu Hıristiyan Misyonerler tarafından kaleme alınmış, Sovyet döneminde ise ateist bakış açısı etkili olmuştur. Başka bir ifade ile Çarlık Rusyası'nda İslam'a karşı kullanılan Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma silahı, Sovyet döneminde metot, asimilasyon ve ateistleştirme şeklini almıştır.

Sovyetler Birliği'nin İslam'ı yok etme politikalarının sonucunda on binlerce cami yıkılmış, birçok din adamı öldürülmüş, medreseler kapatılarak din eğitimi yasaklanmıştır. Din karşıtı propaganda için her türlü yola başvuru olarak militan ateizm öğretileri yayılmaya başlamış; İslam, Sovyet sisteminin en büyük düşmanı olarak gösterilmiştir. Dini, dolayısıyla İslam'ı tanımayan Sovyet sistemi, bu manada bilhassa Kur'an'a saldıran çalışmalar yaptırmıştır. Bunun en bariz örneğini Sovyet döneminde yaşamış olan Rus oryantalist Lutsian İppolitoviç Klimoviç'in İslam üzerine yaptığı araştırmalarında görmek mümkündür. Klimoviç Sovyet döneminde yaşayan, Rus oryantalistlerin önemli temsilcilerinden birisidir. O, 5 Ekim 1907 yılında Kazan'da doğmuş ve gençliğini orada geçirmiştir. 19 Temmuz 1989 tarihinde Moskova'da vefat etmiştir (Miliband 2008: 634).

Klimoviç başta İslam dini ve Kur'an tarihi olmak üzere Sovyet ve yabancı doğu edebiyat tarihi alanında birçok eser telif etmiştir. 1924 yılında St. Pe-

tersburg Üniversitesi linguistik fakültesi mezun olduktan sonra, 1931 yılında Kazan şehri Doğu Pedagojik Enstitüsü doçenti olmuş, 1933 yılında ise profesör unvanını almıştır. 1931-1933 tarihlerinde Kazan Tatar İktisat Enstitüsü ve Kazan Doğu Pedagoji Enstitüsünde öğretmenlik olarak görev yapmıştır. 1932-1934 tarihleri arasında Stalin Doğu Emekçileri Komünist Üniversitesinde çalışmıştır. 1934-1953 yıllarında Krupskaya Moskova Bölgesel Pedagoji Enstitüsü'nde, 1953-1989 yılları arasında ise Gorkiy Edebiyat Enstitüsü'nde çalışmıştır. Klimoviç 1949 tarihinden itibaren Sovyetler Birliği Komünist Parti üyesi ve SSCB Yazarlar Birliği üyesi olmuştur. 1982 yılında Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti (RSFSC) memurluğu hizmetini sürdürmüştür (Miliband 2008: 635).

Aslen Yahudi olan Klimoviç'in gençliği, eğitimi ve hocaları hakkında ayrıntılı bilgilere sahip değiliz. Ancak onun İngilizce, Almanca ve Fransızca'yı yeterli derecede bildiğini, Doğu dillerinden Tatarca ve az da olsa Arapçaya vakıf olduğunu eserlerinde kullandığı kaynaklardan öğrenmekteyiz. Klimoviç, hayatının büyük bir kısmını, yani 1927 yılından hayatının sonuna kadar tam 62 yıl İslam'la mücadele için harcamıştır (Kemper vd. 2011: 70).

Klimoviç'in, bazı kaynaklarda 500'den fazla bilimsel çalışmasının mevcut olduğu söylenmektedir. Onun bu çalışmalarının büyük çoğunluğu İslam dini, İslam ve Kur'an tarihi, İslam'da örf adetler, Orta Asya ve Uzak Doğu halkları düşünürlerinin edebi çalışmaları ile ilgilidir (Karatayev vd. 1974: 476).

Klimoviç'in hayatı, Sovyet dönemi siyasi ideolojinin etkin bir biçimde uygulandığı bir döneme rastlamaktadır. Sovyet rejiminin İslam ile ilişkileri, devlet-İslam ilişkileri ve Komünist Parti-İslam ilişkileri olmak üzere iki şekilde tezahür etmiştir. Devlet ile İslam arasındaki ilişkiler siyasi, Komünist Parti ile İslam arasındaki ilişkiler ideolojik mahiyetteydi. Sovyet devleti taktik gereği zaman zaman din ile mücadelede şartlara göre yumuşama eğilimleri gösterirken Komünist Parti ilkelerinden hiç ödün vermemiştir. Bunun yanında Sovyet devleti açısından, din bireyin özel sorunu olmasına rağmen Komünist Parti'ye göre din, bir komünistin hatta bir insanın hayatında yer almaması gereken bir unsurdur. Sovyet devleti İslam'la ilişkilerini kanunla düzenlerken, Komünist Parti kongrelerde aldığı kararlarla düzenlemiş ve dinle mücadeleyi neredeyse varlığının tek sebebi olarak görmüştür (Erşahin 1999:143).

Ancak dönemin totaliter siyasetine ve İslam'ı yok etme amacındaki saldırılara rağmen, İslami ritüeller, sözgelimi beş vakit namaz ve cenaze namazları kılınmaya devam edilmiş ve böylece gelecek nesle aktarılmıştır. 1940 yıllarında SSCB'de İslam'ın dört tane resmi temsilcisi bulunuyordu: Ufa Müftülüğü (Avrupa, Sibirya), Taşkent (Orta Asya), Mahaçkala ve Bakü (Kuzey ve Güney Kafkasya). Ancak bunların hizmetleri temelde siyasi nitelikli olup, Sovyet Müslüman halkının yararına ve onları ilgilendiren meselelerde onları koruma yetkisine sahip değillerdi (Kemper 2009: 7).

1920 ve 1930'lu yılları arasında yaşayan Sovyet oryantalistleri görüşlerini Marksizm çerçevesinde ele almışlardır. Eserlerinde İslam'ın erken dönemine ait Arapça, Farsça temel kaynakları yeterli derecede kullanmamışlardır. Bunun yerine batılı oryantalistlerden, özellikle Alman oryantalistleri eserlerinden bol miktarda istifade etmişlerdir (Kemper 2009: 14).

İslamiyetle ilgili eser telif eden dönemin önemli Rus oryantalistlerden şunları sayabiliriz: Yevgeniy Belyayev, Raşid Mavlyutov, Mihail Piatrovskiy, Aleksey Şebunin, Sergey Tokarev, Veniamin Filştinskiy, Mihail Novikov, Leonid Vasilyev vs. Bunun yanı sıra bu dönemde yeni ideolojiyi tam anlamıyla benimsemeyen Vasiliy Barthold, Sergey Oldenburg, İgnatiy Kračkovskiy, Fedor Şerbatskiy, Vladimir Gordlevskiy, Aleksandr Şmidt, Aleksandr Semenov gibi doğubilimciler araştırmalarını sürdürseler de devlet tarafından kendilerine yeterince kaynak ayrılmadığından ve değer verilmediğinden kısa süre sonra etkinliklerini kaybettiler (Erşahin 1999: 260).

Klimoviç'in görüşlerine yönelik eleştiriler de dönemin bazı önemli Rus oryantalistlerden gelmiştir. Örneğin Vasiliy Smirnov, Klimoviç'in çarlık misyoner oryantalistlerin İslam'a saldırı yönündeki tutumlarını aynen kabul ettiğini ve onlara bağlı kaldığını eleştirmiştir. Hakikaten Klimoviç, 1930 yılları yayınlanan ateistik mahiyetteki broşürlerinde İslam'la ilgili bilgileri Hıristiyan misyoner tecrübelerinden sık sık alıntılar yapmış olduğu görülmektedir. Bunun en çarpıcı örneği de 1930 yılında telif edilen Kur'an'ın muhtevası (Soderjaniye Korana) adlı eseridir. Bunun yanında Klimoviç, kendisinin rakibi sayılan Mikhail Tomara tarafından da "misyoner bir faaliyette" bulunduğu iddiasıyla eleştirilere maruz kalmıştır (Kemper vd. 2011: 74).

Komünistlerin devlet kanalı ile yürüttüğü İslam karşıtı ideolojik saldırıların bariz örneklerini o dönemde yayımlanan eserlerde görmek mümkündür. Bu

manada İslamiyet, Kur'an-ı Kerim ve İslam'a dair bu saldırıların yansımalarını Sovyet ansiklopedilerinde yer alan şu ifadeler net bir şekilde gösterir. Sözgelimi, *İslamiyet'e dair*: "İslam daima gerici bir rol oynadı. O, işçilerin haklarını gasp edip geriye sadece beden bırakmak isteyen sömürücü bir sınıfın aletidir. Aynı zamanda o, gayeleri Doğu'yu sömürmek olan emperyalistlere yardım ediyor" (Vvedenskiy 1953: XVIII/ 516). *Kur'an'ı Kerim'e dair*: "Kur'an sömürücü sınıf ve mürteci İslam Hocaları tarafından işçi kitlelerini aldatma ve tehdit etme vasıtası olarak kullanılıyor" (Vvedenskiy 1953: XXII/ 564). *İslam'a dair*: "İslamiyet'i devlet dini olarak kabul eden Doğu memleketlerinde din, mahalli mürtecilerin ve emperyalistlerin elinde bir silahtır".

Sovyet döneminde ateistik ideolojiyi yaymakta süreli yayınların da önemli yeri vardır. *Jizn Natsionalnostey* (Milliyetler Hayatı), *Noviy Vostok* (Yeni Doğu), *Kolonialniy Vostok* (Koloniyal Doğu), *Bezbojnik* (Allahsız) vs gibi dergiler bunlardan bazılarıdır. Bunlar genel olarak dine ve özel olarak İslamiyet'e karşı olan militan ateist mahiyetteki eserlerdir.

Klimoviç'e Göre İslam'ın Zuhuru ve Kur'an'ın Kaynağı

Müslüman inancına göre Kur'an-ı Kerim hem manası, hem de lafzı Yüce Allah katındandır, yalnız ve yalnız ondan indirilmiştir. Onun mübelliği ise Hz. Muhammed'dir. O Kur'an'ı Allah katından bir elçi vasıtasıyla almış olup Kur'an metninin oluşmasında herhangi bir katkısı olmamıştır. Buna mukabil oryantalistler, söz konusu kitabın indiği dönemde ona muhalefet eden müşrikler gibi çeşitli yollarla buna karşı çıkarak, Kur'an vahyini beşer şuurunun bir ürünü olarak gösterme gayreti içine girmişlerdir.

Kur'an ve onun menşei konusunda oryantalistik yaklaşımlarda birtakım farklılıklar dikkat çekmektedir. Bu farklılıklar onun kaynağı ve menşeinin ilahi olmadığı ortak noktasında birleşirken, Kur'an'a beşeri kaynaklar bulmada ayrışma ve farklılaşma görülmektedir (Okumuş 2003: 90-91). Özellikle Yahudi asıllı oryantalistlerin çoğu Kur'an'ın kaynağını Yahudiliğe ve Tevrat'a dayandırmakta, oryantalistlerin bir kısmı ise Kur'an'ın İncil'den alınmış olduğu tezini savunmaktadırlar. Bazı oryantalistler bu iki yaklaşımı birleştirerek Kur'an üzerinde hem Tevrat'ın hem de İncil'in etkileri olduğunu ve onun asıl kaynağının bu iki kitap olduğunu ileri sürmektedirler. Bu iddialara ilaveten Kur'an'da putperestliğin tesirini ileri sürenler de olmuştur. Bunun yanında Kur'an araştırmalarında oryantalistlerin görüşlerine karşı çıkan batılı araştırmacılar da bulunmaktadır.

macılar da bulunmaktadır. Örneğin Geoffrey Parrinder, Youakim Mubarek ve Basetti Sani gibi özellikle din adamı bazı araştırmacılar, Louis Massignon'un etkisinde kalarak, müsteşriklerin Kur'an araştırmalarında kullandıkları metoda karşı çıkmış, onları şiddetle eleştirmişlerdir. Bu noktada onlar, Kur'an-ı Kerim'e bir beşer kitabı olarak bakan müsteşriklerin metodu ile Allah'ın son kitabını anlamının mümkün olamayacağını, ancak Allah'ın kitabı olarak incelendiği takdirde onu doğru olarak anlamının mümkün olabileceğini dile getirmişlerdir (Akdemir 1989: 198-200).

Ömrünün büyük bir kısmını Kur'an araştırmalarına adanmış Rus Oryantalist Klimoviç, tabii olarak kendisine kadar gelen oryantalist gelenekten beslenmiş ve büyük oranda da seleflerinin görüşlerinden etkilenmiştir. Özellikle Batı ve Çarlık Rus oryantalistlerin görüşleri onun eserlerine büyük ölçüde kaynaklık etmiştir.

İslam dininin bir ideoloji olarak ortaya çıktığını söyleyen Klimoviç, Kur'an-ı Kerim'in ayetlerini hep bu doğrultuda insanlar tarafından uydurulan, ideolojik bir eser olduğunu ileri sürmüştür. Klimoviç meslektaşları Belyayev ve Mavlyutov gibi düşünürlerin görüşlerini paylaşarak şöyle demektedir: "İslam'ın ortaya çıkışında Arabistan ile İran ve Bizans İmparatorlukları arasındaki ilişkilerin çok önemli yeri vardır. İran ve Bizans'ın ikisi de Arabistan'da doğrudan ya da dolaylı olarak kendi hâkimiyetlerini kurmak istemişlerdir. Bu esnada Arabistan, iki İmparatorluğun kötü niyetlerine karşı harekete geçmiş ve her bir kabilesi kendi ideolojisini üretmiştir. Bu siyasi ideolojiler arasında peygamber ve büyücülerin rolü büyüktür" (Klimoviç 1986: 9). Böylelikle Muhammed Peygamber İslam dini adı altında kendi siyasi ideolojisini yansıtan bir eser telif etme girişimini başlatmıştır. Klimoviç, İslam'ın birçok çelişkiyi içinde barındıran, henüz yeterli düzeyde araştırılmayan bir din olduğunu iddia etmiştir.

Klimoviç'e göre, VI. yüzyılın sonu ve VII. yüzyılın ilk yılları arasında Arabistan'da diğer dini merkezlerde olduğu gibi "Allah", ilah olarak ön plana çıkmıştır. Söz konusu ilah Arap kabilelerinin içinde hâkimiyeti ele geçiren erken dönem ilahlarındandır. Bunun yanı sıra Klimoviç, Barthold'a atıfta bulunarak "Hubel" in ve "Müslümanların Allah'ı" nın aynı şey olduğunu iddia etmiştir. O, söz konusu iki kavramın "Hu" ve "Bel" olarak iki kelimeden oluştuğunu ve bunları karşı karşıya getirmenin tesadüfi olmadığını ileri sürmüştür. Çünkü ona göre bu erken dönem Doğu Sami geleneklerinin

simgesidir. Onlar kendi kabilelerinin önemli ilahlarını “bey”, “efendi” anlamlarına gelen “ba'al”, “akk”, “bel” sözleri ile ifade etmişlerdir. Kâbe etrafında bulunan esas ilahlardan “Hubel”in “Hu” ve “Bel” gibi iki sözden oluştuğunu söylemiştir. “Hüve” zamirini “gerçek”, “ilah”, “Allah” anlamında Müslüman cami ve mescitlerinde görmenin mümkün olduğunu belirtmiştir. Maamafih, Kur'an'ın üç ünlü puttan bahsederek (Müellif burada Lat, Menat, Uzta putlarını kasdetmektedir) Hubel hakkında sessiz kalmasının bu görüşü daha da kuvvetlendireceğini ifade etmiştir (Klimoviç 1986: 15). Dolayısıyla, Klimoviç'in iddiasına göre Müslümanlardaki “Allah” inancı, cahiliye dönemi putperestlerinin Hubel inancıyla eşdeğerdir.

Böyle bir iddiayı, yani Allah ile Hubel'in aynı şey olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Şöyle ki, İslam öncesi Araplar Allah'a inanıyorlardı. Kur'an'da da buna işaret vardır. Nitekim İslam'dan önce Araplar Allah ile kendileri arasında şefaatchi sandıkları putlara tapıyorlardı (*Yusuf Suresi*, 12/106). Kaynaklarda kaydedildiğine göre İbrahim (a.s.) ve oğlu İsmail (a.s.) Hicaz bölgesinde tevhit dinini yerleştirmiştir. Hicaz bölgesine ilk defa Hubel putunu getiren Amalika kavimlerinden Amr b. Luhay olduğu söylenmektedir (İbn Hişam 1995: 122, Kelbi 1995: 13). İslam dininin temeli ise tevhit esasına dayanmaktadır. Bu öyle bir tevhit inancıdır ki, Allah'ın birliğini, O'nun, tüm yetkin nitelikleri kendisinde topladığını, yaratılmışlara özgü noksanlıklardan uzak olduğunu, eşi ve benzerinin olmadığını, evrendeki her işin asıl çekip-çevirenin O olduğunu bilip buna iman etmek, O'ndan başkasına tapmamak, yapıp ettiklerimizi sadece O'nun rızasını gözeterek yapmak gibi kapsam alanı oldukça geniş manaları içeren tevhit inancıdır. Ancak zamanla insanların pek çoğu, tevhit inancından uzaklaşarak, şirkin, Allah'a ortak koşmanın, söylem ve eylemlerinde tevhide aykırı düşmenin türlü versiyonlarına sürüklenmek suretiyle akla, kesin bilgiye dayalı; gerçek, doğru bir tevhidî imandan sapmışlardır (Esen 2011: 112). Bundan dolayı Allah ile Hubel arasında bir bağın olduğunu ileri sürmek doğru değildir. Kur'an'da Lat, Menat ve Uzta zikredilirken Hubel putunun zikredilmemesi söz konusu iddiaya delil olamaz. Kaldı ki putlara tapma ile İslam'ın monoteistik inancı hiçbir şekilde birbirleriyle bağdaşmayan meselelerdir. Hz. Peygamber'in de tenzil döneminde putlara tapma gibi çok tanrılıkla 23 yıllık mücadelesi bunun açık bir kanıtıdır.

Klimoviç'in Kur'an'ın kaynağı ile ilgili görüşlerini incelediğimizde, Kur'an'ın, sadece Peygambere has bir ürün olmadığı iddiasını da görmekteyiz. Ona göre

Kur'an, Hz. Peygamber başta olmak üzere ondan sonraki kuşakların telif ettiği bir yapıttır. Böylelikle Kur'an-ı Kerim "müellifleri"; Kur'an'ın muhteva-sındaki bilgileri başta Kutsal Kitap olmak üzere İran ve Suriye efsanelerinden almışlardır (Klimoviç 1929: 42). Yazar, Müslümanların Kur'an'ı meydana getirmedeki amacını şu şekilde ifade etmektedir: "Kur'an, İslam'ın ilk devri, Arap ülkesinin o dönemdeki içtimai hayatı, Arap halifelığının yabancı ülkelere yaptığı seferleri ve bölgenin sosyal ve ekonomik sorunlarından hareketle insanları sömürmek amacıyla oluşturulan bir eserdir (Klimoviç 1959: 8). Bununla beraber Klimoviç, Hz. Peygamberin şahsiyeti ve onun döneminde gerçekleşen olayların güvenilirliğinden kuşku duyduğunu gizlememiştir. Bu bağlamda Klimoviç, 1930 yılında Kazan Komünist akademisinde verdiği bir sunumda kışkırtıcı bir konu olan "Muhammed Yaşadı mı?" sorusunu işlemiştir. Burada Müslüman bir toplumda İslam tarihini tamamen tekzip etmek amaçlanmıştır. Klimoviç, Hz. Muhammed'in hayatına ilişkin İbn İshak, İbn Hişam, Vakidi, İbn Sa'd ve Taberî gibi müelliflerin eserlerinde yer alan bilgilerin sağlamlığı yönündeki kuşkularını dile getirmiştir. Yazar, o zamanda Araplar tarafından anlaşılmayan Kur'an dilinin izah edilmesi için ek kaynaklara ihtiyaç duyulduğunu, bundan dolayı Hz. Muhammed'in hayatı hakkındaki güvenilir olmayan bilgileri otantik bir kaynak saymanın mümkün olmadığını ileri sürmüştür. Yazara göre Muhammed'in başvurduğu Hıristiyan kaynaklarının hiç biri inandırıcı değildir. Bu nedenle Kur'an sadece Muhammed'in değil aynı zamanda bir grup müellifin de eseridir. Muhammed bir efsane olarak tarihçiler tarafından oluşturulmuştur (Klimoviç 1931: 198).

Klimoviç'e göre, Kur'an'ı İslam Peygamberinin eseri olarak görme geleneği ilk önce Doğuda değil, Batı Avrupa'da Katolik Hıristiyanlık tarafından misyonerlik çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Ayrıca ona göre daha önceden Müslümanlar arasında buna yakın düşünceler ileri sürülmüş ise de, onlar da hep baskıya maruz kalmıştır. Bununla birlikte, söz konusu kişilerin Kur'an, ayet ve surelerin kaynağı konusunda Batılı araştırmacılara önemli malzeme sağlamışlardır (Klimoviç 1986: 99). Klimoviç, Kur'an'ın asırlar boyunca inceleme ve araştırma konusu olduğunu, ancak İslam'ın intişar ettiği memleketlerde bazı istisnai durumlar hariç, Kur'an'ın subjektif bir tarzda belli bir mezhebi anlayış çerçevesinde ele alındığını dile getirmiştir (Klimoviç 1986: 8).

Klimoviç'e göre, Batılı araştırmacılar Arapların kitabı olan Kur'an'ın gerçek kaynağı ve oluşumu konusunda yanlış bilgiler sergileyerek bu hususu daha da muğlak hale getirmişlerdir (Klimoviç 1986: 131). Bu bağlamda Bonn Üniversitesi öğretim üyesi Abraham Geiger'in (1810-1874) *Was hat Mohammed aus dem judenthume aufgenommen?* (Muhammed'in Yahudilikten aldıkları nelerdir?) adlı eserinde, Hz. Muhammed'in Kur'an'daki tüm bilgilerin Tevrat'tan alındığı iddiasını eleştiren Klimoviç, söz konusu görüşler nedeniyle İslam tarihi ve Kur'an'ın oluşumu hakkındaki bilgilerin yanlış değerlendirildiğini ifade etmiştir (Klimoviç 1986: 133). Geiger'in bu iddiasının sadece kendisiyle sınırlı kalmadığını, kendisinden sonra gelen araştırmacıları da etkilediğini dile getirmiştir. Yazar, Kur'an'da Eski ve Yeni Ahit kitaplarından alınmış kesin ibarelerin olmadığını, Tevrat'tan alınmış olarak atıfta bulunulan yaygın ibarelerin Müslümanların Kur'an'ı meşrulaştırma sürecinde oluşturulduğunu ileri sürmüştür (Klimoviç 1986: 242).

Kur'an'ın insanların bir ürünü olduğunu ispatlayan görüşlere ilk dönemlerde yazılan bazı rivayetlerde rastlandığını ileri süren Klimoviç, bu hususta Arap tarihçisi ve müfessir Taberî'nin (838-923) Hz. Muhammed'in henüz hayatta olduğu sırada bilinmeyen ayetlerin olduğu şeklindeki ifadelerine atıfta bulunmuştur. Klimoviç'e göre Kur'an'da buna örnek Muhammed'in ölümüyle ilgili Kur'an ayetleridir (Klimoviç 1986: 100; Klimoviç, 1959: 4). Yazar, "Muhammed, sadece resuldür. Nitekim ondan önce de nice resuller gelip geçmiştir. Şayet o ölür veya öldürülürse, Siz hemen gerisin geriye dinden mi döneceksiniz? Kim geri döner, dinden çıkarsa, bilsin ki Allah'a asla zarar veremez. Ama Allah hidâyetin kadrini bilip şükredenleri bol bol mükâfatlandıracaktır" (*Âli İmran Suresi*, 3/144) ayetinin Hz. Ebu Bekir'e ait olduğunu, Peygamberin ölümünden sonra insanları teselli niyetiyle söylendiğini iddia etmiştir. Gerçi, bu görüşü daha önce Kraçkovskiy ve batılı oryantalistlerden P. Casanova da iddia etmişlerdi (Klimoviç 1986: 100/243). Klimoviç burada Taberî hakkında iddia edilen bilgileri Taberî'ye ait orijinal metinlerden değil de batılı oryantalistlerden Reinhart Dozy ve İgnaz Goldziher'in eserlerini Rusça'ya aktaran A. Krimskiy'den almıştır (Krimskiy 1904: 9). Klimoviç'e göre Kur'an, her ne kadar kendisini hak, hikmetli, doğru yola götüren, kendisinde çelişkilerin olmadığını söyleyen, karanlıklardan aydınlığa götüren gibi vasıflarla ifade etmiş ise de onda, Kutsal Kitapların birçok metninin çarpıtılmış ve tahrif edilmiş halini görmek mümkündür, hatta bazı surelerin tamamında eski Babil ve Yahudi efsaneleri kendine özgü bir şekilde anlatılmıştır (Klimoviç 1929: 16).

Klimoviç'in iddiasına göre, Müslümanların Kur'an'da olmayan ve günde beş kere kıldıkları namaz ibadetinin İran'da yaygın olan dini kültlerin etkisiyle İslam'a girmiş olduğunu ve İran'da mevcut olan bazı anlayışların Kur'an'da ahiretle ilgili bazı tasavvurların oluşumuna tesir ettiğini söylemiştir (Klimoviç 1986: 106).

Klimoviç'in yukarıda geçen Kur'an'ın kaynağı konusundaki iddialarını özetleyecek olursak, Kur'an kısmen Yahudilikten, Hıristiyanlıktan, Mecusilikten, eski Babil efsanelerinden alınmış, aynı zamanda Hz. Peygamber'in vefatından sonra on senelik bir zaman zarfında insanların görüş ve ideolojilerini de içinde barındıran, kendisine kutsallık atfedilen bir kitaptır.

Klimoviç'in yukarıda konuyla ilgili görüşlerini kabul etmek mümkün değildir. Öncelikle, Kur'an'ın bizzat kendisi birçok ayetinde kendisinin ilahi kaynaklı olduğunu, Arapça bir Kur'an olarak Allah katından peyderpey indirildiğini dile getirmektedir. Bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz: "Kur'an, değerli bir elçinin, Cebrail'in getirip okuduğu sözdür! O elçi ki çok kuvvetlidir. Yüce arş sahibi Allah'ın nezdinde pek itibarlıdır (*Tekvir Suresi*, 81/19-20); O, kendisine vahyedilen bir vahiyden başka bir şey değildir (*Necm Suresi*, 53/4); Bize bundan başka bir Kur'an getir veya bunu değiştir derler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem asla olacak bir şey değil. Çünkü ben sadece bana vahyedilene tâbi olurum ve eğer sizin arzunuza uyar da Rabbime isyan edersem, o müthiş günün azabından korkarım" (*Yunus Suresi*, 10/15).

Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığı zaman da Kur'an'ın, peygamberin sözü olamayacağını görmek mümkündür. Öncelikle onun ümmi olması, hayatında hiç yalan söylememesi, düşmanları bile onu "Muhammed'ül-Emin" olarak nitelemesi, hayatında yaşadığı önemli olayların Kur'an'a yansıtılmaması (Hz. Hatice ve amcası Ebu Talib'in ölümü), vahyin bazen arzu etmediği tarzda gelmesi (*Abese Suresi*, 5/10, *Tabrim Suresi*, 66/1) gibi hususlar Kur'an'ın bir insan sözü olmadığına delildir. Eğer Kur'an vahyedilmeyip, Hz. Peygamber tarafından söylenmiş bir söz olsaydı, onun diğer sözlerine benzerdi. Hâlbuki Kur'an üslup yönüyle Hz. Peygamberin hadislerine benzemediği gibi hiçbir beşer sözüne de benzememektedir. Bunu az çok Arapça zevki olan herkes kolayca anlayabilir (Draz 1985: 110). Tüm bunların yanında Kur'an-ı Kerim, göklerin ve yerin yaratılışı (*Araf Suresi*, 7/54, *Yunus Suresi*, 10/3), dünyanın yuvarlaklığı (*Zümer Suresi*, 39/5; *Naziat Suresi*, 79/30), kâinatın genişlemesi (*Zariyat Suresi*, 51/47), çekim kanunu (*Ra'd Suresi*, 13/2, *Lokman Suresi*,

31/10), yeryüzünün dengesi (*Ra'd Suresi*, 13/3, *Hicr Suresi*, 15/19) gibi kozmolojik hakikatlerden de bahsetmektedir. Bunların çoğu ancak yakın asırlarda keşfedilen ve hiçbir konuda modern bilime ters düşmeyen hususlar olup aynı şekilde Kur'an'ın ilahi bir kaynaktan geldiğini gözler önüne sermektedir (Demirci 2012: 54). Kur'an'ın istikbale ait verdiği haberleri de bunlar arasında zikredebiliriz.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Klimoviç Kur'an'ın kaynağını, cahiliye Araplarının o dönemdeki içtimai hayatına ve örfüne dayandırmak istemiştir. Cahiliye döneminde bulunan bir uygulama veya hükmün Kur'an'a yansımaları tabii bir şeydir. Bunlar İslam'ın esasına uygun olduktan sonra, önceden mevcut uygulamaların olduğu gibi bırakılmasında hiçbir sakınca yoktur. Bize göre, faydalı bir örf ve uygulamanın olduğu gibi bırakılmasından hareketle Hz. Peygamberin Kur'anî bilgileri çevresinden aldığı ve Allah tarafından vahyedilmediğini iddia etmek doğru değildir.

Kur'an'ın kaynağının Hıristiyanlıktan ya da Yahudilikten alındığı iddiasına gelince öncelikle şunu belirtmemiz gerekir ki, putlara ibadetin yasak edilmesi ve tevhit inancı, ahirete iman ve geçmiş peygamberlere ve kavimlere ait kıssalar gibi konularda semavi dinler arasında birçok benzerlik vardır. Bunun esas sebebi ise bütün semavi dinlerin Allah'tan gelmiş olmasıdır. Dolayısıyla Kur'an'ın muhtevastaki bazı konuların Kutsal Kitaplarla uyumu ve birtakım inançların benzerlik arz etmesi doğal bir şeydir. Üstelik nüzul döneminde Tevrat ve İncil'in Arapça tercümesinin olmaması (A'zami 2003: 210) ve Ehl-i Kitab'ın, özellikle de Yahudilerin ilmi saklamakta çok ileri gitmeleri gibi hususları hesaba kattığımızda Kur'an'ın kaynağının Kutsal Kitap olmadığını açık bir şekilde görürüz.

Taberî'nin naklettiği rivayete gelince, o kendi tefsirinde Hz. Peygamberin henüz hayatta olduğu sırada bilinmeyen ayetlerin varlığından bahsetmemektedir. Konuyla ilgili Klimoviç'in iddiası kabul edilebilir değildir. Kanaatimizce Klimoviç, Taberî tefsirinde geçen ve mensuh olduğu rivayet edilen ayetleri güya Hz. Peygamber döneminde bilinmeyen ayetler olarak dile getirmiş olabilir. Taberî, Enes b. Mâlik ve Ebu Musa el-Eş'ari gibi bir kısım sahabi, önce indirilen bir kısım âyetleri daha sonra neshedildikleriyle ilgili rivayetleri nakletmiştir. Bu rivayetler, Allah Teâlâ'nın, dilediği bazı âyetleri Peygamberine unutturma yoluyla kaldıracağını ifade etmektedir (Taberî 2001: III/398). Delil olarak getirilen söz konusu "Muhammed elçiden başkası değildir" ayetine gelince,

Klimoviç ayetin Hz. Peygamber döneminde bilinmediğini ve Hz. Peygamber vefat ettikten sonra sahabe tarafından söylenmiş bir ifade olduğunu dile getirmek istemiştir. Oysa ayet Peygamberimiz henüz hayattayken Uhud savaşında Hz. Peygamber'in öldürüldüğü haberi duyulunca, müminlerin üzülmesi, münafıkların dinden dönme gibi çeşitli planlar düşüncesine girmesi esnasında ebedî davanın fani şahıslar üzerine bina edilemeyeceğini hatırlatmak üzere nazil olmuştur. (Taberî 2001: VI/99-100).

Klimoviç'e Göre Kur'an'ın Cem'i ve Nüshalarının Çoğaltılması

Oryantalistlerin en çok üzerinde durduğu diğer bir konu da Kur'an'ın toplanması ve çoğaltılması meselesidir. Klimoviç de kendi meslektaşları gibi Kur'an'ın bir araya getirilmesi konusunda kendi görüşünü sergilemiştir. Taş, kemik, papirus parçalarına yazılmış ve çoğunluğu şifahi olarak aktarılan Kur'an metinlerinin bir araya getirilme faaliyetinin Hz. Ebu Bekir döneminde gerçekleştiğini ve onun bu vazifeyi Hz. Zeyd b. Sabit'e verdiğini kuşkulu bir şekilde anlatan Klimoviç, söz konusu Kur'an metinlerinin Hz. Muhammed'in asıl ve gerçek sözü olamayacağını iddia etmiştir. Yazar, Hz. Muhammed'in eski sahabilerinden olan İbn Mesud'un da kendine ait Kur'an nüshasının bulunduğunu ve bu nüshanın Zeyd nüshası ile muhtevası, surelerin sayısı ve tertibi, manası ve içinde yer alan haberlerin yeterli olup olmaması bakımından farklılık arz ettiğini dile getirmiştir (Klimoviç 1929: 16). Klimoviç'in iddiasına göre siyasi mücadelelerin sonunda Hz. Ebu Bekir'in emri üzerine Hz. Zeyd tarafından cem ettirilen Mushaf hakkında meydana gelen söylenti ve dedikodular diğer Kur'an nüshalarının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Klimoviç 1986: 64).

Klimoviç'e göre, Zeyd'in topladığı ilk Kur'an nüshası hilafet üzerinde pek etkili olamamıştır. Bundan hareketle kamuoyu nazarında "kutsallık" mertebesine yükselebilmesi için Kur'an'ın metinleşmesine şahit olanların (İbn Mesud vd) hayatta bulunmaması ya da belli bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Yazara göre bu amaç ancak Hz. Osman döneminde gerçekleşmiştir (Klimoviç 1929: 17). Klimoviç'e göre, Halifelik'in ideolojisinin İslam olmasından dolayı onun yeni ve eski hukuki kanunlarının, Arap devletinin çıkarları ile uyumlu olmasını zorunlu kılmıştır. Böylelikle, pratik taleplere uygun olarak İslam hukukunun kaideleri doğrultusunda İslam'ın kutsal kitabının temeli atılmıştır. Klimoviç, halifelik döneminde hukuki ve dini mahiyet taşıyan yazılı belgelerin bulunduğunu ve onların Kur'an-ı Kerim'in oluşumunda önemli etkenlerden

olduğunu dile getirmiştir. Yazara göre, söz konusu yazıların birbiri ile uyuşmayan birçok yönü olmasına rağmen, zamanın yöneticileri tarafından önemli görülmüştür. Yazılı kaynakların ihtilafı yönleri İslam'ın hızlı bir şekilde intişar ettiği diğer bölgelerde birçok anlaşmazlığa yol açmıştı. Bundan dolayı birçok ve farklı içerikte olan Kur'an metinlerini imha etmek ve tek bir yazılı metin mecmuasını oluşturmak, güya Allah'tan sudur etmiş gibi bir özelliğe sahip olan Kur'an'ı oluşturmak ihtiyacını doğurduğunu ileri sürmüştür (Klimoviç 1986: 63-64).

Hız. Osman döneminde Kur'an'ın istinsah edilmesi konusunda Hız. Zeyd b. Sabit kendisinin oluşturduğu ilk nüsha ile diğer mevcut nüshaları karşılaştırmış ve onlardan gerekli yerleri almış, gereksiz olanları da almamıştır (Klimoviç 1986: 64). İbn Mesud ve Osman b. Übey (Burada Übey b. Ka'b olmalıdır) nüshasından insanların yaygın bir şekilde yararlanmasının sadece halifenin kimliğini ve siyasi otoritesini değil, tüm halifelik kurumunu zedeleyeceğini, böyle bir kritik durumun ve siyasi kargaşanın önünü almak için Hız. Osman, Zeyd b. Sabit'e Kur'an'ın son nüshasını oluşturmasını emretmiş ve diğer nüshaların yaktırmasını söylemiştir (Klimoviç 1929: 17). Böylelikle, Kur'an'ın tek versiyonu olarak bilinen Osman nüshası kutsallaştırılmış ve tarih boyunca tamir edilemez zararları beraberinde getirmiştir (Klimoviç 1929: 18). Müslümanlar tarafından Mushafı çoğaltma ve insanları tek kıraât etrafında toplama girişimi olarak değerlendirilen Hız. Osman'ın çabasını da yeni bir metin tespiti olarak değerlendiren Klimoviç, Hız. Osman'ın amacının yalnızca lehçedeki okuma farklılıklarını kaldırmak değil, tüm imparatorluk için standart bir metin tayinine yönelik zorunlu bir siyasi çaba olduğu görüşündedir. Bu dönemde farklı birçok büyük şehirde özel koleksiyonlar oluşturulduğunu ve bunlar arasındaki geniş farklılıkların Medine, Mekke, Basra, Kufe ve Şam gibi büyük şehir merkezlerindeki Mushafı da sinmiş olduğunu ileri sürmektedir. Bunun sonucunda standart bir metne sahip olmanın siyasi zorunluluk haline geldiğini ve Hız. Osman'ın çözümünün de Medine mushafını resmileştirmek ve diğerlerinin tamamının imhasını emretmek olduğunu, ancak Kurra'nın Hız. Osman'ın bu eylemine şiddetle muhalefet ettiğini ve Kufe Müslümanlarının, İbn Mesud Mushafının yakılmasını reddederek onda direnenlerle Hız. Osman'ın metnini kabul edenler şeklinde iki gruba bölündüğünü gösteren kanıtlar bulunduğunu iddia etmektedir (Klimoviç 1986: 64-65). Aynı iddiayı Klimoviç'ten önce Arthur Jeffery de "Progress in the

Study of the Qur'an Text" adlı makalesinde dile getirmiştir (Draz 1983: 96, Okumuş 2003: 96).

Klimoviç, Müslümanların nazarında Kur'an'ın ebedi olduğunu, Kur'an'ın oluşumu ve redakte edilmesi sürecinde bu düsturun esas alındığını ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra hâlihazırda Taşkent müzesinde Hz. Osman nüshası addedilen Mushaf'taki kan lekelerinin, halifeleri ve feodalleri ululama ve evliyalara sığınma anlayışının bir tezahürü olduğunu dile getirmiştir (Klimoviç 1959: 7).

Müellif, Hz. Osman nüshası olarak bilinen Kur'an'dan başka diğer metin ve nüshaların tamamen yok olmadığını, Hz. Osman'ın güç kullanarak diğer nüshaları yaktırmasından sonra insanların çoğunun söz konusu nüshalara, özellikle İbn Mesud nüshasına olan ilgilerinin daha da arttığını söylemiştir. Abdullah b. Mesud'un Bedir'de Ebu Cehli öldürmesinden dolayı sahabiler arasında şöhretli olması, hadis ve tefsir ilmi konusunda da uzman olması, aynı zamanda Osman-Zeyd nüshasını sert bir şekilde eleştirmesi Medine'de hoş karşılanmamıştır. Ebu Zer el-Gıfari'nin de aynı durumla karşı karşıya kaldığını, halifeliğin keyfi siyasetine muhalefetinden dolayı önce Suriye'den ve daha sonra Medine'den kovulduğunu dile getirmiştir (Klimoviç 1986: 65).

Klimoviç'e göre sadece nüshaların sahipleri değil, bunun yanı sıra nüshaları yazanların soyundan gelenlerin aynı zamanda asırlar geçmesine rağmen yöneticilerin adaletsizliklerini ve toplumun sorunlarını halka aktarmıştır. Buna göre İbn Mesud'un soyundan gelen Arap tarihçisi Ebu'l-Hasan Ali b. el-Mesudi (IX sonu-956) Hz. Osman'ın şehit edildiği gün onun hususi hazinesinde 150 bin dinar ve bir milyon dirhem paranın bulunduğunu, söz konusu dönem Medine halkının çok fakir bir durumda yaşadıklarını belirtmiştir (Klimoviç 1986: 66).

Klimoviç, halifeliğin erken dönemlerinde ortaya çıkan birçok Müslüman fırkanın tümünü tatmin edebilmek amacıyla Kur'an'ın birinci ve daha sonra ikinci redaktesinin yapıldığını, son redaktenin birkaç özellik taşıdığını ileri sürmüştür:

1. Redakte faaliyeti halife tarafından yerine getirilmesi gereken bir vazife idi. Diğer nüshaları oluşturan ve emek sarfedenlerin malzemeleri görüldüğü gibi çok geçmeden yaktırılmış ve imha edilmiştir. Bunun nedeni ise Hz. Osman grubuna mensup olanlar tarafından beğenilmemiş olmasıdır. Peygamberin yanından ayrılmayan, ona en sadık olanlar Kur'an'ı oluşturma sürecinde onlara

yardım etmesi gerekirken bilakis engel olmuşlardır. Onların bu tutumu Hz. Osman'ın yürüttüğü siyasete taraftar olmamalarından dolayı idi.

2. Kur'an'ı oluşturanların en önde gelen vazifelerinden biri de kendilerine getirilen ve kendilerinin kaydettiği yazılarda mekânla ilgili yerleri yok etmek, onların arasını ayırıp, onları farklı surelere taksim etmek idi. Kur'an'da yer alan efsanelerin siyakına bakıldığında sadece surelerin değil, bununla beraber ayetlerin de kronolojisini ve mana düzeninin bozulmasını görmek mümkündür. Bundan dolayıdır ki, bu kitapta mitolojik ve efsanevi kahramanlardan çok bahsedilmiş, ama İslam'ın ortaya çıktığı Arabistan'da, sözgelimi Mekke ve Medine'de peygamber hareketini yönetenlerin isimleri yok denebilecek kadar azdır. Hatta Muhammed isminden bile sadece dört kere bahsedilmiş ve bir yerde ise "Ahmed" olarak geçmiştir. Ancak, bu isimlerin bahsedildiği bağlam, onun yaşadığı dönemi değil, eski efsanelerin kahramanı olarak yansıtılmıştır. Kur'an'da ilk dört halifenin olmayışı da hayret verici bir şey değildir. Ancak, çok geçmeden bu konuda Ali yandaşları itiraz etmişlerdir. Tabii ki, Kur'an'ı oluşturanlar, oluşturma sırasında kendilerine düşmanları artırmıştır. Onların arasında önce kendi isimlerini de ihtiva eden yazılı metinlerin teslim edilmesi, sonra yasallaştırma sürecinde söz konusu isimlerin Kur'an'a alınmaması düşmanlığın başlıca sebeplerinden biri olabilir (Klimoviç 1986: 102).

Kur'an diğer semavi kitaplar gibi muayyen bir topluluğa geçici bir süre için indirilmemiş olup, kıyamete kadar bütün insanlığa hitap eden evrensel nitelikte bir kitap olması elbette ki, onun hiçbir tebdil ve tahrife uğramadan nazil olduğu gibi muhafaza edilmesini gerektirmekteydi. Tabii ki bu da Hz. Peygamberin, onu birtakım usullerle tespit ettirmesiyle mümkündü (Demirci 2012: 73). Kur'an-ı Kerim başlangıçtan itibaren ezber, yazı ve kontrol şeklinde üç yolla koruma altına alınmıştır.

Kur'an vahyinin tespitinde ilk olarak üzerinde durulması gereken husus ezberleme konusudur. Çünkü Cebrail (a.s)'ın getirdiği Kur'an vahyini Hz. Peygamber ezberleyerek almış, sonra da onu yazdırmış ve tebliğ etmiştir. Hz. Peygamber vahiy geldiği zaman bir kâtip çağırarak ona vahyi yazdırıyordu. Mekke döneminde bu hizmeti daha çok Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh yerine getiriyordu. Medine döneminde ise devreye Übey b. Ka'b, sonra da Zeyd b. Sabit girdi. Zeyd bu işte el-Katip unvanını alacak kadar çok hizmet verdi ise de onun bulunmadığı durumlarda sayısı 40'a ulaşan başka sahabiler tarafından da vahiy yazma görevi yerine getirilmiştir (Canan 2006: 32). Hatta Mustafa

A'zami *Kur'an Tarihi* adlı eserinde Medine döneminde Hz. Peygamber'e kâtiplik yapmış yaklaşık 65 sahabinin isimlerini kaydetmiştir (A'zami 2006: 106).

Tarihi verilere baktığımızda Hz. Aişe, Hz. Abdullah b. Abbas, Hz. Abdullah b. Mesud, Hz. Übey b. Ka'b gibi bazı sahabenin hususi Mushaflarının olduğunu öğrenmekteyiz. Onlar kendi Mushaflarına Kur'an ayetlerinin anlaşılabilmesi için birtakım ilaveler kaydetmişlerdir. Söz konusu ilaveler esas itibarıyla tefsir amacına yönelik özel notlardan başka bir şey değildir. İbn Mesud ve Übey b. Ka'b kendi nüshalarına bazen hafızalarından yazmakta, belki de önceki bir tarihe ait bir varyant ilave etmekte yahut satırları arasına veya kenarlarına çok defa farklı bir renkle, açıklayıcı mahiyette birtakım küçük notlar (Draz 1985: 32) veya Kur'an'dan olmayan bazı dualar kaydetmekte herhangi bir beis görmemişlerdir. Bazı kaynaklarda geçen Ubey b. Ka'b ve İbn Mesud tarafından yazılan Mushaflarda surelerin genel kurala dayalı tertibiyle uyumsuzluklar olduğu bilgisi doğrudur. Bunu kimse inkâr edemez. Fakat hiçbir yerde, herhangi bir suredeki ayetlerin dizilişiyle ilgili bir anlaşmazlığı aktaran hiçbir rivayet bulunmamaktadır (A'zami 2006: 111).

Hz. Osman'ın, istinsah edilen Mushafları değişik İslam beldelerine gönderdikten sonra bunlardan hariç diğer Kur'an nüshalarının ve sahifelerinin yaktırılması için emir vermesi Klimoviç'in dediği gibi siyasi otoritenin zedelenmemesi için değil, bilakis Müslümanlar arasında farklı Kur'an okumalarının önünü almak ve gelecekte anlaşmazlıklara sebep olmamak gibi dini bir kaygıdan dolayı idi. Hz. Osman'ın yaptığı iş, söz konusu ihtilafın önünü almak için sadece Kureyş hattına uyan mütevatir kıraatleri bırakıp, diğerlerini Kur'an metninden çıkarmak olmuştur. Çünkü Hz. Osman, başlangıçta Kureyş lehçesine alışıncaya kadar ruhsat olarak tanınan belli kelimelerin veya harflerin yedi harf üzerine okunması iznine artık ihtiyaç kalmadığı kanaatine varmıştır. Konuyla ilgili olarak Muhammed Hamidullah şöyle demektedir: Hz. Osman'ın yazıyla tespit işi Hafsa tarafından muhafaza edilen Kur'an metninden apayrı ve müstakil bir iş olmayıp, sadece bazı kelimelerin yanlış tarzlarının ıslah edildiği ve mükemmelleştirildiği, Hafsa'daki bu aynı metnin bir nüshasının çıkarılmasından ve işin sonunda da asıl metin ile mukabelesinin yapılmasından ibarettir (Hamidullah 1993: 48).

Bunun yanında kendilerinin hususi Mushafları olan sahabiler de Hz. Osman'ın emrine boyun eğerek özel Mushaflarını yakmışlar, Hz. Osman'ın çoğalttığı Mushaflar üzerinde ittifak etmişlerdir. Hatta başlangıçta Hz. Osman'ın

çoğalttığı Mushafları tanımak istemeyen Abdullah b. Mesud da sonradan ilk tepkisinden dönmüş, Müslümanların genel görüşüne katılmıştır (Zerkani 1995: I/214, Salih 1965: 82-83).

Kur'an'da mekânla ilgili kelimelerin kaldırılması, Hz. Peygamberin isminin sadece dört yerde geçmesi, halifelerin bile isimlerinin Kur'an'da yer almaması ve en önemlisi Kur'an'ın sure ve ayetleri arasındaki bağlamın bozukluğu, surelerin kronolojik bir şekilde olmaması ve bunun Kur'an'ı oluşturanların siyasi ideolojisinin mahsulü olduğu iddiası da temelsiz bir görüştür. Zira Kur'an Allah tarafından insanlar için indirilen bir hidayet kitabıdır. Onun muhtevasında Hz. Muhammed ve dört halifelerin isimleri, ya da mekân adlarının olması ya da olmaması esas amaç değildir. Onun bir harfine bile Hz. Muhammed'in müdahale etme yetkisi yoktur. Çünkü o ancak bir resuldür, görevi de tebliğ ve teybindir. Bunun ötesinde Kur'an'ın asliyetinin Hz. Peygambere geldiği şekliyle korunmuş olduğunun en önemli delillerinden birisi Kur'an-ı Kerim'deki Allah'ın garantisi (*Hicr Suresi*, 15/9), ikincisi de onun mütevatir olarak nakledilmiş olmasıdır.

Klimoviç'in iddiasının geçersiz olduğunu gösteren hususlardan biri de Hz. Ali ve bazı sahabenin Kur'an'da geçmemesi, Hz. Ali yandaşlarının buna itiraz etmesi ve bunun Hz. Osman yönetimine olan adavetlerinin başlıca sebeplerinden biri olduğunu söylemesidir. Muhtelif eserlerde Kur'an'ın tahrifine inanmakla itham edilen en mühim fırka olarak Şia gösterilir. Gerçekten de bazı Şii kaynaklarda Kur'an'ın mevsukiyetine zarar veren rivayet ve görüşleri görmezlikten gelmek mümkün değildir. Diğer taraftan birçok Şii âlim, Şia'ya yöneltilen bu ithamı şiddetle reddetmiş, Şia'nın Kur'an'ın hıfzedildiğine inandığını ve aksine Ehl-i sünnet kaynaklarında tahrif iftirasını destekleyecek malzemeler bulunduğunu bazı örneklerle kanıtlamaya çalışmışlardır (Hûi 1981: 197-198, Karataş 1996: 14). Mesela Zeydiyye, Kur'an'a yönelik tahrif iftiralarını şiddetle reddeder. Ebu Zehra, Zeydiyye'ye ait *el-Bahr* ve *el-Fusu-lu'l-Lu'lu'iyye* kitaplarından naklen şöyle demektedir: "Kur'an, âlimlerin icma ile kendisine hiçbir şey eklenmeden ve kendisinden hiçbir şey çıkarılmadan son arzdaki şekliyle ümmetin elinde bulunan bir kitaptır. İmamîyenin karşı çıkmasına rağmen onda hiçbir fazlalık yoktur" (Karataş 1996: 28).

Söz konusu iddiayı bundan evvel Batılı oryantalistlerden Regis Blachere de söylemiştir. Bu iddia doğru olsaydı, Kur'an'ın istinsahı sırasında birçok hafız sahabenin bu Mushafları, ezberlerinde mevcut olanla karşılaştırarak böyle bir

şeyin mevcut olduğunu ortaya koymaları gerekirdi. Üstelik Hz. Ali Kur'an'ı tek bir mushafta toplamalarından dolayı halife Hz. Ebu Bekir ile Hz. Ömer'i övmüş, Kur'an'ı yakmışlar diye ithamlarda bulunanlara karşı onları müdafaa etmiştir (Zerkani 1995: I/229). Eğer Hz. Ali buna karşı olsaydı, Mushafı toplayanları övmeyecekti, bilakis eleştirilerde bulunacaktı ve en azından kendisi halife olduğunda bu işi telafi edecekti.

M. Tayyib Okiç konuyla ilgili Hindistan'ın Bankipore şehrindeki genel şark kütüphanesinde bütün sureleri ihtiva eden apokrif bir mushafın yazma halinde mevcut olduğunu ve söz konusu mushafta Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerine bazı ilavelerin yapıldığını, Nurayn ve Velaye olarak bilinen iki surenin de onların arasında bulunduğunu dile getirmiştir. Bu görüş Kazım Bek gibi bazı Rus oryantalistler tarafından da şiddetle eleştirilmiştir. Kazım Bek'in belirttiğine göre, söz konusu iki sure Şiiiler tarafından nazarı itibare alınması şöyle dursun, meşhur polemik kitaplarında bile kendilerinden hiç bahsedilmemiştir (Okiç 1971: 9).

Bunun yanı sıra Abdullah Draz eserinde Hz. Muhammed ve Hz. Ali'yi kasten "iki nur/nurayn" adını taşıyan surenin Şia camiasında ilk defa Tusi'den sonra hicri yedinci asırda görüldüğünü, Kur'an-ı Kerim'den çalınmış birtakım kelime ve ibarelerden müteşekkil bir uydurma sure olduğunu, Kur'an-ı Kerim'in o ahenkli üslubu ve belağatı karşısında ne kadar kötü bir kontrast arz ettiğini belirtmiştir (Draz 1983: 36). Nihayet bu apokrif "suretün nurayn" üzerinde incelemeler yapmış bulunan Kazım Bek ile T. Nöldeke, bütün çırpınmalarına rağmen onun uydurma olduğunu teslim etmek mecburiyetinde kalmışlardır (Okiç 1971: 9-10).

Şia âlimlerinin önemli eserlerine baktığımız zaman Kur'an'da ziyadenin batıl, noksanın muhal olduğu görüşlerini görmekteyiz. Üstelik bu iddia ilk asırlarda mevcut olmayıp, sonradan ortaya atılmış bir meseledir. Bugün Şiiilerin ellerindeki Mushaf ile Sünnilerin Kur'an'ı arasında hiçbir fark yoktur.

Sonuç

Şüphesiz ki Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin Kur'an ve İslam alanında eser yazan önemli temsilcilerinden birisi Klimoviç'tir. Klimoviç'in İslam'a dair yaptığı çalışmaların genellikle Kur'an üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Onun ele aldığı ve eleştirdiği konular günümüz açısından da önemli, üzerinde en çok tartışılan ve Müslüman âlimler arasında da ihtilafli olan konuları ihtiva

etmektedir. Kur'an'ın vahye dayanması, Kur'an'ın metinleşme süreci gibi konuları şiddetli bir şekilde eleştiren Klimoviç, İslam'ın bir ideoloji olarak ortaya çıktığını ve Kur'an'da yer alan ayetlerin söz konusu ideoloji doğrultusunda kaleme alındığını iddia etmiştir. Klimoviç'in görüşlerine karşı eleştiriler kendi döneminin bilim adamları tarafından da gelmiştir. Klimoviç zaman zaman kendisinin eleştirdiği ve güvenilirliğinin olmadığı eserlere atıfta bulunarak çelişkiye düşmektedir. Örneğin, Hz. Peygamberin hayatını anlatan en eski kitaplardan İbn Hişam, İbn Sa'd gibi eserlerin sıhhatli olmadığını eleştirerek bunların insanlar tarafından uydurulduğunu ileri sürmüş, ancak kendi iddiasını desteklemesi için onların kitaplarına atıfta bulunmuş, kendince kuvvetli bir delil olarak kullanmıştır. Klimoviç'i bu gibi eserleri telif etmeye sevken en temel faktör, dönemin siyasi ideolojisi olmuştur. Çünkü kendisinin de belirttiği gibi eserinin yazılış amacı Kur'an ile ilgili önbilgileri arz ederek Kur'an'la mücadele edenleri onun temel düşünce ve yorumlarıyla donatmak, güya Kur'an'ın iç çelişkilerini açığa çıkarmaktan ibarettir.

Müslüman doğu kültürünün temelinde Kur'an'ın olduğunu tespit eden Rus oryantalistleri Kur'an araştırmalarına ayrı bir önem vermiştir. Tarihi süreç içerisinde onların çalışmaları yöntem ve üslup yönünden birtakım değişiklikler arz etmektedir. Çarlık Rusya'sında Kur'an ve İslam'la ilgili eserlerin genellikle Hıristiyan kilisesinin gözetimi ve denetimi altında yazıldığı ve aynı şekilde Sovyet dönemi Rus oryantalistlerin çalışmaları da dönemin siyaseti ve ideolojisi doğrultusunda ele alındığı, hatta hâkim ideolojiye hizmet etmek amacını taşıdığı için onların görüşlerinin objektifliğinden bahsetmemiz mümkün görünmemektedir.

Kaynaklar

- A'zami, Muhammed Ziya. (2003). *Yahudiyye ve'l-Mesihyye*. Riyad: Mektebetürrüşd.
- A'zami, Mustafa (2006). *Vahyedilişinden Derlenişe Kur'an Tarihi*. Çev. Ömer Türker ve Fatih Serenli. İstanbul: İz Yay.
- Akdemir, Salih (1989). "Müsteşriklerin Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (sav)'e Yaklaşımları". *AÜİF Dergisi* XXXI: 179-210.
- Canan, İbrahim (2006). "Rivayetler Işığında Kur'an-ı Kerim'in Cem Edilmesi". *Kur'an'ın Mucizevi Korunması*. İstanbul: Işık Yay.
- Demirci, Muhsin (2012). *Kur'an Tarihi*. İstanbul: MÜ İlahiyat Vakfı Yay.
- Draz, Abdullah (1983). *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*. Çev. Salih Akdemir. Emek Yay.
- Draz, Abdullah (1985). *En Mühim Mesaj Kur'an*. Çev. Suat Yıldırım. Ankara.

- Erşahin, Seyfettin (1999). *Türkistan'da İslam ve Müslümanlar (Sovyet Dönemi)*. Ankara: İlahiyat Vakfı Yay.
- Esen, Muammer (2011). "Hz. İbrahim'in İmanı ve Tevhid Mücadelesi". *AÜİF Dergisi* 52 (2): 111-128.
- Hamidullah, Muhammed (1993). *Kur'an-ı Kerim Tarihi*. Çev. Salih Tuğ. İstanbul: MÜİF Yay.
- Hûi, Ebu'l-Kâsım (1981). *El-Beyân fî Tefsiri'l-Kur'ân*. Beyrut: Envarü'l-Hüda.
- İbn Hişam, Muhammed Abdi'l Melik (1995). *Siretü'n-Nebeviyye*. thk. Fethi Envar ed-Dabuli. Mısır.
- Karataş, Şaban (1996). *Şiâda ve Sünni Kaynaklarda Kur'an Tarihi*. İstanbul: Ekin Yay.
- Karatayev vd. (1974). "Klimoviç". *Kazak Sovet Ensiklopediyası*. C. 5. Almatı. 476.
- Kelbi, Ebu'l-Münzir Hişam b. Muhammed b. es-Saib (1995). *Kitabul-Esnam*. Mısır: Darü'l-Kitabi'l Mısır.
- Kemper, Michael and Stephan Conermann (2011). *The Heritage Soviet Oriental Studies*. Routledge: Routledge Contemporary Russia and Eastern Europe Series.
- Kemper, Micheal (2009). "Studying Islam In The Soviet Union". *Vossiuspers UvA*. Amsterdam. 5-25.
- Klimoviç, Lutsian (1929). *Soderjaniye Korana*. Moskva: Ateist.
- Klimoviç, Lutsian (1931). "Suşestvoval li Muhammed? Diskussiya v Kommunistiçeskiy Akademii v Antireligiozniy Sektsii İnstituta Filosofii". *Voinstvuyesiy Ateizm* 2-3: 198-205.
- Klimoviç, Lutsian (1959). *Kur'an Jane Onin Uagizdari*. Almatı: Kazak Memleket.
- Klimoviç, Lutsian (1986). *Kniga O Korane, Ego Proishojdeniye İ Mifologii*. Moskva: Politzdad.
- Krimskiy, Agafangel (1904). *İstoriya Musulmanstva, Samostoyatelniye Oçerki, Obrobotki i Dopolneniye Perevodi iz Dozi i Goldzhina*. Moskva: Varvari Gattsuk.
- Miliband, Sofiya (2008). *Vostokovedi Rossii: Bibliografiçeskiy slovar*. C. 1. Moskva. 634.
- Okiç, Tayyib (1971). "Kur'an-ı Kerim'i Taklid Teşebbüsleri". *Diyanet Dergisi* X.
- Okumuş, Mesut (2003). "Jeffery ve Kur'an Çalışmalarındaki Yeri". *Oryantalistlerin Gözüyle İslam*. İstanbul. 77-138.
- Salih, Subhi (1965). *Mebâhis, fi Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Darul İlm Lilmelayin Yay.
- Sönmezsoy, Selahattin (1998). *Kur'an ve Oryantalistler*. Ankara: Fecir Yay.
- Taberî, İbn Cerir (2001). *Camiu'l-Beyan 'an Têvili Ayi'l-Kur'an*. Kahire.
- Vvedenskiy, Boris (1953). "İslam". *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*. C. 18. Moskva. 516.
- Vvedenskiy, Boris (1953). "Koran". *Bolşaya Sovetskaya Ensiklopediya*. C. 22. Moskva. 564.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (t.y.). *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Akçağ Yay.
- Yıldırım, Suat (1983). *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*. İstanbul: Ensar Yay.
- Zerkânî, Muhammed Abdulazim (1995). *Menâhîlül-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut: Darü'l-Kitabi'l-Aziz.
- Zerkeşi, Bedreddin (t.y.). *el-Burhân fi Ulûmi'l- Kur'ân*. Mısır: Mektebetü Darü't-Türas.

Works of Russian Orientalist Klimovich in the Framework of the Quran *

Zhaxhangir Nurmatov**

Abstract

The fact that the Quran is the basis of Islamic civilization and culture prompted the Russian orientalist to conduct research in the framework of the Quran. Studies of Soviet period Russian orientalists were dealt with the policy and ideology and “being scientific” served to the continuation of modern exploitation through state. The obvious example of this situation can be seen in the claims of Klimovich, a Soviet period Russian scholar. Dedicating most of his life to the Quranic studies, Klimovich naturally made use of the orientalist tradition up to his time and was mostly influenced from the views of his predecessors. Particularly, his views were based mostly upon those of Western and Tsarist Russian Orientalists. When considering such points as his negative and prejudiced approach to the Quran, that he, from the beginning, decided to condemn Islam, that putting objectivity aside, he took an

Keywords

Russia, Orientalism, Klimovich, Soviet Period, Quran, Tafseer.

* Date of Arrival: 20 December 2016 – Date of Acceptance: 21 June 2017

You can refer to this article as follows:

Nurmatov, Zhaxhangir (2019). “Rus Oryantalist Klimoviç’in Kur’an Çerçevesindeki Çalışmaları”. *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 193-214

** Dr. Lecturer., Akhmet Yassawi University, Faculty of Humanities, Department of Divinity – Turkistan/Kazakhstan

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>

zhaxhangir82@gmail.com, zhaxhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Советский востоковед Климович и его исследования Корана*

Жахангир Нурматов**

Аннотация

Исламская цивилизация и культура основаны на Коране, поэтому российские востоковеды проводили свои исследования в области коранистики. Исследования советских востоковедов отражали политику и идеологию того времени, и их научность была обусловлена требованиями государства. В этом смысле показательны труды советского ученого Климовича. Посвятив большую часть своей жизни изучению Корана, Климович следовал научным традициям и подходам предшественников, в частности, западных и русских исследователей царского периода. Трудно говорить об объективности его работ. В которых прослеживается предвзятое и негативное отношение к исламу.

Ключевые слова

Россия, ориентализм, Климович, советский период, Коран, тафсир

* Поступило в редакцию: 20 декабря 2016 г. – Принято в номер: 21 июня 2017 г.

Ссылка на статью:

Nurmatov, Zhakhangir (2019). "Rus Oryantalist Klimoviç'in Kur'an Çerçevesindeki Çalışmaları". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 193-214.

** Д-р, преподаватель, Международный турецко-казахский университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, факультет гуманитарных наук, кафедра теологии – Туркестан / Казахстан

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5083-0748>

zhakhangir82@gmail.com, zhakhangir.nurmatov@ayu.edu.kz

Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler*

Muzaffer Başkaya**

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kurucuları Cumhuriyetin ilanından bir süre sonra dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış Türklerle siyasi ve kültürel iş birliğini geliştirmek amacıyla bazı adımlar atmıştır. Bu maksatla Doğu Türkistan ve burada yaşayan soydaşların durumuyla yakından ilgilenilmiş ve bölgeyi iyi bilen kişilere raporlar hazırlanmıştır. Bunlardan biri de Mecdettin Delil tarafından kaleme alınan rapordur. Bu raporda Doğu Türkistan'ın o günkü siyasi, ekonomik ve kültürel durumuyla ilgili tafsilatlı bilgiler verilmiş, bilhassa Türkistan'dan dışarıya göç eden muhacirlerin vaziyetleri üzerinde durulmuş, Türkiye ile Doğu Türkistan arasındaki kültürel bağların kuvvetlendirilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu raporun ardından harekete geçen Türk Hükümeti, bölgede yaşayan Türk unsurlara yeni rejimi tanıtmak, onlarla bir gönül köprüsü inşa etmek için çalışmıştır. Bu maksatla bölgeye yeni harfler gönderilmiş, oradan öğrenciler getirilerek Türkiye'de okutulmaları sağlanmış, bölgede gazete ve dergi çıkarmak suretiyle Türkiye'nin tanıtımı yapılmaya çalışılmıştır. Böylece Çin egemenliği altında yaşayan soydaşlara dostluk eli uzatılmış ve bu bölgede kendi hegemonyasını kurmak isteyen Çin yönetiminin baskısı kırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Doğu Türkistan, muhacir, basın-yayın, Latin harfleri, kültür, tanıtım.

* Geliş Tarihi: 21 Nisan 2017 – Kabul Tarihi: 07 Şubat 2018

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Başkaya, Muzaffer (2019). "Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 215-236.

** Dr. Öğr. Üye., Trabzon Üniversitesi, Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü – Trabzon/Türkiye
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4593-0979>
mbaskaya61@gmail.com.tr

Giriş: Doğu Türkistan'ın Kısa Tarihi

Türklerin en eski yerleşme alanlarından biri olan Doğu Türkistan, Orta Asya Türk tarihinin bir parçası olarak Hun ve Göktürk İmparatorluklarının sınırları içerisinde yer almıştır. 742 senesinde Basmıl, Uygur ve Karluklardan müteşekkil boylar Göktürk Devleti'ni yıkmışlar, 744 yılında ise bu boylardan Uygurlar Ötüken'de hâkimiyetlerini sağlayarak Uygur Hakanlığını kurmuşlardır. Uygur Devleti 840 yılında Kırgızlar tarafından yıkılınca geriye kalan Uygurlar Asya'nın daha güney bölgelerine Çin'in batısına yerleşerek Kan-Cou ve Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devletini kurmuşlardır. Bu olay aynı zamanda Doğu Türkistan Uygur tarihinin de başlangıcıdır (Kafesoğlu 1993: 129). Doğu Türkistan'da Karahanlılar'ın hâkimiyet kurmasıyla birlikte bölge İslam'la tanışmış, daha sonra burası sırasıyla Karahıtaylar ve Moğollara tabi olmuştur. Ardından Timur'un hâkimiyet kurduğu Doğu Türkistan, Çağataylılardan Emir İsmail'in eline geçmiş ve böylece Hocalar Hanedanlığı adı verilen ve 1755 yılına kadar sürecek olan dönem başlamıştır (Gömeç 1998: 74).

XVIII. yüzyılda Doğu Türkistan'ın Kumul ve Turfan kasabalarını ele geçiren Mançu-Çin orduları 1754'te Kalmuklar'ı yenmiş, 1759'da tam bir karışıklık içindeki Kâşgar ve civarını işgal etmiş, bunun üzerine 1760'lı yıllarda Kazaklar'ın Orta ve Küçük cüzleriyle Hokand Hanları da Çin'in üstünlüğünü kabul etmek zorunda kalmıştır. Direniş ve kurtuluş çarelerinin arandığı fakat genel olarak esaret ve baskı altında geçen bir asırlık sürecin ardından Doğu Türkistan, Yakup Han'ın üstün gayreti ile tekrar Türklerin idaresi altına girmiştir. Ancak Çinliler, uğradıkları ağır yenilgilerin intikamını almak ve Doğu Türkistan'ı yeniden istilâ etmek için Rusların da yardımıyla harekete geçmiştir. Çin ordusu 17 Ağustos 1876'da Urumçi üzerinden ilerleyerek Yakup Han'ın ölümünden sonraki karışıklığın da etkisiyle Aralık 1877'de Kâşgar dâhil bütün Doğu Türkistan'ı işgal etmiştir (Taşağıl 2012: 558-559). 18 Kasım 1882 yılında bölgede Türk hâkimiyetini tamamıyla sona erdirmek amacıyla Çin İmparatorunun emriyle Doğu Türkistan'ın adı Çin'in 19. eyaleti olarak *Yeni Toprak* anlamına gelen *Hsin-chiang* olarak değiştirilmiştir. Okunuşu genel olarak *Yeni Toprak*, *Yeni Hudut* olsa da Çincenin yazı özelliklerinden hareket edildiği takdirde işbu yer adının “Yeniden silah gücü ile ele geçirilen toprak” anlamına geldiği anlaşılmaktadır. Çinliler, bölgedeki Türk kimliğini ortadan kaldırmak amacıyla Doğu Türkistan adının kullanılmasını yasaklamış,

kullanıcıları ise acımasızca cezalandırmıştır (Türkler 2015: 27). Çinliler 1884 yılında da bölgede Doğu Türkistan (Xinjiang / Sincan) eyaletini kurmuşlardır.

Doğu Türkistan'daki Çin egemenliği 1930'lu yıllara kadar devam etmiş, 1931'de başlayan ve iki yıl süren Kumul isyanı sonucu 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da resmen Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti kurulmuştur. Fakat bu idare üç cephede birden mücadele etmek zorunda kalmıştır. Bunlar, Çinliler, Ruslar ve uzun yıllardır Doğu Türkistanlıların başına dert olan Döngenler. Zira bu grup Doğu Türkistan'a hâkim olabilmek için bölgedeki Türklere savaş ilan etmiş, Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti lideri Hoca Niyaz'ın hataları (Saray 1995: 159-160) ve devamında Çinlilerden destek alan Sovyet ordularının bölgeye girmesiyle birlikte Doğu Türkistan'daki Türk idaresi tekrar kesintiye uğramıştır (Emet 2002: 476). Bu olaylardan yaklaşık on yıl sonra 1944'te çıkan ayaklanmalar neticesinde 12 Kasım 1944'te Şarki Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş, bu oluşum da ancak beş yıl ayakta kalabilmiş, bu dönemde Üç Efendiler olarak bilinen ve genellikle Çin'e yakın duran İsa Yusuf Alptekin, Mehmet Emin Buğra, Mesut Sabri yönetiminde etkin rol oynamış fakat 1949'da Komünist Çin ordularının işgali sonucunda Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin olmak üzere binlerce Uygur ve Kazak Türkü Hindistan ve Pakistan'a, oradan da Türkiye'ye göç etmiştir. Bu tarihten sonra Komünist Çin, Doğu Türkistan'da Türk ve İslam varlığını ortadan kaldırmak için değişik metotlar denemiş, Türk kimliği silinmeye çalışılmış, İslam eserlerinin okunması yasaklanmış, çeşitli yöntemlerle milliyetçi Uygurlara ağır hapis, işkence ve idam cezaları uygulanmıştır (Anat 2005: 175-178).

Mecdettin Delil ve 1940 Tarihli Raporu

Doğu Türkistan'ın vaziyeti ve bağımsızlık mücadelesi Türkiye Cumhuriyeti için de önem taşıyan bir durumdu. Bilhassa Doğu Türkistan'dan Türkiye'ye hicret etmek zorunda kalan aydın ve yazarlar ülke içinde kamuoyu yaratıp belli bir bilinç uyandırmak için büyük gayret sarf etmişlerdir. Bu kapsamda *Yeni Türkistan*, *Odlu Yurt*, *Bildiriş* gibi yayınlar çıkarılmıştır. Bu faaliyetler Türk-Sovyet ilişkilerinin seyrine göre Türk Hükümetinden bazen destek görmüş bazen de bu gibi yayın ve girişimler yasaklanmıştır (Çınar 2012: 6).

Doğu Türkistan'dan hicret ederek Türkiye'ye gelip mücadelesine burada devam eden vatanseverlerden biri de Mecdettin Delil'dir. O bölgenin bir evladı olan Mecdettin Bey 1902 yılında Taşkent'te doğmuştur. Liseyi memleketin-

de bitirmiş ardından Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 senesinde Türkiye'ye gelmiş, daha sonra Diş Hekimliği Fakültesine girmiştir. 1926 yılında okulu bitirerek diş hekimi olmuş, diğer yandan da Doğu Türkistan'ın bağımsızlığı için Türkiye'de yürütülen faaliyetlerin içerisinde bulunmuştur (Andican 2003: 308). Genel olarak Mustafa Çokayoğlu ile birlikte bu hareketin içinde yer alan Mecdettin Bey 1927 yılında Türkistan Türk Gençler Birliği adıyla kurulan derneğin başkanı seçilmiştir. Yeni Türkistan Dergisi'nde müdürlük yapmış, Türkistan Milli Birliği adlı cemiyetin içinde Hizip adıyla bilinen yenilikçi bir grubun içinde yer almıştır. 1931 yılında yönetiminde yer aldığı Yeni Türkistan Dergisi'nin Türk Hükümeti tarafından kapatılması sonucu Türkistan Milli Birliği Genel Sekreteri, Türkistan Türk Gençler Birliği Başkanı ve Yeni Türkistan Dergisi sorumlusu olarak hükümet nezdinde yaptığı müracaatlar sonuçsuz kalmış, yapılan başvurulara resmi makamlarca cevap dahi verilmemiştir (Andican 2003: 365).

Mecdettin Delil en zor yıllarını 1933 sonrasında yaşamıştır. Bu dönemde Doğu Türkistan istiklal hareketinin organizasyonu için Japonya ve İngiltere Hükümetleri nezdinde girişimlerde bulunan Türkistan Milli Birliği bu faaliyetlerden netice elde edemeyince meseleyi kendi imkânlarıyla yönetme kararı almış ve bu kapsamda Genel Sekreter Mecdettin Delil'in Doğu Türkistan'a gitmesi ve bölgede Doğu Türkistan'ın istiklali yönünde çalışmalarında bulunmasına karar verilmiştir. Bu kararın ardından Mecdettin Bey 1933 yılı Eylül ayında İstanbul'dan Hindistan'a hareket etmiş, seyahat amacını gizlemek ve temaslarını kolaylaştırabilmek için Akşam Gazetesi muhabiri gibi bir gazeteci kimliği çıkartmıştır. 1934 yılı başlarında Peşaver üzerinden Doğu Türkistan'a geçmiş, fakat Kaşgar'a ulaşmasının ardından burada tutuklanmıştır. Doğu Türkistanlı General Mahmut Muhiti'nin Kaşgar şehrini ele geçirmesine kadar hapiste kalan Delil, özgürlüğüne kavuştuktan sonra yaklaşık 3 yıl boyunca General Muhiti ile birlikte hareket etmiş, bir taraftan da Kaşgar'daki bazı okullarda eğitim öğretim konusunda çalışmalar yapmıştır. Fakat gelişen olaylar neticesinde Doğu Türkistan mücadelesinin başarısız olacağını anlayan Mecdettin Delil, 3 yıl sonra 1937 yılı ortalarında Hindistan üzerinden tekrar Türkiye'ye geri dönmüştür (Andican 2003: 384-385).

Mecdettin Delil, Türkiye'ye dönüşünün ardından 1940 yılında resmi makamlara ulaştırılması için bir rapor kaleme almış, raporda Doğu Türkistan Türklerinin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları hakkında bilgiler vermiştir.

Çalışmamızın temelini oluşturan bu raporda, Türkistan coğrafyasında bulunan Türklerin Rus ve Çin baskısı altında yaşamaya mecbur bırakıldıkları ve bu baskıdan kaçanların Afganistan ve Hindistan'a hicret ettikleri, bölgede kültürel anlamda büyük bir baskı mekanizmasının kurulduğu, bölgedeki Türklerin Türkiye'den yardım görmemeleri halinde bugünkü vaziyetlerini dahi arayacakları ifade edilmiştir.

Çalışmanın son kısmında Mecdettin Bey'in kaleme aldığı raporun etkisiyle Türk Hükümeti'nin Doğu Türkistan'da yaşayan Türklerle kültürel münasebetleri geliştirme çabalarına değinilmiştir. Zira ortak bir kültürel geçmişe sahip olduğu bilinciyle hareket eden Türk Hükümeti, ilk olarak bu bölgede yaşayan soydaşlara yeni harfleri göndermiştir. Ardından Türkçenin bu bölgelerde daha yaygın hale getirilmesi için kitap çıkarılmasına veya orada neşredilen *Yurt Mecmuası'nın* desteklenmesine karar verilmiş, (BCA. 030.10/257.728.16) Türklerin kimliklerini kaybetmemeleri için Cumhuriyet Halk Partisi ve Halkevleri gibi kurumların onayıyla milli duyguları pekiştirici muhteviyata sahip çeşitli yayınlar buraya gönderilmiştir (BCA. 030.10/257.728.17). Sürecin son halkasını ise buradan getirilen öğrenciler oluşturmuştur. Zira Türk Hükümeti, Çin Türkistan'ın da yaşayan genç yaştaki öğrencileri Türkiye'ye getirterek onların burada eğitim almalarını sağlamış (BCA. 490.01/1197.194.1) böylece bir anlamda Doğu Türkistan ile Türkiye arasında kültürel bir köprü inşa edilmeye başlanmıştır.

Ömrünü Doğu Türkistan'ın bağımsızlığına adayan kişilerden biri olan Mecdettin Delil'in Başvekâlete gönderdiği rapor, söz konusu bölgenin o günlerdeki durumuna ışık tutması açısından kayda değer bir nitelik taşımaktadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin hem de İkinci Dünya Savaşı yıllarında Doğu Türkistan Türkleri ile ilgilenmesi, bu konuda raporlar hazırlanması, bölgeyle bir şekilde irtibata geçilerek milli ve manevi değerlerin yükseltilmeye çalışılması üstelik bunların devletin resmi kayıtlarına geçecek kadar bilinçli ve bir programa göre yürütülmesi bu bölgeyle ilgilenen hemen her araştırmacı için cazip bir durum teşkil etmektedir. Bu kapsamda Cumhuriyetin ilk yıllarında Doğu Türkistan ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin genel durumunu anlamak bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen arşiv vesikalarına dayanan bu çalışma, bu konuyla ilgili var olan literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır.

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan Türklerinin Genel Durumu

Doğu Türkistan macerasının ardından Türkiye dönen Mecdettin Delil, İkinci Dünya Savaşı yıllarına rastlayan 1940 senesinde Türk Hükümetine sunulmak üzere oldukça uzun bir rapor kaleme almıştır. Türkistan Türk Gençler Birliği kurucularından Dış Doktoru Mecdettin Delil tarafından yazılan raporun ilk kısmında Şarki Türkistan Hakkında Kısaca Umumî Malûmat başlığı ile Doğu Türkistan'ın o günkü vaziyeti hakkında bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere göre, Doğu Türkistan, bir milyon yedi yüz bin kilometre genişliğinde takriben yedi- sekiz milyon Türkü barındıran bir ülke idi ve Tayansan (Tanrı) dağlarının kuzey ve batı istikametinde ikiye böldüğü bu Türk ülkesinin güney tarafı Altı şehir yahut Kağşaya, kuzey tarafı da Çingara namını almıştır. Güneydeki meşhur Taklamakan Çölü hariç her taraf verimli arazi olup, güney dağlarından ziyade kuzey dağları daha müsait olduğundandır ki kuzeyde ziraattan ziyade hayvancılık daha büyük ilgi görmüştür. Rapora bakılırsa arazinin sadece yer üstü zenginliği değil aynı zamanda yer altı serveti de dikkat çekiciydi. Zira Hotan ve Zereşan Nehirlerinden çıkarılan *reg* dedikleri kum halindeki altın madeni dışında dağlık bölgelerde kömür ve petrol kaynakları bulunuyordu ve bunlar öteden beri Çin ve Rusya'nın bölgeye olan ilgisini artırmıştı (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

1940 tarihli raporda Doğu Türkistan'ın genel durumu hakkında ayrıca şu ifadeler yer verilmiştir:

Doğu Türkistan nüfusunun %2-3 civarında kısmı Moğol ve Kalmuk olup Kansu ve Sucu taraflarından gelen az sayıda Döngenler, Doğu Türkistan'ın kuzey kısmındaki bazı şehirlerde toplu olarak, güney kısımlarda ise dağınık oturlardı. Döngenler lisan-yaşayış ve diğer ananese Çinlilere pek yakın olduklarından, dinî yakınlıklarına rağmen, kendilerini Türklere ziyade Çinlilere yakın görür ve onlarla beraber yaşamayı tercih ederdi. Güneyde çok az sayıda Moğol ve Kalmuklar yaşar, burada bulunan Çinliler ise daha çok memurluk yapardı.

Raporda yer verilen iddiaya göre son dönemlerde Doğu Türkistan'daki Çinli sayısını artırmak için bazı adımlar atılmış, özellikle Çin'in değişik bölgelerinden muhacirler getirilmiştir. Örneğin geçen yıl (1938 veya 1939) Kansu yolu ile on binlerce Çin muhaciri Türkistan'a geçirilmiş, bunların yatak, erzak vesaire ihtiyaçları ve masrafları yerli Türk halkının üstüne yıkılmış, Türk

köylüsünün yeri gasp edildiği gibi ekecek tohumuna dahi el konulmuştur. Mecdettin Bey'in iddiasına bakılırsa bu kirli işlerde Çinlilerin en büyük yardımcıları ise Döngenler olmuş, bu topluluk Çinlilerle yakınlıkları yüzünden öteden beri yerli Türklerle iyi geçinememişler ve eskiden beri Türklerin bu bölgedeki mücadelelerinde onlara ihanet etmişlerdi. Raporda belirtildiğine göre, Çin'de çok sayıda Döngen vardı ve bunlar başlıca Kansu, Sucu, Gulca eyaletlerinde toplu ve dağınık surette yaşıyorlardı. Lisan, giyiniş ve âdet itibarıyla Çinlilerden farksız olan bu Döngenlerin Çinlilere gösterdikleri sadakat neticesi olarak generalliğe ve diğer mülkî memuriyetlere yükselenleri de bulunuyordu. Raporda Döngenlerle ilgili verilen bir başka bilgi de ise onların Araplara karşı büyük bir hayranlık beslediği, her Arabı peygamberin evladı diye karşıladığı ve hürmet ettiği, bunlara ek olarak Arapça öğrenip Kuran okudukları belirtilmiştir. Rapora göre, mizaç ve tabiat itibarı ile de Çinliler gibi sinsî, tembel ve entrikacı olan Döngenler, Araplar tarafından da çok sevilip takdir görüyorlardı (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Raporda Döngenlerin, Doğu Türkistan'ın bağımsız kaldığı kısa süre boyunca yaptığı faaliyetlerle ilgili şu ifadeler yer verilmiştir:

Burada şu acı hakikati tebarüz ettirmek isteriz ki Türk ülkesinde Türk unsurunun büyük fedakârlıklarla kendi ruh ve ananesine uygun olarak vücuda getirdiği cumhuriyet idaresi, Müslüman ve müttefik Döngenlerin hıyaneti ve nihayet kanlı mücadelesi ile daha kendini tanıtamadan yıkıldı. Çin'in 36'ncı Generallik unvanı ile hareket eden bu cahil yağmacılar bir taraftan Çin'e ve son hareketleri ile Rusya ve Urumçi kızıl kuvvetine hizmet etmiş oldu.

Söz konusu rapora göre, o günlerde Çin on sekiz eyaletten oluşuyordu ve bunlardan biri de Doğu Türkistan'dı. Çin'de 1911 yılından sonra kurulan Cumhuriyet idaresi döneminde Doğu Türkistan'da yapılması lazım gelen birçok ıslahat olmasına rağmen iç isyanlar ve diğer dâhili sebepler yüzünden bölge kaderine terk edilmiş, pek iptidaî olan Çin idaresi düzelmemiş, bu suretle eski dönemde yüzü gülmeyen Türkistan, Cumhuriyet devrinde de istediği noktaya gelememiştir. Raporda en dikkat çekici unsurlardan biri de Doğu Türkistan'ın yönetimiyle ilgili yapılan değerlendirmedir. Burada verilen bilgilere göre, Doğu Türkistan Genel Valisi merkezden bu bölgeyi satın alırdı. Merkeze ödediği parayı çıkarmak isteyen bu valiler kârlı çıkmak için memleketi adeta haraca bağlar ve istediği şekilde hüküm sürer ve mezalim uygulardı.

Raporda verilen bilgilere bakılırsa, önceden Doğu Türkistan'da Urumçi'de Rusya'nın bir başkonsolosluğu, İngilizlerin ise Kaşgar bölgesinde bir başkonsolosu ve muhtelif merkezlerde *Aksakal* adı verilen ajanları vardı. İngilizler bu ajanlar vasıtasıyla komşu Afganistan içlerine kadar sokulmuş ve adeta orada serbestçe at koşturur vaziyete gelmişlerdi (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Muhacirlerin Durumu

Söz konusu raporda en fazla üzerinde durulan meselelerden biri de Doğu Türkistan'dan dışarıya yapılan göçler ve bu suretle ortaya çıkan muhacirlerin sorunlarıydı. Mecdettin Bey'e göre, 1917 yılındaki Bolşevik İhtilalinden sonra Türkistan'da Komünizm rejiminin uygulanmaya çalışılması nedeniyle on binlerce Türk, bin bir felâkete maruz kalarak dışarıya göç etmiş, yirmi iki yıldır bazen hızlı bazen yavaş devam eden bu göç dalgasının ardı arkası kesilmemiş, 1932 yılına gelindiğinde Doğu Türkistan'dan on binlerce Türk, Pamir, Karakurum yolu ile Hindistan ve Afganistan'a iltica etmişti. Raporda verilen bilgilere bakılırsa muhacirlerle ilgili asıl endişe edilmesi gereken durum onların çektikleri ekonomik zorluklar değil milli kimliklerini kaybetme tehlikeleriydi. Zira gereği gibi millî ve vatanî terbiye görmemiş bu zavallı Türk muhacirlerinin Hint ve Arap muhitlerinde maruz kaldıkları korkunç akıbet milli bir faciaya neden olmuş, bu muhitlerde sefil ve perişan kalan Türk gençliği şimdi öz dilini bile unutmuş, birçok muhacir çocukları ekseriyetle Türkçe konuşamaz hale gelmişlerdir. Mahallî mekteplere devam edenler ise büsbütün benliğini kaybetmişti (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Doğu Türkistan'dan Çin'e iltica edenlerin durumu ise daha farklıydı. Sayıları bin beş yüz- iki bin civarında bulunan bu Türkler fazla ilerlemeden Türkistan'a sınır olan Kansu, Sucu gibi muhitlerde kalmışlardı. Bir de merkeze kadar Şanghay ve Tianjin gibi ticari merkezlere gidip yerleşenler vardı ve bunların çoğu eskiden de bu bölgelerle ticari faaliyet gerçekleştiren kişilerdi. Bunlardan bir kısmı merkezde devlet şurası, planlama, eyalet teftiş heyeti ve saire azalıklarına tayin edilerek birdenbire Çin memuru oluvermişlerdi (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Raporda verilen bilgilere göre Doğu Türkistan direkt olarak Çin hâkimiyeti altında iken onların nüfuz ve tesiri altında olanlardan ibaret bir zümre, millî harekât müddetince zaten Çinlilerle ve bilâhare Çin maskeli komünistlerle ortak hareket etmişti. Mesela bu kişilerden biri de yakın zamanda Ankara'ya

gelerek Çin propagandası yapan ve saf Türk seciyesine yakışmayan bir hareket ile bütün Türkistanlıları mahcup bırakan İsa Yusuf isminde birisi idi. Raporda İsa Yusuf Bey'in faaliyetleri ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır:

Uzun müddet Taşkent'teki Çin Konsolosluğunda tercüman olarak bulunan İsa, zekâsını menfi sahada kullanan, millî harekâtı içeriden zedeleyen bir kişiydi. Zahiren makul bulunan fikirleri ile Türklüğe değil Çin emeline, Türk ülkesinin esaretine hizmet eden bu kişiler bin bir meşakkatle Türkiye'ye gelen Doğu Türkistanlı çocuklardan birkaçını kandırıp Çin'e götürmüş, bu çocuklar da daha sonra Şanghay'a kaçmıştı. Daha önceden Hindistan'dan, Çin'e götürülen çocukların Türk ve İslâm terbiyesine uymayan ve tahsilden ziyade propagandanadan ibaret bulunan komünizm akideleri ile karşılaşmalarına sebep olan kişi İsa Yusuf idi. (BCA. 490.1.0/1197.194.1)

Mecdettin Bey'in burada yer verdiği görüşlere bakıldığında Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde yer alan İsa Yusuf Bey'e (Alptekin) bazı eleştiriler getirdiği müşahade edilmiştir. Zira bu dönemde Çin ile iş birliği yapma taraftarı olan (Kul 2015: 146) Alptekin'in bu tavrı sanırım Mecdettin Bey tarafından ihanet olarak görülmüştür.

Raporda muhacirlerle ilgili bilgiler verilmeye devam edilmiş ve Çin'e gidenler arasında az çok vatansever terbiye almış ve bunun neticesi olarak milli hareketlerde bulunanların da olduğu ifade edilmiştir. Bu kişilere Mesut Sabri ve Abdülkadir Mansur Beyler örnek olarak gösterilmiştir. Bunlar Balkan Harbinden önce Türkiye'ye gelmiştir, Mesut Sabri Mülkî Tıbbiyeye, Abdülkadir Bey ise Beyrut Koleji'ne girmiş, mekteplerini bitirmeden memlekete dönmüşlerdi. Mesut, Gulca'da millî harekâta tıbbi yardımlarda bulunmak suretiyle iştirak etmiş ve 1934 başında Yenihisar'da General Muhiti'den ayrılarak Nankin'de tahsilde bulunan oğlunun yanına gitmiş, Abdülkadir Mansur ise Ruslar kendisinden şüphelendiği için Doğu Türkistan hudutları dışına çıkmasına yardım edilmiştir (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Doğu Türkistan'dan dış memleketlere göç eden Türklerin ele alındığı raporun bu bölümünde, muhacirlerin memleketlerine dönme isteklerinin hiç bitmediği, gittikleri memleketlerde iş güç sahibi olanların dahi o işi geçici olarak gördükleri gerek Afganistan gerekse İran ve Hindistan'da yurtlarına dönme imkânını bulduğu anda her işi yüz üstü bırakmağa hazır halde bulunan binlerce Türkistanlı muhacirlerin olduğu belirtilmiştir. Bu manevi bağın kopma-

masının temel nedeni, farklı ülkelerde bulunan muhacirlere yönelik yürütülen sosyal ve kültürel hareketlerdi. Zira muhacirler için kurulan cemiyetler, çıkarılan gazete ve mecmualar vasıtasıyla onların anavatanına bağlılık hisleri her daim canlı tutulmaya çalışılmıştır (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Mecdettin Bey'in kaleme aldığı söz konusu raporda Türkistan'dan dış memleketlere göç etmek zorunda kalan muhacirlere yönelik sürdürülen faaliyetlerle ilgili önemli tespitler yapılmış, bu kısımda şu ifadelere yer verilmiştir:

İmkân buldukları ve şeraiti müsait bulunan yerlerde müşterek cemiyetlerle az çok içtimaî hareketlere de başlamışlar ve matbuatın da mühim bir ihtiyaç olduğunu idrak ettiklerinden yoksulluklarına rağmen neşriyata girişmişlerdir. İstanbul'da 1927 senesinde teşekkül eden, Türkistan Türk Gençler Birliği ile Hindistan'daki Türkistan Muhacirler Birliği, Mısır ve Suriye'deki muhtelif birlikler muhacirler arasında içtimaî hareketin inkişafına canlı misallerdir. Yine İstanbul'da 1927'de intişara başlayan Yeni Türkistan ile 1929'da Berlin'de neşredilen Yaş Türkistan mecmuaları Türkistan muhacir hayatının ilk Türkçe millî neşriyatı ve mürevvic-i efkârı idi. 1934'de Hindistan'daki birlik Sada-i Muhacirin namile Türkçe, Farsça ve Ordu'ca/Urdu'ca üç dilde mecmua çıkarmağa başladı. 1936'da maddî imkânsızlıktan faaliyetini tatil eden bu neşriyat yerine 1937 sonunda Tercüman çıktı. Türkistan muhacirlerinin bu neşriyatı sade bir ülkeye münhasır kalmamış kendi dertleri meyanında Türk dünyasından da haberler derc ederek hususen bugünkü Türkiye'yi muhacirlere tanıtmaya çalışmış, her iki Türkistan'ın müşterek fikir ve hareket organı olmuşlardır. (BCA. 490.1.0/1197.194.1)

Raporun son bölümünde muhacirlerin bilinçlendirilmesi hususunda neler yapılması lazım geldiği üzerinde durulmuştur. Buna göre muhacirlerin bulunduğu yabancı muhitlerde eriyip gitmemesini temin, onların tavır ve hareketine millî renk, faaliyetlerine millî istikamet verilmesi gerekliydi ve bu da ancak vazifesine layıkıyla hazırlanmış kadrolar yetiştirmek suretiyle mümkün olabilirdi. Muhacirlerin yerleştikleri muhitlere muallimler yollamak veya muhacir çocuklarını Türkiye'ye getirterek burada eğitip, hazırlayıp vazifesi başına yollamak gerekirdi. Bu tür faaliyetlerden verimli bir netice elde edebilmek için de muhacir çocukları ile ilgilenilmesi gerekirdi. Zira onların yaşı ile bilgi seviyesi arasındaki açıklığı mümkün olduğu kadar kısa müddette doldurup uygun bir sınıfa devam edebilmesini temin edecek tedbirlerin de alınmış olması lâzımdı. Bu tedbirler sayesinde pek de büyük olmayan bir fedakârlıkla nispeten kısa

bir müddet içinde vazifesine bağlı, milli bilince sahip bir kadro hazırlayıp, yetiştirmek mümkün olabilirdi (BCA. 490.1.0/1197.194.1).

Doğu Türkistan'la Kültürel Münasebetler ve Yeni Türk Harflerinin Gönderilmesi Hususu

Doğu Türkistan'ın ve buradan dışarıya göç eden soydaşların durumuyla ilgili Mecdettin Delil'in Türkiye Cumhuriyeti Başvekâletine sunduğu yukarıda zikredilen raporu yetkililer tarafından incelenmiş ve gelişen süreçte Doğu Türkistan'ın kültürel durumu masaya yatırılmıştır. Zira Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de yaşanan bazı gelişmeler her iki toplum arasında ister istemez kültürel bir kopukluk meydana getirmişti. Bunlardan en önemlisi şüphesiz harf devrimiydi. 1928 yılında yaşanan bu köklü değişim dünyanın değişik bölgelerindeki Türklerle temas halinde bulunan Türkiye Cumhuriyeti Devleti için yeni bazı gereksinimleri ortaya çıkarmış, gerek Avrupa'da ve gerekse de Asya coğrafyasında yaşayan soydaşlara bu yeni harflerin tanıtımı gerekli hale gelmişti. Zira ortak bir kültürel taban oluşturulmak isteniyorsa bu husus asla ihmal edilemezdi. Bu kapsamda harekete geçen Türk Hükümeti, Mecdettin Bey'in raporunu da dikkate alarak Doğu Türkistan'da yaşayan Türklere yeni Türk harflerinin tanıtılması için girişimlere başlamıştır. Bu hususta Başvekâlet makamına gönderilen bir raporda, Çin Türkistan'ında ve Çin'in diğer bölgelerinde yaşayan Türkler arasında yeni harflerin neşri ve Türkistan'dan Türkiye'ye tahsil için birkaç talebe getirilmesinin temini hakkında Türkiye'nin Chungking Elçiliğinden alınan yazının ekte gönderildiği ifade edilmiştir (BCA. 030.10/257.728.16). Türkiye'nin Chungking Elçiliğinden gönderilen söz konusu raporun ek kısmında ise ilk olarak burada yaşayan Türklerin o günkü kültürel vaziyetleri hakkında bilgiler verilmiştir. Burada yer alan ifadelerle bakılırsa Çin'in Türkistan bölgesi merkezden gönderilen bir vali ile yönetiliyordu. Fakat buranın merkezle olan bağları gayet zayıf bir durumdaydı. Buna karşın bölgede hâkimiyet kurmak isteyen Sovyetler Birliği'nin Türkistan'da bazı gençleri ülkesine getirterek komünist terbiyesi ile yetiştirdiği daha sonra Türkistan'a göndererek münevver ve milliyetçi fikirleri ortadan kaldırmaya çalıştığı bu nedenle Türkistan'dan Hindistan'a doğru büyük bir göç hareketi yaşandığı hatta Türkistan muhacirlerinin Hindistan'ın Delhi şehrinde kayda değer bir sayıya ulaştıkları ve burada bazen Türkçe de neşredilen *Tercüman-ı Delhi Gazetesi*'nin çıkarıldığı ifade edilmiştir. Raporda Çin'in diğer bölgelerinde yaşayan Türklerle ilgili çok fazla bilgi sahibi olunamadığı

belirtilmiş, ayrıca Çin'de herhangi bir Türk okulunun olup olmadığının tespit edilemediği, sadece Chungking yakınında bir yerde *Hudut Mektebi* adı verilen ve öğrencilerinin çoğunluğunu Moğol, Tibetli ve Türkistanlıların oluşturduğu resmî bir mektebin olduğu, burada öğrenim gören 10 öğrencinin bulunduğu ve okuldaki Türkler için derslerin Türkçe okutulduğu ifade edilmiştir (BCA. 030.10/257.728.16).

Elçilikten gönderilen rapora göre gerek *Hudut Mektebi*'nde gerek hususî tedrisatta Türkçe dersleri eski harflerle veriliyordu. Zira *Hudut Mektebi*'nde görevli Türkçe öğretmeni Mesud Sabri Bey *Yurt* isminde eski harflerle neşredilmiş, aylık ve yalnız 120 nüsha basılan bir mecmuayı ders kitabı olarak okutuyordu. Elçilikçe yapılan tahkikatta Yurt Mecmuası'nın bir kısmının Türkistan'a bir kısmının Hindistan'a bir kısmının da Türkiye'ye gönderildiği anlaşılmıştır.

Türkiye'nin Chungking Büyükelçiliğinden Ankara'ya gönderilen raporun devamında verilen bilgilere bakılırsa Çin'deki Türkler arasında henüz yeni alfabe kullanılmıyordu. Fakat bu durum eskiye bağlılık veya bağınazlıktan ziyade bu meseleyle ilgilenilmemesinden ileri geliyordu. Hâlihazırda eski harflerle tedrisat yapacak muallim, kitap vs. bulunamadığı halde yeni harflerle bu işin nasıl yapılacağı büyük bir soru işaretiydi. Söz konusu rapora göre yeni harflerle tedrisat işine önem verilmezse buradaki soydaşlar büsbütün tahsil isteğini kaybedecek veyahut da tahsil ihtiyacını milli duygulara gayri müsait vesait ve çarelerle temine çalışacaktı. Bu endişelerle olacak ki Chungking Büyükelçiliği tarafından, *Yurt Mecmuası*'nı çıkaran Mesud Sabri Bey'e mecmuasını yeni harflere çevirmesi ve tedrisatını yeni harflerle yapması teklif edilmiştir. Kendisine elçilikçe alfabe temin edileceği ve gerekli kitapların Türkiye'den isteneceği de ayrıca ifade edilmiştir (BCA. 030.10/257.728.16).

Chungking Büyükelçiliği yeni Türk harflerinin Çin'de yaşayan soydaşlarımıza ulaştırılması için harekete geçmiş ve bu konuda nabız yoklamaya başlamıştır. Bu kapsamda Çin Dış İşleri şerefine verilen bir ziyafette davetliler arasında bulunan Çin Millî Terbiye Nazırına konu açılmıştır. Fakat nazır, meseleyi pek anlamamış biraz da tehlikeli görmüş olacak ki bu gibi işlerle -yani ekalliyetlerle ilgili- Çin Halk Fırkasının meşgul olduğu cevabını vermiştir. Çinli bakanın endişelerini gidermeye çalışan Türk Büyükelçisi bunun bir ekalliyet meselesi olmadığını sadece Türkiye'de tahakkuk eden bir inkılâbın Çin vatandaşlığında bulunan Türkler tarafından kabul edilmesini sağlamak olduğunu ifade etmiştir. Chungking Büyükelçisi daha sonra bu mesele ile ilgili olarak

kendisinin bizzat ilgileneneceğini, Çin Hükümeti'nin bu işe karşı çıkacağını zannetmediğini ve bunun için sebep de olmadığını, vakit kaybetmeden resmi başvuruların yapılması gerektiğini ifade etmiştir. Türkiye'nin Chungking Büyükelçiliği'nden gönderilen yazının son kısmında birkaç Türkistanlı öğrencinin Türkiye'de tahsillerinin temini hakkında CHP Genel Sekreteri Ahmet Fikri Tüzer'e bilgi verildiği ve bu meselenin onun tarafından kabul edildiği, Parti'nin de onay vermesinin ardından harekete geçileceği ifade edilmiştir (BCA. 030.10/257.728.16).

Bu rapora benzer olmakla birlikte, 30 Aralık 1940 tarihinde Türkiye'nin Chungking Büyükelçiliğinden CHP Genel Sekreterliğine bir yazı gönderilmiştir. Yazıda Türk Hükümeti'nden beklentiler şu şekilde sıralanmıştır:

Esasen Çin'de ikamet eden veya Şarki Türkistan'dan Çin'e iltica ederek orada barınan ırkdaşlarımızın milli karakterlerini muhafaza etmek ve kültür sahasındaki ihtiyaçlarına mümkün mertebe cevap verebilmek maksadıyla CHP'den de icap eden yardımın ve bilhassa Türk harflerinin oralara neşir ve tamimi için iktiza eden muavenetin yapılması istenmekte olduğundan, başta Türk alfabesi olmak üzere kıraat, Türk tarihine, milli menkıbeye müteallik ve o muhite elverişli olmak kaydı ve şartıyla seçilecek eserlerin isimlerini bildiren bir listenin tanzimiyle gönderilmesine müsaadelerinizi sonsuz saygılarımla rica ederim.

Elçilikten gelen yukarıdaki yazının ardından Ankara'daki yetkililerce harekete geçilmiş ve konu CHP Erzurum Milletvekili ve Genel Sekreter F. Tüzer tarafından takip edilmeye başlanmıştır. F. Tüzer tarafından kaleme alınan bir yazıda Chungking Elçiliği'nden yüksek vekâlete gönderilen mektupların ehemmiyetle tetkik ve mütalaa edildiği ve Doğu Türkistan'da ve Çin'de yaşayan ırkdaşlara azami alakanın gösterildiği ifade edilmiştir. Genel Sekreter F. Tüzer'in ifade ettiği *âzamî alâka gösterilecektir* sözü kısa zaman sonra somut bir hale gelmiş ve o bölgelerden Türkiye'ye öğrenci getirtilerek bir anlamda Doğu Türkistan ile Türkiye arasında kültürel bir köprü kurulmuştur. Söz konusu yazıda verilen bilgilere göre, Çin'den gelip Türkiye'de okuyan talebelerden on beşi parti himayesinde okutulmuştu ve bunlardan ikisi Çin Türklerinden, üçü Kaşgarlı ve diğer ikisi de Mançokolu idi (BCA. 490.01/1197.194.1).

Chungking Büyükelçiliği tarafından Ankara'ya gönderilen bu iki rapordan kısa bir süre sonra aynı yönde bir başka rapor daha kaleme alınmıştır. Bu raporun üst yazısında daha önce yeni harflerin Çin'deki ırkdaşlara ulaştırılması meselesi hakkında bir yazı gönderildiği şimdi ise buradaki soydaşların kitap

ihtiyaçları hakkında yeni bir rapor tanzim edildiği ve takdirin Maarif Vekâleti ve CHP Genel Sekreterliğine ait olduğu belirtilmiştir. Söz konusu rapor şu şekilde başlamaktadır:

Çin'de camia hayatları... maruz kalan ve ötede beride küçük kitleler veya büsbütün dağınık bir halde ve pek müşkül şartlar dâhilinde yaşayan ırkdaşlarımız evlatlarının millî ve manevî terbiyeleri için elçiliğe müracaatla kitap istemektedirler. Her cihetle alâka ve sahabete şayan hemen hepsi memleketimize hicret için fırsat ve imkâna muntazır olan ve mektepsiz kitapsız ve muallimsiz bir vaziyette kalan bu ırkdaşlarımızın kabil olduğu kadar manevî fizyonomilerinin kurtarılmasına ve ırkî hüviyetlerinin korunmasına karışmak gerçekten bir insani vecibe teşkil etmektedir. Bu yolda gösterilecek herhangi bir alâkanın müstakbel vatandaşlara masrufiyeti nazar-ı dikkate alınırca bu vecibe daha büyük bir ehemmiyet iktisap etmektedir. Bu sebeple Çin'deki ırkdaşlarımızın kitap ihtiyaçları hakkında Maarif Vekâletinin, parti kâtibi umumiliğinin Türk Dili ve Türk Tarihi Kurumlarının vesaire millî teşekküllerimizin lütufkâr dikkat nazarlarının celbine müsaade-i devletlerini rica ederim.

Raporda da görüldüğü üzere Çin'de bulunan Türk vatandaşları, Türk Büyükelçiliğine başvurarak Türkçe kitap talep etmişlerdi. Raporda en dikkat çekici ifadelerden biri de buradaki Türklerin oldukça zor durumda oldukları ve şartlar uygun olduğu takdirde Türkiye'ye gelmek için fırsat kolladıklarıydı. Raporun ilerleyen bölümlerinde kitap basımı meselesi ile bilgiler verilmiştir. Burada verilen bilgilere bakılırsa Çin'de kitap bastırma ve bunu dağıtmak büyük bir masraf gerektirmiyordu. Hatta basılacak kitapların tıpkı asılları gibi çıktığı, Avrupa ülkelerine kıyasla fiyatlarının neredeyse dörtte biri oranında ucuza mal olduğu ifade edilmiştir. Özetle buradaki soydaşların kitap ihtiyacının küçük bir meblağ ile tamamen karşılanabileceği öne sürülmüş, bu faaliyetin Çin'de herhangi bir engelle karşılaşmayacağı da ayrıca belirtilmiştir (BCA. 030.10/257.728.17).

Ankara'ya gelen bu rapor ve istekler zamanla yetkililerce de uygun bulunmuş olacak ki Çin'de yaşayan soydaşlara yardım eli uzatılmıştır. Bilhassa Türk Dil Kurumu tarafından bazı yayınlar seçilerek Çin'e gönderilmiştir. Konuyla ilgili olarak kaleme alınan bir yazıda, Çin Elçiliğinden Hariciye Vekâleti'ne gelen yazıda bölgeye gönderilen yayınların çok makbule geçtiği ifade edilmiş aynı şekilde yayın gönderilmeye devam edilmesi gerektiği temenni edilmiştir (BCA 490.1.0/1197.194.1).

Sonuç

1930'lara kadar iç politik gelişmeler ve Lozan'dan arda kalan meselelerle uğraşan Türkiye Cumhuriyeti, anılan tarihten itibaren daha aktif bir dış politika takip etmeye başlamıştır. Türk Hükümeti 1930 sonrası dünyada yaşanan gelişmeler sonucunda dış politika parametrelerini değiştirmek zorunda kalmış, bu kapsamda Sovyetler Birliği ile iyi ilişkiler kurulmuşken buna ek olarak Batılı devletlerle de yakın temas içine girilmiştir. Bu değişikliklere ilave olarak yeni rejimin farklı coğrafyalarda tanıtılmasına da gayret edilmiştir. Özellikle Türk dünyasına ilgi gösteren Türkiye, bu bölgede yaşayan soydaşların durumları hakkında bilgi sahibi olmaya çalışmış ve Doğu Türkistan'da yaşayan Türklerle kültürel münasebetleri geliştirme çabası içine girmiştir.

Bu kapsamda Türkistan Türk Gençler Birliği Derneği kurucularından Dr. Mecdettin Delil tarafından, Türk makamlarına gönderilmek üzere oldukça uzun ve kapsamlı bir rapor kaleme alınmış ve buradaki Türklerin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunları hakkında bilgiler verilmiştir. Raporu yazmadan çok kısa bir süre önce Doğu Türkistan'da bağımsızlık hareketlerini organize etmek için bulunan Mecdettin Bey'in tespitleri bölgenin son halini en iyi bilen kişilerden biri olması nedeniyle dikkate değer bir nitelik taşımaktadır.

Mecdettin Delil'in kaleme aldığı raporun içeriğine genel olarak bakıldığında, Türkistan'ın esaret altından kurtarılması, hür ve bağımsız hale gelmesi, bu uğurda uzaktan da olsa neler yapılması gerektiği, Türkiye Cumhuriyeti ile bölge halkı arasında manevi bağlantının tesisi gibi meseleler üzerinde durulduğu görülmüştür. Mecdettin Bey'in en fazla üzerinde yoğunlaştığı konu Doğu Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesine destek vermeyen Döngenlerin vaziyetiydi. Artık gittikçe Çinlileşen bu topluluğun bölgedeki Türklere her türlü hıyaneti yaptığını ifade eden Delil'e göre, eğer gerekli tedbirler alınmazsa ileride birçok vatansever Türk'ün, tıpkı Döngenler gibi Çin etkisi altına girme tehlikesi vardı. Mecdettin Bey'e göre bu tehlikeyi bertaraf etmek için Doğu Türkistan'da bulunan soydaşlarla daha fazla ilgilenilmesi gerekiyordu. Zira Türkiye, Doğu Türkistan'daki Türklerle irtibatını koparmamalı, kültürel ilişkilerini geliştirmeliydi. Daha somut bir ifadeyle; bağımsızlığına düşkün, milliyetçi hislerle dolu nesiller yetiştirmek için Türkiye ile iş birliği içine girilmeli ve bu noktada en önemli sorun olan alfabe farklılığı meselesi çözüme kavuşturularak bölgeye yeni Türk harfleri gönderilmeliydi. Dönemin Türk Hükümeti Mecdettin Bey'in raporunda ifade ettiği bu hususları dikkate alarak kısa süre içinde ça-

lışmalara başlamış ve Chungking Büyükelçiliği vasıtasıyla Doğu Türkistan'a yeni Türk harfleri ve bu harflerle basılmış bazı eserler gönderilmiştir.

Mecdettin Delil'in raporunda en fazla muhacirlerin üzerinde durulmuştur. Ona göre Doğu Türkistan muhacirleri için asıl tehlike geçim sıkıntısı değil özünü, aslını muhafaza edememe tehlikesiydi. Bu tehlikenin ortadan kaldırılması için koordineli şekilde hareket edilmeli, basın-yayın faaliyetlerine ağırlık verilmeli ve milliyetçi damarı sağlam bir nesil yetiştirilmelidir.

Mecdettin Delil tarafından kaleme alınan raporun ilginç bir özelliği de 1940 yılında yani İkinci Dünya Savaşı döneminde hazırlanmasıdır. Bu tarihlerde Sovyetler Birliği ve Çin gibi Doğu Türkistan'la komşu ülkelerle henüz büyük bir problemi olmayan Türk Hükümeti, bu fırsattan istifade ederek Mecdettin Bey'in raporunda belirttiği meseleler üzerinde durmuş ve talep ettiği hususları hayata geçirmek için gayret sarf etmiştir. Bu kapsamda Türk Dil Kurumu, Halkevleri gibi kurumların desteğiyle Doğu Türkistan'a kitap, defter, broşür gibi malzemeler ile yeni harfler gönderilmiş, ayrıca burada bulunan Türk çocuklarından bazıları Türkiye'ye getirilerek Türk okullarında okumaları sağlanmıştır. Getirilen Türk çocukları Millî Eğitim Bakanlığı ve CHP'nin organizasyonu ile yetenek ve isteklerine göre ülke içindeki okullara dağıtılmıştır. Türk uyruklu öğrencilerin Türkiye'ye getirilmesi ve genel durumları başka bir çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile Doğu Türkistan arasında gerçekleşen bu faaliyetlerle soy ve tarih birliğinin yanında ortak bir kültür ile gelecek inşa etme gayreti içine girilmiştir.

Açıklamalar

1. Binlerce yıllık geçmişi ile dünyanın en önemli medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Doğu Türkistan kuzeyde Rusya, batıda Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, güneyde Afganistan, Pakistan, Hindistan ve Tibet, doğuda Çin ve Moğolistan'la ortak sınırlara sahiptir. 1877 yılındaki Çin-Mançu istilasından sonra "Yeni Toprak" anlamına gelen "Şin Jiang" olarak adı değiştirilmiş, 1 Ekim 1955 tarihinde kurulan "Şin Jiang Uygur Otonom Bölgesi" adıyla da bugünkü idari statüsü kazandırılmıştır (Demirağ 2014: 230).
2. Mustafa Çokayoğlu (1890-1941): Taşkent'de doğdu. İlk ve orta tahsilini burada yaptıktan sonra üniversite öğrenimini Petersburg Hukuk Fakültesi'nde tamamladı. 1917 yılında Türkistan'a dönüp Taşkent'de Türkistan Milli Merkezi Şûrasının başkanlığına seçildi. 1917 yılında Kerenski Hükümetinin

- düşüp Bolşeviklerin iktidara gelişiyle Türkistanlılar, Hokand Muhtariyeti'ni ilan ettiler. Mustafa Çokayoğlu muhtariyetin cumhurbaşkanlığına seçildi. Fakat Bolşeviklerin 1918'de muhtariyeti dağıtmasıyla Mustafa Çokayoğlu da birçok Türkistanlı gibi Avrupa'ya göç etti. Uzun süre Paris ve Berlin'de yaşayan Çokayoğlu, 1927'de *Yeni Türkistan*'ın, 1929'da *Yaş Türkistan*'ın çıkarılmasında görev aldı. 1941 yılında Berlin'de vefat etti. Mustafa Çokayoğlu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Abdulvahap Kara (2002). *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay*. İstanbul. 278-279).
- 3 Mecdettin Delil, 1942 yılında *Mustafa Çokay Albümü* adlı eseri hazırlamış ve basmıştır. (Mecdettin Delil (1942). *Türkistan Türklerinin Büyük Milliyetçi Yurtseverlerinden Mustafa Çokay Albümü*. İstanbul).
 - 4 1927'nin Haziran'ında ilk sayısı yayınlanan derginin adının *Yeni Türkistan* olarak konulmasındaki amaç, Rusya'da yasaklanan *Türkistan* adının tüm Orta Asya'yı kapsayan bir isim olmasıydı. *Yeni* kelimesi ile de milli bağımsızlık sonrası kurulacak olan *Türkistan*'ın kastedilmesi idi. Derginin imtiyaz sahibi ilk sayısından 28. sayıya kadar Osman Kocaoğlu, sorumlu müdürü ise Mehmet Kazım Beydi. 28. sayıda derginin imtiyaz sahibi Nasir Hekimzade'dir. 29. sayıdan (son sayı olan) 39 sayıya kadar ise hem imtiyaz sahibi hem de sorumlu müdür Mecdettin (Delil) Ahmet Bey'dir. (Rasim Bayraktar (2013). "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39: 319).
 - 5 Çoğunlukla boyacılıkta kullanılan, petrol türevlerinden bir çeşit mineral yağ, petrol yağı da denilir.
 - 6 Döngen kelimesi Çince'de Tung-kan, Rus ve Batı kaynaklarında Tungan ve Dungan şeklinde geçer. Doğu Türkistan Türkleri bütün Çin Müslümanlarına bu adı verseler de bunlar bugün daha çok Hui -hui veya Hui-tse adıyla anılmaktadır. Sünni Müslüman olan Döngenler daha ziyade Hanefi mezhebine mensuptur. Döngenler'in kültür yapılarında hala Çin geleneklerinin etkisi sürmekte olup günlük hayatları Çinlilerden farklı değildir. (Cemil Hee Soo (1994). "Döngenler". *DİA*. C. 9. 217-218).
 - 7 Türk Hükümeti bu süreçte Doğu Türkistan'da aylık yayınlanan İslam Gençliği Mecmuası'nı Ankara'ya getirtmiş ve Matbuat Umum Müdürlüğüne tercüme ettirerek incelemiştir. Tercümenin kenarına yazılan bir notta mecmuanın ilk ve son sahifelerinin Çince ikinci kısmının Arapça, üçüncü kısmının ise Türkistan Çini diline yazıldığı ifade edilmiştir (BCA, 030.10/257.728.19).

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, BCA 490.1.0/1197.194.1
BCA 030.10/257.728.16
BCA 490.01/1197.194.1
BCA, 030.10/257.728.19
BCA 030.10/257.728.17

Araştırma Eserler

- Anat, Hacı Yakup (2005). *Doğu Türkistan'da Milliyetçilik Hareketleri*. Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Andican, Ahat (2003). *Cedidizm'den Bağımsızlığa Hariçte Türkistan Mücadelesi*. İstanbul: Emre Yay.
- Bayraktar, Rasim (2013). "Türkistanlı Aydınlarımızın Siyasi ve Yayın Mücadelesi: Mustafa Çokayoğlu ve Etrafındakiler". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 39: 307-330.
- Çınar, Orhan (2012). "Yeni Türkistan Dergisi". *Akademik Bakış Dergisi* (30): 1-13.
- Delil, Mecdettin (1942). *Türkistan Türklerinin Büyük Milliyetçi ve Yurtseverlerinden Mustafa Çokay Albümü*. İstanbul: Numune Matbaası.
- Demirağ, Yelda (2014). "1755-1949 Yılları Arasında Doğu Türkistan". *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi* (3): 229-245.
- Emet, Erkin (2002). "Doğu Türkistan Özerk Cumhuriyeti". *Türkler*. C. 20. Ankara: Yeni Türkiye Yay. 276-281.
- Hee Soo, Cemil (1994). "Döngöenler". *İslam Ansiklopedisi*. C. 9. Ankara: TDV Yay. 517-518.
- Gömeç, Saadettin (1998). *Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü*. Ankara: Akçay Yay.
- Kafesoğlu, İbrahim (1993). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Boğaziçi Yay.
- Kul, Ömer (2015). "Tarihte Düzenlenen İlk Doğu Türkistan Kurultayı: Hicaz Kurultayı (1-5 Eylül 1954)". *Türkiyat Mecmuası* 25.
- Kara, Abdolvahap (2002). *Türkistan Ateşi: Mustafa Çokay*. İstanbul: DA Yay.
- Saray, Mehmet (1995). *Atatürk ve Türk Dünyası*. Ankara: TTK Yay.
- Taşağıl, Ahmet (2012). "Türkistan". *İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yay. 556-560.
- Türkler, Erkin (2015). "Sincan: Çin'in Başarılı Algı Operasyonu". *Türk Yurdu* 104 (331): 27-28.

Ek.1. Türkistan'a Gönderilecek Yeni Türk Harfleri Hakkında

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
İkinci Daire Reisliği
Şube IV.
149.5

58315
74

Ankara 6.8.1940 193

Hulâsa: Çindeki Türkler arasında yeni harflerin tamimi h.

4-11/16
16

Başvekâlet yüksek makamına

Çin Türkistanında ve Çin'in diğer taraflarında yaşayan Türkler arasında yeni harflerimizin neşri tamimi ve Türkistandan yurdumuza tahsil için bir kaç talebe getirilmesinin temini hakkında Chungking Elçiliğimizden alınan 29.I.1940 tarihli ve 63/14 sayılı yazının bir örneğinin, ilişik olarak takdim kılındığını ve keyfiyetin Maarif Vekâletile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliğine de bildirilmiş olduğunu derin saygılarımla arz ederim.

Hariciye Vekili y

[Handwritten signature]

[Handwritten initials]

21- 2- 940

[Handwritten mark]

030 10 25772816

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi: Fon Kodu: 303.10/Yer No: 257.728.16

Ek.2. Mecdettin Bey'in Raporunda Muhacirlerle İlgili Bir Bölüm

14.

Çine gidenler arasında az çok millî terbiyesi ve bu terbiye neticesi olarak bilvasıta olsa da o dar muhit ve gayri müsait şeraitte fikrî hareketlerde bulunanlar da yok değildir . Bu cümleden Mesut Sabri ve pek cesaretli olmasada, Abdülkadir Mansurları zikredebiliriz . Bunların ikisi de Balkan harbinden önce Türkiye'ye gelmişler, Mesut , Mülkî Tıbbiye , Kadir Beyrut Koleji'ne girmişlerken mekteplerini ikmal etmeden memlekete dönmüşlerdir . Mesut Golcada millî harekâta tabîi yardımlarda bulunmak suretile iştirâk etmiş ve 934 bida-yetinden Yenihisarda Genel Muhitiden ayrılarak Nankin'de tahsilde bulunan oğlunun yanına gitmişti . Kadir Mansur ise , kendisinden Ruslar şüphelenerek tâkip ederlerken, yine Muhiti tarafından mahfi surette hudut haricine çıkması-na yardım edilmiştir .

Türkistanlı muhacirlerde yurda dönmek ümidi hiç bir zaman eski hararetini kaybetmemiştir . Muhaceret hayatında oldukça iş gücü sahibi olanlar bile b işe âdetâ muvakket ve geçici nezarla bakarlar . Yurda dönmek imkânını bulduğu anda her işi yüz üstü bırakmağa âmede bir halde bulunan Türkistanlı muhacirlere gerek Afgan ve gerekse İren ve Hindistanda çok rastlanı . Bu hal muhacirlerin her nerede ve hangi muhit tesiri altında olursa olsun yurda bağlılığını noktasından umumî bir fikir birliğini intaç ediyorsa da muhacir kitlenin ilmi , içtimai ve siyasi sadada seviyeye farklı ve ekseriyetle bu hususlarda hazırlık-sız olması yüzünden bir çok noksanlıkları hele ilmi sadada bir varlık göstere-nemek gibi hâllere tesadüf o unmaktadır . (İşin yalnız dilekle değil , dileğin çalışma ile tahakkuk edeceği zihniyeti) mîleşef lâyıkile anlaşılacağından insiyakî mahiyette olsa da yurda dönmek kanaat ve fikrinden , bu fikir üzerin-deki tesanüt ve birlikte lâyıkile istifadeye imkân olamıyor . Heric düşman-ın (Rus ve çinin) her iki Türkistan için de aynı olması G. ve ç. Türkistanlı muhacirlerin bir birine sıkı bağlılığını bir krt daha arttırmıştır . İmân buldukları ve şeraiti müsait bulunan yerlerde müşterek cemiyetlerle az çok içtimai hareketlere de başlamışlar ve matbuatın da mühim bir ihtiyaç oldu-ğunu idrak ettiklerinden , yoksulluklarına rağmen , neşriyate girişmişlerdir . İstanbulda 927 senesinde teşekkül eden Türkistan Türk Gençler Birliği , ile Hindistandaki Türkistan Muhacirler Birliği , ve Mısır , Suriye'deki muhtelif birlikler muhacirler arasında içtimai hareketin inkişafına canlı misallerdir . Yine İstanbulda 927 de intişara başlayan Yeni Türkistan , ile 929 da Berlinde neşretilen Yeş Türkistan mecmuaları Türkistan muhacir hayatının ilk Türkçe millî neşriyatı ve müevvici efkârı idi . Yeni Türkistan 932 de kapatıldı . Yeş Türkistan ise on sene muntazaman devam ederek son harp dolayısıyla neşriyatını muvakkaten tatil etti . 934 de Hindistandaki birlik , Sedayi Muhacirin , namile Türkçe , Farsça ve Ordu'ca üç dilde mecmua çıkarmağa başladı . 936 da maddî imkânsızlıktan faaliyetini tâtil eden bu neşriyat yerine 937 sonunda Tercüman , çıktı . Üç dilde çıkan ve Hindistanın şeraitine göre diğer yerli mat-buat gibi taş basmasıyla tab'edilen bu neşriyattan maada çinin bu günkü merke-zî Çung-Çing'de Mes'ut Sabrilerin 938 de çıkarmağa başladıkları Yurt Mecmuası da şeraite göre Muhacir Millî neşriyatından sayılabilir bir mecmuadır . Tür-kistan muhacirlerinin bu neşriyatı sâde bir ülkeye münhasır kalmamış kendi dertleri meyanında Türk dünyasından da haberler dercederek hususen bu günkü Türkiye'yi muhacirlere tanıtmaya çalışmış , her iki Türkistanın müşterek fikir ve hareket organı olmuşlardır .

11)

Kaynak: Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi: Fon Kodu: 490.1.0/ Yer No: 1197.194.1

The General Situation of East Turkestan in the First Years of the Republic and Cultural Relations with Turkey According to Archival Documents *

Muzaffer Başkaya**

Abstract

The founders of the Republic of Turkey took some steps after the declaration of the Republic to develop political and cultural co-operation with the Turks scattered around various parts of the world. For this purpose, situations of the cognates living there were taken a close interest and reports were prepared by those who know the region well. One of these reports is the report written by Mecdettin Delil. In this report, detailed information on the current political, economic and cultural situation of East Turkestan was given, especially the situation of the immigrants migrating out of Turkestan was emphasized and it was stated that cultural ties between Turkey and East Turkestan should be strengthened. Following this report, the Turkish government acted to introduce a new regime to Turkish elements living in the region and to build a bridge of sympathy with them. For this purpose, new letters were sent to the region, students were brought from there to be educated in Turkey, and newspapers and magazines were published in the region to advertise Turkey. Thus, hand of friendship was offered to the cognates living under the Chinese sovereignty, and the pressure of the Chinese administration, which wanted to establish its own hegemony in this region, was tried to be broken.

Keywords

Eastern Turkestan, immigrant, press, Latin characters, culture, advertisement.

* Date of Arrival: 21 Nisan 2017 – Date of Acceptance: 07 Şubat 2018

You can refer to this article as follows:

Başkaya, Muzaffer (2019). "Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler" *bilig – Journal of Social Sciences of the Turkic World* 89: 215-236.

** Dr. Lecturer., Trabzon University, Fatih Faculty of Education, Department of Turkish and Social Sciences Education – Trabzon/Turkey
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4593-0979>
mbaskaya61@gmail.com.tr

Положение Восточного Туркестана в первые годы Турецкой Республики и культурные связи с Турцией по данным архивов*

Музаффер Башкая**

Аннотация

Через некоторое время после провозглашения Турецкой Республики ее основателями были предприняты шаги, направленные на развитие социальных и культурных взаимоотношений с тюркоязычными народами, разбросанными по разным регионам. Для этого лицам, изучающим и хорошо знающим эти регионы, было дано указание собрать сведения о положении Восточного Туркестана и населяющих его тюркоязычных народов. Один из отчетов об этом был подготовлен Междетгином Делилем. В этом отчете представлены подробные сведения о социальном, экономическом и культурном состоянии Восточного Туркестана на тот период, обращено внимание на положение переселенцев, покидающих Туркестан, указано на необходимость укрепления культурных связей Турции и Восточного Туркестана. После этого отчета турецкое правительство принялось знакомить живущих в этом регионе тюрков с новым режимом, искать к ним подход. Им был предложен новый алфавит, было обеспечено обучение в Турции для желающих получить образование, в регионе печатались газеты и журналы - все с целью рассказать как можно больше о Турции. Таким образом, тюркоязычным народам, живущим под покровительством Китая, была протянута рука дружбы и сделано все возможное, чтобы сломить влияние правительства Китая, пытавшегося установить в этом регионе свою гегемонию.

Ключевые слова

Восточный Туркестан, переселенец, средства массовой информации, латиница, культура, ознакомление.

* Поступило в редакцию: 21 апреля 2017 г. – Принято в номер: 07 февраля 2018 г.

Ссылка на статью:

Başkaya, Muzaffer (2019). "Arşiv Belgelerine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Doğu Türkistan'ın Genel Durumu ve Türkiye ile Kültürel Münasebetler". *bilig – Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира* 89: 215-236.

** Д-р, преподаватель / Трабзонский Университет, Педагогический Факультет имени Фатиха / кафедра турецкого языка и общественных наук – Трабзон / Турция
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4593-0979>
mbaskaya61@gmail.com.tr

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.)
(2018). *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*. Ankara:
Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet
Başkanlığı Yay.*

Abzal Dosbolov**

XX. yüzyılın sonunda Avrasya coğrafyasında büyük çapta değişimler yaşandı. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bu coğrafyada ortak dil, tarih ve kültürel bağlara sahip olan yeni cumhuriyetler kendi bağımsızlıklarına kavuştu. Bu siyasi değişim sonucunda ortaya çıkan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan bütün bilim camiasının ilgisini çekmeye başladı. Küresel ve bölgesel güçler bu ülkeler ile yakından ilgilendi ve bölge hakkındaki araştırmalarını yoğunlaştırdı. Yeni bağımsız olan ülkeler ile tarih, kültür ve dil bağılılığı olan Türkiye Cumhuriyeti de bu devletlerin bağımsızlıklarını ilk tanıyan ülke oldu. Türkiye sadece kardeş ülkelerin bağımsızlıklarını tanımakla yetinmedi, bu ülkelerdeki Sovyet döneminden kalan sosyo-kültürel, ekonomik sorunları çözmede ve başka pek çok konuda yardımcı oldu. Sovyetler yönetimi tarafından unutturulmaya çalışılan ulusal kimliklerini ve milli kültür-

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Dosbolov, Abzal (2019). "Ayşe Çolpan Yıldız ve Murat Yılmaz (ed.) (2018). *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri*. Ankara: Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı Yay". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 237-241.

** Arş.Gör., Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Mütevelli Heyet Başkanlığı – Ankara/ Türkiye

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8168-2431>

abzaldosbol@gmail.com

lerini tekrar canlandırmaya çalışan Orta Asya devletleri ve Azerbaycan için Türkiye bir anlamda dış dünyaya açılan pencere oldu. Nitekim, 1991'den günümüze kadar Türkiye ile bağımsız Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler büyük ivme kazandı. Ancak Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler sadece duygulara ve sloganlara değil, bilimsel esaslara dayanmalıdır. Bunun için Türk Cumhuriyetlerinin daha detaylı biçimde analiz edilmesi gerekmektedir. Bu doğrultuda Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından yapılan bilimsel faaliyetlerin önemi büyüktür. Bu çerçevede bütün Türk Dünyasının ruhani başkenti olarak anılan Kazakistan'ın Türkistan kentinde bulunan Ahmet Yesevi Üniversitesi bünyesinde bağımsız Türk Cumhuriyetlerindeki sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel vd. meseleleri konu edinen çeşitli uluslararası konferanslar ve sempozyumlar gerçekleştirildi ve akademik çalışmalar neşredildi. Avrasya Araştırma Enstitüsü tarafından gerçekleştirilen “Uluslararası Ekonomi, Finans ve Enerji Kongresi”, Türkoloji Enstitüsü tarafından yapılan ve bu sene VIII. kez düzenlenecek olan “Uluslararası Türkoloji Kongresi”, “Ahmet Yesevi Sempozyumu” bunların bazılarıdır. Ayrıca Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı 05-06 Ekim 2011 tarihinde “Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri” konulu uluslararası bir toplantı düzenledi. Bu toplantıda yapılan konuşmalar ve sunulan bildiriler Dr. Murat Yılmaz'ın editörlüğünde bir kitap olarak yayımlandı. 06-07 Ekim 2016 tarihinde yapılan “Bağımsızlığının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri Sempozyumu” Ahmet Yesevi Üniversitesi tarafından düzenlenen bir diğer toplantıdır. Bilim adamları ile beraber Türk Cumhuriyetlerinin Ankara'daki diplomatik misyon şeflerinin de katıldığı ve Türk Cumhuriyetlerinin 25 yıllık bağımsızlık sürecini anlamlandırmayı hedefleyen bu uluslararası sempozyumun bildiri kitabı Prof. Dr. Fırat Purtaş ve Doç. Dr. M. Akif Kireççi editörlüğünde yayımlanmıştır. Küreselleşme sürecinin etkisiyle yeniden yapılanmakta olan dünyada bilgilerin sürekli güncellenmesi kaçınılmazdır. Dolayısıyla Türk Cumhuriyetleri ile ilgili çalışmaların da güncellenmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Doç. Dr. Ayşe Çolpan Yıldız ve Dr. Murat Yılmaz'ın editörlüğünde hazırlanan *Bağımsızlıklarının Yirmi Yedinci Yılında Türk Cumhuriyetleri* kitabı Türk Dünyası ile ilgili akademik literatürde yerini almış en güncel çalışmadır.

Türk Cumhuriyetlerinin 27 yıllık bağımsızlık sürecinde geçirdikleri serüveni farklı boyutlarla ele almayı amaçlayan eser, 2018 yılının son ayında okurla buluşmuştur. Çalışmada Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Öz-

bekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın bağımsızlıklarını elde etmelerinden itibaren günümüze kadarki süre içinde geçirmiş oldukları siyasi, ekonomik, sosyal dönüşümü ve bu ülkelerin küresel ve bölgesel ölçekte dış politikaları incelenmiştir. Ayrıca Orta Asya devletleri ve Azerbaycan'ın bağımsızlık sonrası Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkileri de etraflıca ele alınmıştır.

Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanı Prof. Dr. Musa Yıldız'ın sunuş yazısı ile başlayan eserde Türkiye'nin Türk Dünyası ile ilişkilerinin gün geçtikçe güçlenmekte olduğuna vurgu yapan Yıldız, Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla kendi bağımsızlıklarına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanıyan ve bu ülkelerde Büyükelçilik açarak onları uluslararası statüde tanıyan ilk ülke olduklarını dile getirmiştir. Yıldız, bu çerçevede yeni bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin BM ve AGİT gibi uluslararası kuruluşlara üye olarak kabul edilmesinde ve yeni devletlerin uluslararası sisteme entegre olması sürecinde Türkiye'nin söz konusu ülkeleri her zaman desteklediğinin de altını çizmiştir. Yıldız, Türkiye'nin Kazakistan ile işbirliği ve diğer kardeş ülkeler ile bağları neticesinde böyle bir eserin Türkiye ve Kazakistan'ın ilk ortak devlet üniversitesi olan Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Mütevelli Heyet Başkanlığı tarafından basılmasının da doğru bir karar olduğuna dikkat çekmiştir.

Kitabın editörleri, eserin amacının Orta Asya devletleri ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını elde ettikten sonraki 27 sene içerisinde geçirdikleri siyasi, ekonomik ve sosyal dönüşümlerin yanı sıra söz konusu ülkelerin uluslararası ilişkilerde izledikleri dış politikalarının derinlemesine analiz edilmesi olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca editörler eseri bu konuda yazılan diğer çalışmalardan özgün kılan temel özelliklerin de altını çizmiştir. Bunlardan birincisi çalışmada yer alan makalelerin sadece Türkiye'deki konu ve bölge uzmanları değil, söz konusu ülkelerin kendi akademisyenlerinin de gözüyle ülke gerçeklerinin anlaşılmaya çalışılmasıdır. Başka bir deyişle bu eserde Türk Dünyasını yakından tanıyan, takip eden ve uzun süre bölgede yaşayan uzmanların makaleleri yer almıştır. Azerbaycan'ı, Kırgızistan'ı, Özbekistan'ı ve Türkmenistan'ı, Azerbaycanlı, Kırgız ve Özbek kökenli fakat Türkiye'de farklı üniversitelerde çalışan akademisyenler hazırlarken, Kazakistan'ı uzun süre Kazakistan'da yaşayan uzman, Tacikistan'ı da alanda tartışmasız ülkeyi en iyi bilen, otorite kabul edilen uzmanlar kaleme almıştır. Eserin diğer özgünlüğü ise bugüne kadar yayımlanan Orta Asya ve Azerbaycan konulu

çalışmalarda eksikliği hissedilen ve ele alınmayan bazı konuların öne çıkarılmaya çalışılmasıdır.

Doç. Dr. Fırat Yaldız, “27. Yılında Türkiye’nin Türk Cumhuriyetleri ile İlişkileri: Kurumların Rolü” başlıklı makalesinde Türkiye-Türk Cumhuriyetleri ilişkilerini kurumsal yapılar üzerinden analiz etmiştir. 1990’lardan itibaren kurulan ve giderek işlevi artmakta olan bu kurumları yazar ulusal, ikili, bölgesel ve küresel olarak 4 farklı düzeyde sınıflandırmıştır. Bu bağlamda TİKA, Yunus Emre Vakfı, Yurt Dışı Türkler ve Akraba Topluluklar ve Türkiye Maarif Vakfı gibi Türkiye tarafından kurulan kurumlar ulusal, Türkiye ve Türk Devletleri arasında yapılan ikili anlaşmalarla kurulan eğitim kurumları ise ikili kurumlar olarak nitelendirilmiştir. Bu kuruluşların aynı zamanda Türkiye’nin yurtdışındaki yumuşak gücünü temsil ettiğini söylemek mümkündür. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri münasebetleri açısından önemli olan Türk Keneşi, TÜRKSOY, TÜRKPA, Uluslararası Türk Akademisi gibi kuruluşlar bölgesel olarak sınıflandırırken, BM, AGİT gibi hem Türkiye’nin hem de bağımsız Türk Devletlerinin üye olduğu kuruluşlar küresel olarak nitelendirilmiştir. Ayrıca yazar Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ilişkilerinin tarihsel arka planına da değinmiştir. Bu bölümde Türkiye ile tarihi, kültürel ve soy bağılılığı olan Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler beş dönem üzerinden kısaca analiz edilmiştir.

Kitabın ileriki bölümlerinde bölge uzmanlarının Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan hakkındaki ayrıntılı incelemelerine yer verilmiştir. Çalışmada her devlet kapsam olarak beş altbaşlık altında incelenmiştir. Birinci altbaşlıkta Türk Cumhuriyetlerinin her birinin siyasal sistemi, anayasal düzeni ve devlet yapılanmasında gerçekleştirilen reformlar incelenmiştir. Bununla birlikte her devletin bağımsızlıklarının ilk yıllarında karşılaştıkları temel sorunlar ve uluslararası topluma entegre olmada yaşanan problemler de bu altbaşlıkta analiz edilmiştir. Ulus kimlik inşasında yeni bağımsız devletlerin dil, tarih, eğitim ve kültür politikaları ikinci altbaşlığı oluşturmuştur. Önce Çarlık Rusyanın “ruslaştırma”, sonradan Sovyetler Birliğinin “sovyetleştirme” politikalarına maruz kalan bölge devletlerinin bağımsızlıklarını elde etmesiyle kendi milli kimliklerini tekrar inşa etme sürecinde karşılaştıkları sorunlar ikinci altbaşlığın temel konusu olmuştur. Üçüncü altbaşlık sosyo-demografik dönüşümler ile ilgilidir. Türk Cumhuriyetlerinin gündelik hayatta yaşadıkları dönüşümler ve

demografik değişimlerin incelendiği bu altbaşlıkta ulaşılabilen en güncel veriler üzerinden ülkelerin demografik yapısı, kent-kır nüfusundan, etnik nüfus oranlarına kadar irdelenmiştir. Ardından sosyal politikada yaşanan dönüşüm ve bunun gündelik hayata yansımaları üzerinde durulmuştur. Türk Cumhuriyetlerindeki ekonomik dönüşümün incelendiği dördüncü altbaşlıkta 1991'den günümüze kadar söz konusu ülkelerin ekonomik durumu, dış ticaret hacimleri ve öne çıkan sektörlerindeki son gelişmeler değerlendirilmiştir. Son altbaşlık küresel ve bölgesel ölçekte ülke realitesidir. Bu altbaşlıkta bağımsız Türk Cumhuriyetlerinin dış politikadaki temel unsurları ve jeopolitik özellikleri gibi konular ele alınmıştır. Jeopolitik özelliği ve zengin doğal kaynaklar rezervlerine sahip olan bu topraklar küresel ve bölgesel güçlerin rekabet alanına dönüşmüştür. Bu bağlamda yeni bağımsızlığına kavuşan devletlerin komşu ülkelerle ve büyük güçlerle ilişkileri ve yaşadıkları sorunları irdelenmiştir.

Kitapta her ülkenin ayrı ayrı incelenmesi ve kullanılan kaynakların çeşitliliği çalışmayı niteliği bakımından benzer çalışmalardan farklı kılmaktadır. Yazarların araştırma esnasında birincil kaynaklardan yararlanması ve araştırılan ülkelerin basınlarından verilerin kullanılması eserin önemini daha da artırmaktadır. İngilizce, Rusça ve Türk lehçelerinde kaynakların kullanıldığı bu kitabı hem Türk Dünyası alanında çalışan akademisyenler hem de bölge ile ilgilenenler başvuru kaynağı olarak kullanabileceklerdir. Ayrıca her ülke anlatılırken güncel verilerin çeşitli tablolar ve şekiller yardımıyla sunulması konunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Bu kitap genel anlamda bağımsızlıklarına kavuşmasından günümüze kadar Türk Cumhuriyetlerindeki gelişmelere ilgi duyan her kesimden okuyucuya hitap etmektedir ve Türk Dünyası ile ilgilenen akademisyenler için önemli bir referans kaynağıdır. Aynı şekilde bu çalışmanın Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkileri konu edinen literatüre de önemli katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Liu Zhao ve Çağdaş Bir Türkçe Dilbilgisi: *Tuerqiyu Yufa*. Beijing: The Commercial Press. (2019)*

Abdulahkim Mehmet**

Çin'de Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalar oldukça zayıftır. 1949'da Cumhuriyetin kuruluşundan önce ve sonraki ilk kırk yılda, Tenişev'in 1959 yılında Pekin'de yayımlanan *Tuerqiyu Yufa (Türkçe Dilbilgisi)* çeviri yayını hariç, Türk dili hakkında bilimsel açıdan elle tutulur bir çalışmaya rastlanmaz. Çin-Türkiye diplomatik ilişkilerinin ancak 1971 yılında normalleşmesi, Soğuk Savaş yıllarında oluşan aradaki buzların yavaş yavaş erimesi ve iç meselelerinin yoğunluğu gibi politik etkenler, iki ülke arasındaki kültürel alışverişin ana hatlarını çizer. 1980'li yılların başından itibaren özellikle 1990'lı yıllarda imkânlar epeyce elverişli olmaya başlamış ve bu ortamda Türkiye Türkçesi ile ilgili çalışmalar hızlanmıştır.

Bu bağlamda, Çin'de Türk dili araştırmaları söz konusu olduğunda mutlaka söz edilmesi gereken bir isim, dikkat çekici yayınlara imza atmış olan Liu Zhao'dur. Liu Zhao, 1992 yılında Loyang Yabancı Diller Enstitüsü'nden mezun olmuş, 2008 yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde *Türkçede Bildirim Tümcelerinde Yüklem Yapılanışı* başlıklı teziyle yüksek lisansını tamamlamıştır. 2013 yılında Merkezî Milliyetler Üniversitesi Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümünde *Dede Korkut Kitabı'nın Şekil Bilgisi ve Söz Dizini Üzerine Araştırmalar* başlıklı tezi ile doktor unvanını almıştır.

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Mehmet, Abdulhakim (2019). "Liu Zhao ve Çağdaş Bir Türkçe Dilbilgisi: Tuerqiyu Yufa. Beijing: The Commercial Press. (2019)". *bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 89: 243-246.

** Doç. Dr., Merkezî Milliyetler Üniversitesi Uygur Dili ve Edebiyatı Bölümü – Pekin/Çin
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2548-1854>
ahmhoca@yahoo.com

Halen Pekin Yabancı Diller Üniversitesi Asya-Afrika Enstitüsü Türk Dili Bölümünde Öğretim Üyesi olarak görevlidir. Yazarın ders kitabı, sözlük ve bilimsel araştırma çalışmalarından oluşan kitap olarak basılmış çok sayıda çalışması vardır: *Güzel Türkçe Konuşalım* (2005)¹, *Türkçe Çeviri Teknikleri* (2008)², *Türkçe-Çince Sözlük* (2009)³, *Çince-Türkçe Resimli Sözlük* (2010)⁴, *Pratik Türkçe-Çince Elkitabı* (2012)⁵, *Temel Türkçe Dersleri (1)* (2016)⁶, *Temel Türkçe Dersleri (2)* (2017)⁷, *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar* (2017)⁸, *Türkçe-Çince Çince-Türkçe Sözlük* (2018)⁹, *Türkçe-Çince Çince-Türkçe Diploması Terimleri El Sözlüğü* (2018)¹⁰, *Türkçe Dilbilgisi* (2018)¹¹ adlı yayınlarından başka yazar, *Binyıl Önce Binyıl Sonra Kaşgarlı Mahmud ve Divanü Lugati't-Türk*¹² ve *Grammar of Old Turkic*¹³ adlı eserlerin de çevirisini yapmıştır.

Bu yayınlar arasında özellikle yazarın doktora çalışmasından kitaplaşan *Dede Korkut Kitabı Üzerine Araştırmalar - Çeviri Yazı, Çince Çeviri, Grammer ve Dizin* adlı çalışmadan söz etmek gereklidir. Çift sayfalarda çeviri yazı, tek sayfalarda Çince çeviri olmak üzere orijinal metin ve çevirinin paralel olarak verildiği eser şu ana kadar Çin'de yapılmış en iyi Dede Korkut yayınıdır. Çeviri yapılırken Çin anlatı türünün uyak özelliklerinden yararlanılması ve destancılık terimlerinin kullanılması da dikkat çekicidir.

Liu Zhao'nun Türk dili araştırmalarına en son katkısı Türkçe dilbilgisi hakkındaki yeni çalışmasıdır. Türkçe öğretimi ve araştırmaları üzerine on yıllardır çalışagelen bir Çinli akademisyen olarak Liu Zhao, Türkiye dışındaki bir dilbilimci gözüyle Türkçeyi ele almış ve tecrübelerini ve değerlendirmelerini *Tuerqiyu Yufa* yani *Türkçe Dilbilgisi* adlı eserinde ortaya koymuştur.

Pekin'de bulunan Shangwu Yayınları (Beijing: The Commercial Press) tarafından bu yıl yayımlanan eser, giriş, "sözcük türleri", "söz öbekleri" ve "cümle yapısı ve türleri" olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; kitapta kullanılan başlıca terimler kısaca açıklanmış, Türkçe'nin tarihi ve özellikleri hakkında temel bilgiler verilmiştir. Bu bölüm kitabın sonraki kısımlarının anlaşılması açısından önemlidir. "Sözcük Türleri" bölümünde; duruma göre kısaca ya da detaylı olarak sözcük türleri ele alınmıştır. Ad, sıfat, zamir, sayı ve ölçü sözleri, zarflar ve yansıma sözcükler, eylemler, ilgeçler, bağlaçlar, *-ki* eki ile oluşan sözcükler, ünlemler, klitikler, çoklu tür ve tür değişmesi, küçültme eki almış yapılar ve ikilemeler bu bölümde ele alınmıştır. Eylemler ayrıca çekimlenişi, türleri, tema yapıları, çatılar, olumluluk olum-

suzluk, kiplik, sözlüksel ve anlamsal görünüş, dilbilgisel görünüş, filimsiler, emir ve dilek gibi biçimlerde de incelenmiştir. Çalışmada gerek sözcük türleri gerekse eylem çekimi Türkçe dilbilgisi kitaplarında alışılmış olunmadığı kadar ayrıntılı anlatılmıştır. Sözcük türlerinin bu kadar ayrıntılandırılması, sözcük türleri konusunun da Türkçede üzerinde yeniden düşünülmesi gerektiğini açıkça göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Söz öbekleri bu çalışmanın odağı niteliğindedir. Dilbilgisi sisteminde cümle esastır ve cümlenin hiyerarşik yapısında öbekler önemli yer tutmaktadır. Bu bölümde yazar, öbekleri, ad soylu öbekler, sıfat soylu öbekler, zarf soylu öbekler, eylem öbeği, durum öbekleri, ilgeç öbekleri olmak üzere altı alt başlığa ayrılmıştır. Türk dili araştırmaları açısından bu bölüm de dikkat çekici yenilikler barındırır. Örnek vermek gerekirse ad soylu öbekler tür belirtici, niteleyici, niceleyici, belirleyici öbekler gibi alt sınıflara ayrılır. Bu arada bölümde konuyla ilgili başka hususlar üzerinde de durulmaktadır.

Son bölümde cümleler yapı ve işlev bakımından incelenmiştir. Şimdiye kadar yapılan çoğu çalışmalardan farklı olarak cümleler, önermeler ve bitimli gruplar (Finiteness Groups) şeklinde ikiye ayrılmıştır. “Cümle yapısı ve türleri” bölümü de kitabın diğer kısımları gibi yenilikçidir. Geleneksel Türkçe dilbilgisi kitaplarında birleşik çekim olarak bilinen yapılarla cümle türleri de yine ayrıntılı olarak değerlendirilmiştir. Kitapta yarıca bir dizin ve kaynaklar listesi de yer alır.

Liu Zhao’un çalışması çağdaş dilbilim kuramları ve yöntemleri ışığında Türkiye Türkçesinin bugünkü durumunu betimlemiş, dil gerçeklerini büyük oranda bir sistem içinde yorumlamıştır. Dil bilgisi açısından bakıldığında, araştırmacı zaman ile görünüşü açıkça ayırmış, Türk dillerini betimlerken fiilin basit zaman şeklini görünüşüne içine koymuş, görünüşü kendi içinden iki alt kategoriye ayırmış, zamanı (tense) fiil kategorisinin dışında bırakmıştır ve görünüş sistemini zenginleştirmiştir. Kitapta yer alan görünüş (aspect) kavramı Türkçe dilbilgisi çalışmalarında pek rastlanmaması nedeniyle, kitabın yenilikçi bir yönünü göstermektedir. Yazarın eserinde yer verdiği dil olgularını 6 milyon kelimelik derlemde elde edilen zengin örneklerle incelemesi ve gerekli yerde sıklık bilgisi de vermesi önemlidir.

Çin’deki Türkiye Türkçesi dilbilgisi çalışmaları için Liu Zhao’nun yayını bir ilk çalışma olmakla birlikte getirdiği yeni bakış açısıyla önemlidir.

Çalışmanın ülkenin en ünlü ve en ciddi yayın kurumlarından olan Shangwu Yayınları arasında yayımlanması da ayrı bir anlam taşır.

Bu yayın Çin'de şimdiye kadar istenen seviyeye ulaşamayan Türkçe dilbilgisi çalışmalarının zayıf durumuna son vermiş görünmektedir. Eser bu niteliğiyle, çağdaş kuram, yöntem, kavramlar ışığında yazılması, bilimsel ve özgün olmasıyla Çin'de bu alanda yapılacak çalışmalara çığır açacak, araştırmaların niteliğinin yükselmesine, sayılarının çoğalmasına katkı sağlayacaktır.

Türkçe hakkında böyle nitelikli bir yayının ilk kez hazırlanarak 1 milyar 500 milyonu aşkın Çince okuruna sunulması, dünya nüfusunun beşte birine bu eseri okuma imkânının sağlanması demektir. *Türkçe Dilbilgisi*'nin yayımlanması Çin'in "Kuşak ve Yol" projesini hayata geçirildiği bir döneme denk gelmesi açısından özel değere sahiptir. "Kuşak" yani "İpek Yolu ekonomi kuşağı" Çin ile Türkiye'yi birbirine ulaştıracak, onların kültürel damarlarını birbirine yaklaştıracaktır. Bu tür çalışmaların artması "İpek Yolu" güzergâhındaki halkların birbirlerinin dillerini, diğer kültürel zenginliklerini karşılıklı olarak tanıması, öğrenmesi ve sevmesi açısından atılan kalıcı bir adımdır.

Açıklamalar

- 1 刘钊, 李智育, Cem Aygün (2005). 土耳其语口语. 北京: 外语教学与研究出版社.
- 2 刘钊, 李智育, Cem Aygün (2008). 土耳其语翻译实践. 北京: 外语教学与研究出版社.
- 3 周正清, 周运堂 (主编) 2009. 土耳其语汉语词典. 北京: 商务印书馆.
- 4 编写组. 2010. 汉语图解词典 (土耳其语版). 北京: 商务印书馆.
- 5 Cem Aygün, 李智育, 刘钊 (2012). 土耳其语入门 (1-2). 北京: 外文出版社.
- 6 刘钊, 李智育, Cem Aygün. 2016. 基础土耳其教程 (1). 北京: 外语教学与研究出版社.
- 7 刘钊, 李智育, Cem Aygün. 2017. 基础土耳其教程 (2). 北京: 外语教学与研究出版社.
- 8 刘钊. 2017. 《先祖阔尔库特书》研究. 北京: 民族出版社.
- 9 刘钊, 彭俊. 2018. 土耳其语汉语—汉语土耳其语精编词典. 北京: 军事谊文出版社.
- 10 刘钊. 将出. 土耳其语语法. 北京: 商务印书馆.
- 11 许可吕·H. 阿卡林. 2009. 千年前、千年后——麻赫默德·喀什噶里与《突厥语大词典》. 刘钊译. 北京: 民族出版社.
- 12 马瑟·厄达尔. 2017/2004. 古突厥语语法. 刘钊译. 北京: 民族出版社.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'de, sosyal bilimler alanında, Türk Dünyasının tarihî ve güncel problemlerini bilimsel bir bakış açısıyla ele alan, bu konuda çözüm önerileri getiren yazılara yer verilir.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmaları değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'e gönderilen yazılar, önce Yayın Kurulunca dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına iade edilir. Yayın için teslim edilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştiri ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, yazarlarına iade edilmez.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazım Dili

bilig'in yazım dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce ve diğer Türk lehçeleri ile yazılmış yazılara da yer verilebilir. Türk lehçelerinde hazırlanmış yazılar, gerektiği takdirde Yayın Kurulunun kararıyla Türkiye Türkçesine aktarıldıktan sonra yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Yazar(lar)ın ad(lar)ı ve soyad(lar)ı **koyu**, adresler ise normal ve eğik harflerle yazılmalı; yazar(lar)ın görev yaptığı kurum(lar), haberleşme ve e-posta adres(ler)i belirtilmelidir.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimeden oluşan Türkçe özet bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan a, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dahil 7.000 (yedibin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde tırnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) büyük harflerle; ara ve alt başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük ve koyu karakterde yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, her sözcüğün ilk harfi büyük olmak üzere eğik yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin hemen altına ortalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası eğik yazılmalı, nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalıdır. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1. *bilig*'deki Yayınlarla İlgili Bilgiler

Yayın türü	Yayın sayısı	Sayfa sayısı			Kaynak sayısı		
		N	X	SS	N	X	SS
Makale	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Kitap tanıtımı	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Toplam	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sağından ve solundan 1.5 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla 1 punto küçük yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır.

(Köprülü 1944: 15).

Birden fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve 'vd.' yazılmalıdır:

(Gökay vd. 2002: 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece yayın tarihi yazılmalıdır:

Tanpınar (1976: 131), bu konuda ...

Yayın tarihi olmayan eserlerde ve yazmalarda sadece yazarların soyadı, yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. eserlerde ise eserin ismi yazılmalıdır.

İkinci kaynaktan yapılan alıntılarda, asıl kaynak da belirtilmelidir:

Köprülü (1926, Çelik 1998'den).

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı ve tarih belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da belirtilmelidir. İnternet adreslerinde ise mutlaka kaynağa ulaşma tarihi belirtilmeli ve bu adresler kaynaklar arasında da verilmelidir:

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Erişim: 15.12.2014]

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatınının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır; künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika ve Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Başvuru Kitapları. İstanbul: Gözlem Yay.

Kaynağın üçten fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı yazılmalı, sonra vd. ya da ve diğerleri kısaltması kullanılmalıdır.

Örnek:

Akyüz, Kenan vd. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa no bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). “Türkçede Evidensiyel”. *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

Aynı yazara ait birden fazla yapıt kaynakçada gösterilecekse bu durumda, ilk esere yer verildikten sonra aynı yazarın diğer eserleri için ad ve soyadı düzenini yinelemek gerekmez, bunun yerine ad ve soyadı bilgisi yerine bir uzun çizgi konabilir. Aynı yazara ait birden fazla eserin kaynakçadaki sıralaması, soyadı alfabetik bir ayarlamaya müsait olmadığı için, eserlerin alfabetik sırasına göre yapılır.

Örnek:

Develi, Hayati (2002). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Kaynaklar, **bir yazarın birden fazla aynı tarihli yayını olması halinde**, (a, b) şeklinde gösterilmelidir.

Örnek:

Develi, Hayati (2002a). *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla maddenin yazılış tarihi, tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt nosu, yayın yeri, yayınevi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk (1991). “Azmi-zâde Mustafa Hâletî”. *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

Tezler, kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, tezin yazıldığı tarih, eğik karakterle tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin bulunduğu şehir ve üniversitenin adı yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yusuf u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Yazmalar, Yazar. Eser Adı. Kütüphane. Koleksiyon. Katalog numarası. yaprağı. şeklinde kaynak gösterilmelidir:

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için Yazarın soyadı, Yazarın adı. "Mesajın başlığı". İnternet adresi. (Erişim Tarihi) bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 04.02.2009).

Henüz yayınlanmamış ama yayınlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. Baskıda (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30

06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkic World

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkic World.

bilig publishes articles that approach the current and historical problems of the Turkic world from a scientific perspective and propose solutions to these issues.

Submissions to *bilig* should be original articles producing new and worthwhile ideas and perspectives or evaluating previous studies in the field. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated.

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the Winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Articles submitted to *bilig* are first reviewed by the Editorial Board in terms of the journal's editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are archived for five years. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports.

The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not returned to their authors.

The royalty rights of the articles accepted for publication are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Language of Publication

The language of the journal is Turkish as spoken in Turkey. However, each issue may include articles in English or in other Turkish dialects as long as the number of these do not exceed one-third of the total number of articles in the issue. Based on the decision of the Editorial Board, articles submitted in other Turkish dialects may have to be published after being translated into Turkish as spoken in Turkey.

Style Guidelines

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

- 1. Title of the article:** The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.
- 2. Name(s) and address(es) of the author(s):** The name(s) and surname(s) of the author(s) should be written in **bold** characters, and addresses should be in normal font and italicized; the institution(s) the author(s) is/are affiliated with, their contact and e-mail addresses should also be specified.
- 3. Abstract:** The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.
- 4. Body Text:** The body of the article should be typed on A4 (29/7x21cm) paper

on MS Word in Size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided.

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appedices) should be fully capitalized while the sub-titles should have only their first letters capitalized and should be written in bold characters.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left, and should **not** be in italics. The caption should be written in italics, and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be centered right below the figures. The figure numbers should be written in italics followed by a full-stop. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written in italics, and the first letter of each word should be capitalized. Below is an example table.

Table 1. *Information Concerning Publications in bilig*

Publication type	Number of publications	Number of pages			Number of references		
		N	X	SS	N	X	SS
Article	96	2042	21,3	7,5	2646	27,6	15,8
Book review	4	30	7,5	4,4	31	7,8	8,3
Total	100	2072	20,7	7,9	2677	26,8	16,1

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer that 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a

1.5 cm indentation on the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 1944: 15)

When sources with several authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al.' is added.

(Gökay et al. 2002: 18)

If the text already includes the name of the author, only the date should be given:

In this respect, Tanpınar (1976: 131) says ...

In sources and manuscripts with no publication date, only the surname of the author should be written; in encyclopedias and other sources without authors, only the name of the source should be written.

While quoting from a quotation, the original source should also be specified:

Köprülü (1926, qtd. in Çelik 1998).

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates; they should also be cited in the bibliography. Internet references should always include date of access and be cited in the bibliography.

www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com [Accessed: 15.12.2014]

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa (2010). *Tezkireden Biyografiye*. İstanbul: Kapı Yay.

Köprülü, Mehmet Fuat (1961). *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. İstanbul: MEB Yay.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika and Asım Bezirci (1981). *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler. Başvuru Kitapları*. İstanbul: Gözlem Yay.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Akyüz, Kenan et.al. (1958). *Fuzulî Türkçe Divân*. Ankara: İş Bankası Yay.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan (1997). *Poetika*. İstanbul: Yapı Kredi Yay.

Demir, Nurettin (2012). "Türkçede Evidensiyel". *bilig, Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 62: 97-117.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example:

Shaw, Stanford (1982). *Osmanlı İmparatorluğu*. Trans. Mehmet Harmancı. İstanbul: Sermet Matb.

If several references by the same author need to be cited, then the name and surname of the author need not be repeated for subsequent entries following the first entry. A long dash may be used instead. Several references by the same author should be listed according to the alphabetical order of work titles.

Example:

Develi, Hayati (2002). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

_____ (2003). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi.

If **more than one work by the same author of the same date** need to be cited, they should be indicated by (a, b).

Example:

Develi, Hayati (2002a). *Evlîya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmesi ve Uyumlar*. Ankara: TDK Yay.

Develi, Hayati (2002b). *XVIII. Yüzyıl İstanbul Hayatına Dair Risâle-i Garîbe*. İstanbul: Kitabevi

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the

title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk (1991). "Azmi-zâde Mustafa Hâleti". *İslâm Ansiklopedisi*. C. 4. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 348-349.

For **theses and dissertations**, the following order should be followed: surname and name of the author, date, full title of thesis in italics, thesis type, city where the university is located, and the name of the university:

Example:

Karakaya, Burcu (2012). *Garibi'nin Yûsuf u Züleyhâsi: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Master's Thesis. Kırşehir: Ahi Evran Üniversitesi.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of Work. Library. Collection. Catalogue number. sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi. A. Emirî Efendi. No. 1326. vr. 45a.

To cite **a study found on the Internet**, the following order should be followed: Author surname, Author name. "Title of message". Internet address. (Date of Access)

Example:

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası. "Geçinme Endeksi (Ücretliler)" Elektronik Veri Dağıtım Sistemi. <http://evds.tcmb.gov.tr/> (Accessed: 04.02.2009).

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Atılım, Murat ve Ekin Tokat (2008). "Forecasting Oil Price Movements with Crack Spread Futures". *Energy Economics*. In print (doi:10.1016/j.eneco.2008.07.008).

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Şehit H. Temel Kuşuoğlu Cad. No: 30
06430 Bahçelievler / ANKARA / TÜRKİYE
Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09
bilig.yesevi.edu.tr
bilig@yesevi.edu.tr